

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI

ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ:
ADALET BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Doktora Tezi

Kadriye GÜL YÜCEL

Ankara- 2020

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI**

**ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ:
ADALET BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME**

Doktora Tezi

Kadriye GÜL YÜCEL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. N. Semih ÖZ**

Ankara- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI

Kadriye GÜL YÜCEL

ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ:
ADALET BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. N. Semih ÖZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. N. SEMİH ÖZ
Doç. Dr. SERDAL BAHÇE
Doç. Dr. CENKER GÖKER
Doç. Dr. DENİZ AYTAĞ
Dr. Öğr. Üyesi METE DİRD
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi 13. 01. 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(13/01/2020)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

K. Gül

Kadriye GÜL YÜCEL

**Değerli eşim Muhammed Hasan YÜCEL'e,
ve insan onuruna yaraşır bir hayatı hak eden tüm emekçilere...**

TEŞEKKÜR

Akademiye ilk adımlarımı attığım Mekteb-i Mülkiye’de, 10 yıldır havasını teneffüs ettiğim bu güzide okulda tanıdığım aydın ve ilkeli hocalarım sayesinde hem insanlık hem de bilime dair kazanımlarımın haklı gururunu yaşıyorum. Üzerimde emeği olan tüm hocalarıma sonsuz teşekkür ederim. Sayın tez danışmanım N. Semih ÖZ’e şahsıma ve çalışmama katkıları için teşekkür ederim. Entelektüel derinliği ile bende hayranlık uyandıran ve daima kendime örnek alacağım değerli hocam Doç. Dr. Serdal BAHÇE’ye teşekkürü borç bilirim. Bu meşakkatli süreçte stres faktörümü minimize eden, ufuk açıcı yönlendirmeleri ile zihinsel karmaşamı ortadan kaldıran kıymetli hocam Doç. Dr. Cenker GÖKER’e teşekkür ederim.

Değerli hocam Doç. Dr. Meltem KAYIRAN’a bana verdiği cesaret ve dostluk hissiyatı için ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmanın sistematığının kurulmasına büyük katkı sağlayan ve pratik önerileri ile bana ışık tutan kıymetli hocam Aydın ÖRDEK’e teşekkürlerimi sunarım. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye bölümünde tanıdığım tüm değerli hocalarıma bana kazandırdıkları eleştirel bakış açısı ve analitik düşünme yetisi için çok teşekkür ederim.

Akademideki ikinci yuvam Hitit Üniversitesi Maliye bölümünde huzurlu bir aile ve iş ortamı yaratan, anlayışlı ve kolaylaştırıcı tutumu ile beni daima destekleyen, saygı ve sevgi duyduğum değerli hocam Doç. Dr. Deniz AYTAÇ’a teşekkürü bir borç bilirim. Titiz ve özenli yaklaşımı ile tezin geliştirilmesine önemli katkı sağlayan, güzel Melis’in babası, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mete DİBO’ya teşekkür ederim. Hitit Üniversitesi Maliye bölümünün değerli hocaları ve asistan arkadaşlarıma gerek çalışma hayatında gerekse sosyal hayatta gösterdikleri anlayış ve dayanışma için teşekkür ederim. Ayrıca Ankara Üniversitesi ve Hitit Üniversitesi’nin tüm idari personeline ve kıymetli emekçilerine teşekkür ederim.

Değerli dostlarım Zeynep BAŞARAN, Esra YAPICI, Pınar DÜLGAR, Zeynep AĞDEMİR ve Bilgen TAŞDOĞAN'a sonsuz teşekkür ederim. Her birinizin kalbimde çok özel yeri var. Dilerim hayatta birbirimizi daima korur ve kollarız.

Ve bana yaşattığı tarifsiz aşk, verdiği değer ve gösterdiği özen ile beni adeta büyüleyen; evde ve işyerinde hayatımı kolaylaştıran canım sevgilim, hayat arkadaşım. Tezimi en az benim kadar sahiplenerek emek harcadığın; sevgin ve anlayışınla tüm sıkıntılarımı hafiflettiğin için sana minnettarım. Hayat yolcuğunda birbirimizi hiç yorulmadan aşkla, özenle, saygı ve bağlılıkla taşımayı umduğum sevgili eşim Muhammed Hasan YÜCEL'e çok teşekkür ederim. Ayrıca seni dünyaya getirip harikulade bir birey olarak yetiştiren değerli anneme teşekkürlerimi sunarım.

Yaşamım boyunca koşulsuz sevgisi ve desteğini benden hiç esirgemeyen en değerli hazinem, aileme sonsuz teşekkür ederim. Kızınız emeklerinizin karşılığını görmeniz için tüm gayreti ile çabalamakta.. Sizlere layık bir evlat olabilmeyi bütün kalbimle diliyorum.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ADALET TEORİLERİNE BAKIŞ

1.1. ADALET KAVRAMI.....	15
1.2. TARİHSEL SÜREÇTE ADALET VE SOSYAL ADALET KAVRAMLARININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	19
1.2.1. Antik Yunan'dan Modern Çağa Adalet Felsefesi	22
1.2.2. Modern Çağda Adalet Nosyonu	38
1.3. ADALET TEORİLERİ	41
1.3.1. Usulî (Prosedürel) Adalet.....	42
1.3.2. Sosyal (Dağıtıcı) Adalet	57
1.3.2.1. Refah Devleti ve Sosyal Devlet Adalet Teorileri	64
1.3.2.2. Radikal Sosyal Adalet Teorileri	89

İKİNCİ BÖLÜM

ÜCRET VE ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

2.1. ÜCRET VE EMEK	95
2.1.1. Ücret Kavramı	96
2.1.2. Üretim Faktörü Olarak Emek	98
2.1.3. Ücret Sisteminin Doğuşu ve Gelişimi	104
2.1.4. Emek Piyasasında Arz ve Talebin Belirlenmesi ve Ücretin Oluşumu	108
2.1.5. Türkiye'de Ücret Kavramının Yasal Dayanakları.....	111
2.1.6. Ücretin Unsurları.....	113
2.2. ÜCRET TEORİLERİ	115

2.2.1. Klasik Ücret Teorileri.....	115
2.2.1.1. Doğal Ücret Teorisi.....	115
2.2.1.2. Ücret Fonu Teorisi	119
2.2.1.3. Artı Değer Teorisi	120
2.2.2. Modern Ücret Teorileri	123
2.2.2.1. Marjinal Verimlilik Teorisi	123
2.2.2.2. Pazarlık Gücü Teorisi.....	124
2.2.2.3. Satın Alma Gücü Teorisi.....	127
2.3. ÜCRETLERİN VERGİLENDİRİLMESİ.....	130
2.3.1. Ücretlerin Vergilendirilme Yöntemleri.....	139
2.3.1.1. Gerçek Usule Tabi Ücretlerin Vergilendirilmesi.....	139
2.3.1.1.1. Kesinti Yoluyla Vergilendirme.....	141
2.3.1.1.2. Beyan Esasına Göre Vergilendirme.....	144
2.3.1.2. Diğer Ücretler.....	148
2.3.2. Ücretlerin Vergilendirilmesinde Uygulanan İstisnalar.....	151
2.4. ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ	155
2.4.1. Asgari Ücret Kavramı	157
2.4.2. Asgari Ücretin Doğuşu ve Gelişimi	161
2.4.3. Emek Piyasasında Asgari Ücretin Belirlenmesi.....	166
2.4.4. Asgari Ücretin Belirlenmesinde Uygulanan Kriterler.....	168
2.4.5. Uluslararası Belgelerde Asgari Ücret.....	169
2.4.6. Türkiye’de Asgari Ücretin Tarihi.....	171
2.4.7. Türkiye’de Asgari Ücretin Hukuki Dayanakları.....	175
2.4.8. Türkiye’de Asgari Ücretin Vergilendirilmesi	178

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM188

ASGARİ ÜCRET UYGULAMALARININ ADALET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. ASGARİ ÜCRET UYGULAMALARI	188
3.1.1. Tespit Yöntemine Göre Asgari Ücretler	196
3.1.1.1. Asgari Ücretin Yasa İle Belirlenmesi.....	198
3.1.1.2. Asgari Ücretin Toplu Pazarlık İle Belirlenmesi	201
3.1.2. Kapsamına Göre Asgari Ücret	219
3.1.2.1. Ulusal Düzeyde Asgari Ücret.....	220

3.1.2.2. Bölgesel Asgari Ücret.....	221
3.1.2.3. Sektörel ve İşkolu Esaslı Asgari Ücret.....	230
3.1.3. Düzeyine Göre Asgari Ücretler.....	235
3.1.4. Yaşa ve Mesleki Deneyime Göre Farklılaştırılmış Asgari Ücret.....	250
3.2. ASGARİ ÜCRET UYGULAMALARININ ADALET BAĞLAMINDA	
KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ	258
3.2.1. Asgari Ücret ve Gelir Dağılımına İlişkin Göstergelerin Değerlendirilmesi.....	258
3.2.1.1. Asgari Ücret Üzerindeki Vergi ve Diğer Mali Yükler Bakımından	
Karşılaştırma.....	258
3.2.1.2. Gini Katsayısı, Palma Oranı ve P80/P20 Oranı Bakımından	
Karşılaştırma.....	264
3.2.1.3. Milli Gelirden Alınan Pay Bakımından Karşılaştırma	267
3.2.1.4. Asgari Ücret ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir	271
3.2.1.5. Asgari Ücretin Cumhurbaşkanı/Başbakan Maaşlarına Oranı.....	273
3.2.2. Asgari Ücret ve Sosyal Göstergelerin Birlikte Değerlendirilmesi	274
3.2.2.1. Demokrasi Endeksi.....	274
3.2.2.2. Hukukun Üstünlüğü Endeksi.....	276
3.2.2.3. Mutluluk Endeksi	278
3.2.2.4. İnsani Yoksulluk Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi	281

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	286
KAYNAKÇA	304
ÖZET.....	339
ABSTRACT.....	341

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Esping-Andersen'in Refah Devleti Modelleri	69
Tablo 2: Dünyada Sosyal Harcamaların GSYH'ya Oranı (%) 1980-2018	73
Tablo 3: 2019 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi.....	143
Tablo 4: 1/1/2020'den itibaren Geçerli Olacak Yeni Gelir Vergisi Tarifesi.....	144
Tablo 5: 1997-2013 Döneminde Ücret Beyan Eden Mükellef Sayıları	145
Tablo 6: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatında Gelir Vergisi	146
Tablo 7: Asgari Ücretin Net Hesabı (TL/ Ay)	179
Tablo 8: Asgari Ücretten Yapılan Vergi Kesintisi Oranları, 2006-2018	180
Tablo 9: Asgari Geçim İndirimi (AGİ) Tutarları, 2019-2020.....	184
Tablo 10: Asgari Ücret Desteği Tutarları, 2019.....	185
Tablo 11: Toplu Pazarlığın Katkıları	205
Tablo 12: Mahalli Komisyonlarca Asgari Ücret Tespitleri.....	224
Tablo 13: Bölgelere Göre Kayıtdışı İstihdam Oranları (2018, %).....	225
Tablo 14: Seçilmiş Bölgeler İtibariyle Seçilmiş Harcama Gruplarına Göre Fiyat Düzeyleri (2017, %).....	226
Tablo 15: Seçilmiş Bölgeler İtibariyle Gelir Göstergeleri (2017).....	227
Tablo 16: Seçilmiş Bölgeler İtibari ile İşsizlik Oranları (2018, %)	227
Tablo 17: Slovakya'da Asgari Ücret Oranı Tespit Dereceleri	234
Tablo 18: AB Ülkelerinde Yasal Asgari Ücretin Düzeyi (Aylık, Euro)	237
Tablo 19: Türkiye'de Asgari Ücretli Çalışan Sayısı	247
Tablo 20: İşsizlik Oranları.....	247
Tablo 21: Türkiye'de İşsizlik Oranları (%).....	249
Tablo 22: Belirli İşçi Grupları İçin Farklı Asgari Ücret Oranlarına Sahip Ülkeler	251
Tablo 23: İngiltere'de Yaşa Bağlı Asgari Ücretler	252
Tablo 24: Malta'da Yaşa Bağlı Ulusal Asgari Ücretler (2019, Haftalık)	253
Tablo 25: Hollanda'da Yaşa Bağlı Saatlik Brüt Asgari Ücret	254
Tablo 26: Avustralya'da Yaşa Bağlı Saatlik Asgari Ücretler* (Avustralya Doları).....	254
Tablo 27: Lüksemburg'da Yaşa ve Mesleki Deneyime Göre Farklılaşan Asgari Ücretler....	255
Tablo 28: İrlanda'da Yaşa Bağlı Saatlik Asgari Ücretler	256
Tablo 29: AB Ülkelerinde Ortalama Vergi Takozu Seyri, 2010-2018	261
Tablo 30: Gini Oranları, 2018	264
Tablo 31: Palma Oranları, 2016	266

Tablo 32: P80/P20 Oranları, 2018.....	266
Tablo 33: En Yoksul Yüzde 10 ile En Zengin Yüzde 10'luk Dilimin Gelirden Aldıkları Pay (%).....	268
Tablo 34: Emek Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı	270
Tablo 35: Brüt Asgari Ücretin Kişi Başına GSYH'ya Oranı, 2000-2018 (Euro)	272
Tablo 36: Asgari Ücretin Cumhurbaşkanı/ Başbakan Maaşlarına Oranı, 2017.....	273
Tablo 37:Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde ve Türkiye'de Yoksulluk veya Sosyal Dışlanma Riski Taşıyan Nüfus, (%).....	284

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Faydacı ve Rawlscu Sosyal Refah Fonksiyonları.....	78
Grafik 2: Pareto Etkinlik Durumu	80
Grafik 3: Tam Rekabet Piyasasında Ücretin Oluşumu	110
Grafik 4: Çalışma Süresi ile Emeğin Marjinal Fayda- Maliyeti Arasındaki İlişki.....	111
Grafik 5: Hicks Modeli	126
Grafik 6: Asgari Ücretin Belirlenmesi	167
Grafik 7: Sendika Üyelik Oranları, 2018 (%)	211
Grafik 8: Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı, 2017 (%).....	214
Grafik 9: Avrupa ve Türkiye’de Ulusal Asgari Ücretler, 2009- 2019 (Aylık, Euro).....	239
Grafik 10: Avrupa ve Türkiye’de Satın Alma Gücü Paritesi Açısından Ulusal Asgari Ücretler 2009- 2019 (Aylık, Euro ve Yüzde Değişim)	241
Grafik 11: Avrupa ve Türkiye’de Asgari Ücretlerin Değişimi, 2009-2019 (%).....	243
Grafik 12: Asgari Ücretin Medyan Ücrete Oranı, 2017.....	244
Grafik 13: Asgari Ücretin Ortalama Ücrete Oranı, 2017	244
Grafik 14: Asgari Ücretin %105’in Altında Ücret Alanların Toplam Ücretliler İçindeki Oranı	246
Grafik 15: Türkiye’de Yoksulluk Sınırı, Açlık Sınırı ve Net Asgari Ücretler, 2009-2019....	249
Grafik 16: Asgari Ücretli Bekâr Bir Çalışanın Yıllık Brüt ve Net Kazancı, 2018-2019	260
Grafik 17: Ücretler Üzerinden Ödenen Gelir Vergisi, İşçi ve İşveren Sosyal Sigorta Primleri Tutarı, 2018	263

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Etkin Asgari Ücretin Temel Boyutları.....	192
Şekil 2: Avrupa’da Asgari Ücret Rejimleri.....	197

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AÇSHB	: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AGİ	: Asgari Geçim İndirimi
ÇBYE	: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi
DGB	: Alman İşçi Sendikaları Birliği
DHS	: Nüfus ve Sağlık Araştırması
DİT	: İkili Gelir Vergisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DKK	: Danimarka Kronu
DVK	: Damga Vergisi Kanunu
EC	: Avrupa Komisyonu
ECB	: Avrupa Merkez Bankası
ERO	: İstihdam Düzenlemesi Usulü
ETUC	: Avrupa Sendikalar Konfederasyonu
GİB	: Gelir İdaresi Başkanlığı
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HDI	: İnsani Gelişme Endeksi
HPI	: İnsani Yoksulluk Endeksi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

KVK	: Kurumlar Vergisi Kanunu
m.	: Madde
MICS	: Çoklu Göstergeler Küme Araştırması
NOK	: Danimarka Kronu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
PLN	: Polonya Zlotisi
PPS	: Satın Alma Gücü Standartları
REA	: Kayıtlı İstihdam Sözleşmesi
RG	: Resmî Gazete
RON	: Rumen Leyi
SEO	: Sektörel İstihdam Usulü
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİSGLK	: Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
vd.	: ve diğerleri
VİVK	: Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu
WHS	: Dünya Sağlık Araştırması

GİRİŞ

Adalet, tüm çağlarda üzerinde en çok tartışılan ve ulaşılmak istenen idea olmuştur. Adil bir toplumsal düzene ilişkin geliştirilen ilkeler bütünü, farklı yaklaşımların adalet kuramlarına zemin oluşturmuştur. Adalet teorilerine ilişkin tartışmaların felsefi kökeninin uzandığı Antik Yunanlı filozoflar adaleti, insanların ulaşacağı en yüce erdemlerden biri olarak tanımlamışlardır. İlkçağda daha çok ahlaki bağlamda ele alınan adaletin, orta çağda dinsel temellerinin pekiştirildiği görülmektedir. Tanrısal iradenin ürünü olarak kutsal bir metafora dönüştürülen adalet, skolastik düşüncenin mimarı kabul edilen Thomas Aquinas (1225-1274)'a göre adil hukukun ön koşulu olarak insanların yaptıkları yasalar ile Tanrı yasasının bağdaşmasıdır. Bu anlayışa göre adil olmayan bir kural olduğuna inanılıyorsa, yasalara uymak gibi bir zorunluluk da *per se* yok olur. Bu düşünceden hareketle toplumsal otoriteye, kilisenin öğretilerine, devlete başkaldıran pek çok düşünür toplumca lanetlenmiş ve hatta idamla cezalandırılmışlardır. Sokrates, Nesimi, Thomas More, Giordano Bruno, Descartes ve Olympe de Gouges bu isimlere verilecek birkaç örnektir.

Antik dönemden günümüze kadar uzanan süreçteki tartışmalar henüz adaletin tanımında dahi bir uzlaşmaya varılmasını sağlayamamışken, tüm toplumlar için geçerli bir adalet arayışı, ehven-i şere razı olmaktan öteye gidememiştir. Kuramsal varsayımlarının pratikle örtüşmemesi ise adalet nosyonunun göreceliliğinden kaynaklanmaktadır. “Adalet güçlünün işine gelendir” fikri ile köleliği meşru gören yaklaşımın düşünsel temeli ortaktır. Toplumda “ortak iyi”ye ulaşma çabasına hizmet eden adalet anlayışı ise *hakkaniyet* üzerine inşa edilmiştir. Herkesin hak ettiğini elde ettiği bir düzende, nimetler ve külfetlerin dağıtımına kimse itiraz etmeyecek ve toplumsal barış ve adalet sağlanmış olacaktır.

Bir toplumda, vergilendirme ve transfer ödemeleri yoluyla kaynakların yeniden tahsisi, dağıtıcı adalet ve eşitlik algısına dayanır (Holmes, 2001: 14). Gelirin, vergi ödeme

kapasitesinin en iyi göstergesi olması nedeniyle adaletli bir biçimde vergilendirilmesi, sosyal adaletin sağlanmasına önemli katkıda bulunur. Vergilemede adaletin sağlanması ise iktisadi olduğu kadar politik bir meseledir. Braudel “büyük yırtıcıların dolaştığı ve orman yasaının işlediği bölge” olarak tanımladığı kapitalizmin ortaya çıkışı ve yayılmasının devlet gücüne bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Arrighi, 2000).

Kapitalist üretim ilişkileri, sermaye birikim rejiminin genel karakteristiği ve emek gücünün elde ettiği ücret düzeyi, son kertede hükümetin siyasal tercihlerinin bir yansımasıdır. Bu nedenle iktisadi analizler yapılırken politik düzlemden kopmak doğru değildir. İktisadi alan ile siyasi alanın ayrıştırılması, toplumu ve insanı özne olmaktan çıkarır -ki bu da iktisadın nicel analizlere indirgenmesi tehlikesini beraberinde getirir. Marx, iktisadi ve politik alanlar arasında sıkı bir bağ olduğunu öne sürer. Çünkü ekonomi, birbirinden yalıtılmış güçlerden ibaret değildir. Bu bağlamda Marx, tıpkı siyasi alan gibi ekonominin bir toplumsal ilişkiler düzeni olduğunu ifade etmektedir (Wood, 2008). Dolayısıyla bir üretim biçimi ya da ekonomiden söz ederken bunu toplumsal faktörlerden ayrı, hatta karşıtı gibi ele almak mümkün değildir. Emegın sermayeye tabi oluşunu, kapitalist üretimin özü, bir toplumsal ilişki ve sınıf mücadelesinin ürünü olarak ele alan Marx’a göre iktisadi yasaları toplumsal ilişki bağlamında ele almak zorunludur. Dolayısıyla bu çalışmada, esasen ekonomik bir süreçte işaret eden gelirin ve refahın dağılımı aynı zamanda hukuki ve politik süreçlerle birlikte ele alınacaktır. Bu minvalde çalışmanın birincil önemdeki sorusu olan “sosyal adaletin sağlanması amacına en iyi hizmet edecek asgari ücret politikası”nın izleri, hukuk felsefesi ve siyaset felsefesi alanında aranmıştır. Dağıtıcı adalet olgusunun hem siyasal süreçlere hem de iktisadi kararlara sıkı sıkıya bağlı oluşu çalışmanın özünü belirleyici olmuştur.

Çalışmanın konusu Türkiye’de ve Avrupa Birliği ülkelerinde asgari ücret uygulamalarının adalet bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Değerlendirmeler yapılırken, ülkelerin asgari ücret uygulamalarının dayandığı felsefi ve politik temeller araştırılarak her

ülkenin kendi özgül koşulları çerçevesinde uyguladığı ücret politikaları araştırılmaktadır. Kaynakların dağılımında adalet kriterinin dikkate alınıp alınmadığı, gelirin toplumsal sınıflar arasında eşitlik, hakkaniyet veya ihtiyaç kriterlerinden hangisi doğrultusunda paylaşıldığı sorularına emek ve sermaye ilişkileri bağlamında yanıt aranmaktadır.

Bu çalışmada asgari ücret uygulamalarının adalet kapsamında ekonomi politik perspektiften ele alınması hedeflenmektedir. Asgari ücretlilerin nasıl vergilendirilmesi gerektiği sorusuna, bölüşüm, analizin odağına yerleştirilerek yanıt aranmakta ve asgari ücretlilerin vergilendirilmesi sorununun neden ekonomi politik perspektiften ele alınması gerektiğine ilişkin bir tartışma ile başlanmaktadır.

Çalışmanın amacı, toplumun düşük gelirli kesimini oluşturan asgari ücretli çalışanların insan onuruna yakışır düzeyde bir ücret elde etmeleri ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi için uygulanacak en adil ücret politikasını araştırmaktır.

Çalışmada yöntem olarak kuramsal tartışmalar ve istatistiki verilere dayalı olarak ülkeler arası karşılaştırmalar kullanılmıştır. Ele alınacak ülkelerde asgari ücretin tarihsel süreci, hukuki dayanakları, tespit yöntemi, kapsamı ve düzeylerine ilişkin incelemeler yapılmaktadır. Gelirin toplumsal adaletin sağlanması amacıyla yönelik olarak dağıtılıp dağıtılmadığı ve asgari ücretlilerin bu dağıtımdan aldığı payın onurlu bir yaşam sürmesine yeterli olup olmadığı araştırılmaktadır. Ülkelerin asgari ücret uygulamalarının incelenmesinin ardından adaletle ilişkin ekonomik ve sosyal göstergeler ışığında ülke uygulamalarının sosyal adaletle ne ölçüde yakınlaştıklarına dair çıkarımlarda bulunmaktadır. Ülkelerin uyguladıkları asgari ücret politikalarının hakkaniyete uygun olup olmadığı araştırılırken, o ülkede yaşayan tüm vatandaşlar arasındaki gelir ve servet eşitsizliği düzeyleri incelenmektedir. Bu minvalde gelir dağılımına ilişkin olarak ülkelerin Gini katsayısı, P80/P20 oranı ve Palma oranı gibi göstergeler değerlendirilmektedir. Ücretlilerin, milli gelirden aldığı pay ve asgari ücretin kişi başına düşen milli gelir içindeki payı, bize o ülkede ücretli ve asgari ücretli çalışanların artan

refahtan yeteri düzeyde pay alıp almadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu amaçla toplumda en yoksul % 10'luk gelir dilimine girenler ile en varıl % 10'luk gelir dilimine girenlerin gelirden aldıkları payın hem ülkeler arasında hem de tarihsel süreçte nasıl bir değişim geçirdiği incelenmektedir. Gelir dağılımının değerlendirilmesinde mihenk taşının adalet olması nedeniyle çalışmanın birinci bölümünde ele alınan Rawls'ın *maximin ilkesine* uygun bir gelir dağılımı olup olmadığını araştırılmaktadır. Bu kapsamda gelir dağılımının toplumdaki en dezavantajlı bireylerin durumunda bir iyileşme yaratıp yaratmadığı sorgulanmaktadır. Adalet, sadece ekonomik göstergelere bakılarak incelenecek bir mefhum değildir; bu soyut kavramın özellikle sosyal haklar, demokrasi, insan hakları ve hukuk devletinin kazanımları ile birlikte düşünülmesi gerekir. Bu düşünceden hareketle çalışmada demokrasi endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi, yoksulluk endeksleri ve mutluluk endeksine yer verilmektedir. Böylece ele alınan ülkelerin ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel panoraması çıkarılarak asgari ücretli çalışanların ülkelerinde yeterli bir gelir düzeyinde, onurlu, haklarının korunduğu ve mutlu bir yaşam sürüp sürmedikleri araştırılmakta ve Türkiye için önerilerde bulunulmaktadır.

Bu minvalde öncelikle hükümetin etkinliği sorgulanmakta, tam rekabetçi piyasada işçinin korunmasına yönelik devlet müdahalelerinin toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan asgari ücretlilerin durumunda iyileşme yaratıp yaratmadığı araştırılmaktadır. Sendikalaşma oranları, toplu pazarlık süreçleri ve sosyal diyalog mekanizmasının etkinliği; asgari ücretin belirlenme sürecinde güçlü sendikal örgütlenme ile etkin hükümet müdahalesi arasındaki ilişki bağlamında ele alınmaktadır. Ülkelerin asgari ücret uygulamalarının ekonomik ve sosyal kazanımlara yansımalarının değerlendirilmesi sonucunda; "Asgari ücretin belirlenme ve vergilendirilmesinde en uygun yöntem nedir?" sorusuna yanıt aranmaktadır.

Çalışmada 28 Avrupa Birliği ülkesi ve Türkiye'ye dair asgari ücret uygulamalarının dayandığı tarihsel ve politik temeller irdelenmektedir. Asgari ücretin belirlenme yöntemi,

kapsamı, düzeyi, farklılaşma kriterlerinin (yaş, mesleki deneyim, vs.) neye göre belirlendiği araştırılmaktadır. Çalışmada, her ülkenin kendi tarihi ile sermaye ve emek ilişkisi, sürecin belirleyici dinamikleri olarak görülmektedir. Bu düşünceden hareketle asgari ücretin de toplumsal ilişkiler dengesine bağlı olarak değiştiği ve özünde farklı adalet teorilerinden ilham aldığına dikkat çekilmektedir. Bir üretim faktörü olarak emek ve ücretlerin oluşumu tarihsel bağlamda ele alınarak, uygulamaya yön veren felsefi, toplumsal ve politik kökenler araştırılmaktadır.

Sanayi devrimi öncesinde başat piyasa sistemi olan lonca sisteminde fiyatlar lonca teşkilatı tarafından belirlenmekte; emeğin fiyatı kabul edilen ücretin belirleyicisi olan teşkilat, rekabeti önlemek ve dayanışmayı sağlamak amacıyla adil bir ücretin ödenmesini öngörmekte idi. Bu bağlamda loncalar, çalışma koşulları ve ücret düzeylerine ilişkin detaylı kurallar getirmişlerdir. Ayrıca loncaların 18. yüzyılda devletin verdiği yetki ile devlet adına vergi yükümlülüklerini belirlemek ve vergileri tahsil etme görevi de bulunmaktaydı. Loncaların işçi sınıfının oluşumuna da önemli düzeyde katkısı olmuştur. Üyelerinin gelir durumu ile yakından ilgilenen loncalardaki zanaatkâr ve tüccarlar, sayıları azaldıkça zanaatlarının tekelleşme eğilimine girerek gelirlerinin artacağını öngörmüşlerdir (Hunt, 2009: 44). Loncalarda çok katı kurallarla işleyen usta çırak ilişkisinin yürümesi zanaata yeni başlayan birinin uzun yıllar çok düşük ücretle çalıştırılmasını olanaklı kılmıştır. Böylece emekten daha fazla değer ele geçirmeye çalışılmıştır. Usta-çırak ilişkisi yoluyla işveren, uzun süre yanında çalıştırdığı kimsenin emeğinden elde ettiği payı büyütmiştir. Loncaların bu yöndeki hareketi, çok sayıda kentli üreticinin her türlü üretim aracından mahrum kalması ile sonuçlanmıştır. Bu da işçi sınıfının oluşumunu hızlandıran bir dinamik olmuştur.

Kapitalist üretim ilişkileri ve Sanayi Devrimi'nin yol açtığı uzun erimli ekonomik ve toplumsal değişimler nedeniyle piyasa sisteminde emeğin korunmasını gerektiren bir takım düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. İşçilerin işverenler karşısında pazarlık gücünün

bulunmayışı, emek piyasasında vahşi kapitalizm kurallarının işlemesine olanak sağlamıştır. Hobsbawn'ın "çifte devrim" olarak nitelendirdiği Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi liberal kapitalizmin zaferi olarak tasvir edilmektedir (Hobsbawn, 2012: 10). Devrimlerin tüm dünyaya sirayet eden dönüştürücü etkileri neticesinde girişimciler sınıfı, hükümet politikaları desteğiyle karlarını hızla çoğaltmış ve çevre ülkelere yıkıcı etkilerde bulunmuşlardır. Çifte devrimin etkileri İngiltere ve Fransa ile sınırlı kalmamış; kapitalist girişim gücü tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Bu sömürgeci yayılmanın en ciddi sonuçları ise toplumsal nitelikte olmuştur. 18. yüzyılın büyük bölümünde Avrupa'da görülen ekonomik genişleme ve refah, kentte ve sanayide çalışan yoksulların derinleşen sefaleti ile birlikte ilerlemiştir. İşçiler, yeni düzene karşı tepkilerini, işsizliğin sorumlusu olarak düşündükleri makineleri parçalamakla göstermişlerdir. "*İşçinin ücretini geçimlik düzeyde tutan ve böylece zengine endüstrileşmeyi (ve kendi rahatlarını) finanse etme olanağı veren emek sömürüsü, proleteryaı kendilerine düşman etmişti*" (Hobsbawn, 2012: 48). Bu dönemde ilk kez işçilerin örgütlü mücadelelerine tanık olunmuştur. *Ludizm* olarak bilinen makine kırma eyleminin kökeni 17. yüzyılda dokuma tezgâhlarının kırılmasına dayanır. 18. yüzyılda işçilerin makineleri parçalama eylemlerinin önünü alamayan İngiliz Parlamentosu, makine kıranların ölüm cezasına çarptırılmasına karar vermiştir (Şahin, 2015: 167). Ancak işçilerin öfkesi o denli büyüktür ki söz konusu Luddist hareket tüm Avrupa'ya yayılmış ve 19. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Ancak makine kırmanın yoksulluklarını ortadan kaldırmadığını gören işçiler daha kalıcı bir yol arayışına girmişlerdir. Böylece Ludizm olarak bilinen ilk işçi hareketi, işçi sınıfının örgütlenmesine önemli katkıda bulunmuş ve 1824 yılında sendikacılık hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır (Engels, 2001: 315; Taş, 2012: 64¹). 1830 yılından itibaren özellikle Çartist

---

¹ Merkezinde çağdaş otomasyon sistemlerinin yer aldığı Endüstri 4.0'ın emek piyasasına yansımaları, üretimde işçinin yerini alan endüstriyel robotlardır. Bu bağlamda Dünya Bankası'nın 2019 Kalkınma Raporu'nda "robot işçiler, ludizm akımını hortlatacak mı?" sorusu kritik öneme sahiptir. Başta otomotiv ve elektrik-elektronik sektörleri olmak üzere karanlık fabrikalarda imalat yapan robot işçilerin, emek yoğun sektörlerdeki payının giderek artması beklenmektedir. Uluslararası Robotik Federasyonu'nun (IFR) istatistiklerine göre 2017 yılında, çalışan 10 bin işçi başına düşen robot sayısı 85'tir. Şimdiye kadar en yüksek robot yoğunluğuna sahip ülkeler

dönemde (1838-48), işçi hareketlerinin tamamı daha bilinçli bir proleter harekete dönüşmüştür (Hobsbawn, 2008: 87). Sanayileşmiş İngiltere’de giderek yoksullaşan emekçiler her ne kadar örgütlenmeye başlasalar da güçlü kapitalistlerin emek sömürsünü sınırlamak devletin koruması olmaksızın mümkün görünmüyordu.

İşçinin insanlık onuruna duyulan saygı, insan emeğinin belirli bir alt sınırın aşağısında satılmamasını gerektirir (Davidov: 2009: 592). Geçimini sürdürebilmek için emeğinden başka satacak bir şeyi bulunmayan işçilerin piyasadaki görünmez elin insafına bırakılmaması, devletin müdahaleci bir politika izleyerek gelirin yeniden dağılımında başat güç olması sosyal adaleti sağlamanın zorunlu şartıdır. Bu bağlamda asgari ücretin belirlenmesi ve vergilendirilmesi, daha adil bir gelir dağılımının sağlanması ve istihdamın artırılmasında önemli bir sosyal politika aracı olarak çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Devletin, toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan asgari ücretle çalışan işçi ve ailesinin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılaması; parasız eğitim ve sağlık hizmeti sunması, onları piyasanın insafına bırakmaması sosyal devlet ilkesinin gereğidir. İşçi ve ailesinin ancak zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydeki gelirinin tamamen vergi dışı bırakılması gereği çalışmamızın önemli argümanlarından birini oluşturmaktadır.

Verginin temel hak ve özgürlükler ile olan yakın bağı Anayasa Mahkemesi’nce şu şekilde ifade edilmiştir: *“Yetkilerle güçlendirilen devlet, vergilendirme konusunda gerekli düzenlemeleri gerçekleştirirken hak ve özgürlükleri özenle koruyacak, devlete kaynak sağlamak amacıyla hukuksal ilkelerin yıpranıp yıkılmasına duyarsız kalmayacaktır. Gelir elde*

Kore Cumhuriyeti (10.000 çalışan başına 710 robot) ve Singapur'dur (658 robot). Endüstriyel robotların satış hacmi 2013-2017 yılında % 114 oranında artış göstermiştir ve 2019-2021 döneminde yıllık ortalama % 14 artacağı tahmin edilmektedir (IFR World Robotics 2019). 2023 yılına gelindiğinde, endüstriyel robotlar pazarının 2017 yılında 42 milyar ABD dolarından 73,5 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (Wagner, 2019). İşgücü piyasasında sayıları hızla artan robot işçilerin ülkelerin rekabet gücüne etkisi göz önünde bulundurularak ücret politikaları ve vergilendirmeye ilişkin köklü değişiklikler yaratması beklenmektedir. Öte yandan endüstriyel robotlar karşısında emek piyasasında önemi giderek azalan işçilerin yeni bir ludist harekete öncülük edip etmeyeceği merak konusudur.

edilmesi amacıyla hukuk devleti niteliklerinden vazgeçilemez.”² Devletin vergilemenin mali amacını gerçekleştirirken, sosyal amacından uzaklaşması gelir dağılımında bozulmaya yol açarak sosyal adaleti zayıflatacaktır. Sosyal devlet ilkesinin gereği olarak vergi yükünün dengeli ve adil dağılımı esastır.

Vergi adaletinin normatif düzeyi Anayasa’dır (Kaboğlu, 2002: 30). Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’nın 73.maddesinde yer alan: *“Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır”* hükmü, vergilemedeki temel ölçütleri belirtmektedir.

Devletin iktidarının sınırlarını belirleyen Anayasa’da yer alan vergileme ilkeleri, vergi yükünün bireyler arasında hakça dağıtılmasını öngörür. Bu hakça dağıtım verginin adil bir biçimde ve sosyal hukuk devletinin ilkeleri ile bağdaşır biçimde olmasını zorunlu kılar. Anayasa Mahkemesi mali gücü şu şekilde değerlendirmektedir:

“Bu ilkenin uygulanmasıyla, malî gücün bilimsel göstergeleri olarak kabul edilen gelir, sermaye ve harcamalar gözetilerek, vergi yükünün adaletli ve dengeli biçimde dağılımı sağlanır. Malî güç, ödeme gücünün kaynağı, dayanağı, nedeni ve varlık koşuludur Ekonomik değer düzeyini de kapsayan, vergi ödeme gücünü ortaya koyan sahip olunan değerler toplamıdır. Vergi yükümlülüğünün uygulamadaki ölçütü sayılan malî güç, ekonomik değer düzeyine göre kişi ve kuruluşların yükümlülüğünü belirler. Yasa koyucu, bu olguya göre vergi salar, bu güç oranındaki değişik önlem ve yöntemlerle vergilendirmeyi düzenler, toplanmasını gerçekleştirir. Gelir türlerinde vergi oranları, vergi dilimleri, bağışıklık ve indirimler bu ölçüt gözetilerek kurallaştırılır.”³

Mali güce ulaşmanın bir ölçütü olan artan oranlı vergileme gerek vergi adaleti, gerekse vergi verimliliği bakımından büyük önem taşımaktadır. Gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldırmak amacıyla artan oranlı vergilere yer verilmesi gerektiğini öne süren ilk kişi Wagner’dir (Nadaroğlu, 1981: 313). Özellikle 1929 Büyük Buhranından sonra klasik iktisadi öğretinin yerini devletçi politikaların almasıyla birlikte vergilerin gelir dağılımını sağlama fonksiyonu ve bunun yerine getirilmesinde de artan oranlı tarifelerin önemi yadsınamaz hale gelmiştir. 1960’lı yılları takip eden dönemde adil bir gelir dağılımını sağlanması amacı ile devlet müdahalelerine gerek olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır.

²Anayasa Mahkemesi, 7.11.1989 tarih ve E.1989/6, K.1989/42 sayılı Kararı

³Anayasa Mahkemesi, 7.11.1989 tarih ve E.1989/6, K.1989/42 sayılı Kararı

Temel müdahale aracı olarak ise çok kazandıktan çok verginin alındığı artan oranlı gelir vergisine işaret edilmiştir (Yılmaz, 2006: 243). Ancak Türkiye’de yüksek gelirli kişiler yüksek oranlarda vergilendirilmelerine rağmen, gelir arttıkça artan oranlılığın özelliği kaybolmaktadır ve böylece gelir vergisinin esas yükü dar ve orta gelirli mükelleflerin üzerine yüklenmektedir (Akdoğan, 1980: 61).

Alt gelir grubunda yer alan mükelleflerin hem dolaylı vergiler nedeniyle harcamaları üzerinden katlandıkları vergi yükü ağır olmakta hem de gelirleri vergilendirilirken sermaye kazançlarına sağlanan vergisel avantajlardan yararlanamamaktadırlar. İkili gelir vergisine yaklaşan bu durum Türkiye’de vergi adaletinin problemliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Türk vergi sisteminde ayırma ilkesine ne ölçüde yaklaşıldığı sorusuna ücret ve asgari ücretlerin vergilendirilmesi temelinde yanıt aranacaktır. Vergi adaletinin tesis edilmesinde kritik öneme sahip olan emek gelirlerinin korunmasına yönelik yasal düzenlemeler, gerekçeleri ile birlikte araştırılmaktadır.

Adalet, kuramsal anlamda oldukça tartışmalı bir kavramdır. Adaletin anlamı ve ilkeleri üzerine yapılan tartışmalar, uygarlık tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda çalışmaya adalet teorilerine ilişkin tartışmalar ile başlanmaktadır.

“Grek filozoflarının adaletin eşitlere eşit, eşit olmayanlara da eşit olmayan bir biçimde davranmak olduğu konusunda fikir birliği içinde buldukları bilinmektedir. Bu anlamda adalet, her bir kişinin layık olduğunu elde etmesini talep eder. Burada, adalet kavramıyla ilgili temel sorun, bu eşitleri ve eşit olmayanları meydana getiren şeyin ne olduğuna ilişkin sorundur. Eşitlerin eşit olarak, eşit olmayanların da eşitsiz olarak muamele görmesi gerektiği genel bir ilke olarak kabul edilmiş olsa bile, neyin eşitliği ya da eşitsizliği sorusu sorulmadan, bu ilkenin özel durumlara uygulanması mümkün olmaz; çünkü insanlar çok çeşitli bakımlardan eşit olabilecekleri gibi eşit olmayabilirler de” (Arnhart, 2004: 73).

Ödeme gücü ilkesi; ilkçağda Aristoteles ve Platon’dan bu yana “yükün güce göre eşit dağılımı” düşüncesi ile ortaçağda Katolik kilisesinin resmi görüşü haline gelmiş “halkı ezecek yükümlülükler koymaktan kaçınılmalı, ödeyicinin *ödeme gücü* göz önünde bulundurulmalıdır” şeklindeki düşüncelerine dayanılmaktadır. Bu düşünceler, Adam Smith’in birincil vergileme ilkesi olan adalet ilkesinin temelini oluşturmuştur (Yılmaz, 2006: 239).

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde Antik Yunan'dan günümüze kadarki süreçte farklı iktisadi ve siyasal akımların öne sürdüğü adalet kuramlarına yer verilmektedir. Antik Yunan'da öne çıkan filozoflar Sokrates, Platon ve Aristoteles'in adalet tartışmalarından başlanmakta, ardından modern çağda adalet kavramına yüklenen farklı anlamlar incelenmektedir. Adalet teorileri usuli (prosedürel) ve sosyal (dağıtıcı) adalet ayırımında ele alınmakta ve her bir yaklaşımın teorik temelleri ve uygulamadaki yansımaları değerlendirilmektedir. Sosyal adaletin sağlanmasında öne çıkan refah devleti ve sosyal devlet adalet teorilerinin incelenmesinin ardından müdahaleci devlet yaklaşımında adalet anlayışı kısaca incelenmektedir. Birinci bölümün sonunda ise radikal sosyal adalet teorisinin dayandığı Marksist öğretilerde adalet kavramının düşünsel temelleri irdelenmektedir.

Çalışmada adalet teorilerine yer verilmesinin temel amacı, kuramlar karşılaştırması yapmak değil; tarihsel süreçte öne çıkan farklı kuramlar ışığında adil bir asgari ücret uygulamasının felsefi kökenlerinin araştırılması ve kuramsal boyutunun irdelenmesidir. Çünkü gerek ücret gerekse asgari ücret uygulaması son kertede politik ve toplumsal kavrayışın bir ürünüdür ve bu kavrayışın felsefi kökenleri ile birlikte ele alınması teori ve pratik arasındaki bağın kurulması noktasında kritik öneme sahiptir.

Bu bağlamda birinci bölümde yer verilen farklı adalet tartışmaları, asgari ücretliler için oluşturulacak adil bir vergileme önerisine temel teşkil etmektedir. Böylelikle asgari ücretin vergilendirilmesi özelinde emek piyasasının adalet bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde asgari ücretin belirlenmesi ve vergilendirilmesi konuları ele alınmaktadır. Ücret kavramının teorik temelde inceleneceği bu bölümde, üretim faktörü olarak emek, ücret sisteminin doğuşu ve gelişimi, ücret teorileri ve ücretin tespiti ile vergilendirilmesi konuları ele alınmaktadır. Sanayi devriminin etkileri ile dönüşen bütün bir ekonomik ve toplumsal yapıda işçi sınıfının korunmasını elzem kılan devlet müdahalesi

biçimi olarak asgari ücret konusu incelenmektedir. Asgari ücret kavramı farklı iktisat okullarının yaklaşımları çerçevesinde ele alınarak, asgari ücretin doğuşu ve gelişimi, uluslararası belgelerde asgari ücret, asgari ücretin belirlenmesi ve belirlenmesinde uygulanan kriterler ile asgari ücretin vergilendirilmesi konuları değerlendirilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde asgari ücret uygulamalarının incelenmesi hedeflenmektedir. Asgari ücretin belirlenmesi ve daha adil vergilendirilmesi konusunda Türkiye'ye referans olabilecek Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki asgari ücret uygulamaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkede tespit yöntemine göre (yasa yolu ve toplu sözleşme yöntemi); kapsamına göre (ulusal, bölgesel, sektörel ve iş kolu esaslı); düzeyine göre (düşük, orta ve yüksek düzey) ve yaşa ve mesleki deneyime göre farklılaşan asgari ücret uygulamaları ele alınmaktadır. Söz konusu ülkelerde uygulanan gelir vergisi politikaları nelerdir, daha adil bir bölüşüm var mıdır sorularına yanıt aranmakta, asgari ücretle çalışanların toplam çalışanlara oranı, asgari ücretin satın alma gücü, asgari ücretlerin ortalama ve medyan ücretlere oranı gibi göstergeler analiz edilmektedir.

Üçüncü bölümde ayrıca asgari ücret uygulamalarının adalet bağlamında karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede asgari ücret üzerindeki vergi ve benzeri mali yükümlülükler, gelir dağılımına ilişkin göstergeler ve sosyal kazanımlara yansımalar değerlendirilmektedir.

Değerlendirmeler yapılırken öncelikle gelir dağılımına ilişkin göstergelerden Gini katsayısı, P80/P20 oranı ve Palma değerleri ile başlanacak, ardından ücretlilerin milli gelirden aldığı pay AB ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak ve dönemsel olarak incelenmektedir. Gelir gruplarının en alt ve en üst % 10'luk dilimler itibariyle milli gelirden aldığı paylar, asgari ücretin kişi başına düşen GSYH'ya oranı ve cumhurbaşkanı ve başbakan maaşları ile asgari ücretler karşılaştırılmaktadır. Ülkelerin ücret ve asgari ücret uygulamalarının sosyal

kazanımlara yansımaları bağlamında demokrasi endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi, mutluluk ve yoksulluk endeksleri incelenmektedir.

Böylece politik ve felsefi temeller üzerine inşa edilen asgari ücret pratiğinin ekonomik ve toplumsal hayattaki izdüşümü ele alınan kriterler çerçevesinde hem dönemsel hem de ülkeler arasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Türkiye’de asgari ücretli çalışanların ve ailelerinin insan onuruna yakışır düzeyde hayat sürmesini garanti edecek adil bir ücret düzeyi ve bu ücret düzeyinin belirlenmesinde ve çeşitli kriterler temelinde farklılaştırılmasında Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde asgari ücret uygulamaları göz önünde bulundurularak Türkiye’ye ilişkin önerilerde bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADALET TEORİLERİNE BAKIŞ

Adalet, ilk çağdan itibaren ahlak ve siyaset felsefesinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Toplumların barış ve huzur içinde yaşayabilmesi, ancak adil bir düzende mümkündür. Birlikte yaşamın en önemli kuralı, bireylerin birbirlerine saygı göstermesi, birbirlerinin hakkına tecavüz etmemesi ve her bireyin hak ettiğini elde edebilmesidir. Dağıtımla ilgili bir alan olan adaletin, hakkaniyetle de yakın bir bağı vardır. Gelir ve refahın hakkaniyete aykırı bir şekilde dağıtımı, adaletsizliğin en somut göstergesidir.

Yunan düşüncesinin erken dönemlerinde adalet bir paradoksla açıklanmış, “eğer adaletsizlik olmasa idi, insanların adaletin ne olduğunu bilemeyecekleri” öne sürülmüştür. Adil toplumun özelliklerini, Platon “ideal Site” kavramı ile tasvir etmiş ve bu Site’de herkesin kendi üzerine düşen görevi yaptığı sürece adalete erişileceğine vurgu yapmıştır. Toplumdaki sınıfları üretici, tüccar, yönetici, savaşçı ve köle gibi katmanlara ayırarak, sosyal düzenin sağlanması için bu sınıflardan hiçbirinin ötekine alanına girmemesi gerektiğini öne sürmüştür.

Aristoteles’e göre adalet “fazilet” anlamına gelmektedir. Ona göre adalet, hukukun ve devletin gerçekleştirmesi gereken tek ve gerçek amaçtır (Aristoteles, 2017). Adaleti, insanlara hak ettiği şeyi vermek olarak tanımlayan Aristoteles için adil bir toplumu tasvir etmek için en çok arzu edilen yaşam üzerinde düşünmek gerekir. Bu bağlamda hukuk iyi bir yaşamın ne olduğuna ilişkin ilkeler çerçevesinde karar vermelidir.

Kant’ın Ulpianus’tan yola çıkarak yaptığı adalet tanımında geçen üç ödev, adaletin unsurlarını bize göstermektedir. Bunlar; “şerefli yasa”, “kimseye zarar verme” ve “herkese hakkı olanı ver” ilkeleridir (Güriz, 2019: 203). Kişinin şerefli yaşaması, bireyin diğer insanlarla olan ilişkisinde kendi değerini koruması ve araç değil amaç olduğunun bilincinde olması ile mümkündür. Kişi, mecbur kaldığı takdirde dahi kimseye kasıtlı olarak zarar

vermemelidir. Son olarak bir kişinin kendisine ait olanın, kendisinin dışındaki tüm insanlara karşı korunması gereklidir. Kant'a göre ancak bu üç ilke sağlandığında adaletten söz edilebilir. Hugo Gratius'a göre adalet, *söze bağlılık ilkesine* içkin bir kavramdır. Benzer bir düşüncede olan Hobbes ise sözleşmeye uymamayı adaletsizlik olarak tanımlamaktadır (Güriz, 2019: 64).

Hukuk okulları arasında "adalet" kavramına en çok önem veren tabii hukuk okulu, hukuk felsefesi tarihinde önemli ve sürekli rolü olan bir düşünce akımını temsil etmektedir (Gözler, 2012: 387; Güriz, 2019: 137). Tabii hukuk doktrini, insanın insan olma sıfatından doğan hak ve hürriyetlere sahip olduğu ve devletin bunlara dokunamayacağı düşüncesine dayanır. Tabii hukuk doktrini, tabiat hali hipotezi ve sosyal sözleşme hipotezi üzerine kuruludur. Henüz devletin veya herhangi bir siyasi otoritenin var olmadığı ve insanların tam ve mutlak bir hürriyete sahip olduğu tabiat halinden insanların kendi iradeleri ile bir üst otoriteyi, devleti kurarak siyasi bir topluma evrildiği sosyal sözleşme dönemine geçişle birlikte insan haklarının devredilemeyeceğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre insanların insan olmaları nedeniyle sahip olduğu haklar -hürriyet, eşitlik, mülkiyet hakları gibi, kendilerine devlet tarafından verilmediği için insanlar da devleti kurduktan sonra bu haklarını devlete devretmemişlerdir. Dolayısıyla tabii hukuk yaklaşımında devletin bu haklara saygılı olması gerektiği ve müdahale etmeye hakkı olmadığı görüşü hakimdir (Gözler, 2011: 499). Tabii hukuk teorisinin özünde, "*bir kanun, kanun olmak için adil olmak zorundadır*" düşüncesi yatar. Bir işlemin hukuki sonuçlar doğurabilmesi için adaletin gereklerine uymalı, adaletin gerçekleştirilmesine hizmet etmelidir. Tabii hukuk teorisine yöneltilen en önemli eleştiri, objektif ve evrensel bir adalet kriterinin bulunmadığı yönündedir. Adil olan ile adil olmayana kimin karar vereceği sorusunun iki muhtemel yanıtı vardır. Birincisi; adil olanı belirleyen otoritenin iktidarı elinde bulunduran kimse/kimseler olduğudur. Ancak bu durumda tabii hukuktan uzaklaşmakta ve devletçi pozitivizme yaklaşmaktadır (Gözler, 2012: 388). İkinci yanıt ise adil olanı belirleme

görevinin tüm yurttaşlara ait olduğudur. Ancak bu durum da her bireyin tabii hukuku algılamadaki serbestlikten kaynaklı olarak, sübjektif bir hukuk normu oluşturacaktır. Kelsen bu durumu, “*total anarşi tehdidi*” olarak tanımlamaktadır (Kelsen’den akt. Gözler, 2012: 388). Tüm ahlaki değerler, göreceli olduğu, yer ve zamana göre değişiklik gösterdiği için tüm ahlaki düzenler için ortak bir hukuk normunun oluşması son derece zordur. Benzer şekilde adalet kavramının da tek bir tanımının yapılması mümkün değildir.

Modern çağda adalet kavramı farklı normatif yaklaşımlar göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Liberteryenler doğal haklar ve özgürlükler üzerine inşa edilmiş bir adalet teorisi geliştirirken sosyal adalet teorileri, toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla gelir ve refahın adil dağıtılması bağlamında devlete görev yüklemiştir. Radikal sosyal adalet teorilerinde ise adalet kavramı, burjuva toplumunun bir ögesi olarak tanımlanmış ve komünizme geçişle birlikte oluşacak sınıfsız toplumda bu kavramın da anlamını yitireceğine dikkat çekilmiştir.

1.1. ADALET KAVRAMI

Adalet kavramının etimolojik olarak Arapça “*adl*” kökünden geldiği “herkese adil davranma ve denklik sağlama” anlamına geldiği görülmektedir. İngilizce ve Fransızca’da “*justice*”, İtalyancada “*giustizia*”, İspanyolcada “*justicia*” olarak kullanılan adaletin Latince kökeni ise “*iustitia*”, hak, doğru anlamlarına gelmektedir (Tuncay, 2018: 6).

Adalet kavramı, birincil olarak hukuk felsefesi kapsamında ele alınmakla birlikte aynı zamanda felsefe, siyaset ve iktisat bilimlerinin de alanına girmesi nedeniyle multi disiplinler bir kavram olarak değerlendirilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca filozoflar, politikacılar, hukukçular ve sosyal bilimcilerin tartışmalarının odağında yer alan adalet kavramı adeta insanlara yol gösteren bir “kutup yıldızı” olarak görülmüştür. İnsanlık tarihinde adalet kavramı daima merkezi öneme sahip olmuş ve hukukun en yüksek ilkesi olarak kabul edilmiştir (Ross, 1958: 268).

Antik Yunan'dan modern döneme dek uzanan tarihsel süreçte daha adil bir düzen arayışı sürmüş olmakla birlikte adalet kavramı ideolojik çatışmaların sahası olmaya devam etmiştir (Duman, 2010: 517). Hukukun nihai uygunluk kriteri olarak ele alınan adalet kavramı tarihsel süreçte tüm sistematik düşünce akımları tarafından farklı açılardan tanımlanmaya çalışılmıştır (Öktem, 1974: 25). Ancak adalet ve erdem gibi büyük hedeflerin uygulamada gerçekleştirilmesi zor olduğu gibi tanımları da tartışmalıdır (Arnhart, 2017: 68). Dolayısıyla adalet kavramına toplumlar arasında ve farklı tarihsel dönemlerde yüklenen anlamlar değişiklik göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri kişilerin adalete ilişkin görüşlerinin kendi kişisel menfaatleri ve inançları; yaşadıkları toplumun faydası ve değer yargıları ile uyumlu bir adalet düşüncesi geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Adalet ilkelerinin subjektif eğilimleri yansıtması bakımından Aristoteles'in köleliği meşru sayan adalet anlayışı ile J.J. Rousseau'nun insan hürriyetini temel kabul eden yaklaşımının taban tabana zıt oluşu örnek gösterilebilir (Güriz, 2019: 69). Eski Yunan'da yüksek sınıfların bilim, politika ve sanatla uğraşmalarına vakit bulabilmeleri için kölelik meşru kabul edilmekteydi. Böylelikle mülk sahibi kimseler gündelik işlerini, zekâ ve yetenek bakımından kendinden alt düzeyde gördüğü kölelere emir ve talimatla yaptırma hakkını kendinde buluyordu. Bu ilkel düşüncenin terk edilmesi 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile gündeme gelmiştir. Modern anlamda köleliğin kaldırılması ise İngiltere ve Fransa'nın 1814 tarihli Paris Antlaşması ile görüş birliğine varması sonucunda, 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde sağlanmıştır. ABD'de köleliğin kaldırılması ise güney devletleri ile köleliğe karşı olan kuzey devletleri arasında yaşanan 1861-1865 döneminde yaşanan iç savaş sonrasında gerçekleşmiştir (Özdağ, 2018: 245). Görüldüğü üzere insanın doğuştan sahip olduğu ancak yüzyıllar boyunca gasp edilen eşitlik ve hürriyet hakkına kavuşabilmesi toplumun daha adil bir yapıya kavuşması ile mümkün olmuştur. Özetle, içinde bulunulan

çağın ve bölgenin sosyal, ekonomik ve politik özellikleri, adalet kavramının unsurlarını belirlemede başat öneme sahiptir.

Öte yandan adaletin tanımı konusunda görüş birliğine varılamamasının bir diğer nedeni, hukukun yöneldiği ve kapsadığı amaçların ölçülemeyecek düzeyde çok ve değişik olmasıdır (Güriz, 2019: 65). Hukukun gerçekleştirmeye yöneldiği amaçlar, adalet idesinin amaçlarını da belirlemektedir. Bu amaçların hem çok olması hem de nitelik ve nicelik yönünden farklılaşması adalet konusundaki fikirlerin de çeşitlilik göstermesine yol açmaktadır. Adaletin fayda, ihtiyaç veya eşitlik temellerinden hangisi üzerine inşa edildiği, adalet anlayışını doğrudan etkiler. Dolayısıyla kesin ve objektif bir geçerliliği olan adalet tanımının yapılması mümkün görünmemektedir.

Schmidtz, adaleti tanımlamaktan ziyade bir metafor yardımı ile şöyle açıklamaktadır; “*Adalet dediğimiz şey, bir bakıma, birbirleriyle bağlantılı öğelerden oluşan bir takım yıldızdır. Bir dereceye kadar bir bütünlük ve birlik görüyorum ama adaletin bütünlüğü bir binanın bütünlüğünden çok bir mahallenin bütünlüğüne benzeyen sınırlı bir bütünlüktür*” (Schmidtz, 2010: 15). İyi mahallelerin iyi binalar kadar kapsamlı şekilde tasarlanamayacağını belirten Schmidtz, adaletin tanımlayıcı mahiyetinin genel ve biçimsel olduğunu, ancak bir takım ilkeler bağlamında ele alındığında anlam kazanacağını belirtmektedir. Ancak farklı tarihsel koşullarda ve farklı toplumlarda ekonomik ve sosyal politikaları biçimlendirecek adaleti sağlayıcı standart ilkelerin belirlenmesi de pek mümkün görünmemektedir (Kuçuradi, 1994: 27).

Tüm adalet tanımlarının kökeni, Ulpianus’un adalet tanımı ve Aristo’nun Ulpianus’un çizdiği yolu izlemesine dayanır. Bu tanıma göre adalet; onurlu yaşamak (*honeste vivere*), başkasına zarar vermemek (*alterum non leadere*) ve herkese kendine ait olanı vermektir (*suum cuique tribuere*). Bu ilkelerden hareket eden 17.yüzyıl doğal hukuk savunucuları da bu ödevlere ek olarak hakka saygı, her insana hak ettiği cezanın verilmesi ve “ahde vefa ilkesi”

(*Pacta Sund Servanda*) gibi adalet ilkelerinden bahsetmişlerdir (Öktem ve Türkbağ, 2012: 69).

Adalet, kuralların egemen olduğu bir düzende, ödül ve cezaların insanlara dağıtım biçimi ile ilgili bir konudur ve *hakkaniyetle* (fairness) ile yakından ilgilidir. Adalet, soyut ve genel bir kavramdır, ancak hakkaniyet soyut hukuk kurallarının belirli durumlarda nasıl uygulanacağını gösteren somut bir kavramdır. Adalet, mutlak eşitlikle eş anlamlı düşünüldüğünde hakkaniyete uygun olmayan sonuçlar doğabilmektedir. Örneğin: “*Eğer bir yönetici, tebaasını kızgın yağda kaynatacak ve sonra da kazana kendisi atlayacak olsaydı, bu adaletsizlik olurdu ama burada hiçbir muamele eşitsizliği söz konusu olmazdı*” (Frankena, 1962: 17’den akt. Barry, 2003: 157). Görüldüğü üzere herkese hak ettiği verilmediği takdirde eşitlikçi bir kuralın uygulanması adaletsiz sonuçlara yol açacaktır. Hakkaniyet, soyut bir kavram olan adaletin, somut olaylara uygulanma biçimi olması nedeniyle son derece önemli bir kavramdır. Adalet, hak ediş, eşitlik ve ihtiyaç kavramları ile birlikte anlam kazanan bir kavramdır. Bu bağlamda hak edişleri ve ihtiyaçları farklı olan insanlara eşitlikçi bir anlayışla muamele edilmesi adaletsizlik yaratır. Son dönemde eşitlikçi refahla ilgili tartışmalarda, ihtiyaç kriterinin hak edişin yerini aldığı görülmektedir. Konut yardımı, tıbbi bakım gibi “refah hizmetleri”nin sunulması, ihtiyaç kriteri göz önünde bulundurularak yapılmaktadır (Barry, 2003: 160).

Adalet kavramı ile ilgili bir tanım yapmanın zorluğu, M. Weber’in ortaya koyduğu *anlama* (vertehen) / *açıklama* (erklarung) ayrımını akla getirmektedir. Bu bağlamda insan ve toplum salt nicel göstergeler, grafiklerle açıklanamayacak kadar yoğun ve karmaşık ilişkiler ağında oluşmaktadır. Adalet kavramı da tüm soyutluğu ve göreceliliği ile açıklamaktan ziyade anlamaya dayanan bir alana tekabül etmektedir (Çebi, 2012: 25). Bu bağlamda adalet kavramının tarihsel süreçte ve farklı toplumlarda birbirinden çok farklı bazen de çok benzeşen tanımları yapılmıştır. Adil bir toplum düzenine ulaşmak için geliştirilen adalet teorilerinin

dayanakları adaletin nasıl tanımlandığı ile yakından ilişkilidir. Örneğin sosyal adaleti bir “serap” olarak gören Hayek, toplumsal düzenin adaletli olup olmasının değerlendirilmeyeceğini, ancak özgür bir toplumda hür iradeleri ile tercihlerde bulunan bireylerin eylemlerinde adalet aranabileceğini, eğer adil davranış kuralları çerçevesinde hareket edilmişse eylemlerin sonuçlarının yarattığı adaletsiz durumların göz ardı edilebileceği tezini savunmaktadır. Buna karşın toplumsal eşitsizliklerin, gelir ve servetin adaletsiz dağılımının önlenmesi için devletin piyasaya müdahalesini meşru kabul eden sosyal adalet teorileri de adaleti, hakkaniyet temelinde tanımlamakta ve adil bir toplum için toplumdaki en az avantajlı bireylerin durumlarının iyileştirilmesini savunmaktadırlar. Aydınlanmacı felsefe adaleti akıl temelinde ele alırken, liberteryenlerin adalet tartışmalarında özgürlük vurgusu yaptıkları görülmektedir.

1.2. TARİHSEL SÜREÇTE ADALET VE SOSYAL ADALET KAVRAMLARININ DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Antik adalet teorilerinin özü “değer”e dayanmaktadır. Eğer adalet, insanlara hak ettiği şeyi vermek ise –ki Aristoteles bunu savunur, kimin neyi hak ettiğine karar vermek için hangi değerlerin daha onurlu ve kıymetli olduğunu belirlemek gerekir (Sandel, 2017: 29).

Siyaset felsefesi alanında ilk yazılı eser kabul edilen Platon’un “Devlet” adlı eserinde toplum üç sınıflı bir yapıdan oluşmaktadır; eğitim düzeyine bağlı olarak belirlenen bu katmanların en altında işçi ve zanaatkarlar, daha sonra asker, polis ve diğer kamu hizmetlileri ve en tepede ise filozof kral yer alır. Platon’un ideal devletinde filozof kral toplumun nasıl yönetilmesi gerektiğini ve halk için neyin iyi olduğunu bilir. Platon’a göre ideal devletin temeli adalet üzerine kuruludur. Platon’a göre adaletin en genel tanımı her bireyin kendi vazifesini yapması ve kendi payına sahip olması anlamına gelir (Platon, 2018).

Tabii hukuk anlayışında bir hukuk kuralının geçerli olabilmesi onun adil olup olmamasına göre belirlenir. Bu anlayışa göre adaletin tanımı ise her çağda değişmiştir; ilkçağda hukuk ve

adaletin kriteri tabiattır; toplumsal düzenin doğa düzenine uygun olması gereklidir. Biyolojik tabiatın gereği güçlünün güçsüz üzerinde tahakküm kurması ilkçağda adil kabul edilmekte idi. Bu görüşün örneklerini Platon'un Devlet adlı eserinde Thrasymachus'un "*adalet, güçlüünün işine gelendir*" tezinde ve Aristoteles'in köleliği meşru kabul eden anlayışında görebiliriz.

Ortaçağda adalet, tanrısal emirler üzerinden tanımlanmıştır. Ortaçağ hukukçularına göre tabiatın kaynağı Tanrıdır ve onun emirleri adalet ilkeleri olarak telakki edilmiştir. Ortaçağ tabii hukukun önde gelen temsilcilerinden Aziz Augustinus'a (354-430) göre hukuk; "*Tanrının iradesinin ifadesi olan ebedi bir kanundur*" (Gözler, 2008: 81).

Ortaçağ tabii hukukunun bir diğer önemli hukukçusu ise Thomas Aquinas (1225-1274)'tır. Aquinas'a göre: "*Adil bir hukuk, Tanrı Yasası veya ahlak yasası ile bağdaşan insan yapımı yasadır. Adaletsiz hukuk ise, ahlaki yasayla uyumlu olmayan yasadır*". Ayrıca ayrımcılığa ve insanı aşağılayan her yasaya karşı çıkan Aquinas, insan kişiliğini yücelten her yasanın adil olduğunu ve ayrımcılık içeren yasaların da adaletsiz olduğunu öne sürmüştür (Arnhart, 2017: 96). Orta Çağda adalet en büyük politik erdemlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. O dönemin düşünce biçimine göre toplumların barış ve refahı, yöneticilerin ne ölçüde adil olduklarına bağlı idi (Ashford, 2015: 83). Aquinas'a göre adil bir hukuk, yasalara uygun olmalıdır. Kanunların adalete uygunluğu konusunda ise dört kriteri vardır; yasa rasyonel olmalı, ortak iyi adına olmalı, uygun bir otorite tarafından konulmalı ve bu yasaya tabi olanlar tarafından bilinmelidir (Arnhart, 2017: 97). Eğer kanun amacı bakımından adaletsizse yani ortak iyiye hizmet etmiyorsa, kanun koyucunun yetkisini aşan bir kanunsa ya da toplum üyelerine eşit olmayan yükümlülükler getiriyorsa yani özü bakımından adaletsizse adil bir düzenden bahsetmek mümkün değildir (Güriz, 1994: 6).

Yeniçağda ise akılcılığa dayalı bir adalet anlayışı hüküm sürmüştür. Yeniçağ tabii hukukunun en önemli temsilcisi Hollandalı hukukçu Hugo Grotius (1583-1645)'a göre, eğer bir şey insanın aklına uyuyorsa adildir, uymuyorsa adil değildir (Gözler, 2008: 82; Güriz,

1994: 6). Grotius adaleti söze bağlılık olarak da ele almıştır. Bu görüşe göre insan aklı, verilen sözün tutulmasını emreder. *Pacta sunt servanda* (ahde vefa) ilkesi olarak tanımlanan bu adalet kuralı, sonraki yüzyıllarda gerçekleşecek adalet tartışmalarında sıklıkla gündeme gelecektir.

Tabii hukuk karşısında yer alan pozitivist hukuk ise insan aklı ile bulunan tabii hukuk ilkelerini reddetmiş ve bunun yerine devletin çıkardığı kanunlara dayalı hukuku esas almışlardır. Bu görüşe göre devletin yetkili organları tarafından çıkarılan ve güvence altına alınan hukuk kuralları, çağın gerekliliklerine göre değişiklik gösterebilir. Pozitif hukukta adalet kavramı ise metafizik bir kavram olarak ele alınır ve inceleme alanı dışında tutulur. Bu düşünceye göre adalet fiziki bir gerçeklik olmayıp soyut bir değere karşılık gelmesi nedeniyle değerler alanında geçerli olan *yokluk tezi* ve *görecelilik tezi* bağlamında ele alınması gerekir. Buna göre bir değer olarak adalet kavramı ya reel âlemde mevcut değildir veya mevcut olsa bile objektif olarak bilinemez (Gözler, 2008: 87).

Modern sosyal adalet kavramı, 1840'larda Fransa ve Britanya'da sanayileşmenin ilk dönemlerindeki ekonomik ve toplumsal çalkantılardan doğmuştur (Barry, 2015: 18). Bu dönemlerde sosyal adalet kavramının temelindeki fikir, toplumdaki kurumların adaletine bir başkaldırı niteliğinde cereyan etmiştir. Sermaye sahiplerinin iktidarına ve kapitalist piyasa sistemine meydan okunan bu süreç eşitsiz ilişkilerin adaletinin sorgulandığı bir dönemdir. Dönemin adalet felsefesine ilişkin teorik tartışmaları ise aydınlanmacı düşünürlerin öncülüğünde başlamıştır. Başta Nozick ve Hayek olmak üzere doğal hak savunucuları, prosedürel adalet teorisini geliştirirken, öte yandan T.H.Green, J.Rawls öncülüğünde sosyal adalet teorileri geliştirilmiştir. 1929 Büyük bunalımının ardından devletin ekonomideki artan rolü bir paradigma değişikliğini beraberinde getirmiş ve Keynes'in müdahaleci devleti, sosyal adaleti sağlamak amacıyla tarih sahnesindeki yerini almıştır.

1.2.1. Antik Yunan'dan Modern Çağa Adalet Felsefesi

Modern Batı düşüncesini derinden etkileyen ve düşünsel olarak besleyen kaynakların Antik Yunan toplumuna dayanması nedeniyle modern döneme ilişkin adalet kuramlarından önce Antik Yunan adalet felsefesinin ele alınması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antik Yunan felsefesinin önde gelen filozoflarından Sokrates (M.Ö.469-399), yaşamdaki en önemli amacın bilgi ve bilgelik olduğunu, bilginin en üst noktasının ise adalet olduğunu belirtmektedir. Sokrates'e göre "*Adalet, bilginin doruğundadır, insan aklının, insan ruhunun ilahi akıl ve ruhla özdeşleşmesi adalettir*" (Werner, 1938: 74'ten akt. Öktem ve Türkbağ, 2012: 107). Sokrates'e göre adalet ve ahlak, değerler sıralamasında en üst düzeydedir. İçeriği adalet ve ahlak olan evrensel bir ruh olarak tanımladığı Tanrı ile adaleti aynı düzeyde konumlandırmaktadır Sokrates. Bu bağlamda Sokrates adil insanı; mutlu, erdemli ve ahlaklı olması gereken ideal insan olarak tasvir etmektedir. Sokrates'e göre önemli olan sadece yaşamak değil, iyi yaşamaktır; soylu bir ölümü haysiyetsiz bir yaşamdan üstün tutan bu filozofa göre en büyük kötülük ölüm değildir, insanın kendini kandırmasıdır (Arnhart, 2017: 29).

Antik Yunan siyaset felsefesinin başlangıç noktasında yer alan Sokrates'ten geriye hiçbir yazılı eser bulunmamaktadır. Öğrencisi Platon'un eserlerinde görüşlerine yer verilen Sokrates için adaletin mutlak bir değeri vardır. Sokrates hayatı boyunca, sosyal hayatın adalet kuralları çerçevesinde düzenlenip sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur (Denis, 1973: 21).

Bilgi ile erdemi birbirinin tamamlayıcısı olarak gören Sokrates, bilgi edinmeyi insan davranışlarının adil olmasının mutlak şartı olarak ortaya koymaktadır. Sokrates'e göre adalet, iyiyi kötüden ayırma bilgisidir (Güriz, 2019: 148). Bu bağlamda içimizdeki adalet duygusu, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırt etmemizde bize ışık tutacaktır.

Platon'un (M.Ö.427-347) *Devlet* adlı eserinin çevirisinde metnin özüne daha yakın olduğu gerekçesiyle "adalet" kavramı "doğruluk" ile ifade edilmektedir. Ve bu durum çalışmanın önsözünde Eyüboğlu ve Cimcoz tarafından şöyle açıklanmaktadır: "*Devletin önemli kavramları arasında 'adalet' ve 'adil' başta gelir. Bu terimleri Arapça diye değil, düşüncenin akışını bozdukları, yerlerine oturmadıkları için değiştirmek zorunda kaldık..*" Yani adalet anlamında kullanılan terimin yerine, Eyyüboğlu ve Cimcoz "doğruluk" demeyi daha uygun bulmuşlardır.

"...Bizim eskiler adalet ve adil kavramlarını 'başı kaba' saydıkları Türklerin diline sığmayacak kadar yüksek saymış ve bunları Kuran'ın diliyle söylemeyi, adaleti Tanrı katına yükseltmeyi daha doğru bulmuşlar. Bunu yapan aydınlarımız adalet düşmanlarının bundan faydalanacaklarını düşünmemişler. Ne bilsinler ki günün birinde 'adaletin kılıcı keskindir' denince halk bunu 'Padişahın kılıcı keskindir' diye anlayacak; doğruluktan, doğru adam olmaktan çıkan padişaha adil denmesini kimse yadırgamayacak." (Platon, 2018: viii).

Böyle bir yanlışlığa düşmemek adına Yunan aydınının adalet yerine doğruluğu kullanması, bir delinin eline silah vermenin adaletsizlik değil doğruluk ile açıklanabileceği ile örneklenmektedir.

Sokrates'in düşünsel mirasçısı Platon, hocası ile tanıştıktan sonra "bundan böyle 'doğru ve adaletli' olandan başka bir şeye hizmet edemeyeceğini" belirtir (Denis, 1973: 21). İnsan ruhunun kurtuluşunun iyi bir hayat sürmekten geçtiğini, bunun da ancak adalete uygun bir yaşamla mümkün olacağına dikkat çekmektedir Platon. *Devlet*'te geçen diyaloglardan birinde Thrasymokos'un adaletle ilgili tanımı ise gücün adaletle üstünlüğünü iddia etmektedir:

"Doğruluk, güçlüünün işine gelendir. Her toplumda yönetim kimdeyse güçlü odur. Her yönetim, kanunlarını işine geldiği gibi koyar. Demokratlık demokratlığa uygun kanunlar, zorbalık, zorbalığa uygun kanunlar, ötekiler de öyle. Bu kanunları koyarken kendi işlerine gelen şeylerin, yönetilenler için de doğru olduğunu söylerler; kendi işlerine gelenden ayrılanları da kanuna, doğruluğa aykırı diye cezalandırırlar. ..Doğruluk her yerde birdir: yönetenin işine gelendir. Güç de yönetende olduğuna göre, düşünmesini bilen bir adam bundan şu sonuca varır: Doğruluk, güçlüünün işine gelendir" (Platon, 2018: 17-18).

Thrasymokos'un doğruluk olarak ifade ettiği kavramın adalet olarak okunması gerektiği yukarıda açıklanmıştı. Thrasymachus, siyasal yönetim erkine sahip olacak güce sahip kimselerin adalet kurallarını şahsi menfaatleri doğrultusunda belirleyeceği ve topluma dayatacağı konusunda ısrarcıdır. Adaleti güce içkin bir kavram olarak ele alan bu yaklaşım,

asında klasik liberal geleneğin minimal devlet savunusunun nüvelerini barındırır. Devleti yöneten sınırlı sayıda yöneticinin tercihleri ve kararları doğrultusunda belirlenen politikaların, yöneticilerin kendi adalet anlayışlarını yansıttığını öne süren usuli adalet teorisi 17.yüzyılda gündeme gelecektir. Arnhart'ın “güçlünün adaleti”ne ilişkin sorusu tartışmayı derinleştirmeye yardımcı olmaktadır; *“İnsan yaşamı, adaletin doğal standartlarınca sınırsızlığa ulaşmış bencil iktidar arayışı ise, siyasal yönetim neden en güçlüünün elinde olmasın ki?”* (Arnhart, 2017: 52).

Siyasal gücün sınırlandırılması, yönetici zümrenin yönetilenler üzerindeki tahakkümüne de bir sınır çizecektir. Devletin gücünün ve yetkilerinin sınırlandırılmasını ve bunun anayasal kurallar çerçevesinde yapılmasını savunan, öncülüğünü Friedrich A. Hayek ve James M. Buchanan'ın yaptığı “Anayasal İktisat” doktrininin özü bu yaklaşıma dayanır. Modern siyaset filozofları Hobbes ve Locke da siyasal erkin sınırlandırılması fikrini savunan düşünürler arasında yer almaktadır. Baskın sınıfın hegemonyasını yeniden üretme aracı olarak bir tehdit unsuru gözüyle bakılmıştır siyasal otoritenin sınırsız gücüne. Bu bağlamda yönetenlerin keyfi uygulamaları ile bireysel özgürlüklere müdahalesini önlemek gerekçesi, devletin minimal düzeyde kalması yönünde taleplere zemin oluşturmuştur.

Yunan felsefesinde, özellikle Platon ve Aristoteles'in felsefelerinde bireysel haklar adaletin kapsamı içerisinde düşünülmüştür. Genellikle Yunan filozofları insanın özünde iyi bir varlık olduğunu öne sürmektedirler. Ancak Hobbes gibi bazı siyaset filozofları ise insanın kötü bir varlık olduğunu iddia etmektedirler. Homo economicus bireyin, kişisel çıkarlarını toplumun ortak çıkarlarının üstünde tuttuğunu, bu nedenle fırsat buldukça kuralları ihlal etmeye ya da kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmaya yatkın olduğu yönünde argümanlar öne sürülmektedir (Urhan, 2016: 106). Platon ve Aristoteles'in yaklaşımına göre bu sorun kuvvetler ayrılığı ilkesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu düşünceye göre eğer yasama, yürütme ve yargı güçleri doğru yerde ve doğru biçimde kullanılırlarsa, sınırlar aşılmadan güç ve yetki

sınırları çerçevesinde kullanılırlarsa adil bir düzen sağlanabilir (Urhan, 2016: 107). Aksi halde tüm bu erkler, birbirlerinin alanını gasp ederek yetki tecavüzünde bulunmakta ve toplumsal barış ve düzen için sakıncalı bir durum yaratmaktadırlar.

Platon, iyi bir devlette olması gereken dört özellikten bahseder; ölçü, yiğitlik, bilgelik ve en önemli değer olarak doğruluk; “adalet” olarak tanımlanan kavram. Doğruluk, diğer üç değeri doğuran ve yaşatan değer olarak tasvir edilmektedir. Yöneticilerin özel erdemi bilgelik, koruyucularının özel erdemi ise cesarettir. Ölçülülük ve adalet ise belirli bir takımın değil, herkesin sahip olması gereken erdemlerdir. Bu nedenle Platon ölçülülük ve adaleti “*sosyal erdemler*” (*politike arete*) olarak nitelemektedir Platon’a göre adaletin asıl önemi diğer erdemlerin devlet içinde gerçekleşip yaşamasına olanak sağlamasından kaynaklanır (Gökberk, 1999: 61).

Platon “Devlet”te, “adaletin/doğruluğun aslen nasıl yaşamamız gerektiği probleminin bir cevabı olduğunu özellikle vurgulamakta, bu bağlamda adaleti/doğruluğu da politik ile ahlaki ya da toplumsal ile bireysel olanın çok daha ötesinde iyi ve mutlu bir yaşamın gereği olarak görmektedir (Platon, 2018: 352)”. Platon ile birlikte adalet, toplumdaki bir ilişkinin sembolü olduğu kadar insanın kişiliği, kimliğine de işaret etmeye başlamıştır (Havelock, 1978, s. 312’den akt. Çıvgın, 2018: 218). Yöneticinin adil olduğu ve toplumun adaletle yönetildiği bir düzende, halk arasında çatışmalar asgari düzeye indirilir. Bu şekilde sağlanan huzur ve barış ortamında, bireylerin mutlu bir hayat sürmesi de garanti altına alınır. Bu bağlamda Platon gerçek mutluluk ve adalet arasında kuvvetli bir bağ olduğunu öne sürmektedir. (Çıvgın, 2018: 228).

Platon, yöneticilerin “baş olmaktan” daha üstün bir değere ulaşımlarsa o devletin iyi yönetildiğini belirtmektedir. Böyle bir devletin başındakilerin sahip olduğu zenginliğin ise, altından değil, akıl ve erdemden kaynaklı bir zenginlik olduğuna dikkat çekmektedir. Kişisel çıkarlarının peşinde koşan açgözlü yöneticilerin keselerini doldurma derdinde oldukları için

iyi bir düzenin şartlarının tamamen ortadan kalktığını ifade etmektedir. Böyle bir düzende, herkesin başa geçmek uğruna birbirini ezeceğine ve son kertede bireylerin ve devletin yıkıma uğrayacağına işaret etmektedir (Platon, 2018: 239).

Platon için ideal Site, adaletin tam olarak sağlandığı Sitedir (Denis, 1973: 25). Adaletin sağlanması için de herkesin kendi işini yapması gerektiğini belirtir. Platon'a göre toplumda üç sınıf vardır ve bu üç sınıf arasındaki değişme ve karışmanın adaletsizlik olacağını öne sürer. Örneğin doğadan işçi veya para kazanıcı sınıfın bir üyesi savaşa girmeye kalkıştırsa veya bir savaşçı layık olmadığı halde bekçilik yapacak olursa bunun şehre felaket getireceğini ve adaleti ortadan kaldıracığını belirtir. Bu nedenle şehirdeki herkes doğasına en uygun olan ve ait olduğu sınıfın işleri ile uğraşmalıdır. Popper (2008: 119), bu noktada Platon'u, adaleti, sınıf ayrıcalığı ilkesiyle özdeşleştirdiği için eleştirmektedir. Bu sınıfçı yaklaşımı katı bir kast sistemine benzeten Popper, Platon'un ahlak kuralının faydacı olduğunu; Devletin çıkarını en tepede tuttuğu gerekçesiyle de bunun "siyasal faydacılık"a karşılık geldiğini belirtmektedir (Popper, 2008: 141).

Platon için Devlet sağlıklı, güçlü ve istikrarlı ise adildir. Platon devletin çıkarını her şeyin üstünde tuttuğu için bu çikara yönelik her eylemin adil ve erdemli olduğunu, Devlet çıkarları aleyhine her hareketin de adalete aykırı ve haksız olduğunu kabul etmektedir. Platon, adil bir insanın adil olmasının kendi yararına olacağını ifade etmektedir (Flew, 1995: 12). Böylelikle kişi, kendi dışındaki tüm bireylere karşı adaletli davranarak, karşılıklılık ilkesi gereğince kendisine de aynı şekilde davranılmasının yolunu açar.

Aristoteles'in (M.Ö.384-322) siyaset düşüncesinin temelinde iki düşünce vardır. Bunlardan birincisi adaletin teleolojik olduğu, ikincisi ise adaletin onura ilişkin olduğudur (Sandel, 2017: 248). Birinci ilke, hakların tanımlanmasının amaçsal ve nedensel dayanaklarının ortaya konulmasını gerektirir. Bu düşünceye göre bir eylem ele alınırken temel

doğasından bağımsız değerlendirilemez. İkinci ilke, bir eylemin amacının tartışılırken hangi değerlerin onurlandırılması ve ödüle layık olduğunun tartışılması gerekliliği ile ilgilidir.

Doğal adalet arayışında Aristoteles, iradeye bağlı adaletsiz eylem ile yapanın niyetinden bağımsız, nesnel adaletsiz eylemin birbirinden kesinlikle ayrılması gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda Aristoteles'in hukuku, ahlaktan ayırdığı görülmektedir. Eylemde bulunan kişinin ahlaklı olup olmamasından bağımsız olarak adaletli ve adaletsiz edimler ortaya konulabileceği düşüncesi ile Aristoteles, ileride Hegel'in nesnel ahlaklılık olarak tanımlayacağı kavramın tohumlarını ekmiştir (Denis, 1973: 58). Aristoteles'e göre adalet, ikiye ayırdığı erdem biçimlerinden *etik erdemler* grubuna girer. Etik erdemlerin özü, eylemde "doğru olan orta"yı (*mesotes*) bulma hedefine yönelmiştir. Doğru olan ortayı bulmak demek; "İtkilerimiz (*iştahlarımız, isteklerimiz*) bizi hep kötü olan aşırılıklara doğru itip sürüklerler; bu arada 'doğru görüş' (*phronesis*) bize iki aşırılığın ortasındaki doğruyu, 'pek çok' ile 'pek az'ın ortasını buldurur ve doğruyu yapa yapa edinilen alışkanlık da hep bu 'doğru orta'yı bulacak gibi istencimizi ayarlar" (Gökberk, 1999: 79-80). Bu bağlamda Aristoteles'in topluluk hayatının temel erdemi olarak gördüğü adalet erdeminin "doğru orta"sı ise haksızlık yapma ile haksızlığa katlanmanın arasında bulunan orta doğrudur.

Aristoteles, devletin egemen gücünün kimde olacağına ilişkin değerlendirmesinde, halk, zenginler, iyiler, iyilerin en iyisi ve tiran arasında bir karşılaştırma yapar. Egemen gücün halkta olduğu senaryoda eğer halk kalabalık gücünü elinde bulundurması nedeniyle zenginlerin mallarını aralarında pay ederse bunun adaletsizlik olacağını savunur. Çünkü bu durum devletin yok olmasına kadar gidebilir ve bir şeyin yok olması durumunda iyilik ve adaletten bahsedilemez. Yapılan şey yasalara uygun olsa bile burada adaletten bahsedilemez. Benzer durumda zengin azınlık iktidarsa ve bu insanlar halkın mallarını ellerinden alıyorsa bu durumun da adil olmayacağını belirtir (Aristoteles, 2017: 104).

Aristoteles'e göre bir devletin esas tabanı, uyguladığı adalet ve eşitliğe dayanır. Toplumda iki türlü anayasa olduğunu belirten Aristo, bunlardan ilkinin “halkın anayasası”, diğerrinin ise “birkaç kişinin anayasası” olduğunu ifade etmektedir. Sırasıyla demokrasi ve oligarşiye tekabül eden bu anayasa biçimlerini değerlendiren filozof, demokrasinin oligarşiden her zaman daha istikrarlı ve ihtilallere daha az açık olduğunu öne sürmektedir (Smellie, 1995: 31). Aristoteles adalet tartışmalarına bireylerin farklı sınıflara/ gelir gruplarına ait olmaları perspektifinden yaklaşır ve zengin ile fakir arasındaki çatışmalar üzerinden bir değerlendirme yapar. Aristoteles'e göre “demokratik fakir” ve “oligarşik zengin” arasındaki çatışma, her iki tarafın da kişisel çıkar tarafından çarpıtılmış kısmi bir adalet anlayışına sahip olmasından kaynaklanır (Aristoteles, 2017). Aristoteles özgürlük, soyluluk ve zenginliğin toplumsal hayata değer kattığını belirtmektedir. Bunların yanısıra adalet ve savaş bakımından erdemli olunması gerektiğini öne sürmüştür. Aristoteles'e göre bu özelliklere sahip olunmadığı takdirde kent ayakta kalamaz, özgür insanlar ve zenginlik kentin varlık kaynağı, adalet ve zenginlik ise kentin iyi yönetilmesinin koşullarıdır.

Aristoteles, adaleti düzeltici/denkleştirici ve dağıtıcı adalet olmak üzere ikili bir ayırırda ele alır. *Denkleştirici adalet*, herkesin verdiği oranda karşılık alması manasını taşır. Kişilerin sübjektif durumlarının dikkate alınmadan herkese aynı muamelenin uygulanmasıdır. Adalet terazisini, karşısındaki kişilerin durumunu görmeksizin kullanan gözü bağlı adalet tanrıçası *Themis*, denkleştirici adaletin sembolüdür (Gözler, 2012: 389; Güriz, 2019: 161). İnsanların yönetimi için Zeus tarafından buyrulan emirler anlamına gelen *themise* uygun olarak verilen kararlar doğru, değil ise bozuk, hatalı kabul edilmekteydi. Eğer bir yargıç bu emir ve buyruklara, yani *themise* uygun hareket ediyorsa adil olduğuna kanaat edilmekteydi. Adaletin kaynağı addedilen Kralın temel işlevi ise adil bir toplum düzenini sağlamak olarak görülüyordu (Çebi, 2012: 75).

Denkleştirici adalet yaklaşımında kişiler arasında edim ve karşı edimin mutlak eşitliği aranır. Yani işlenen suç karşısında verilecek ceza, satın alınan mal karşılığında ödenecek malın bedeli mutlak surette birbirine eşit olmalıdır. Hiç kimse verdiğinden daha fazlasını almamalıdır. Denkleştirici adalet, hukukun uygulanmasıyla ilgili teknik ilkelerin yerine getirilmesi ile sağlanır.

Dağıtıcı adalet, malların paylaşılmasında ve değerlerin dağıtılmasında herkesin yetenekleri ve toplum içindeki durumunun gözetilerek payına düşenin verilmesi anlamına gelmektedir. Aristoteles'e göre adalet benzer durumlara aynı muameleyi gerektirir. Eğer durumlar farklı ise, eşitler eşitçe, eşit olmayanlar da eşitsizce muamele görmelidir. Bir başka deyişle adalet, her bir kişinin layık olduğunu elde etmesini talep eder (Arnhart, 2017: 68). Denkleştirici adalette esas olan mutlak eşitlik, burada yerini nispi eşitliğe bırakır. Bu adalet anlayışına göre eşit durumdaki insanların eşit şeylere malik olmaları gerekir. Kişinin hakları ve ödevleri, durumuna, niteliğine, yaptığı işe göre farklılaşır (Gözler, 2012: 390). Dağıtıcı adaletin esas amacı, kişi ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemesidir (Güriz, 2019: 161). Buna göre kişinin devlete karşı ödevleri, yetenekleri ile durumuna göre değişiklik göstermektedir. Vergi hukukunda baş vergisi gibi herkesten maktu bir vergi alınması denkleştirici adaletle örnektir, ancak dağıtıcı adaletle aykırıdır. Modern vergileme anlayışında artan oranlı vergiler ise dağıtıcı adaletin uygulandığının kanıtıdır. Yatay ve dikey eşitliğin sağlanması, dağıtıcı adaletin gereğidir. Ancak dağıtıcı adaletin en önemli kriteri, topluma daha fazla hizmet eden, katkıda bulunan bireylerin, katlandıkları külfetle orantılı olarak daha fazla pay elde etmesi iken, sosyal yardımlar ve aile yardımı gibi destekler, kişilerin eşit külfete katlanmalarına rağmen, eşit olmayan bir nimet elde etmeleri sonucunu doğurur. Örneğin aynı işi yapan iki ücretli çalışandan birinin bekar, ötekini evli ve üç çocuklu olması durumunda işçilerin eşit külfete katlandıkları halde, birinin geliri ötekinden daha fazla olmaktadır. Bu durumda nimet külfet ilişkisinin olmadığı ortadadır (Gözler, 2012: 390). Bu örnekte sosyal devlet ilkesi

gereği dağıtıcı adalet uygulanmakla birlikte söz konusu sosyal yardımlar nedeniyle pür dağıtıcı adalet ilkelerinin sağlandığı söylenemez.

Aristoteles'e göre adaletin uygulandığı iki büyük alan vardır; birincisi “*Şan ve şereflerin, zenginliklerin ve site üyelerinin payına düşebilecek bütün öbür avantajların dağıtım ya da bölüştürme alanı*”, ikincisi ise sözleşmeler alanıdır (Denis, 1973: 56). Aristoteles, bölüştürücü adaletin ilkesi olarak eşitlik kriterini, Platon gibi mutlak eşitlik anlamında görmemektedir. Aristoteles'e göre tüm bireylere eşit dağıtım yapmakla adalet sağlanmış olmaz, çünkü bireylerin kendi aralarında eşit olmadığını vurgulamaktadır. Aristoteles'e göre gerçek eşitlik, daha çok hak edene daha çok vermeye dayanır, bir diğer deyişle mutlak eşitlik yerine orantılı eşitliği savunmaktadır. Böyle bir dağıtım ideali aynı zamanda hak ediş ilkesine de gönderme yapmaktadır.

Aristoteles'e göre sağlam bir toplumda özel mülkiyet ve kölelik meşru kabul edilmeli, ancak ticaret ve faizcilik mutlaka yasaklanmalıdır (Denis, 1973: 56). Peki bu durumda toplumsal adaletin sağlanması nasıl gerçekleşecektir? Aristoteles önemli kurumların oluşumunu ilgililerin adalet konusundaki uzlaşmaları ile sağlandığını ve toplumsal kargaşaların da bu uzlaşmanın sonlanması neticesinde doğduğunu belirtmektedir. Toplumda adaletin sağlanmasının ise yasalara bağlılıktan geçtiğini öne sürmektedir. Ancak Aristoteles, gerçek adaletin “yasal adalet”i aştığını, doğrudan toplumsal yapıya gönderme yapan bir adalet türünden bahseder ki; bu da eşitliktir. Aristoteles'in kölelik kurumunu savunması ve ailede erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetini gerekli ve doğal kabul etmesi, eşitlik bağlamında ele alındığında bahsi geçen bu taraflar arasında eşitlik olmadığı ön kabulüne dayanır.

Thomas More (1478-1639), 1516 yılında kaleme aldığı Utopia adlı eserinde, Platon'un Devlet'indeki gibi kusursuz bir devlet ve siyasal düzene ilişkin bir çerçeve çizmiştir. Ancak bu iki düşünürün ayrıştığı en önemli nokta More'un sınıfsız toplum tahayyülüdür. Platon'un her toplumsal sınıfın kendi işi ile ilgilenmesi ile adil bir düzene ulaşılabileceği inancı, More'da

kesin bir şekilde reddedilmektedir. Devlet ve Utopia'nın farklılaştığı bir başka nokta özel mülkiyete dayanır. More, toplumsal adaletin önündeki en büyük engel olarak özel mülkiyete işaret etmektedir. More'a göre;

“Malın mülkün kişisel bir hak olduğu, her şeyin parayla ölçüldüğü bir yerde toplumsal adalet ve rahatlık hiçbir zaman gerçekleşemez. Ama siz aslan payını kötülere bırakan bir toplumda doğru bir yan bulursanız, büyük çoğunluk yoksulluk içinde kıvrılırken, doymak bilmez bir avuç insana memleketin bütün zenginliklerini sömürten bir devlet mutlu olabilir dersiniz o başka (More, 2010: 34).”

More toplumsal adaletin sağlanması için gelir ve refahın adil paylaşımından önce sınıfsız bir toplum ve ortak mülkiyeti idealize etmektedir. More'a göre mülkiyet hakkı, toplumsal yapının temeli olduğu sürece toplumun en kalabalık sınıfı yoksulluk, açlık ve umutsuzluktan kurtulamayacaktır. İnsanları mutluluğa kavuşturmanın biricik yolu ise mülk sahipliğine son vererek zenginliğin eşitçe ve doğrulukla dağıtılmasını sağlamaktır (More, 2010: 35). Mülkiyet sahipliğinin eşitliği en çok zedeleyen düzen olduğunu belirten More, herkesin türlü yollarla kazancını artırdığı bir sistemde, ne denli büyük olursa olsun ulusun zenginliğinin, nihayetinde başkalarının yoksulluğuna göz yumacak küçük bir azınlığın eline geçeceğini öne sürmektedir.

More, anlaşmalara uymayan kralları ve “dini bütün görünüp imansız davrananları” eleştirdiği eserinde toplumda güçlülere ve güçsüzlere uygulanan iki çeşit adaletin varlığından söz etmektedir; *“Biri, yaya giden, yerlerde sürünen, sağa sola sapmasın diye birçok bağlarla sıkı sıkı bağlanan yoksul halka uygun zavallı bir adalet; öteki de canının istediğini yapanlara, yasalarla sınırlanmayanlara, yüksek mevkide olanlara uygun pek şahane bir adalet”* (More, 2010: 80). More'un toplumda güç sahibi kişilerin buldukları adaletsiz eylemlerin meşru sayıldığı görüşü, Platon'un Thrasymachus'un “adalet, gücünün işine gelendir” argümanı ile benzeşmektedir. Her iki düşünce biçiminde de, yasaları kendi çıkarları doğrultusunda kullanan güç sahibi kimselerin haksız eylemlerinin sorgulanmadığı, hatta adalet duygusuna zarar vermediği yozlaşmış bir düzen eleştirisi vardır.

Utopia'da her şey, herkesin ortak kullanımına açık olduğu için, kimsenin bir şeyden yoksun kalmayacağı ve devlet gelirinin hiçbir zaman haksızca dağıtılmayacağı iddia

edilmektedir. Kimsenin bir şeye sahip olmamasına rağmen Utopia’da ne yoksula ne de dilenciye rastlanacağı, herkesin kaygısızca, sevinçle yaşadığı bir düzendeki en büyük zenginliğin de bu olduğunun altı çizilir. More, bir insanın geçim sıkıntısına düşmeden, oğlunun yoksulluğa düşmesinden, kızının çeyizsiz kalmasından korkmadan yaşamasının ne büyük bir mutluluk sebebi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bir Utopialı’nın gelecek bütün soyunun rahat yaşayacağından hiç kuşkusu yoktur (More, 2010: 101).

More, Utopia ile diğer ulusları karşılaştırdığı ve işçinin kaderini sorguladığı bölümde, zenginler ile emekçiler arasındaki adaletsizliği şiddetle eleştirmektedir.

“Bir soylu, bir para babası, bir tefeci, kısacası hiçbir şey üretmeyen ya da devlete yararsız süs püsler yapıp satan, işsiz güçsüz, bolluk içinde güle oynaya yaşarken, beri yanda işçinin, arabacının, demircinin, marangozun, çiftçinin, bir lokma ekmek için durmadan didinmesi, bunca alınteriyle, yük hayvanlarının bile zor dayanacağı yoksulluk içinde yaşamayı hangi hakka, doğruluğa sığar? En çetin işleri gören bu insanlar o kadar yararlı kişilerdir ki, hiçbir toplum onlarsız bir yıl bile ayakta duramaz (More, 2010: 101).”

More, işçinin elde ettiği kazancın gündelik işlerini bile karşılamaya yetmezken, soylu denen aylak, zengin kesime bolca varlık dağıtan bir toplumun haksız ve nankör olduğunu öne sürmektedir. More, toplumu, kendini asıl yaşatan çiftçinin, işçinin dertleriyle ilgilenmediği için, emekçi insanları gençliğinde gücünü kullanıp ihtiyarladıklarında açlıktan ölmeye terk etmekle suçlar (More, 2010: 102). More sadece bu adaletsizliğe göz yuman toplumu eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda zenginlerin yasalar yoluyla bu adaletsizliklere kılıf uydurduğu için devleti de suçlar.

“Zenginler cumhuriyet, halk egemenliği gibi parlak sözler altında yoksulların kuyusunu kazıyorlar. Türlü düzenler ve akla gelmedik yollarla bir taşla iki kuş vurmaya çalışıyorlar: İlk sağlamak istedikleri, kimi az kimi çok haksızlıkla elde edilmiş bir serveti dünya durdukça dokunulmaz bir mülk haline getirmek, ikincisi de yoksulların açlığından, bedenlerinden yararlanmak ve onları yok pahasına çalıştırmaktır. İşte, zenginlerin devlet adına ve dolayısıyla yoksullar adına başvurdukları bu dolaplar birer yasa olmuştur (More, 2010: 102).”

More, ayrıca bir devletin en sağlam ve güvenilir yanı olarak tanımladığı adalete en çok zarar veren şeylerden birinin yargıçların adam kayırması ve para tutkusuna kapılmaları olduğunu belirtmektedir (More, 2010: 79).

Adalet olgusunu ortak mülkiyet temeli üzerine inşa eden bir başka düşünür ise Tommaso Campanella (1568-1639)’dır. Aristoteles’in doğa ve bilgi anlayışı üzerinde incelemeler yapan

ve ilerleyen dönemlerde görüşlerini çürütmekle ve kilisenin öğretilerine ve düzene karşı çıkmakla suçlanan Campanella, hapiste kaleme aldığı *Güneş Ülkesi*'nde ideal bir toplum düzenini ütopyik bir temelde tasvir etmiştir. Yaşamının 27 yılı hapiste geçiren Campanella, toplumsal adaletsizliklere karşı çıkmakta ve ortak mülkiyeti idealize ettiği toplum tasarımı ile sosyalizme yakınlığı dikkat çekmektedir. Platon ve Augustinus'un düşüncelerinden ilham alan Campanella, devlet düzenindeki kötülüklerin kaynaklarından biri olarak gördüğü özel mülkiyetin, ortadan kalkmasını ve en ideal yaşamın mal ortaklığı üzerine kurulması gerektiğini savunmuştur (Campanella, 1974: 121). Cenovalı bir kaptan ile ospitalario⁴ arasında geçen diyaloglarda, başlangıçta ortak olan her şeyin, zamanla insanların mal mülk tutkusunun sonucu olan zorbalık ve savaşlar yolu ile ele geçirildiğini öne sürmektedir Campanella. Herkesin ihtiyaç duyduğu malların herkesin ortak malı olması gerektiğini, aksi durumda özel mülkiyetin yol açtığı zenginlik ve yoksulluk farkı nedeniyle hırsızlık suçunun tırmanacağını öne sürmektedir; "*Bizim Güneş Ülkesi'nde mal mülk bölüşümü yoktur, mallar üstünde sadece kullanma hakkı vardır ki, bu da yurttaşların gücünü, zekâsını koruma süresiyle sınırlıdır.*" (Campanella, 1974: 139).

Dante'nin yedi katmanlı Cehennem tasvirine benzer şekilde Campanella da Güneş Kent'in yedi halka ya da çemberli bir yapıdan oluştuğunu ifade etmektedir. Çemberlerin iç duvarlarına resmedilen sembollerin her biri, kentteki toplumsal ve ekonomik düzene ilişkin ipuçları vermektedir. Güneş Ülkesinde cesaret, büyüklük, çalışkanlık ve tok gözlülük adlı yöneticiler bulunmaktadır ve en büyük dört yöneticileri, *Metafizikçi*, *Güç*, *Akıl* ve *Sevgidir* (Campanella, 1974: 32). Savaş, ordu ve yargı ile ilgili tüm işlerin yönetiminde *Güç* görevlidir. *Akıl*, meslek, zanaat ve bilimsel faaliyetlerde; *Sevgi* ise, üretme, eğitim, beslenme ve giyim ile ilgili işlere bakarlar. Yetkilerin bölüşümünde *Hoh* adı verilen Metafizikçi ayrı bir yere, en tepeye konulur. *Hoh*, Güneş Ülkesinin yönetiminden sorumlu en yetkili yöneticidir (Campanella,

---

⁴ Kitapta Ospitalario şöyle tanımlanmıştır; "Kutsal topraklarda hastalanan hacılara bakmak amacıyla kurulmuş bir kuruma bağlı kimselere verilen addır. Kudüs'te Sen Jan tarikatı diye tanınan bu dinsel kurum, sonradan Malta Şövalyeleri örgütünü meydana getirmiştir."

1974: 72). Campanella'nın toplumsal adalet ve ahlak anlayışının özünde empati ve saygı yatar; "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma ve sana yapmalarını istediğin şeyi de onlara yap!" (Campanella, 1974: 89).

Mal mülk tutkusunun insan sevgisini hiçe indirdiğini belirten yazar, hiç kimsenin diğerinden daha fazla çalışıp yorulmak zorunda kalmadığı, zenginlik ve yoksulluk gibi iki ayrı uçtan doğan kötülüklerin bulunmadığı Güneş kentte toplum sevgisinin yüceliğine dikkat çekmektedir. Papa'nın mal mülk ortaklığına ilişkin görüşlerini Gratianus'tan aktaran yazar, yeryüzünde ne varsa hepsinin herkesin ortak kullanımına açık olduğunu, fakat "*biri çıkıp haksızca 'Bu benim', bir başkası 'şu benim' dedikçe*", mal mülk ortaklığının ortadan kalktığını ve töreyi paramparça ettiğini belirtmiştir. (Campanella, 1974: 116) Ortaçağın en önemli kurumu sayılan kiliselerde bile rahiplere, kilisenin mallarından sadece geçimlerini karşılayacak kadar ufak bir parçasını kullanma hakkının tanındığını öne sürmüştür. Bu anlayışa göre insanlar ellerindeki malın sahibi değil, ancak "*eldecisi*" yani kullanıcıydılar. "*İsa: 'Sezarın hakkını Sezar'a verelim' derken Sezar'a tanıdığı hak elindekini dağıtma hakkından başka bir şey değildi. Çünkü Sezar'ın kendi öz malı diye bir şeyi yoktu aslında. Başkalarından almasaydı, nesi olabilirdi?'*" (Campanella, 1974: 125).

Campanella, Güneş ülkesinde her şeyin ortak olması nedeniyle tüm vatandaşların aynı anda hem zengin hem de yoksul olduğunu öne sürmektedir. Bu düşünceye göre insanlar, tüm ihtiyaçları kent tarafından karşılanması nedeniyle zengin, kimsenin özel mülkü olmaması nedeniyle de yoksuldur. Campanella, Güneş kentlilerin mala mülke köle olmadıklarını, sadece onlardan yararlandıklarını önemle vurgulamaktadır.

Adalet kavramına doğu felsefesi açısından yaklaşıldığında önemli sayıda düşünürün adalet kavramına ilişkin derin tartışmalar yürüttüğü görülmektedir. Müslüman filozoflardan özellikle Aristoteles ve Platon'u takip edenler, adalet kavramını etik, ekonomi ve politika veçhelerinden ele almışlar ve böylelikle adaletin önemini birey, aile ve toplum nezdinde

değerlendirmişlerdir (Kuşpınar, 2017: 260). Tüm adaletin kaynağının ilahi adalet olduğu ön kabulünden yola çıkan düşünürler, bu dünyada adil bir hukukun hayata geçmesi için tüm insanlara eşit muamele eden adil bir yönetici tarafından adil kuralların uygulanması gerektiğini, aksi halde ilahi adaletin tek başına adaleti sağlamaya yeterli olamayacağı görüşündedirler. Bu nedenle Kîndî, Fârâbî ve İbn Rüşd'ün teorik hukuk ile pratik hukuku birleştirdikleri görülmektedir (Kuşpınar, 2017: 261).

Adil bir insanın sahip olduğu vasıflar kendisinden çok topluma yararlı olduğu için adalet “toplumsal bir erdem” olarak nitelenmektedir (Akıllıoğlu, 1994: 36). Adaleti insan haklarının tam anlamıyla uygulandığı bir toplumsal düzenin koşulu olarak gören yaklaşıma göre ise adalet bir istem ilkesidir (Kuçuradi, 1994: 32).

Eski Hint-İran *Nasihatname* ve *Siyasetnamelerinde* toplumsal huzur ve refahın temelinde hükümdarın adil yönetimi vardır. Bu eserlerde adalet, tebaaya zulmetmemek, tebaanın can ve mal güvenliğini sağlamak, güçlünün zayıfı ezmesine engel olmaya dayandırılır. Hakimiyet ile adalet arasındaki güçlü bağ, adil bir hükümetin insafli bir yönetici tarafından idare edilmesi ile açıklanır. Bu bağlamda siyaset ve ahlakın birbirinden bağımsız olmadığı ve siyasetin ahlaka dayandığı, siyasetnamelerin aynı zamanda bir ahlak kitabı niteliğinde olmasından anlaşılmaktadır (İnalcık, 2007a: 28). *Kelile ve Dimne*'de hükümdarın ancak adalet ve şefkat ile mutluluğa ve dünyayı hüküm altına almaya gücünün yeteceği ifade edilmiştir. Yusuf Has Hacıp *Kutadgu Bilig*'te memleketin güçlü olması için çok asker ve orduya ihtiyaç olduğunu, bunu sağlamak için büyük bir servet gerektiği, bu serveti elde etmek için halkın varlıklı olmasının gerektiği ve bu zenginliğe de ancak doğru kanunlar konularak ulaşılabileceğini belirtmiştir. Doğru kanunlar ile halkını koruyan hükümdarın hazinesi, maiyeti ve askeri sayesinde daha güçlü ve uzun ömürlü olacağına dikkat çekilmiştir. Yusuf Has Hacıp, “*Beyliğin temeli adalet yoludur*” ifadesi ile Devlet idaresinde adaletin önemini vurgulamaktadır (İnalcık, 2007a: 29).

Kutadgu Bilig’de adaleti temsil eden hükümdarın vazifeleri; para ayarını temiz tutmak, halkı adil kanunlarla yönetmek ve güçlünün zayıfa tahakküm etmesine izin vermemek, haydutları ortadan kaldırmak, yolları açık ve emin tutmak ve herkese mertebesine göre muamele etmek olarak sıralanmıştır (İnalçık, 2007a: 30).

Osmanlı’da adalet anlayışı İslam hukukunun öğretileri doğrultusunda şekillenmiştir. Daha evvel belirtildiği üzere Arapça “*adl*” kelimesinden türeyen adalet, “doğru, dürüst, dengeli” anlamlarına gelmektedir. İslam düşüncesinde devletin en önemli değeri adalettir.

Osmanlı Devleti’nin Medeni Kanunu olan Mecelle’de (tam ismi ile *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*) adalet, bireyin davranışlarının ahlak kanunlarına uygunluğu olarak belirtilmiştir. Buna göre adil insan dindar, cesur, onurlu ve alçak gönüllüdür. Mecelle’de adil insana ilişkin bir başka tanımda ise; “Adil, iyi işleri, kötülüklerine göre daha fazla olan kimse” olduğu belirtilmiştir (Akıllıoğlu, 1994: 36).

Osmanlı’da tebaaya adil davranılacağını, zulmedilmeyeceğini ve güçsüzlerin korunacağını, hak ve adalete aykırı davranan devlet yetkililerinin cezalandırılacağını gösteren yazılı emirleri içeren padişah hükmüne *adaletnâme* adı verilmiştir. Adaletnâmeler kadı tarafından sicile yazılıp pazarlarda ve kamuya açık büyük alanlarda halka duyurulmakta idi. Bu adaletnâmelerde yöneticilerin halka zulmetmesini önleyen emirlerin yanı sıra yüksek ve haksız vergilerin düzeltilmesine ilişkin hükümler de yer almıştır (Güriz, 1994: 17). Adaletnâmelerde Orta-doğu devlet anlayışının yansıması olarak devlet otoritesi ile adalet arasındaki bağıllık birincil ilke kabul edilmiştir. Halkın huzursuzluğunun, devlet ile hükümdarın gücünü azaltacağı bunu önlemek için de adil bir yönetimin önemi üzerinde durulmuştur. “*Bu devlet anlayışına göre, bu durumdan ancak Padişahın ‘adil’ olmasıyla, yani halkın üzerindeki zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmakla kaçınmak mümkündür*” (İnalçık, 1965: 49). Ayrıca

adaletnâmelerdeki emirlerin yerine getirilmesine büyük önem veren Padişahın gizli teftiş yaptığı da bilinmektedir.

Kınalızâde Ali'nin Siyasetnamesinde geçen; “*Ey İskender! Adalet, ilahî adaletten bir sıfattır. Yer ve gök adaletle ayakta durur ve devam eder. ..Adalet aklın suretidir. Adaletle kalplere sahip olunur*” ifadesi yönetimde tebaanın rızasına verilen önemi göstermektedir. Ayrıca Süryanî yazısı ile bir taş üzerine yazılan melikle (padişah, hükümdar) adaletin iki kardeş olduğu ve birbirinden ayrılamayacakları ifadesi de adil bir yönetimin önemine dikkat çekmektedir. Siyasetnamede Hintlilere ait olduğu belirtilen şu benzetme de adaletin devlet yönetimindeki önemine işaret etmektedir: “*Sultanın adaleti, zamanın bolluğundan üstündür. Adil Sultan iri taneli yağmurdan daha faydalıdır*” (Kınalızade Ali Efendi, t.y., 282).

Osmanlı padişahları haksızlıkların önüne geçmek, adil bir düzen kurmak ve sürdürmek için ağır yaptırımlar içeren cezalara başvurmuşlardır. Örneğin Kanuni Süleyman 1526 Mohaç Seferi'nde ekilmiş tarlalara zarar verenleri ölümle cezalandırmıştır. 1702 yılında Eyüb-oğlunu payitahtta koruyan devlet adamlarına karşı halkın, “Burada adalet icra olunmazsa nereye varalım?” şeklinde tepkileri karşısında ertesi gün olağanüstü bir divan kurarak Eyüboğlu'nu idam ettirmiştir (İnalçık, 2007b: 141-142). Selaniki'ye göre 1591 Nevruz'unda Padişah deniz kenarında yazlık sarayına indiğinde, Galata halkı kayıklarla Padişahın karşısına gelip Galata kadısını şikâyet etmişler ve halkın şikâyetlerini dinleyen Padişah, kadıyı azletmiştir (İnalçık, 2007b: 142).

Özetle Osmanlı'da padişahların halkın şikâyetlerini dinlemesi, adaletin sağlanması bakımından hükümdarın en önemli görevi olarak görülmüştür. Haksızlığı ortadan kaldırmak için mutlak bir güce sahip olan hükümdarlar, halkın en son başvuracağı ve himayesine ve adaletine sığınacağı makamdır. Nitekim Divan-ı Hümayun'un en önemli görevi, tebaanın şikâyetlerinin dinlenmesi idi. Keza ilk Osmanlı hükümdarları Orhan ve II. Murad'ın, sabahları

saray kapısının önünde yüksekçe bir yere çıkarak halkın şikayetlerini dinleyerek hüküm verdikleri bilinmektedir (İnalçık, 2007b: 141).

1.2.2. Modern Çağda Adalet Nosyonu

Adalet kavramına ilişkin daha sistematik düşünceler 17.yüzyıl filozoflarının hak ve özgürlükler, insanın toplumdaki değeri ve devletin rolü bağlamındaki tartışmalar ışığında ortaya çıkmıştır.

Aydınlanmacı düşünürlerden J. J. Rousseau (1712-1778), adaletin temel niteliği olarak karşılıklılık ilkesine dikkat çekmiştir. Aristoteles ve Platon'un düşüncelerine yakın görüşleri olan Rousseau, insan yetilerinin ancak toplumsal bir yapıda olgunlaşacağını öne sürmekte ve liberalist bireyciliğe karşı çıkmaktadır (Skirbekk ve Gilje, 2004: 327-328). Immanuel Kant (1724-1804), adalet kavramını hürriyet kavramı bağlamında ele almıştır. Hume ise faydacılık adına adaletin korunması gerektiği öne sürmektedir.

John Stuart Mill (1806-1873), adalet kavramını fayda kavramı ile bağlantılı olarak ele almaktadır (Güriz, 2019: 253; O'Connor, 1997: 10). Mill'in adalet anlayışına göre sosyal yarar ile adalet eş anlamlı tutulmaktadır. Mill'e göre örneğin vergi toplanması konusunda tüm vatandaşların eşit olanaklardan yararlanmaları nedeniyle eşit vergi ödemesi adil görünürken, sosyal fayda ilkesi ile çeliştiği için uygulanması mümkün değildir. Ödeme gücü açısından yaklaşıldığında ise herkesin ödeme gücüne göre farklı düzeylerde vergi ödemesi hem adalete hem de sosyal faydaya uygun olduğu için daha kabul edilebilir bir alternatif oluşturmaktadır. Mill'e göre adalet ve fayda eş anlamlı kavramlar olmasa da birbirinden bağımsız olarak ele alınmaları mümkün değildir (Öktem ve Türkbağ, 2012: 321).

Liberteryenlerin *doğal haklar* ekolünden olan Nozick'e göre sosyal adaleti savunmak mantıksızdır. Klasik liberallerin ardılları olan Hayek ve Friedman'ın da içinde bulunduğu ampirik liberteryenler ahlaki gerekçelerden ziyade toplam refahı azalttığı gerekçesiyle devlet müdahalesine ve özelde dağıtıcı adalet düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Hayek'e göre

devletin dağıtıcı adaleti sağlamak misyonu ile piyasaya müdahalede bulunması, sistemi totalitarizme sürükler. Gerek doğal haklar liberteryenleri gerekse ampirik liberteryenler toplumu birey eksenli analiz ederler. Bireysel özgürlükler, serbest piyasa ve özel mülkiyeti savunan bu yaklaşımı benimseyenler, devletin vergilendirme ve yeniden dağıtım rolünü gayri ahlaki ve adaletsiz bir durum olarak değerlendirirler.

18.yüzyılda Kant'tan 20.yüzyılda Rawls'a kadar modern siyasal filozoflar, adalet ilkelerinin herhangi bir değere dayanmaması gerektiğini savunmuşlardır. Metodolojik bireycilik üzerine inşa edilen klasik anlayışa göre sübjektif nitelik gösteren değer kavramı yerine bireysel hak ve özgürlükler temelli bir adalet anlayışı daha makuldür. Özgürlüğü temel alan adalet yaklaşımı içinde serbest piyasa liberteryenleri, bireylerin hür iradeleri ile yaptıkları adil davranış kuralları ile uyumlu seçimlerinin, sonucundan bağımsız olarak adil olduklarını öne sürmektedirler. Öte yandan hakkaniyet ilkesine önem verenler, dizginsiz bir piyasanın ne adil ne de özgür olduğunu kabul etmektedirler. Bu görüşe göre adalet, sosyal ve ekonomik dezavantajlara çözüm arayan politikaları gerektirir (Sandel, 2017: 42). Bu düşünce, usuli adalet anlayışına tepki olarak doğan sosyal adalet teorilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. *Hakkaniyet* (nesafet), somut özellikler ve belirli olaylar göz önünde tutularak adaletin uygulandığı eşitlik durumudur (Öktem ve Türkbağ, 2012: 72).

Endüstri toplumunu, üretim araçları ile ilişkili olarak, sınıfsal çatışmaların ürünü olarak gören Marksizme göre ise kaynakların tahsis ve dağıtımında devlete öncelikli rol verilir. Marx, adalet kavramı ve adalet teorilerine, burjuva ideolojisini oluşturdukları gerekçesiyle ve tasfiyesini zorunlu gördüğü yabancılaşmanın bir belirtisi olması nedeniyle karşı çıkmaktadır (Peffer, 2001: 315). Marx'a göre adalet ve sosyal adalet kavramları komünist toplumda eninde sonunda anlamsız hale gelecektir. Çünkü kapitalizmin uzlaştırılmaz bir sınıf çatışmasına dayalı olması nedeniyle içsel bir istikrarsızlığa sahip olduğunu, bu istikrarsızlığın da revizyonist adalet arayışları ile çözülemeyeceğini savunmaktadır. Marx, "emek gelirlerinin

adil dağıtımını nasıl olmalıdır?” sorusuna “Gotha Programının Eleştirisi” adlı yazısında yanıt vermektedir. Marx’a göre adalet standartları toplumlara özgüdür, bu yüzden toplumlar başka toplumların değil ancak kendilerine içkin adalet standartlarıyla yargılanabilirler (Geras, 1989; Peffer, 2001: 321). Marx ve Engels’e göre “mevcut toplumsal ilişkileri eleştirmek veya karşı toplumsal düşünceler geliştirmek için dayanılabilecek *ebedi adalet ilkesi* yoktur. Adalet düşünceleri her zaman tarihsel ve her şeyden önce işlevsel olarak hüküm süren üretim biçimiyle bağlantılı olarak görülmek zorundadır” (Göçmen, 2003: 260).

Adalet kavramının sosyal bir boyut kazanması, Sanayi Devriminin toplumsal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinden sonra gerçekleşmiştir (Çeçen, 1993: 27). Adalet, tarihsel süreç içinde sadece devletin meşruluğu, insan hak ve özgürlükleri bağlamında tanımlanan bir kavram olmanın ötesine geçerek toplumsal yapıdaki adaletsizliklere işaret etmenin bir aracı olmuştur (Kocaoğlu, 2014: 15). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra iyice artış gösteren toplumsal ve iktisadi sorunlar, sosyal adalet konusunun tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır. Özellikle gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yoksulluğun artış gösterdiği dönemlerde daha adil bir toplum için teorik ve pratik düzlemde sosyal adalet tartışmalarının yürütüldüğü görülmektedir. Bu dönemseller tartışmaların nedeni ise yoksulluk, kalkınma gibi problemlerin çözümüne yönelik önerilen uygulamaların temelde politik bir kavrayışın ürünü olmasına dayanmaktadır. Bu politik kavrayış ise, adalete ilişkin temel felsefi kabullerimizin etkisiyle oluşmaktadır (Duman, 2010: 516).

Ashford (2015: 82), adaletin tarihsel açıdan daima iki yönden tehdit edildiğini belirtmektedir. Bu saldırıların ilkinin hukuki aktivizmden geldiğini; hukuki kararların, doğrudan yargıların tercihleri, kişisel görüşleri hatta ön yargıları tarafından belirlendiğini ve bu nedenle aslında hukukun değil, kişilerin hâkimiyetinin geçerli olduğunu öne sürmektedir. İkinci saldırı ise gelir ve refahın, toplumsal adalet ilkesi temelinde yeniden dağıtılması ile ilişkilendirilir. Ashford’un bu argümanının altında yatan düşünce ise toplumsal adalet

sağlanmaya çalışılırken, insanların gelir ve refahlarını nasıl, ne yolla elde ettiklerine değil, “kimin neye sahip olduğuna”, yani maddi yeniden dağıtıma odaklanılmasıdır.

Dağıtıcı adaleti, dışsal bir otorite tarafından bireysel özgürlüklere ve topluma yöneltilen bir saldırı olarak gören bu anlayış, klasik liberal düşüncenin izlerini taşımaktadır. Serbest piyasada kaynakların en optimal dağılımının bireylerin özgür iradelerini yansıtan arz ve talep doğrultusunda oluştuğunu öne süren bu yaklaşıma göre minimal devletten fazlası, ahlaki olarak meşru değildir. Devlet müdahalesini ahlaki bir yanılğı olarak gören Nozick, emekten elde edilen kazancın vergilendirilmesinin zorla çalıştırılmakla eşdeğer olduğunu öne sürmektedir (Nozick, 2006).

1.3. ADALET TEORİLERİ

Bölüşümde adaletin sağlanması için eşitlik, hak ediş ve ihtiyaç kriterlerinden hangisinin mihenk taşı olacağı adalet tartışmalarında önemli bir yer tutar. Bu tartışmayı daha basit bir temelde ele almak adına sosyal ve siyasal teoride olağan hale gelmiş bir ayrıma gidilmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki usulî (prosedürel) adalet, ikincisi ise sosyal adalettir. Genel hatları ile izah edildiğinde usulî adalet teorisinde sonuçlardan ziyade, eylemlerin adil olup olmadığının değerlendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşımda belirli kurallara uyulduğu takdirde adalet talepleri karşılanmış olur, adalet sadece bireysel davranışların bir özelliği olduğu için de toplumun veya bir durumun adalet bağlamında ele alınması mümkün değildir (Vermunt ve Törnblom, 1996). Klasik liberalizmin doğal düzen anlayışının bir ürünüdür denilebilir. Bunun karşısında sosyal adalet teorisi ise, insan eylemlerinden ziyade gelir ve refahın adil bir biçimde dağıtılmaması sonucu oluşan toplumsal eşitsizlikleri telafi etmek maksadıyla devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunur. Klasik liberalizmde idealize edilen toplumsal düzende, bireylerin adil eylemleri esas alınırken, yeni toplumda adalet ödevi, siyasi otoriteye rol atfetmektedir.

Kuçuradi'ye göre adalet teorilerinin öne sürdüğü belirli ilkelerin etkili kılınması, adaletin talep ettiği şey değildir; adaletin talep ettiği şey, “*değişik ve değişken, ama belirli nitelikte olan düzenleri oluşturan bir koşullar zincirini sürekli gerçekleştirmeyi istemektir*” (Kuçuradi, 1994: 32). Bu düzenler ise insan haklarına dayanılarak oluşturulan, toplumsal-siyasal ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, adalet insan hakları ile birlikte düşünüldüğünde bir istem ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir adalet teorisi, kendi tahayyül ettiği ideal düzeni farklı adalet kriterleri bağlamında ele almakta ancak bu kriterlerin hepsinden önce insan haklarına verilen değer ön plana çıkmaktadır. Çünkü adaletin tüm dönemler ve toplumlar için geçerli kendine özgü belirli ilkeleri yoktur; ancak ve ancak insan haklarını gerçekleştirmeye dönük talepler bağlamında ele alındığında anlam kazanacak ilkelerden söz edilebilir. Nitekim Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin başlangıç bölümünde insan haklarının dünya barışı, özgürlük ve adaletin temeli olduğu belirtilmektedir.

1.3.1. Usulî (Prosedürel) Adalet

Usulî adalet yaklaşımı, bireysel haklara yaptığı vurgu ve herkesin uyacağı adil kurallara verdiği önem nedeniyle *hak temelli adalet (rights-based justice)* veya *kural temelli (rules-based justice)* adalet olarak da tanımlanmaktadır. Nüveleri, Thomas Hobbes, Adam Smith, John Locke, J. J. Rousseau, David Hume ve Immanuel Kant'ta saklı olan ve 20.yüzyılda Frederick A. Hayek ve Robert Nozick öncülüğünde geliştirilen usulî adalet teorisi, ağırlıklı olarak liberteryen düşünce geleneğine aittir. Klasik liberal görüşün adalet anlayışına göre, sosyal eşitsizlikler, hem varıl hem de yoksul kesimler için güçlü bir özendiricidir. Bu düşünceye göre zenginler daha fazla servet edinebilmek, yoksullar ise sefaletten kurtulabilmek arzusu ile sürekli daha çok çabalamaktadırlar. “*Bireyler servetlerini adil bir şekilde edindiği veya aktardığı sürece nihai servet dağılımı ne kadar eşitsiz olursa olsun adil olmalıdır. Daha yetenekli olanlar veya çok çalışanlar servetlerini 'kazanırlar' ve tembelle*

ya da beceriksizlere göre daha müreffeh bir yaşamı hak ederler” (Heywood, 2011: 50). Usuli adalet teorisinin temel savı olan bu görüş 17.yüzyılda John Locke tarafından oluşturulmuş ve Nozick ve Hayek’in katkıları ile 20.yüzyılın sonuna kadar klasik liberal ve liberteryenlerin desteği ile tartışılmaya devam etmiştir. Usulî adalet teorisi, negatif haklar temelinde inşa edildiği için *negatif adalet teorisi* olarak da adlandırılmaktadır. Bunun nedeni ise bireyin dışarıdan gelen zorlamalara maruz kalmaması anlamına gelen negatif özgürlüklerin mantikî bir uzantısı olmasından kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 1999: 351). Prosedürel adalet anlayışında, yasa önünde eşitlik yaklaşımı benimsenmiştir. Adil kuralların, herkese eşit olarak uygulanması gerektiğini savunurlar. Bu düşünce de klasik liberalizmin negatif özgürlük anlayışının ürünüdür. Negatif özgürlüğün egemen olduğu yerde, devletin sosyal amaçlara dönük pozitif görevlerinden söz edilemez (Aktaş, 2018: 224).

Usuli adalet yaklaşımına göre üretim ve dağıtım süreçleri birbirinden ayrı olarak düşünülemez. Bu şekilde bir ayırımın suni ve zararlı olduğu öne sürülmektedir. Bu düşünceye göre gelir dağılımı, üretim sürecinde her bir üretim faktörünün üretime katkısı karşılığında aldığı bedel sonucunda belirlenir. Usuli adalet teorisine göre piyasada oluşan gelir dağılımını bozacak şekilde yapılan her müdahaleye karşı çıkmaktadır. Sosyal adalet teorisini benimseyenler ise üretim ve dağıtımını birbirinden ayrı süreçler olarak ele almakta ve birincil dağılım sonunda ortaya çıkan eşitsizlikleri telafi etmek amacıyla gelirin yeniden dağıtılması gerektiğini savunmaktadırlar. Dağıtıcı adalet yaklaşımında üretim ve dağıtım süreçlerinin birbirinden ayrı tutulması nedeniyle piyasa kurallarına göre dağıtılmış olan şeyler, belirli kriterler göz önünde bulundurularak yeniden dağıtılmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım “yeniden dağıtıcı adalet” (*redistributive justice*) olarak da adlandırılmaktadır. Hayek ve Nozick gibi düşünürler ise “kalıplanmış” ilkelere göre yapılan gelir dağılımını adaletsiz bulmaktadırlar. Bu düşünürlere göre önemli olan bireysel hak edişlerdir. Bu yaklaşıma göre bireysel hak edişler, sosyal adaleti sağlamak amacıyla yeniden dağıtılamaz (Aktaş, 2018:

223). Ayrıca üretilen değerlerin yeniden dağıtımında objektif kriterlerin bulunmamasının, cebren keyfî uygulamalara yol açacağı öne sürülmektedir. Usulî adalet yaklaşımına göre piyasada, faktörlerin en verimli şekilde kullanımı doğal olarak sağlandığından, gelir dağılımı gibi politikalarla piyasa sürecine müdahale edilmesinin kaynakların etkin kullanımına zarar vereceği ve son kerte de bütün toplumun refahını azaltacağı yönünde görüşler vardır. Dolayısıyla üretim ve dağıtım süreçleri arasındaki bağa hiçbir koşulda müdahale edilmemesi gerektiği öne sürülmektedir.

Usulî adalet teorisi, metodolojik bireyciliğe dayanır. Metodolojik bireycilik, kolektivizm ve dayanışma yerine bireysel davranışların değeri üzerine kurulu bir teoridir (Aktaş, 2018: 231). Sadece bireysel veya kolektif, -devlet, eylemlerin ahlaki veya adil olup olmadığı konusunda kaniya varılabileceğini öne sürmektedir. Eğer bu eylemler önceden konulmuş adalet kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmişlerse, sonuçlarının adil veya gayri adil olmasının hiçbir öneminin olmadığı kabul edilir. Hayek'in "adil davranış kuralları" olarak kavramsallaştırdığı bu ilke, Hume'dan günümüze uzanan çizgisi ile bireysel özgürlüklere ve bireysel mülkiyete saygı, mülkiyet transferinde rıza şartı, sözleşmelere uyma zorunluluğu veya hile ve zora başvurulmaması gibi negatif haklar temeli üzerine inşa edilmiştir (Erdoğan, 1999: 353). Bu kurallara uyulduğu sürece her davranışın adil olduğu ve bu davranışların sonuçlarının ve ortaya çıkacak durumun artık adalet perspektifinde değerlendirilemeyeceği kabul edilmektedir. Dolayısıyla son kerte de adaletin sağlanması veya gelir dağılımının iyileştirilmesi adına doğal düzene müdahale edilmesi gayri ahlaki bir durum olarak değerlendirilmektedir. Usulî adaleti savunanlar arasında bu müdahalenin bireysel özgürlükleri ihlal ettiği ve despotik bir müdahale olduğu konusunda görüş birliği vardır.

Usulî adalet teorisyenlerinin devletin gelir dağılımında etkin olmasına karşı çıkmalarının en önemli nedeni adil dağılımla ilgili ölçülerin neye göre ve kim tarafından tespit edileceği sorunudur. Üstelik söz konusu dağıtım bir kez başladıktan sonra toplumun her bir toplumsal

kesimi devletten kendilerini kayıran bir dağıtım yapmasını talep edecektir. Bu şekilde yanlış sosyal politikalara zemin hazırlanacağı iddia edilmektedir. Devletin politikaları, belirli bir anda iktidarda bulunan sınırlı sayıda yöneticinin kendi adalet anlayışları doğrultusunda, devletin cebri gücünü kullanarak bireylerin özgürlüklerine müdahale edecekleri ve bunun da günden güne artacağını öne sürülmektedir.

Usulî adaletin en tipik örneği olarak yarışmalar gösterilebilir. “*Adil bir yarış kişinin ahlaki olarak kazanmayı hak ettiğini değil, fakat hiçbir aldatmanın olmadığı, kimsenin silaha davranmadığı veya hap içmek gibi haksız bir avantaja sahip olmadığı bir yarıştır*” (Barry, 2003: 64). Bu örnek, piyasa ekonomisindeki rekabet sürecini çağrıştırmaktadır; piyasanın üretim faktörlerinin en etkin kullanımında başat rolü oynadığını, dolayısıyla gelir politikası gibi dışarıdan müdahalelerle bu kusursuz işleyen çarkın bozulmaması gerektiğini öne sürmektedirler. Hatta Hayek devlet tarafından cebir yolu ile piyasalara müdahale edilmesini totalitarizmle ilişkilendirmektedir.

Kant, kusursuz bir toplumda sadece mal sahibi olanların yurttaş olabileceklerini, emeklerinden başka satacak bir şeyi bulunmayan ücretli işçilerin yurttaş sayılmamaları gerektiğini iddia etmektedir.

“Bu hukuk düzeni içinde oy hakkı olan kimse, bir yurttaşdır. Bunun için zorunlu olan tek nitelik de... hakları kullanma yetkisine sahip olmaktır, dolayısıyla da mülk sahibi olmaktır. Bir emek ürünü ortaya koyan kişi, mübadele aracılığıyla bunu, kendi mülkiyetiymiş gibi bir başkasına devredebilir. Ama hizmet yükümleri bir mübadele değildir. Hizmetçi, satıcı, gündelikçi, hatta berber basit işçilerdir ve Devlete üye olma, dolayısıyla da yurttaş olma niteliği yoktur bunların.” (Kant, 1853: 44’ten akt. Denis, 1973: 267).

Bu bağlamda Kant, ’ın hukuk anlayışına göre, toplum, özel mülkiyet ve mal sahiplerinin mallarını mübadele hürriyeti üzerine kuruludur. Bu yaklaşım Kant ’ın hukuk öğretisinin, tabii hukuk anlayışına dayandığını göstermektedir. Ona göre adaletli eylem, oyunu rekabetin kuralları çerçevesinde oynayan mal sahibinin eylemidir.

Smith (1723-1790), öfke duygusunun kendimizi korumak için bize doğa tarafından verildiğini öne sürmektedir. Adaletin koruyucusu olarak nitelendirdiği öfke ile topluma ve

bireye zararlı olan davranışların cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir. Smith, adaleti çiğnemenin öfke uyandıracığı ve cezalandırılması gereken bir eylem olduğunu ifade etmektedir. Smith'e göre dostluk, yardımseverlik veya cömertlik kişinin keyfine bırakılan değerlerdir ve her an uyulması gereken değerler değildir. Ancak katıyetle uyulması gereken en önemli değer adalettir (Smith, 2018: 118-119).

Smith'e göre toplumun varlığını sürdürebilmesinin ön koşulu, toplumsal adaletin tesis edilmesidir. Smith, eğer adaleti saplayan kurallara uyulmazsa toplumsal ilişkilerin yürütülmesinin mümkün olmadığını öne sürmektedir. Smith'e göre toplumdaki adaletsizlik, onu yok oluşa sürükler. Bu nedenle toplumsal huzurun sağlanması için adaletsizliğin cezalandırılmasını istemek her bireyin en doğal hakkıdır (Smith, 2018: 131).

Hayek'e göre insanların kendi bilgilerini, kendi amaçları doğrultusunda kullanabildikleri bir sistemde sosyal adalet kavramı anlamsızdır. Çünkü böyle bir düzende tek bir kimsenin iradesi, başkalarının geliri üzerinde belirleyici etki doğuramaz. Hayek'e göre özgür bir toplumda farklı birey veya grupların konumları, herhangi bir kişiye bağlı olamaz. Dolayısıyla sonuçta ortaya çıkan dağılımın adil veya adil olmadığı konusunda da bir hükme bağlanamayacağını öne sürmektedir. Hayek ayrıca "sosyal" kelimesinin de anlamını sorgulamış ve bu kelimenin siyasi söylemin karışıklığının temel kaynaklarından biri haline geldiğini ifade etmiştir. Örneğin, adalet, demokrasi, piyasa ekonomisi veya hukuk devleti kendi başlarına pekâlâ iyi anlamlar taşıdıklarından, "sosyal" sıfatının eklenmesinin kendilerine hemen hemen hiçbir olumlu anlam katmadığını belirtmektedir (Hayek, 1995: 115). Hayek, "sosyal" nosyonunun "topluma ait olan" anlamında kullanıldığı sürece, sosyal kelimesinin adalet kavramından önce kullanılmasının anlamsız olduğunu belirtir. Çünkü zaten ona göre adalet, sosyal bir fenomendir (Aktaş, 2018: 232). Hayek'e göre bir ideali öne çıkarmak için dili zorlamanın bir sonu yoktur. Dolayısıyla sosyal adalet kavramının, sosyal normlar anlamında sosyal olmadığını, yani toplumun veya bir sosyal sürecin ürünü değil,

topluma dayatılmak istenen bir anlayış olduğunu öne sürmektedir. Hayek'in sosyal adalet kavramına ilişkin bu eleştirisi Flew tarafından haklı bulunmakta ve insanların ne anlam ifade ettiklerini bilmemelerine rağmen, kavramı sık sık kullanmalarını eleştirmektedir. İster profesyonel isterse amatör olsun pek çok politikacının sosyal adalet kavramından övgüyle bahsettiklerini, ancak uyguladıkları politikaların sonuçlarını kendilerinin de öngöremediklerini belirtmektedir (Flew, 1997: 55).

“Hayek'in politik adalet ve devletin görevleri konusundaki görüşleri, mülkiyet haklarının geleneksel karakterini kabulü ile Hume'a, toplumda baskının azalması ve özgürlüğün genişlemesi amacıyla devlet baskısını haklı görmesi ile Kant'a yakındır” (Yay, 1993: 74). Hayek'in, adaletin varoluş sebebi ve kaynağı konusundaki düşünceleri, Hume'un izlerini taşımaktadır. Her ikisi de adaletin insanların bilgisizliğinden kaynaklandığını, eğer toplumda bireyler her şeyi bilseydi adalete gerek duyulmayacağını öne sürmektedirler (Yayla, 2000: 175). Hayek'e göre sadece insan davranışları adil veya adil olmayan şekilde nitelendirilebilir. Hayek, adil nitelmesini insanın iradesi sonucu oluşan eylemleri ya da onları yöneten kurallardan ziyade durumlar için kullanmanın kategorilendirme hatası olacağını öne sürmektedir. Bu eylemler tek tek bireylerin eylemleri olabileceği gibi kolektif olarak hükümet eylemleri de olabilir (Yayla, 2000: 172). Ancak Hayek doğal düzende bireylerin tekil eylemlerinin öteki bireyler üzerinde yaratacağı etkilerin sınırlı olacağını iddia etmektedir. Ona göre genişlemiş düzende kimsenin konumu, bir başkasının bilinçli ve amaçlı eylemlerinin sonucu olamaz. Bu nedenle bireyler açısından ortaya çıkacak sonuçlar adil veya gayri adil olarak değerlendirilemez. Örneğin iki kişinin geliri arasındaki fark, belirli bir kimsenin bu amaçla yaptığı bir eylemin sonucu değilse, burada bir adalet veya adaletsizlikten bahsedilemez.

Hayek, adaletin temeli olan adil davranış kurallarının negatif karakterli olduğuna dikkat çekmektedir (Yayla, 2000: 173). Yani belirli eylem biçimlerini yasaklayıcı kurallara bağlı

olarak adaletin varlığı/yokluğuna karar verilebilir. Hayek, sosyal adalet kavramının da negatif bir iddia olması nedeniyle kavramın anlam ve içerikten yoksun oluşunun niteliği gereği “kanıtlanamaz” olduğunu belirtmektedir (Hayek, 1995: 133). Benzer şekilde Smith, “Tek başına adâlet çoğu durumda olumsuz bir erdemdir ve sadece komşularımızı avlamamıza engel olur” ifadesiyle başkalarına zarar vermediğimiz sürece adil davranmış olacağımızı belirtmektedir (Ashford, 2015: 84). Böylece bireylerin serbestçe hareket edebilecekleri alanları korunmuş olmaktadır.

Hayek’in adalet teorisine göre önemli olan sonuç değil, kuralların uygulanıp uygulanmadığıdır. Örneğin adil bir değişimle bir kimse çok şey kazanırken, başka bir kimse her şeyini kaybedebilir. Bu durum, değişimlerin adaletsiz olduğunu kanıtlamaz (Yayla, 2000: 174). Hayek’in anlayışına göre prosedürel adalet, eylemlerin, adil davranış kuralları ile uyumlu olup olmadığına odaklanır. Bu eylemler sonucu ortaya çıkacak sonuçların adil ya da gayri adil olarak değerlendirilmesi Hayek’e göre kabul edilemez. Benzer şekilde Kant’a göre bir eylemi adaletli ya da adaletsiz yapan şey, eylemin içeriği ya da maddesi değil eylemin biçimidir (Denis, 1973: 267). Basit bir örnekle açıklamak gerekirse bir deve ile koyunun takas edildiği bir ticari işlem, eğer tarafların özgür iradeleri sonucu gerçekteşmişse adildir, ortada bir haksızlık yoktur. Bu düşünce biçimine göre değerin emek ya da başka herhangi bir ölçüsü yoktur, tamamen kişilerin istek, ihtiyaç ve bilgilerine bağlı olarak belirlenir. Kısacası prosedürel adalet anlayışında sübjektif değer teorisi geçerlidir (Yayla, 2000: 177).

Hayek’e göre politik ahlakın en temel ilkesi bireysel özgürlüklerdir. Eğer doğal düzenin sonucu olarak ortaya çıkan gelir dağılımı, sosyal adaleti sağlamak adına dışsal bir otorite tarafından hak ediş veya ihtiyaç gibi başka kriterlere dayanılarak değerştirilirse bu durumda bireysel özgürlükler zedelenmiş olur. Hayek’e göre hak ediş veya ihtiyaç gibi tüm piyasa dışı gelir ölçütleri sübjektif oldukları için ancak baskıcı bir toplumda uygulanabilir (Erdoğan, 1999: 352). Çünkü devletin gücü kullanılarak kişilere bir dayatma yapıldığı iddia

edilmektedir. Hayek'in anlayışına göre yeniden dağıtımda izlenecek kriterler, keyfi veya yanlı olabilir; yani devlet belirli grupları koruyup kayırır ve bu da politik despotizm anlamına gelir. Bireyin hür iradesinin yerini alacak siyasi otoritenin bu denli kapsamlı söz sahibi olması, hükümetin iktidar alanını gittikçe genişleterek doğal düzenin sonunu getirecektir. Hatta bu durum ilkel ve kabileci bir topluma geri dönüşün sinyalleri olarak değerlendirilmektedir. Hayek bu durumun "kanun hâkimiyeti" ile çeliştiğine dikkat çekmektedir. Hayek, özgür bir toplumda devletin yoksulluğa karşı herkese asgari bir gelir ödemesini desteklemektedir. Piyasa düzeninde gerçekleşen sonuçları bilgi, istek ve son kertede kader ile açıklayan Hayek, aşırı şanssızlığa karşı böyle bir güvence getirilmesinin ahlaki bir yanı olacağını belirtmektedir. Herhangi bir nedenden dolayı piyasa geçimlik düzeyde gelir kazanamayan herkese, piyasa dışından böyle bir asgari gelir sağlanmasının özgürlüklere veya "kanun hâkimiyeti" ve hukuk devletine zarar vermeyeceğini ifade eden Hayek, buradaki problemin otoritenin belirleyiciliği konusunda olduğunu bildirmektedir. *"Bizim burada ilgilendiğimiz problemler, sadece, sunulan hizmetlerin karşılığının otorite tarafından belirlendiği ve böylece piyasanın bireysel çabalara rehberlik eden gayrişahsi mekanizması durdurulduğu takdirde ortaya çıkar"* (Hayek, 1995: 123). Özgür bir toplumda bireyler, kendi seçtikleri arkadaşlarına veya başka kimselere gönüllü olarak yardımda bulunabilirler. Hayek'in itiraz ettiği nokta, bazı kimselere karşı söz konusu olan bu ahlaki yükümlülüklerin bir hukuk çerçevesinde uygulanan ödevler haline dönüştürülemeyeceği noktasındadır. Çünkü Hayek'e göre böyle bir sistemde bir kimsenin kimlere karşı özel ahlaki yükümlülükler üstleneceği tercihi kişinin kendi hür iradesine bırakılmalıdır, bunu kanunla belirlemek bireysel özgürlüklere müdahale anlamı taşıyacaktır.

Prosedürel adalet anlayışına göre piyasa düzeninde ortaya çıkan yoksulluk ve eşitsizlikler, yine piyasa içinde çözümlenmelidir; örneğin hayırsever bireyler arasındaki yardımlaşma, dayanışma sayesinde yoksulluk sorunun önlenebileceği öne sürülmektedir. Ancak bu

durumun 21.yüzyıl toplumunda pek gerçekçi bir çözüm olmadığı açıktır. Nitekim klasik liberal anlayışın, piyasa mekanizmasının zenginleri varlıklarını artırmak için yoksulları ise sefaletten kurtulmak için daha çok çalışmaya teşvik ettiği yönündeki argümanı ile birlikte düşünüldüğünde diğergamlığın pek yaygın olmayacağı öngörülebilir. Dolayısıyla Hayek'in ihtiyaç sahiplerine asgari gelir sağlama sürecinde devletin tamamen dışarıda tutulması gerektiği fikri, piyasa içi gerçekçi bir çözüme işaret etmemektedir.

Sosyal adalet teorisine göre piyasada gerçekleşen gelir ve refah dağılımı adaletli değildir, bu nedenle sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda yeniden dağılım yapılması gereklidir. Bu düşünceden hareketle sosyal adalet teorisi “dağıtıcı” veya “yeniden dağıtıcı” adalet teorisi olarak da ifade edilmektedir (Yayla, 2000: 178). Ancak Hayek'e göre bu adalet anlayışı piyasa ekonomisi ile bağdaşmamaktadır. Çünkü kendisi doğal düzene inanır ve özgür bir toplumda ancak bireylerin tercihleri, yetenekleri ve ihtiyaçlarının kararları üzerinde belirleyici olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünceye göre piyasa ekonomisinde, sosyalist ekonomide olduğu gibi kaynakları dağıtan merkezi bir otorite bulunmadığı için hür bir toplumda oluşan kaynak dağılımının tek sorumlusu özgür bireylerin eylemleridir. Hayek'in, özgür toplumda bireylerin konumunun nasıl belirlendiğine ilişkin görüşü ise son derece ilginçtir. Hayek, özgür bir toplumda bireylerin konumunu şekillendiren süreci, beceri ve şansa dayanan bir oyuna benzetmektedir. Her oyun gibi bu oyunun da belirli kuralları vardır, oyunun sonuçları önceden kestirilemez ve mutlaka kazananlar ve kaybedenler olacaktır. Hayek bu oyunun kurallarının adil olması gerektiğini kabul etmekle birlikte oyunun sonuçlarının değişik oyuncular açısından adil olmasını talep etmeye karşı çıkar. Hayek'in bu düşüncesinin özünde ise belirli grupların adalet beklentisi ile devletten kendilerini kayırmasını, korumasını bekleyeceği, bunun da son kertede adaleti zedeleyeceği fikri vardır. Bu bağlamda Hayek, toplumsal eşitsizliklerin üzücü olduğunu ancak bunları adaletsizlik olarak adlandırmanın yanlış olduğunu ifade etmektedir. Örneğin aynı yeteneğe sahip ve aynı çabayı gösteren

insanlardan birinin başarılı ötekini başarısız olmasını kaderle açıklamakta ve bu durumun adaletsizlik olarak değerlendirilemeyeceğini, beklentilerimizin yerine gelmemesinden dolayı kimseyi sorumlu tutamayacağımızı öne sürmektedir. “*Oysa bugün toplum, yarattığı beklentileri karşılamayınca kendisine şikâyet edip bunları düzeltmesini isteyeceğimiz, adeta yeni bir tanrı haline gelmiştir*” (Hayek, 1995: 103). Her bireyin kendi özgür iradesi ile seçimler yaptığı bir düzende sosyal adalet düşüncesinin “saçma” olduğunu belirten Hayek, ancak ordu gibi emir mekanizması işleyen veya güdümlü bir ekonomik sistemde sosyal adaletin talep edilebileceğini öne sürmektedir.

Hayek’in sosyal adalet eleştirisinin bir nedeni de sosyal adaleti sağlaması beklenen otorite devlet olduğu için sosyal yönden ziyade siyasal yönün ağır bastığı iddiasıdır. Bu bağlamda yeniden dağıtıcı adalet politikalarının sosyal değil siyasal kontrol sağladığı ve dolayısıyla sosyal adalet kavramı yerine politik adalet kavramının daha uygun olduğu görüşü öne sürülmektedir (Lane, 1986). Kavramsal olarak dağıtıcı adaletin problemleri şu soruları içerir; kim, hangi kriterlere göre, kime, hangi usulle ve hangi sonuçları doğuracak şekilde ne dağıtır? Örneğin dağıtımın kime yapılacağına ilişkin olarak genellikle piyasada yer alan aktörler, yani tam zamanlı çalışanlar düşünülür. Fakat adaletsizliğin bir tezahürü olan gelir eşitsizliğinin birincil sebebi işsizliktir (Rainwater, 1974: 166’dan akt. Lane, 1986: 386). İşgücü piyasasının dışında olan yoksullar, hükümet için daha önemli bir adalet problemidir. Hayek de, sayısı sürekli artan toplumun belirli kesimlerinin özel çıkar taleplerini karşılamada dağıtıcı adaletin bir araç olacağını ve sosyal adaletin “açıl susam açıl”ı ile devletin eline reddedemeyeceği yetkiler verildiğini eleştirmektedir (Hayek, 1995: 100).

Hayek’e göre nasıl ki büyülere ve hayaletlere olan genel inanç onların anlamlı ya da geçerli olduğunu göstermezse sosyal adalet kavramı da benzer şekilde ne kadar evrensel kabul görürse görsün anlamlı değildir. Hayek, dini bir hurafeye benzettiği, -daha iyimser bir benzetme ile “sosyal adalet serabı” olarak da nitelemiştir, sosyal adalete inananların saygı ile

karşılanması gerektiğini, ancak özgürlük temelli uygarlığın değerlerini tehdit etmeye başladığında mücadele edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Hayek, 1995: 100). Çünkü Hayek'e göre ahlaki ve dini inançlar bir toplumu yıkmaya muktedirdir ve bundan korunmak için de tek yol aklın rehberliğini izlemektir.

Hayek'in adalet teorisine yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, başlangıçtaki mülkiyet haklarına ilişkin iddianın adaletli olup olmadığı konusundadır. Mübadele sürecinin başlangıcından evvel ilk edinimlerin meşruiyetinin açıklığa kavuşturulması gereklidir. İkincisi, Hayek'in devletin piyasaya müdahalesinin rejimi totalitarizme götüreceği yönündeki iddiasına ilişkindir. Bu sav, ancak gelirlerin keyfi talimatlar ile saptandığı merkezi planlamaya dayalı ekonomilerde mümkündür (Barry, 2003: 166). Oysa dağıtıcı adalet teorisine göre piyasanın gelir ve refah dağılımındaki belirleyici rolü kabul edilmekle birlikte devletin, serbest piyasada gerçekleşen dağıtım sonucunda meydana gelen eşitsiz dağılıma sosyal politikalar vasıtasıyla kısmi müdahalelerde bulunması söz konusudur.

Hayek, sosyal adalet taleplerinin ahlaki duyarlılık üzerinde yıkıcı bir etkisi bulunduğunu kanıtlamaya adanmış çalışmasının uzunca bir bölümünün ("Sosyal veya Dağıtıcı Adalet" başlıklı dokuzuncu bölüm) sonunda insanlara sunabileceği en büyük hizmetin, bu kavramı bir daha ağızlarına almaktan onları utandırmak olduğunu belirtmiştir. Hayek'e göre toplumda sosyal adalet talebi ile büyük zenginlere saldıranların anlamadıkları nokta, zenginliği esas artıran şeyin sınai tesisler ve başka yatırımlar ile istihdam olanağı sunan büyük zenginlerin yaptığı göz kamaştırıcı iyilikler olduğudur. Bu düşünceye göre fakirlere yardım etmektense, yatırımları emeğin verimliliğini artıracak noktalara yöneltmek çok daha mantıklı bir iştir ve hükümetlerin başaramadığını başaran servet sahiplerinin bu övgüye değer eylemleri nedeniyle kendilerine minnet duyulması gerekir (Hayek, 1995: 136). Ancak adalet kavramının tamamen içeriksiz olduğunun kabul edilmesinin, "*bizi, bebeği banyodan ıslakken çıkartmaya yönelmemesi gerektiğini*", mahkemelerin sağladığı adaletin, adil davranışın hukuki

kurallarının temeli olarak son derece önemli olduğunu da eklemektedir. Çünkü Hayek'e göre adalet, adil davranış kurallarının tesis edilmesi bağlamında özgür insanların ilişkilerinin zorunlu bir şartıdır. Sadece toplumsal eşitsizlikleri azaltmak gayesiyle devlet müdahalesi yolu ile bireysel özgürlüklere zarar verdiği noktada sosyal adalet mefhumuna tüm gücüyle karşı çıkmaktadır Hayek.

Nozick, "*Anarşi, Devlet ve Ütopya*" (1974) adlı eserinde Hayek'in teorisine yöneltilen itirazları da dikkate almış ve daha kapsamlı bir usulî adalet teorisi geliştirmiştir. Kapitalist adaleti daha ahlaki bir temele oturtmaya çalışan Nozick, minimal devletin ahlaki açıdan meşru olduğunu, ahlaka aykırı olmadığını belirtmektedir (Nozick, 2006: 89). Ultra-minimal devletten minimal devlete geçişin ahlaki açıdan olması gerektiğini öne sürerken, bu geçişin getirdiği "yeniden dağıtım" kabul edilebilir görmektedir. Ancak minimal devletten daha kapsamlı ve güçlü hiçbir devletin meşru veya haklı gösterilemeyeceğini de vurgulamaktadır. Liberteryen felsefenin kapsamına giren ve literatüre "minimal devlet liberteryenizmi" (*minarşizm*) olarak geçen, öncülüğünü Hayek ve Ayn Rand'ın yaptığı bu yaklaşımın özünde minimal devlet savunusu yatmaktadır (Machan, 2008: 60).

Nozick'e göre kabul edilebilir en kapsamlı devlet minimal devlettir (Nozick, 2006: 203). Ona göre minimal devletten fazlası bireysel özgürlüklere ve dolayısıyla rekabetçi piyasa düzenine zarar verir. Bu bağlamda sosyal adaleti, totaliter bir ilke olmakla suçlayan Nozick'e göre insanlar devletin kölesi değildir. Dolayısıyla devlet de özgür bireylerin ürettiği ürünleri kontrol etme hakkına sahip değildir.

Nozick, bireylerin, devletin taleplerini karşılayacak toplumsal araçlar olmadığını, bu nedenle devletin de insanlara diğerlerinin hedeflerini gerçekleştirmeye yarayacak araçlar olarak değil, başlı başına bir amaç olarak davranması gerektiğini belirtmektedir (Ashford, 2015: 90).

Nozick'in adalet teorisinde, bireysel hak ve özgürlükler birincil önemdedir. Bu yaklaşıma göre adaletin anlamı bireyin biricikliğini garanti etmekle aynı anlama gelir. Nozick'e göre birey haklarının ihlali, doğrudan adaletsizlik sebebidir. Nozick, birey haklarını, negatif özgürlükler bağlamında ele alır. Nozick'in negatif özgürlüklere ve haklara verdiği önem, bireyi araçsallaştıran yapıyı reddeden bir adalet anlayışının ürünüdür (Kocaoğlu, 2014: 40). Ashford, sosyal adaleti savunmanın, ne eşitlik, ne ihtiyaçlar ne de fazilet temelinde kabul edilebilir olduğunu öne sürmekte ve sosyal adaleti sağlamaya dönük her eylemin, özgürlüklere zarar vereceğini belirtmektedir. Bu bağlamda Ashford'un, odak noktası bireysel özgürlükler olan Nozick ile aynı düşüncede olduğu söylenebilir.

Nozick'in adalet kuramı tarihseldir; yani dağıtımın adaletli veya gayri adil oluşunun onun ortaya çıkma biçimine bağlı olduğu tezini öne sürer. Nozick, adaleti *tarihsel ilkeler* veya *amaç-durumcu ilkeler* bağlamında ikili bir ayrım da ele almaktadır. Tarihsel ilkelere göre insanların geçmişteki farklı durumları veya eylemleri, günümüzde farklı kazanımlar elde etmelerini sağlayabilir. Amaç-durumcu ilkeler ise dağıtımın belirli amaçlara göre yapılması gerektiğini öne sürer. Mevcut zaman dilimi ilkeleri de amaç durumcu ilkeler kapsamına girmekte ve bu ilkeler doğrultusunda bir takım şeylerin adil dağıtılıp dağıtılmadığı, dağıtımın nasıl yapıldığına ve kimin neye sahip olduğuna bakılarak anlaşılmaktadır. Örneğin iki dağıtım arasında, sonuçları daha eşitlikçi bir dağıtımı tercih etmek amacıyla eşitlikçi bir dağıtım kriteri kullanılması, mevcut zaman dilimi adalet ilkelerinin gözetilmesinin sonucudur. *Nihai sonuç ilkeleri* veya *nihai durum ilkeleri* olarak da adlandırılan bu yaklaşım, sosyal adalet teorileri ve faydacı yaklaşımın benimsediği ilkelere (Nozick, 2006: 208; Erdoğan, 1999: 353).

Nozick, bu ilkelere başka bir de *kalıba sokulmuş ve kalıba sokulmamış ilkelere* değinir. Kısaca kalıplı (*patterned*) ve kalıpsız ilkeler (*unpatterned*) olarak ifade edebileceğimiz bu ilkelere dağıtımın doğal bir boyuta göre yapılıp yapılmamasına bağlı olarak belirlenir.

“Eğer bir dağıtım ilkesi, herhangi bir doğal boyuta, doğal boyutların ağırlıklı toplamına veya doğal boyutların sıralamasına göre farklılık gösterdiğini ifade ediyorsa bu ilke kalıba sokulmuş bir ilkedir. Ve eğer bir dağıtım kalıba sokulmuş bir ilke ile anılıyorsa bu dağıtıma da kalıba sokulmuş dağıtım denir” (Nozick, 2006: 210). Örneğin ahlaki erdeme dayanan veya IQ’ya dayanan dağıtım ilkesi kalıba sokulmuş dağıtım ilkesidir. Hak etme ve ihtiyaca göre dağıtım da kalıba sokulmuş dağıtım ilkeleridir. Görüldüğü üzere tüm dağıtıcı adalet ilkeleri kalıplıdır, çünkü dağıtımın belirli bir kritere, bir “doğal boyut”a göre yapılmasını gerektirir. Nozick’in adalet teorisi ise, tarihsel ve kalıpsız adalet ilkelerine dayanır.

Nozick’e göre yeniden dağıtıcı adalet kavramı, tarafsız bir kavram değildir. Çünkü yeniden dağıtıcı adalette, yetkisi olup olmadığı dikkate alınmaksızın bir dağıtıcı otoriteye kaynakları dağıtma yetkisi verilir. (Kocaoğlu, 2014: 100). Nozick, hiç kimsenin ya da hiçbir kurumun yeniden dağıtıma karar verecek tüm kaynakları kontrol etmeye yetkili olmadığını savunmaktadır.

“Özgür bir toplumda farklı insanlar farklı kaynakları kontrol ederler ve gönüllü takaslar ve kişilerin eylemleri sonucunda yeni edinimler ortaya çıkar. Böyle bir toplumda payların dağıtımı, bireylerin aralarından evlenecekleri kişileri seçtikleri eş dağıtımından farklı değildir. Ortaya çıkan nihai sonuç, konuyla ilgili farklı bireylerin vermeye yetkili olduğu birçok bireysel kararın ortaya çıkardığı bir şeydir (Nozick, 2006: 204)”.

Nozick mülkiyetin dağılımını *hak ediş, yetkilenme (entitlement) teorisine* dayandırmaktadır. Dağıtımın yetkilenme temelinde olması gerektiğini öne süren bu teori, değerlerin dağıtımını konusuna deontolojik bir yaklaşım gösterir (Kocaoğlu, 2014: 100). Bir başka deyişle eylemin sonucundan bağımsız olarak eylemin kendisinin adalete uygun olup olmadığı önemlidir. Buna göre bir mülkün edinimi ancak adil bir *kazanım* veya *transfer* söz konusu olduğunda adil kabul edilebilir. Eğer birey, bir malı meşru yöntemle elde etmişse zaten adil bir dağılım gerçekleşmiş olduğundan bu malın yeniden dağıtım sonucu bir başkasına devredilmesi, adalete ve özgürlüğe aykırıdır (Alkan, 2018: 52). Kazanım (elde etme) ve transfer ilkelerine ek üçüncü bir ilke olarak *düzeltilme* ilkesidir. Eğer ilk iki ilke ihlal edilmişse, yani elde etme ve transfer ile alakalı adalet ilkesi dışında bir yolla mülke sahip

olunmuşsa düzeltme ilkesi devreye girer. Örneğin, hırsızlık, dolandırıcılık, tehdit ve zorlama neticesinde herhangi bir takasa mecbur etme gibi durumlar söz konusu olduğunda adaletsizlik ortaya çıkar. Geçmişteki adaletsizlik, mevcut mülkiyet sahipliği durumlarını etkilemişse bu adaletsizliğin giderilmesi için düzeltme ilkesine başvurulur. Özetle, düzeltme ilkesi, “eğer adaletsizlik olmasa ne olurdu?” sorusuna yanıt aranması ve ihlallerin ortadan kaldırılması sürecidir (Nozick, 2006: 206-207).

Nozick’in “Yetkilendirme teorisi”ni oluşturan bu ilkelere daha yakından bakmak gerekirse öncelikle mülklerin ilk olarak edinilmesinin, daha evvel kimsenin sahibi olmadığı şeylerin özel mülkiyete geçirilmesi manasına geldiği anlaşılmaktadır. *Elde etme ile ilgili adalet ilkesi* olarak tanımlanan bu ilkenin kapsamına sahipsiz şeylere nasıl sahip olunduğu, sahip olma süreci ve süreç sonunda neye ne oranda sahip olunduğu gibi konular girer. *Transfer ile ilgili adalet ilkesi* olarak tanımlanan ikinci ilke, bir kişinin başka bir kişinin sahip olduğu mülkü nasıl elde edeceği, bu edinime ilişkin süreç, gönüllü takas, hediye ve dolandırıcılık kavramlarının dâhil edildiği kapsamlı bir sürece işaret eder (Nozick, 2006: 206). Tarihsellik ilkesine tekrar dönecek olursak geçmişteki adaletsizliğin mevcudiyeti, bizi üçüncü ilkeye yani telafi ilkesine götürür. Tarihsel adaletsizlikleri temizlemek için ne yapmalı, ne kadar geriye gitmeli, adaletsizlik kurbanlarının zararları tazmin etmek için hangi yollara başvurmalı gibi soruların yanıtı bu ilkede gizlidir. Özetle Nozick’in adalet teorisinin temel argümanları bireyin biricik olduğu ve bireysel özgürlüklere müdahale edilmemesi gerektiğidir.

Prosedürel adalet teorisi pek çok yönden eleştiriye açıktır. Öncelikle piyasa mekanizmasının adil sonuçlar yarattığı argümanının geçersiz olduğunu belirtmek gerekir. Hür iradeye sahip bireyler, aslında sınırlı bir özgürlük alanına sahiptir. Hayek’in “kader” olarak nitelediği, yetenek, şans, beceri veya doğuştan gelen bir takım özelliklerden kaynaklanan bireyler arası farklılıklar mevcutken, bireylerin hür iradelerine dayanarak gerçekleştirdikleri eylemlerin kapitalist sistemde adaleti sağladığı tezi pratikle örtüşmemektedir. Rand (1990),

her ne kadar kapitalizmin insanlığın bugüne dek gördüğü tek adil ve ahlaklı sistem olduğunu iddia etse de kapitalizmin doğduğu günden bugüne yaşanan krizler, adalet ve ahlaktan çok uzak sonuçlar doğurmuştur. Kapitalist sistemde rekabet herkesi karşı karşıya getirir ve hiç kimse bir diğeri zarara uğramadıkça karlı çıkamaz. *“Sermaye ile sermaye, işçi ile işçi, sınıf ile sınıf karşı karşıya gelir. Ya karşıtlıklar çok yoğun bir hale gelir ve sistem patlak verir ya da toplum kitlesel yoksulluk ve insan sefaleti üzerinde küçük bir egemen seçkin grubun yükseldiği bir çürümeye girer. Her iki halde de birikim yapamayan kapitalizm uzun süre yaşayamaz”* (Shaikh, 2009: 132).

Usuli adalet teorisine yöneltilen en önemli eleştiri, piyasanın adaletinin yetersiz olduğu konusundadır. Nozick’in adaletin ön şartı olarak kabul ettiği adil davranış kurallarının, tek başına adaleti sağlamaya yetip yetmeyeceği yönünde ciddi eleştiriler vardır. Usuli adalet teorisyenleri ve çoğu liberal düşünür ise serbest piyasanın işleyişi ile yoksulluk arasındaki nedensellik ilişkisini reddetmekte ve çözüm olarak hayırseverliğe işaret etmektedirler. Bu düşünceye göre kapitalist düzenin işleyişi sonucunda yoksullaşan bireylerin durumlarının iyileştirilmesi, ekonomik olarak güçlü bireylerin gönüllü yardımları ile sağlanabilir. Ancak bu bakış açısı fazla iyimser ve gerçeklikten hayli uzak bir varsayım olarak görünmektedir.

Prosedürel adalet teorileri, devletin piyasaya müdahalesinin sınırlı olduğu dönemlerde ve ülkelerde geçerli olmakla birlikte, hiçbir zaman pür bir usulî adalet var olmamıştır. Her ne kadar minimal olursa olsun, devletin gelirin yeniden dağıtımından tamamen bağımsız olduğu bir uygulama örneği bulunmamaktadır.

1.3.2. Sosyal (Dağıtıcı) Adalet

Sosyal adalet teorileri, klasik liberal adalet teorilerine (usulî adalet) tepki olarak doğmuştur. Negatif, sivil özgürlüklerin korunmasını savunan usulî adalet teorilerinin aksine, sosyal adalet teorileri pozitif özgürlük anlayışını savunmaktadır. Serbest piyasa kurallarının doğal düzen içerisinde adil sonuçlar vermediği ve kurallara dayalı adaletin biçimsel olduğu düşüncesine

dayanır. Miller'in, adil durumları önceden tanımlamadan eylemlerin adil olup olmadığını değerlendirmenin imkânsız olduğu görüşü, devletin eşitsizlik yaratan piyasaya müdahalesini haklı bulan bir anlayışın yani dağıtıcı adaletin bir argümanıdır (Miller, 1976: 18). Adaletin bağlamsal bir ilke olduğunu vurgulayan Miller, dağıtımda adil ilke belirlenirken, “neyin, kime ve kim tarafından dağıtıldığının” tespitinin önemine dikkat çekmektedir. Bir adalet teorisinin gerçek dünya için uygulanabilir reçeteler sunmasının, ütöpik düşüncelerden fazlasını ifade ediyor olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Baderin vd., 2018: 71).

Rawls gibi Miller da, bir adalet teorisinin konusunun toplumun temel yapısını ilgilendirdiğini savunmaktadır. Sosyal adalet ilkelerini, sadece kişilerin nispi avantajlarını etkileyen eylemlerin değerlendirilmesinden ibaret görmeyen bu yaklaşıma göre bir adalet teorisi sosyal kurumların ve uygulamaların, farklı insanlara kaynakları dağıtımındaki rolüne odaklanmaktadır. Bu kurumlar arasında en önemli dağıtıcı rolünü Devlet üstlenmektedir. Miller, dağıtıcı adalet anlayışına ait adalet kavramının anlaşılması için dağıtım etkilerine özel olarak odaklanılması gerektiğini belirtmektedir. Adaletin birincil konusunun dağıtımın sonuçları ile ilgili olduğunu savunan Miller, prosedürel adaletin önemini de yadsımamaktadır. Bu bağlamda Miller, eşit muamele, doğruluk, aleniyet ve itibar (*dignity*) gibi prosedürel standartların ihlalinin adalet duygusunu zedelediğini de eklemektedir (Young, 2002: 756).

Bu bağlamda devlet, piyasa mekanizmasına müdahale ederek güçsüz ve korunmaya, desteklenmeye ihtiyacı olan bireyleri korumalıdır. Piyasa sistemine yapılacak bu müdahalelerin niteliği ve düzeyine göre iki farklı sistem söz konusudur. Birincisi, refah devletine işaret eden, piyasa düzenini bozmayacak sınırlı müdahalelerdir. İkincisi ise radikal adalet teorisi olarak tanımlanan piyasa mekanizmasının tamamen ortadan kaldırıldığı sistemdir.

20.yüzyılın hâkim toplumsal ve politik düşüncesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda doğru ve adil bir gelir dağılımı için başvurulacak adalet ilkelerine

yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda pratik siyaset alanında sosyal adalet fikrini savunanlar dağıtım politikalarını haklı gösterecek birtakım kriterler öne sürmüşlerdir. Ülkedeki gelir ve refahın nasıl dağıtılacağı konusunda ihtiyaç, hak ediş, eşitlik, sözleşme gibi farklı kriterler sosyal adalet teorisyenlerinin dağıtımına ilişkin önerdikleri en önemli ölçütlerdir. Sosyal adaleti savunan düşünürler arasında bu kriterlerin hangisi temelinde dağıtım yapılacağına ilişkin bir uzlaşma olmamakla birlikte, tüm farklı sosyal adalet teorilerinin birleştikleri ortak nokta sosyal adaletin, devlete pozitif bir rol yüklediği inancıdır (Erdoğan, 1999: 355).

Sosyal adalet teorileri, insanların soyut haklara sahip olmasının yeterli olmayacağını, asıl önemli olanın bu hakları kullanabilecek olanaklara ve araçlara sahip olunması gerektiğini öne sürmektedir. Bu anlayışa göre herkesin “insanca” bir yaşam sürebilmesi için ücretsiz eğitim ve sağlık, konut, iş, yeterli ücret gibi imkânlarla sahip olmaları gerekir. Sosyal adaletin amacı tüm bunların gerçekleştirildiği bir toplumsal düzen sağlamaktır (Yayla, 1999: 338).

Bu görüşler Amartya K. Sen’in “yetkinlik yaklaşımı”nda (*capability approach*) ön plana çıkmaktadır. Siyaset felsefesi ve etik teorisi, özellikle adalet teorisi, toplumu yargılamada veya adalet ve adaletsizliği değerlendirmede belirli kriterlere odaklanır. Bir bireyin sahip olduğu tüm avantajların değerlendirilmesi açısından bu son derece kritiktir. Örneğin faydacı teorinin temsilcisi Bentham’a göre bir bireyin diğerleri karşısında avantajları karşılaştırılırken, en iyi değerlendirme bireysel mutluluk ve hazzı odaklanmıştır. Bir başka yaklaşım kişinin geliri, zenginliği ve kaynakları açısından avantajlı olup olmamasına göre değerlendirme yapar. Bu alternatifler, özgürlük temelli yetkinlik yaklaşımının aksine fayda temelli veya kaynak temelli yaklaşımları örneklemektedir (Sen, 2009: 231).

Sen, kişinin değer verdiği yaşamı seçmesi için gereksinim duyduğu temel özgürlüklerin; yani “*kapasiteler*”in, refahçıların iddia ettiği *fayda* ya da Rawls’ın talep ettiği *birincil değerlerden* daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Sen, 2004: 106).

“Bir kişinin kapasitesi, o kişinin başarması mümkün olan alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Bu durumda kapasite bir tür özgürlüktür; alternatif işlev bileşimlerini başarmak için gerekli olan temel özgürlük. Söz gelimi oruç tutan zengin bir kişi, yeme ve beslenme bakımından zorunlu olarak

açlık çeken yoksul bir kişiyle işlevsel olarak aynı kazanıma sahiptir. Ancak birinci kişi, ikincisinden farklı bir 'kapasite kümesi'ne sahiptir (birincisi en iyi şekilde yemeyi seçebilir ve gayet iyi beslenebilirken, ikincisi bunu yapamaz) (Sen, 2004: 108).”

Sen'in yetkinlik yaklaşımına göre bir bireyin avantajlı olup olmamasını belirleyen faktör, sahip oldukları ile istediklerini yapabilme olanaklarının olup olmadığıdır. Ancak olanakları doğrultusunda yapabildiklerini artıran bireylerin özgürlük alanı genişleyecektir. Sahip olduklarımız, bir şeyleri başarabilme yeteneğimizi geliştirmede kritik öneme sahiptir. Yapabilirlik (yetkinlik) kavramı bu bağlamda, özgürlüğün fırsat yönüyle yakından ilişkilidir (Sen, 2009: 232). Sen, ayrıca özgürlük fikrinin, ne istediğimizi, neye değer verdiğimizi ve nihayetinde neyi seçmeye karar verdiğimizi belirlemek için özgür olmamızla da ilintili olduğunu vurgulamaktadır. Bu düşünceye göre sahip olduğumuz şeyleri kullanarak yapabildiklerimizi artırabildiğimiz ölçüde özgürüzdür.

Yetkinlik yaklaşımı, genel bireysel avantajların değerlendirilmesinde ve karşılaştırılmasında bilgi odağına (*informational focus*) işaret eder ve kendi başına, bu bilgilerin nasıl kullanılabilceğine dair herhangi bir özel formül önermez. Gerçekten de, ele alınan soruların niteliğine (örneğin, yoksulluk, engellilik veya kültürel özgürlük ile ilgili politikalar) ve daha pratik olarak, verilerin kullanılabilirliği ve kullanılacak bilgilendirici materyallere bağlı olarak farklı kullanımlar ortaya çıkabilir. Yetkinlik yaklaşımı, bir toplumun nasıl organize edilmesi gerektiğine dair "özel" bir tasarımdan ziyade fırsatlar açısından bir değerlendirme yaparak bireysel avantajlar hakkında bilgiye odaklanan genel bir yaklaşımdır (Sen, 2009: 232).

Yetkinlik yaklaşımı insan hayatına odaklanır, insanın başardıklarının temel kriteri olarak alınan gelir, varlıklar gibi ekonomik analizlerden ziyade gerçek yaşam fırsatlarına odaklanmayı önermektedir. Bu bağlamda Rawls'ın toplumdaki tüm bireyler tarafından değerli kabul edilen temel hak ve özgürlükler, gelir ve servet, kurumların güç ve yetkileri, özsaygının toplumsal temelleri gibi birincil mallar (*primary goods*) yaklaşımına da eleştirel bir bakış açısı ile yaklaştığı görülmektedir. Bu yaklaşımın özünde birincil değerlerin yeterince esnek

olmaması ve bireyler arası farklılıkları göz ardı ettiği düşüncesi yatmaktadır (Robeyns ve Brighthouse, 2010: 7). Sen'e göre sadece birincil değerlere bakarak insanların eşitlikçi ve adil bir toplumda yaşadıklarına hüküm verilemez, esas olarak insanların istediklerini gerçekleştirebilme özgürlüğüne odaklanmak gerekir. Sen'in yetkinlik kuramı, adil bir dağıtımın nasıl yapılacağından ziyade, bu dağıtımda dikkate alınması gereken unsurlara özel önem vermektedir. Sen, Rawls'ın birincil değerlere verdiği önemi tamamıyla reddetmemekte, ancak bu değerlerin doğal bir uzantısı olarak bu değerlerin ardındaki özgürlüklere odaklanmaktadır. Sen'in yetkinlik yaklaşımında bu özgürlükler, yapabilirliğin/yetkinliğin vazgeçilmez koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Keynes, Genel Teori'nin (1936) son bölümünün girişinde sosyal adaletin sağlanamamasını, kapitalizmin en önemli kusurlarından biri olarak belirtmektedir. Keynes'e göre eşitsiz gelir ve servet bölüşümü, iktisadi toplumun başarısızlığıdır (Keynes, 2010: 315). Keynes'e göre politik problemin çözümü; sosyal adalet, iktisadi etkinlik ve bireysel özgürlüklerin sağlanması ile mümkündür (Minsky'den akt. Yay, 1993: 66-7). Genel Teori'nin son bölümünde gelir ve servet eşitsizliği, adaleti veya adaletsizliğini değerlendirmeye dair kriterleri ortaya koyan Keynes iki örnek verir; bunlar gelir ve servet adaletsizliği ile ilgilidir. Burada Keynes bazı eşitsizlikleri meşru görür. Diğer örneği ise servet eşitsizliği ile ilgili kaygısına daırdır, özel olarak miras ve veraset ve intikal vergisine referans verir. Bazı eşitsizlikleri meşru görürken klasik teorinin eşitsizliği meşru gören anlayışını reddeder. Miras eşitsizliği dışındaki alanlarda gelir ve servet eşitsizliği konusunda toplumsal ve psikolojik meşruluktan bahseder. Birincisi "değerli insan faaliyetleri"dir (*valuable human activities*), bu para kazanmak için gerekli olan motivasyonda ve özel servet sahipliğinin doğasında vardır. Diğerisi ise "tehlikeli insan faaliyetleri"dir (*dangerous human activities*) "zalimlik, kişisel güce ve otoriteye kayıtsızlık ve böbürlenmesinin diğer formları" para kazanma ve özel servet elde etme gibi zararsız alanlara yönlendirilebilir. Keynes, ideal

bir devlette eğitim ve ilhamın bu insan davranışlarını yenebilse de toplumun önemli bir kısmının para kazanma hırsı ve akıllı ve ihtiyatlı siyaset ile özel servet kazanımına ve eşitsizliğe kurallar ve sınırlara rağmen izin vereceğini öne sürmektedir.

Bu ifadeler eşitsizliğin meşru görülmesinin nedenleri olarak görülebilir ancak bu argümanlar 1930'larda endüstriyel gelişmiş kapitalizmin yarattığı büyük eşitsizlikleri haklı görmez. Keynes burada bu faaliyetlerin gerçekleşmesi ve bu eğilimlerin karşılanması için eşitsizliği meşru görmektedir. Keynes'e göre minimum eşitsizlik gereklidir ancak her durumda, koşullara bağlı olarak uyumlu hale getirilebileceğini belirtmektedir. Ona göre ekonomik oyunun bugün olduğu gibi büyük paylarla oynanması gerekmez. Daha az paylar aynı amaca hizmet eder, sonunda oyuncular buna alışırlar.

Sonuç olarak, kapitalizmde bazı eşitsizlikler haklı görülebilirken bazıları görülmez. Keynes'e göre sistemin keyfice eşitsiz gelir dağılımına neden olması, kapitalist piyasa toplumunun tam istihdamı sağlayamamasına eşlik eden iki hatasından biridir (Elliott ve Clark, 1987: 381-382). Keynes'in eşitsizlik ile toplumsal adalete ilişkin ilk örneği tam istihdam ve yüksek ekonomik büyüme koşulları altında olmaktadır. Bu koşullarda eşitsizlikteki azalış, adaletsizlikte bir azalma yaratacaktır. Eğer dağıtıcı adalet (*distributive equity*), istihdam ve büyümenin tersine farklılaşıyorsa, toplumsal adalete ilişkin kazanımlar yüksek işsizlik ve düşük büyümedeki kayıplara karşı katlanılmak zorunda kalacaktır. Keynes doğrudan söylemese de, işsizlik ve düşük büyüme yüksek eşitsizliğe neden olacaktır, sosyal adaletin kendisi uzun vadeli bir süreçte azalmış bir eşitsizliğe değil artmış eşitsizliğe ihtiyaç duyacaktır.

Keynes'in ikinci örneği eşitsizlik, işsizlik ve sermaye birikimine ilişkin analizidir. Keynes'in iddia ettiği üzere klasik teoriye göre adaletsizliğin azalması ekonomik büyüme üzerinde endişe verici etkiler yaratır. Bu yaklaşımda büyüme ve sermaye birikiminin önemli bir kısmı zenginlerin tasarrufuna bağlıdır. Servet dağılımındaki eşitsizlik, büyük oranda

tasarrufa neden olur ve aşırı tasarruf yatırımlar tarafından engellenir, yüksek oranda sermaye birikimi ve ekonomik büyüme sağlanır. Diğer yandan, işsizliğin mali disiplin ve ücret artışlarını sınırlandırmasıyla servet eşitsizliğini artıracığı, böylelikle tasarruf ve sermaye birikimi düzeyini yükselteceği öne sürülmektedir.

Keynes'e göre ise eşitlik (en azından eşitsizlikteki azalış), yüksek istihdam ve güçlü büyüme rekabetçi amaçlardan ziyade daha tamamlayıcıdır. Öncelikle servet eşitsizliği sürdürdüğü sürece yüksek düzeyde tasarruf gerçekleşir ve tam istihdam seviyesi için gerekli olan yatırım seviyesi bunun dışındaki durumlara göre daha yüksektir. İşsizlik, eşitsizliğin daha az olduğu ve daha yüksek tüketim eğilimin olduğu duruma göre daha fazla olur. İkinci olarak tam istihdam seviyesine kadar, sermaye birikimi düşük tüketim eğilimi tarafından yavaşlatılır, çünkü tüketim eğiliminin azalması yatırım eğilimini azaltır.

Keynes'e göre miras eşitsizliğini önlemek için veraset vergisi gibi eşitsizliği azaltacak önlemler tüketim ve yatırım eğilimini artırarak sermaye stok artışı ve böylelikle büyüme üzerinde pozitif etki yaratabilir (Elliott ve Clark 1987: 383).

Keynes'e göre tüketim eğilimindeki değişimler toplam gelire bağlıdır. Tüketim eğiliminde bir değişim olmadığı sürece, gelir ve istihdam ancak yatırımda bir artış olursa artabilir, yatırımlar da kar ve parasal beklentilere bağlıdır. Nihai olarak tüketim yatırımın kaynağıdır. Tüketim eğiliminin zayıflaması sermaye talebi ve tüketim talebini de azaltacaktır. Tüketim eğilimini azaltmak yoluyla, eşitsizlik işsizliğin temel sebebi ve ekonomik gelişmenin (sermaye birikimi) sınırlandırıcıdır. Tüketim eğilimini artırarak, diğer yandan eşitsizliği azaltacak önlemler almak sermaye birikimini teşvik etmeli ve işsizliği azaltmalıdır (Elliott ve Clark, 1987: 384).

Bir toplumun adil olup olmadığı değerlendirilirken, hak edilen gelirin, refahın, fırsatların, hak ve sorumlulukların nasıl dağıtıldığına bakılmaktadır. Adil bir toplumda bu değerlerin doğru bir şekilde, hakkaniyete uygun olarak dağıtıldığı görülmektedir. Böyle bir

toplumda her bireye hak ettiği verilmektedir. Ancak burada en önemli nokta insanların neyi, niçin hak ettiği sorusuna yanıt verebilmektir (Sandel, 2017: 41). Bu soruya J. Rawls'ın adalet teorisi temelinde sosyal refah devleti ve Marx'ın sosyalizm ve komünizm rejimleri temelinde radikal sosyal adalet teorisi perspektifinden yanıt aranacaktır.

1.3.2.1. Refah Devleti ve Sosyal Devlet Adalet Teorileri

Refah düşüncesi ile adalet kavramı arasında tarihsel olarak yakın bir ilişki vardır. Refah devleti, yeniden dağıtıcı adalet anlayışı ile birlikte ele alınmaktadır. Refah devletinin önemine işaret edenler arasında politik ve iktisadi bir görüş birliğinin bulunmadığı dikkat çekmektedir; sosyalist, muhafazakâr, hatta liberal görüşün temsilcileri refah devletinin önemi konusunda ortak görüşe sahiptirler (Erdoğan, 1999: 358). Esasen, refah teriminin, klasik adalet anlayışı ile birlikte ele alınmasını sağlayan şey sosyal adalet kavramı olmuştur. Sosyal adalet düşüncesini savunanlar, devletin ekonomik ve sosyal alanlarda pozitif görevleri olduğunu kabul etmektedirler. Devletin, gelirin ve zenginliğin dağıtımında rol üstlenmesi, bireylerin asgari bir refah seviyesinde olması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Sonuç olarak sosyal adalet ve refah devleti birbirine içkin kavramlardır.

Modern refah teorisinin doğuşu, özgürlük, komünite ve eşitlik kavramlarının yeniden yorumlanmasına dayandırılmıştır. Bu yeni eğilim, 19.yüzyılın ikinci yarısında Thomas Hill Green (1836-1882) tarafından başlatılmış, David G. Ritchie (1853-1903) Leonard T. Hobhouse (1864-1929) ve John A. Hobson (1858-1940) tarafından devam ettirilmiştir. Bu düşünürler, bireyi temel değer olarak kabul etmişlerdir ve toplumun ortak iyiye ulaşmaya çalışan içten bir bağa sahip olduğunu savunmuşlardır (Erdoğan, 1999: 359).

20. yüzyılın ikinci yarısından sonuna kadar devam eden dönemde yaşanan gelişmeler devlet anlayışında da bir takım değişikliklere yol açmıştır. Devletin rolü ve etkinliği konularındaki tartışmalar devletin boyutu ve piyasaya müdahalesi anlamında bir paradigma değişikliğine zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra piyasanın sanılanın aksine

sorunsuz işlemediği anlaşılmış ve devleti geri çağıran söylemler daha sık tekrarlanmaya başlanmıştır. Tarihsel süreçte refah devleti birçok devlette görülmüş olmakla birlikte (örn. İngiltere’de 1844 Yoksul Yasaları), modern refah devleti İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Kirmanoğlu, 2014: 23).

20. yüzyılda insanlık, odağında Avrupa’nın olduğu iki büyük dünya savaşına tanıklık etmiş, savaşlar ekonomik ve toplumsal alanda çok derin yıkıcı etkiler yaratmıştır. Davies, hala devam eden “Soğuk Savaş”ın uzun barış dönemi olarak tanımladığı 1914 -1945 arası dönemi, Avrupa sorunlarının dönemi olarak ifade etmektedir (Davies, 2006: 946). Otuz kanlı yıl boyunca devam eden çatışmaların ardından İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleştirilen yapısal değişimler, toplumsal davranışlarda derinliğine bir etki bırakmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan “*Refah Devleti*” söylemleri, hastalık, işsizlik, evsizlik, yaşlılık gibi geleneksel kaygıları yok etmeyi vadediyordu. Batı Almanya’nın emekli aylığı model planı, Britanya’nın Ulusal Sağlık Hizmeti (1948), Fransa’nın ucuz ev üretmek için uyguladığı HLM projeleri refah devletinin hizmetleri olarak hayata geçirilmiştir (Davies, 2006: 1145).

20. yüzyılda yaşanan paradigma değişikliği ile birlikte, sosyal güvenlik, işsizlik sigortası, emeklilik, sağlık ve eğitim alanlarında devletin rolü önemli ölçüde artış göstermiştir. Refah devleti, sosyal güvenlik, gelirin yeniden dağıtımı, fırsat eşitliğini sağlamayı amaçlayan, 1930’lu ve 1960’lı yıllar arasında yeşeren özgül bir tarihsel yapıdır (Esping-Andersen, 2011a: 35; Güney, 2018: 921). Barry, refah felsefesinin kökenini “İskoç Aydınlanması”na dayandırmaktadır (Barry, 2003: 285). Barry’e göre refah fikri, Hume ve Smith’in iktisada yaptığı katkılar neticesinde ortaya çıkmıştır. Barry’nin insan refahının bilinçli siyasi faaliyetin bir fonksiyonu olmaktan ziyade serbest piyasanın işlemlerini sağlayan sosyal kurumların dengeleyici özelliklerinin sonucu olduğu yönündeki postulası, refah teorisinin gelişiminde önemli bir keşif olarak vurgulanmaktadır (Barry, 2003: 286). Nitekim 19. yüzyılda refah, yeniden dağıtımla ilişkilendirilmiş ve sadece faydayla ilgili bir kavram olmanın ötesine

geçmiştir. Böylece 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başında refah yaratmada güçlü bir devletin, serbest piyasadan çok daha fazla etkin olduğu görüşü yaygın kabul görmeye başlamıştır (Barry, 2003: 287). 20. yüzyılın ortalarında refah kavramı sosyal adalet ile daha çok ilişkilendirilmeye başlanmış ve 1973 petrol krizine kadar devam eden süreçte sosyal devletin önemine dikkat çekilmiştir. Asgari ücretin belirlenmesi, çalışma saatlerinin sınırlandırılması, ücretli izin, emeklilik sigortası hakkı, toplu sözleşme gibi konuları içeren sosyal adaleti sağlama amaçlı politikalar, toplumda “ortaklaşa iyi”nin gerçekleştirilmesinin araçları olarak devletler tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sosyal adaletin uzantısı olan sosyal devlet, sosyalist devletin değil, liberal “doğal hukukçu” devletin yeni bir biçimidir (Öktem ve Türkbağ, 2012: 74).

Refah devletlerine ilişkin yürütülen teorik çalışmalara göre, uygulamada birbirlerinden farklılaşan refah devleti biçimleri görülmektedir. Bu farklılıkların özünde ise ülkelerin içinde buldukları ekonomik ve toplumsal yapı ile siyasi konjonktür yatmaktadır. İktisadi, siyasi ve kültürel koşullara ilişkin ulusal farklılıklar, refah rejimlerinin gelişimleri üzerinde belirleyici olmuştur (Özdemir, 2005: 232). Ülkeler düzeyinde refah devleti sınıflaması yapılırken her ülkenin gelişiminin ve politika tercihlerinin tarihsel bağlamda ele alınması gerekir.

Refah devletlerini sınıflandırmaya yönelik ilk çalışma 1958’de Harold L. Wilensky ve Charles N. Lebeaux tarafından ortaya konmuştur (Abrahamson, 1999: 395). Bu çalışmaya göre refah devletleri *kalıntı refah rejimi (residual welfare regime)* ve *kurumsal refah rejimi (institutional welfare regime)* olarak kategorize edilmiştir. Kalıntı refah rejiminde refahı sağlamakla sorumlu tutulan aile, devlet ve piyasa üçgeninde (Esping-Andersen, 2011a: 34), aile ve piyasanın görevini yerine getiremediğinde devletin devreye girdiği kabul edilmektedir. Kurumsal refah rejiminde ise sosyal refahı sağlama görevi öncelikle devletin sorumlu olduğu bir meseledir. Bu iki tip refah rejimi; kalıntı refah rejimi en az gelişmiş ve kurumsal refah

rejimi en gelişmiş olmak üzere sürekliliğin iki ucunu gösterir ve birincisinden ikincisine doğru bir evrilme söz konusudur. Ekonominin olgunluk düzeyi ve sanayileşme derecesine bağlı olarak GSYH'ya göre toplam sosyal harcama düzeyi modelin açıklayıcı değişkeni olarak gösterilmektedir (Abrahamson, 1999: 396).

Richard Titmuss'un 1972 yılında Lahey'de gerçekleştirilen Uluslararası Sosyal Refah Konferansı'nda ifade ettiği ve 1974 yılında yayınlanan "Sosyal Politika" adlı çalışmasında yer verdiği kavramsallaştırmasına göre üç tip refah rejimi vardır. Bunlar, *kalıntı refah modeli (residual welfare model)*, sosyal politikanın endüstriyel başarı-performans modeli (*industrial achievement-performance model*) ve sosyal refahın *kurumsal-yeniden dağıtıcı modelidir (institutional-redistributive model)* (Abrahamson, 1999: 396).

Kalıntı refah modeli, Wilensky ve Lebeaux'ın modeline benzer şekilde, aile ve piyasanın refahı sağlamada yetersiz kalması durumunda devletin geçici olarak refah hizmeti sağlamasını öngörür. Yoksullara minimal düzeyde yardımı öngören bu modelde devletin piyasaya müdahalesinin sınırlı düzeyde kalması gerektiği savunulmaktadır. Sosyal politikanın *endüstriyel başarı-performans modelinde*, sosyal refah kurumlarına, özellikle eğitim, halk sağlığı ve sosyal güvenlik- sosyal yardım konularında önemli rol atfetmektedir. Bu yaklaşım sosyal ihtiyaçların liyakat, elde edilen statü farklılıkları, iş performansı ve verimlilik temelinde karşılanması gerektiğini savunmaktadır. Vatandaşların sosyal sigortadan yararlanmaları çalışıyor olmalarına ve sigorta kurumlarına prim ödenmesine bağlı kılınmıştır. Özetle sosyal refaha fonksiyonel ve teknokratik bir misyon yüklenmektedir. Sosyal statü farklılıklarını sürdürmeyi amaçlayan bu refah tipine statükoyu koruma ideolojisi hakimdir. Sosyal refahın *kurumsal-yeniden dağıtıcı modelinde* ise sosyal refah, ihtiyaç ilkesine göre piyasa dışında hem evrensel hem de seçici hizmetler sunan toplumda temel bir entegre kurum olarak görülmektedir. Bu modelde sınıf, renk, cinsiyet veya din ayrımı yapılmaksızın sunulan evrensel hizmetlerin, sosyal dayanışma, fedakârlık, hoşgörü ve hesap verebilirlik değerlerine

yönelik tutum ve davranışları teşvik eden işlevleri yerine getirdiği kabul edilmektedir (Abrahamson, 1999: 397). Kaynakların yeniden dağıtımında sosyal politikanın önemli bir işlevi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda kamu sektörünün rolü ise birincil önemdedir. Kurumsal yeniden dağıtıcı model esas olarak İskandinav refah toplumlarına işaret etmektedir.

Refah devletlerini sınıflandırmada kullanılan bir başka ayırım, sosyal koruma finansmanını üstlenen tarafa göre refah devletleri kategorize edilmektedir. *Bismarck Modeli* (*Bismarckian Model*), çalışanların sosyal refah hakkının, çalışanın kendisi veya işveren tarafından ödendiği refah devleti tipine, *Beveridge Modeli* (*Beveridgian Model*), ülkenin tüm nüfusuna yönelik genel bir sigorta sunan refah devleti tipine örnek oluşturmaktadır. Bu iki farklı modelinin birlikte uygulandığı refah devleti modeli ise *Karma Model* (*Hybrid Model*) olarak adlandırılmaktadır (Özdemir, 2005: 236).

Refah devletlerinin bir başka sınıflandırması ise cinsiyetçi temelde yapılmıştır. Lewis (1992), “*ekmeği kazanan erkek modeli*” (*male-breadwinner model*) kavramı ile farklı refah devletlerini kadınlar ve erkekler arasında ayrımcı sosyal politika uygulamaları temelinde sınıflandırmıştır. Buna göre ülkeler güçlü (örn. İngiltere), ılımlı (örn. Fransa) ve zayıf düzeyde (örn. İsveç) ekmeği kazanan erkek modeline örnek oluştururlar. Lewis'e göre sosyal politikanın amacı seçimleri teşvik etmek olmalıdır. Lewis, refah devletinin yapabileceği en önemli şeyin erkeklerin ve kadınların iş ve aile konularında istedikleri seçimleri yapabilmeleri için onlara eşit kaynaklar sunmak olduğunu belirtmektedir (Morgan, 2001: 120).

Literatürde refah devletleri sınıflandırmasında en çok benimsenen model, Esping-Andersen'e aittir. Esping-Andersen refah devletlerini, liberal refah devleti, muhafazakâr-korporatist refah devleti ve sosyal demokrat refah devleti olarak üç sınıfa ayırmıştır (Esping-Andersen, 1990: 26-27). “Refah devleti nedir?” sorusuna Esping-Andersen, ortak ders kitaplarındaki tanıma gönderme yaparak, “vatandaşları için bazı temel refah düzeyini güvence

altına almak için devletin sorumluluk üstlenmesi” olarak yanıt vermektedir. Ardından böyle bir tanımın, sosyal politikaların özgürleştirici olup olmadığı, sistemin meşrulaştırılmasına yardımcı olup olmadıkları, piyasa sürecine aykırı veya yardımcı olup olmadıkları ve aslında 'temel' ile kastedilenin ne olduğu soruları ile tartışmayı derinleştirmiştir. Bir refah devletinden temel veya asgari refah ihtiyaçlarımızdan fazlasını karşılamasını istemenin daha uygun olacağını belirten Esping- Andersen bireyin emeğinin meta olmaktan çıkarılmasının (*dekomüdfikasyon*) en yüksek düzeyde olduğu refah devleti modeli olarak sosyal demokrat devletin önemine dikkat çekmektedir (Esping- Andersen,1990: 18-19).

Tablo 1: Esping-Andersen'in Refah Devleti Modelleri

Refah Rejimi	Örnek Ülkeler	Felsefi Temeli	Dekomüdfikasyon (emeğin metalaşmasının sınırlanması) Düzeyi	Hak Ediş Temeli	Sosyal Politika Sunan Kurumlar
Liberal	Avustralya Kanada İsviçre Amerika	Klasik Liberalizm	Düşük	İhtiyaç	Piyasa /kalıntısar
Korporatist-Muhafazakâr	Avusturya Fransa Almanya İtalya Belçika	Muhafazakâr Sosyal Politika	Orta	Katkı	Devlet /mesleksel
Sosyal Demokrat	Danimarka İsveç Norveç Finlandiya Hollanda	Sosyalizm Marksizm	Yüksek	Vatandaşlık	Devlet /evrensel

Kaynak: Van Voorhis, R.A., 2002: 5.

Refah devletlerinin, 1970'lerin başlarından beri ekonomik ve toplumsal değişimlere verdikleri tepkiler üç grupta toplanmaktadır. Birincisi İskandinavya refah devleti istihdam genişlemesi stratejisini takip etmiştir. İkincisi Kuzey Amerika, Yeni Zelanda ve Britanya başta olmak üzere Anglo-sakson ülkeler belirli bir derece refah devleti erozyonu ile birlikte ücretleri ve emek piyasasını yeniden düzenleme stratejisini izlemişlerdir. Ve son olarak

Almanya, Fransa ve İtalya gibi kıta Avrupası ülkeleri, mevcut sosyal güvenlik standartlarını temelde korurken emek arzını da düşüren bir yol izlemişlerdir. Andersen, bu üç stratejiyi ülkelerin refah devletlerinin doğasıyla ilişkilendirmektedir (Esping-Andersen, 2011b: 72-73). “Sosyal demokrat model” olarak adlandırılan İskandinav refah devletleri, istihdamın azamileştirildiği, eşitlik ile verimlilikçi sosyal politikaların birleştirildiği bir yapı oluştururlar. Kadınların işgücüne katılım oranının % 80 düzeyine ulaştığı bu tip refah devletlerinde eşitlikçi ücret politikaları uygulanmakta ve vasıfsız işçiler de iyi gelirli istihdam içerisinde massedilmektedir. Ayrıca bu refah devletlerinde çalışmaya güçlü bir vurgu yapılmakta, kayıtdışı istihdamla mücadele için marjinal vergi oranları büyük ölçüde düşürülmektedir. İskandinav sosyal politikasındaki en bariz eğilim, önceliğin gençlere verilmiş olmasıdır. İskandinav ülkeleri, Avrupa ülkeleri arasında sosyal harcama eğilimlerinin yaşlılardan çok gençlerin menfaatine geliştiği tek ülke grubudur (Esping-Andersen, 2011b: 77).

Öte yandan 1980’li yıllarda, Yeni Zelanda, İngiltere ve ABD neo-liberal rota izleyen refah devleti tipinin örnekleridir. Ekonomik durgunlukla mücadele için emek piyasasının esnekleştirilmesi bir çözüm olarak görülmüştür. Asgari ücretlerin azaltıldığı sosyal politikalar bu kapsamdaki uygulamalardır. Bu tip neoliberal rota izleyen refah devleti stratejilerinde görülen ortak özellik ise eşitsizlik ve yoksulluğun artışı olmuştur. Özellikle vasıfsız, sendikasıız ve işe yeni başlayan gençlere uygulanan düşük ücret politikası, eşitsizliği artıran temel dinamik olarak görülmektedir.

Üçüncü grubu ise Kıta Avrupası refah devleti oluşturmaktadır. “Sanayisizleşmiş” ve genellikle vasıfsız kitle sorununu çözmek için İskandinav model yeniden öğretime ve iş yaratmaya, Amerikalılar ücret erozyonuna başvururken kıta Avrupası ülkeleri erken emeklilikle bu grupları sistemin dışına itmişlerdir. Böylece “içeride” kalanlar yüksek ücretler, iş güvencesi ve önemli sosyal haklara sahip olurken, “dışardakiler” oldukça kalabalık bir grubu oluşturmuş ve refah devleti transferlerine bağımlı bir yaşam sürmeye mecbur

bırakılmışlardır. Örneğin Danimarka ve İsveç'te kamuda çocuk gündüz bakımı % 50 düzeyinde iken, Almanya, İtalya ve Hollanda'da % 5'in altında kalmaktadır (Esping-Andersen, 2011b: 84). Bir başka örnek çocukları ile birlikte yaşayan yaşlıların oranı İtalya ve İspanya'da % 40 düzeyinde iken, İskandinavya'da % 10'un altındadır. Bu göstergeler kıta Avrupası refah devletinin aile ağırlıklı bir transfer devleti olduğunun işaretleri olarak okunabilir.

Esping-Andersen'in üçlü refah devleti sınıflandırmasına ek olarak Güney Avrupa refah modeli dördüncü refah devleti tipi olarak eklenmiştir. Ferrara tarafından öne sürülen bu refah rejimine örnek ülkeler ise İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya'dır (Ferrara, 2005). Gough ise bu ülkelere Türkiye ve bazen Fransa'yı da dâhil etmektedir (Gough, 2011: 231). Güney Avrupa refah rejiminin öne çıkan özellikleri; ikili gelir desteği sistemi, sağlık hizmetlerinin evrensel ancak verimsiz ve israfa dayalı yapısı, kamu refah hizmetlerinde yolsuzluk, partizan dayatmaların hâkimiyeti ve kamu borçlanmasının yüksek oluşu şeklinde sıralanabilir (Gough, 2011: 232). Güney Avrupa refah rejimi özelliği gösteren ülkelerde sosyal yardımların sosyal güvenlik içinde düşük bir paya sahip olduğu ve yoksulluğun yaygın olduğu görülmektedir.

Ferrera, Güney Avrupa refah devletlerinin temel problemleri olarak parçalı, dağınmış işgücü piyasası rejimleri, dengesiz sosyal güvenlik sistemleri ve düzensiz ve etkisiz güvenlik ağlarına dikkat çekmektedir (Ferrara, 2005: 10). Ayrıca bu ülkelerde refah kaynaklarının tikelci şekilde dağıtıldığı ve kamu kurumlarının manipülasyona açık olduğu görülmektedir. Yolsuzluklar, özel rüşvet karşılığı yasa dışı "kayırmalar" ve "siyasi klientalizm" Güney Avrupa refah devletlerinde sıklıkla görülmektedir (Ferrera, 2011: 210-211).

Devletin sosyal harcamaları, refah devletinin amaçlarını gerçekleştirmek üzere uyguladığı kişiler arası yeniden dağıtımı hedefleyen harcamalardır. OECD'ye göre, sosyal harcamaların kapsamı, nakit yardımları, doğrudan aynı mal ve hizmet sunumu ve sosyal amaçlı vergi indirimlerini içerir. Faydaları genellikle düşük gelirli hane halkını, yaşlı, engelli, hasta, işsiz

veya genç kişileri hedeflemektedir. OECD'ye göre bir harcamanın "sosyal" olarak değerlendirilmesi için, programların ya hanehalkları arasında kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlaması ya da zorunlu katılımı içermesi gerekir. Sosyal yardımlar, merkezi hükümet (sosyal güvenlik fonları da dâhil olmak üzere merkezi, eyalet ve yerel yönetimler düzeyinde) ilgili finansal akışları kontrol ettiğinde kamusal olarak sınıflandırılır. Merkezi hükümet tarafından sağlanmayan tüm sosyal yardımlar ise özel kabul edilir. Haneler arasında gerçekleşen özel transferler "sosyal" olarak kabul edilmez ve sosyal harcamalara dâhil değildir. Net toplam sosyal harcama, hem kamu hem de özel harcamaları içerir. Aynı zamanda vergi sisteminin doğrudan ve dolaylı vergilendirme ve sosyal amaçlı vergi indirimlerinin etkisini de içermektedir (OECD, 2018).

Tablo 2'ye göre kamu sosyal harcamaları, 2018 yılında 36 OECD ülkesinde GSYH'nın ortalama %20'sinin üzerinde gerçekleşmiştir. Kamu sosyal harcamalarının GSYH içindeki payının en yüksek olduğu ülke %30'un biraz üzerindeki oran ile Fransa iken, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Almanya, İtalya ve İsveç GSYH'nın dörtte birinden fazlasını kamu sosyal harcamalarına ayırmışlardır. Türkiye, Şili, Kore, Meksika gibi ülkelerde ise GSYH'nın % 13'ünden daha azı kamu sosyal harcamalarına ayrılmıştır (OECD, 2019b: 104).

Sosyal harcamaların GSYH'ya oranının gösterildiği Tablo 2'de Esping-Andersen'in refah rejimleri sınıflandırmasına göre sosyal demokrat refah devleti ve muhafazakâr refah devletlerinin yüksek sosyal harcamalara sahip olduğu görülmektedir. Sosyal harcamaların GSYH'ya oranı 2018 yılında Fransa'da % 31,2; Belçika'da % 28,91; Finlandiya'da % 28,71; Danimarka'da % 27,99 ve İtalya'da % 27,91 düzeyindedir. Türkiye'de ise güncel veri 2016 yılına ait olmakla birlikte % 12,52 düzeyinde seyretmektedir. Türkiye'nin bu oran ile AB ve OECD ülkeleri sıralamasında en alt sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Gough (2011) ve Ferrera (2005; 2011)'nin tezlerini destekler nitelikte, sosyal harcamaların görece düşük seyrettiği Güney Avrupa refah devletlerinin tipik özelliği olarak en düşük Türkiye'de

gerçekleşmiştir. Güney Avrupa refah modeline örnek gösterilen İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da 2018 yılında sosyal harcamaların GSYH'ya oranı sırasıyla % 27,91; % 23,71; % 22,61 ve % 23,45'dir.

Tablo 2: Dünyada Sosyal Harcamaların GSYH'ya Oranı (%) 1980-2018

Ülke	1980	1990	2000	2010	2018
Fransa	20,07	24,28	27,58	31,04	31,2
Belçika	23,08	24,42	23,48	28,28	28,91
Finlandiya	17,74	23,32	22,61	27,34	28,71
Danimarka	20,26	21,95	23,77	28,59	27,99
İtalya	17,38	20,7	22,68	27,12	27,91
Avusturya	21,91	23,15	25,69	27,56	26,6
İsveç	24,84	27,24	26,77	26,25	26,05
Almanya	21,79	21,35	25,39	25,9	25,14
Norveç	16,12	21,55	20,4	22,03	24,98
İspanya	14,98	19,2	19,48	24,72	23,71
Yunanistan	9,86	15,72	17,77	24,85	23,45
Portekiz	9,51	12,22	18,47	24,47	22,61
Lüksemburg	19,41	18,33	18,7	23,14	22,41
Slovenya	-	-	22,04	23,39	21,2
Polonya	-	14,21	20,22	20,63	21,13
İngiltere	15,59	14,9	16,19	22,42	20,59
Macaristan	-	-	20,05	23,04	19,45
Hırvatistan	-	-	20,05	23,04	19,45
Yeni Zelanda	16,22	20,31	18,23	20,43	18,93
Çek Cumhuriyeti	-	14,11	17,91	19,72	18,72
ABD	12,34	13,16	14,25	19,37	18,72
Estonya	-	-	13,82	18,3	18,4
Kanada	13,31	17,55	15,76	17,53	17,32**
Slovakya	-	-	17,55	18	16,95
Hollanda	23,26	23,99	18,85	17,78	16,68
Letonya	-	-	15,35	19,5	16,2
Litvanya	-	-	15,38	19,39	16,16
İsviçre	12,74	12,09	13,88	15,06	16,02
İrlanda	15,66	16,84	13,19	24,57	14,38
Türkiye	2,25	3,79	7,55	12,34	12,52*

Kaynak: OECD, 2018. <https://data.oecd.org/social-exp/social-spending.htm>

(*) 2016 yılı verisi

(**)2017 yılı verisi

Pek çok siyasi çatışmanın odak noktasında bu farklı tipteki refah devletlerine olan mesafe yatmaktadır. Sol kesim, tipik olarak İskandinav tarzını yansıtan biçimde sosyal hizmetlerin artırılmasını savunurken, daha muhafazakâr sağ kesim ise ev kadınlarına maaş verme gibi yöntemlerle aileyi güçlendirecek refah toplumu yaklaşımını savunmaktadır (Esping-

Andersen, 2011b: 87). Bu bağlamda birinci tip refah devleti, liberal refah devletinin aksine daha geniş kapsamlı sosyal politikalar uygulayan sosyal devlete daha yakın durmaktadır. Liberal refah devletine örnek teşkil eden kıta Avrupası modeli aile ağırlıklıdır ve kamu sosyal hizmetlerinden kaçınma eğilimi gösterir. Bunun sonucunda işsizlik, eşitsizlik ve yoksulluğun bu tip refah devletlerindeki yüksek düzeyi dikkat çekicidir. Eğitim, ücret teşviki gibi aktif emek piyasası önlemleri uygulayan İskandinav refah devletlerinde ise yoksulluk ve eşitsizlik düzeylerinin oldukça düşük olduğu gözlenmektedir.

Refah devletlerinin küreselleşmenin etkisi ile uyguladıkları sosyal politikalarda yeni küresel paradigma, hakkaniyetli toplumsal gelişmeyi sekteye uğratacak şu eğilimleri bünyesinde barındırmaktadır;

- “Dünya Bankası’nın hükümetlerin sadece asgari seviyede sosyal koruma sağlaması yönündeki inancı,
- OECD Gelişme Yardım Komitesi’nin sadece temel eğitime ve temel sağlığa destek vermeye yoğunlaşması,
- Uluslararası STK’ların hükümetin sosyal hizmetlerini ikame etmekteki çıkarları,
- Dünya Ticaret Örgütü içinde özel sağlık, eğitim ve sosyal sigorta küresel piyasası açmak için yapılan hamlelerdir” (Deacon, 2011: 148).

Refah harcamalarını ekonomi üzerinde bir yük olarak gören bu küresel söylemler, Esping-Andersen’in liberal sosyal devlet modeline işaret etmektedir. Küreselleşmenin sosyal politikalar üzerindeki aşındırıcı etkisinin emek piyasasındaki yansımaları ise sendikalaşma oranlarının düşüşü ve daralan toplu sözleşme kapsamı olarak okunabilir.

Sosyal devlet ve refah devleti kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılmasına rağmen, aynı anlamı taşımamaktadırlar. Refah devleti, toplumdaki her bireye çağdaş bir yaşam sürmesini garanti eden bir geçim düzeyinin sağlandığı devlettir. Sosyal devlet ise daha geniş kapsamlı olup vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamayı ve toplumsal eşitsizlikleri gidermeyi

amaçlayan, adalet ve eşitlik temeline dayanan sosyal amaçlara sahip devlettir. Sosyal devlet, toplumda sosyal adaletin, sosyal güvenlik ve sosyal refahın sağlanmasını amaçlar. Bu bağlamda refah devleti, sosyal devleti de kapsar ancak her sosyal devlet refah devleti olmayabilir (Devrim ve Altay, 2000: 31). Güler, “gelişmiş kapitalist ülkelerde refah devleti, az gelişmişlerde sosyal devlet olarak adlandırılan devlet biçimini, kapitalizmin kendini dünya sosyalist sisteminin baskısı altında biçimlendirmek zorunda kaldığı bir yüzyılın yapısı” olarak tanımlamaktadır (Ayman Güler, 2006: 30). Bu bağlamda sosyal devlet en geniş tanımı ile ekonomik ve toplumsal hayata dolaylı veya dolaysız yollardan müdahalede bulunma yetkisi ile donatılmış devlettir (Ayman Güler, 2006: 31). Sosyal devlet, bir yandan emekçi kitleleri korurken, diğer yandan riskleri toplumsallaştırarak sermaye kesiminin çıkarlarını gerçekleştirmektedir. 1980’lerde hız kazanan özelleştirme ve deregülasyon politikaları ile birlikte sosyal devlet ilkesinden uzaklaşmaya başlanmıştır. Sosyal devletin düzenleyici devlete evrilmesinde “yönetişim” kilit kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal devletin yıkılması ise yerli sanayinin kaybetmesi pahasına, küresel tekelci sermayenin zaferine kapı aralamıştır.

Müdahaleci devlet anlayışında ise devlet, kendi çıkarı peşinde koşan ancak rasyonel tercihler yapabilmesi için gerekli olan tam bilgiye sahip olmayan bireyin çıkarlarını koruma rolünü üstlenir. Bu yaklaşıma göre devlet toplumda yaşanan çıkar çatışmalarını uzlaştırma yoluyla ortak bir çıkar oluşturmayı hedefleyen korporatist devlettir (Devrim ve Altay, 2000: 35). Müdahaleci devlet, piyasanın başarısızlığı tezini savunur ve refah ekonomisinin temel ilkelerinden bağımsız düşünülemez. Refah iktisadı, piyasa aksaklıkları temeli üzerine inşa edildiği için müdahaleci devletin varoluş gerekçelerine de ışık tutar. Özellikle 1929 Büyük bunalım sonrasında yaşanan durgunluğa çözüm bulmak amacıyla talep yönlü politikalar aracılığıyla devletin ekonomiye müdahalesini savunan Keynesyen görüş, liberal öğretilerin sorgulanmasına neden olmuş ve İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllara dek yaygın kabul

görmüştür. Ancak 1973 petrol krizi nedeniyle yaşanan stagflasyona çözüm bulamaması nedeniyle ciddi eleştirilerin odağı olmuş ve 1980’li yıllarda yaşanan neoliberal politikaların yükselişi karşısında gözden düşmüştür.

Adalet ile refah arasındaki bağlantı faydacılık temeli üzerine kuruludur. Özellikle Bentham’a göre hiçbir ahlaki kavram, toplam iyilik ve refahtan ayrı düşünülemez. Siyasi düşüncede ilk kez bir adalet kuralı, ilave bir haklılık, -yani fayda ile bağıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda faydacılık, bireysel adalet iddialarının, zorunlu olarak sosyal bir hesaplama dâhil edilmesini öngören bir doktrin olarak karşımıza çıkmaktadır (Barry, 2003: 154). Faydacılığın standart biçimleri, sonuçta toplam fayda artacaksa çoğunluk uğruna azınlığın feda edilmesini kabul eder. Ancak Rawls, bir şahsın kazanımı, diğer bir şahsın kaybına neden oluyorsa sadece kazanımların kayıplardan fazla oluşunun, gerçekleşen ödünleşmenin meşruiyeti için haklı bir gerekçe olamayacağını öne sürmektedir (Schmidtz, 2010: 244).

İktisatta Ortodoks anlayış, rekabetin görünmez elinin kişisel çıkarı, toplumun çıkarı haline dönüştüreceği tezine dayanmaktadır. Kısaca *laissez faire* olarak bilinen bu anlayışın, toplumsal yararı sağladığı düşüncesi, ‘refah iktisadi’ alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Refah dendiğinde toplumun ortak yararına olarak iktisadi etkinliği ve adaleti sağlamak akla gelmelidir. Smith’ten bu yana var olan bu hipotez, 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başlarında matematiksel ifadelerle ispatlanmaya çalışılmıştır. Refah iktisadının analitik çatısını kuran Marshall olup, onun bulduğu araçları kullanarak teorik hale getiren A.C. Pigou’dur (Erim, 2011: 169). Klasik refah iktisadının kurucusu kabul edilen Pigou, 1920 tarihli çalışması *Refah İktisadi (The Economics of Welfare)*’nda ekonominin toplumun refahını maksimize edecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini öne sürmektedir (Pigou, 1962). Faydanın ölçülebilir ve karşılaştırılabilir olduğu tezine öne süren Pigou, toplumsal faydanın bireylerin faydalarının toplamından oluştuğunu belirtmektedir. Pigou, çalışmasında toplam refahın ençoklaştırılması

problemini gelir dağılımı yönünden ele almakta ve azalan marjinal fayda ilkesi doğrultusunda zenginden fakire yapılacak bir gelir transferinin toplam refahı artıracığını öne sürmektedir.

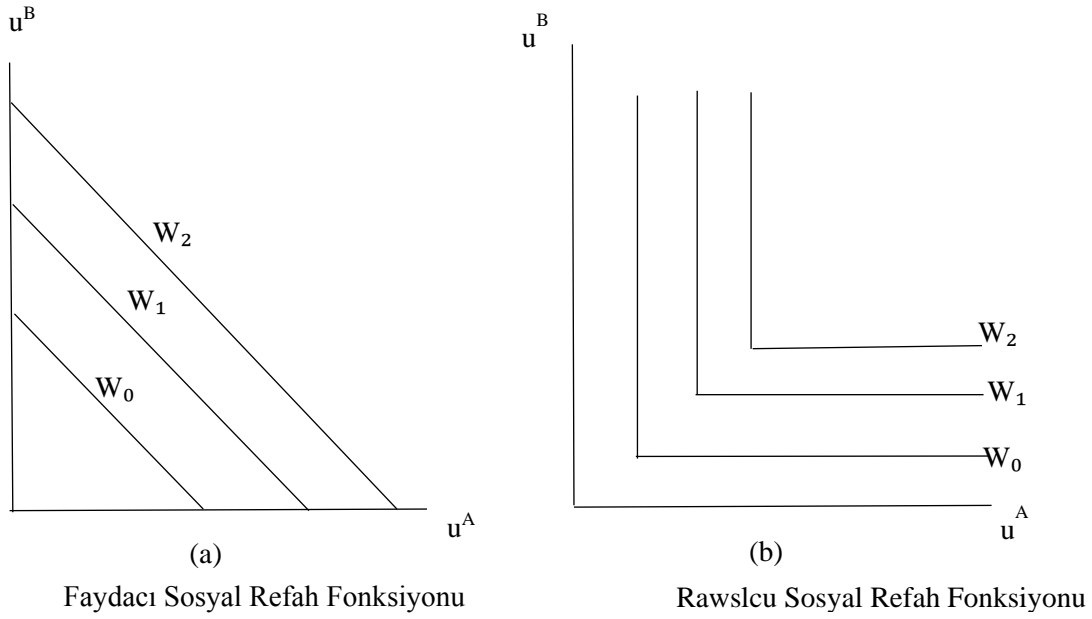
Refah iktisadı teorisinin önde gelen savunucuları Walras, Pareto ve Edgeworth'tür. Refah iktisadının vergilemeye yönelik yaklaşımının zaman içinde geçirdiği değişim, genel olarak refah iktisadının bireysel ve toplumsal refah tanımı ve nasıl sağlanacağına yönelik bakış açısındaki değişmeye paralel bir seyir izlemiştir. Klasik faydacı refah yaklaşımı, devlete hem piyasa aksaklıkları (yani kaynak tahsisinde etkinliğin) hem de gelir dağılımı bozukluklarında aktif rol verirken, 1930'larda yazına egemen olan Yeni Refah İktisadı ya da Paretoyu Refah İktisadı, sadece ekonomik etkinliği sağlayacak müdahaleleri meşru görmüştür (Albayrak, 2011: 288). Dolayısıyla klasik faydacı yaklaşım, vergilere, refahın sağlanmasında araç olarak etkili ve aktif bir rol yüklerken, Paretoyu Yeni Refah İktisadı, vergilerin, sadece ekonomik etkinliği sağlayacak şekilde belirlenmesinin üzerinde durmuştur.

Refah ekonomisinde etkinlik ve adalet tartışmaları, devletin gelir dağılımındaki rolünün sorgulanmasını gerektirir. Eğer devlet adil bir gelir dağılımı sağlamak istiyorsa, -ki sosyal devletin amacı bunu yaparak toplumsal eşitsizlikleri azaltmaktır, bu durumda piyasa koşullarında gerçekleşen dağılımın yarattığı eşitsizliği azaltmak için belli düzeyde etkinlikten vazgeçmek gerekecektir. Örneğin vergilemede adaleti sağlamak amacıyla uygulanan artan oranlı vergilemenin ikame etkisi nedeniyle etkinliği azalttığı kabul edilmektedir. Toplumda adil bir gelir dağılımının nasıl sağlanacağına ilişkin tartışmalar sonucunda iki tür sosyal refah fonksiyonu ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki toplumsal refahın, tek tek bireylerin refahlarının toplamından oluştuğunu öne süren *faydacı (Bentham'cı) sosyal refah fonksiyonudur*.

$$W = U_1 + U_2 + \dots + U_n$$

Bu yaklaşım, faydaların ölçülebilir ve karşılaştırılabilir olduğunu varsaymaktadır; 1930'lara kadar refah iktisadında hâkim olan ilkedir. Yeni refah iktisadında ise faydaların sıralanabilir olduğu görüşü kabul edilmektedir. Bergson- Samuelson sosyal refah fonksiyonu

olarak da adlandırılan bu anlayışa göre dışbükey sosyal kayıtsızlık eğrileri, toplumdaki bireylerin farklı sosyal durumlar arasındaki tercihlerini gösterir. Bergson- Samuelson sosyal refah fonksiyonunun Bentham’cı sosyal refah fonksiyonundan farkı, sosyal refaha, bireysel refahların toplamı yerine, toplumun tercih sıralaması ile ulaşılabacağı varsayımdır. En iyi toplumsal refah durumuna, hangi sosyal durumun karşılık geldiği sorusu ise bir “sosyal planlamacı” varsayımı ile yanıtlanmıştır (Kirmanoğlu, 2014: 79).

Grafik 1: Faydacı ve Rawlscu Sosyal Refah Fonksiyonları

Toplumsal refahın artırılmasına ilişkin ikinci sosyal refah fonksiyonu ise Rawls’cu sosyal refah fonksiyonudur. Rawls’cu sosyal refah fonksiyonu, toplumun refahını artırmanın tek yolunun, toplumun en düşük gelirli bireyinin refahını artırmak olduğunu öne sürmektedir. Bir başka deyişle toplumsal refah, toplumda en kötü durumdaki kişinin refahına eşittir. Bu kişinin fayda düzeyi yükseltilmeden, toplumun refahının artırılmayacağını kabul etmektedir.

$$W = \min(U_1, U_2, U_3, \dots)$$

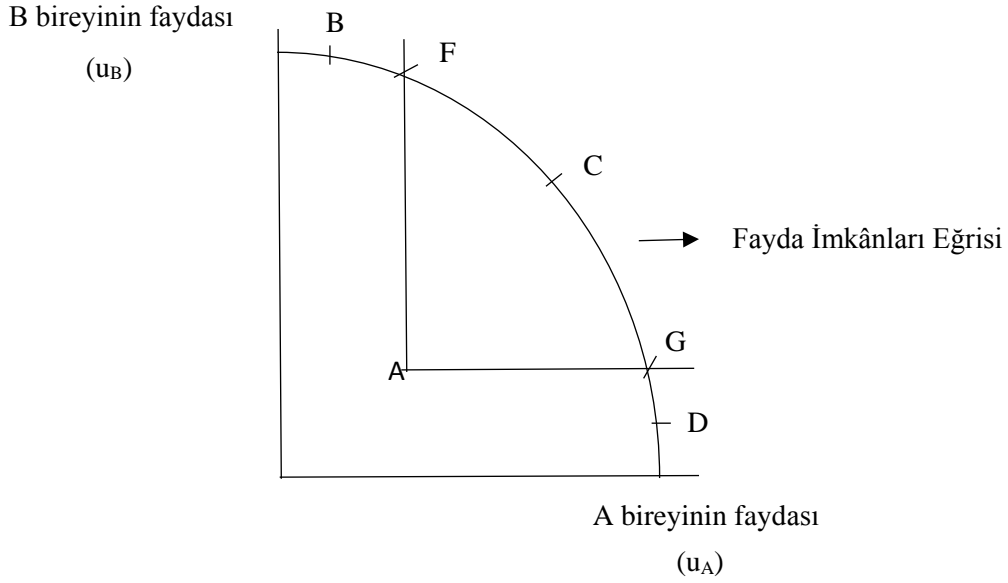
Kaynak dağılımında bazı kişilerin durumu iyileştirilirken, bazılarının durumu daha kötü duruma gelebilmektedir. Hiç kimsenin durumunun kötüleştirilmeden, bazılarının durumunun iyileştirildiği değişimlere *Pareto iyileştirmesi* adı verilmektedir. Kimsenin durumunu

kötüleştirmeksizin birinin durumunu iyileştiren bir değişimin olamayacağı kaynak dağılımı ise *Pareto-etkin* ya da *Pareto optimal* olarak tanımlanır. İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto (1848-1932) tarafından geliştirilen bu teorem, devlet müdahalesinin olmadığı, üretim ve tüketim kararlarının sayısız firma ve bireyler tarafından alındığı tam rekabet piyasası varsayımı altında geçerlidir (Stiglitz, 1994: 79). Refah ekonomisinin birinci temel teoremini oluşturan Pareto etkinlik durumu, gelir dağılımına ilişkin bir çıkarımda bulunmaya olanak vermez. Rekabet dengesi içinde bir tarafın refahı oldukça yüksek düzeyde iken, diğerinin durumu son derece kötü olabilir. Ve eğer en zengin kişinin gelirini veya kaynaklarını azaltarak durumunda bir kötüleşme yaratacaksa, düşük gelire sahip bireyin durumunu iyileştirmeye izin vermez. Hatta eğer fakirlerin durumunu etkilemiyorsa zenginlerinin durumunun iyileştirilmesi de bir Pareto iyileştirme kabul edilir. Özünde bireyciliğin olduğu Pareto etkinlik, bireylerin nispi refahı yerine sadece her kişinin bireysel refahını göz önünde bulundurur.

İkinci refah teoremi, rekabetçi piyasada oluşan gelir dağılımının bozuk olması durumunda yapılması gerekenin piyasa mekanizması dışına çıkmak olmadığını, başlangıçtaki serveti yeniden dağıtarak tekrar piyasa güçlerinin işlemesi ile arzulanan gelir bölüşümüne ulaşılacağını iddia etmektedir. Temelinde piyasa mekanizmasına güven şartının bulunduğu bu görüşe göre karlarını maksimize etme güdüsü ile faaliyette bulunan rakip firmalar, tüm merkezi plancılardan (sosyal devlet) daha iyi bir dağıtım yapar.

Rekabetçi ekonomide hem firma hem birey düzeyinde marjinal faydanın marjinal maliyete eşitlendiği noktada etkinliğe ulaşıldığı kabul edilmektedir. Piyasa talebi ile arzının birbirine eşit olduğu noktada piyasa dengesinin gerçekleşeceği ve bu sürece herhangi bir dışsal müdahalenin gereksiz olduğu Pareto etkinliğinin temel argümanıdır. Pareto iyileştirmelerinin kurumlaştırılması gerektiği inancına ise Pareto ilkesi adı verilmektedir (Stiglitz, 1994: 114).

Grafik 2’de görüldüğü üzere Pareto optimum noktalardan bazıları ‘gerçek Pareto’ (A’dan C’ye), bazıları ‘potansiyel Pareto’ (A’dan B’ye) noktalardır (Kirmanoğlu, 2014: 74).

Grafik 2: Pareto Etkinlik Durumu

Birinci durumda, yeni bir kaynak dağılım durumuna geçişle birlikte iki bireyin de durumu iyileşmiştir. Pareto etkin olmayan bir durumdan kaynakların etkin kullanıldığı bir Pareto durumuna getirecek bir politika uygulanmıştır. İkinci durumda ise bir kişinin durumu iyileşirken diğer bireyin durumu kötüleşmektedir.

Potansiyel Pareto olarak ifade ettiğimiz A’dan B’ye geçişle birlikte faydası azalan bireyler olmasına rağmen bu da bir Pareto optimumdur. Çünkü pareto etkin noktalar arasında (B’den D’ye) kaynak dağılımını bozmadan geçmek mümkündür. Bunu gerçekleştirmek için kaynak dağılımını bozmadan bir kişiden diğerine gelir transfer eden politikalar uygulanması gerekmektedir. Refah ekonomisinin ikinci temel teoremi olarak ifade edilen bu dağıtımda piyasa koşulları içinde bireylerin başlangıçtaki varlıkları yeniden dağıtılarak bir başka rekabetçi dengeye varılır. Bu yeniden dağıtım vergiler ve transfer harcamaları ile yapılır. Ancak bu vergilerin saptırıcı olmaması, bireylerin başlangıçtaki tercihlerini değiştirmemesi gerekir. Bireyi caydırma ve teşvik etme gibi amaçlarla uygulanan yönlendirici vergilerin hem

bireysel tercihleri değiştirerek kişisel hak ve özgürlüklere müdahale hem de kaynak dağılımını etkileme gibi sonuçları olabilmektedir. Pareto etkinliği zedeleyen ikinci duruma örnek olarak devletin elektrikli araçların kullanımını teşvik etmek için benzin, motorin gibi petrol ürünlerinin vergilerini artırmak suretiyle maliyetlerini artırarak bireyleri elektrikli araç kullanımına teşvik etmesi gösterilebilir (Göker, 2011: 25). Bu durum, bireylerin tercihlerini değiştirerek Pareto optimal kaynak dağılımının bozulmasına yol açacaktır.

Ekonomide tüm sektörlerde Pareto optimal koşullar sağlandığında “birinci en iyi”ye ulaşılmıştır. Marjinal maliyetlerin fiyatlara eşitlendiği bu durumda etkinlikten bir sapma yoktur. Ancak bir sektörde sapma varsa, bu diğer sektörlerde de kısıt olarak girer.

Pareto, ekonomi politiğin konusunun insan olduğu gerçeğinden hareketle, analizlerinde ekonomiyi psikoloji ile ilişkilendirmeye özel önem vermiştir. Pareto’ya göre: “*Psikoloji, ekonomi politiğin ve genelde tüm toplumsal bilimlerin temelini oluşurmaktadır. Bir gün belki toplumsal bilimlerin yasalarını, psikoloji ilkelerinden elde edebileceğiz*” (Sönmez, 1987: 52). Bu bağlamda Paretocu yöntemde insan “homo-ethicus” olarak tanımlanmakta ve gerçek insanın ekonomik, törel, dinsel eylemlerde bulunduğu, bu nedenle ekonominin konusunun da farklı koşullar karşısında bulunan bireyin duygularının karşılaştırılması ve hangi koşulun birey tarafından seçileceğinin saptanması olduğu belirtilmiştir.

Pareto optimumu teorisinin dayandığı postüllar şu şekildedir; tam ve mükemmel rekabet koşulları geçerlidir; durağan bir ekonomi söz konusudur; alınan kararlar hemen uygulanmakta ve gelecek dikkate alınmamaktadır. Üretim faktörlerinin tam olarak kullanıldığı varsayılmaktadır. Tüketici bencildir, sadece kendi yararını düşünmektedir ve elde ettiği yararı sadece mal ve hizmetin fiyatına bağlıdır. Üretim faktörleri türdeştir, bölünebilir ve emek dışında miktarlarının sabit olduğu kabul edilmektedir. Mallar ve üretim faktörleri akışkandır, ulaşım maliyetleri yoktur. Dışsallık yoktur, yani işletmelerin üretim fonksiyonları ile tüketicilerin fayda fonksiyonları tamamen bağımsızdır. Dolayısıyla tam rekabet piyasasında

bir malın fiyatı, bu malın marjinal maliyetine eşittir (Sönmez, 1987: 56-57). Örneğin iki maldan birinde rekabet koşulları bozulup tekel fiyatı uygulaması başladığında, ikinci en iyi teoremine göre birinci piyasada rekabetçi fiyatların uygulanması etkin değildir. Onun yerine, etkinliğin sağlanması için bu piyasada da aynı oranda saptırıcı fiyatlar uygulanmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyaset felsefesi hakkındaki en önemli çalışma John Rawls'ın "Bir Adalet Teorisi" (1972) adlı çalışmasıdır. Asgari bir refah seviyesinin zorunluluğunu, adalet kavramı açısından ele alan refah devleti anlayışı bu çalışmada detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (Aktaş, 2018: 225-226). Çalışmanın Amerika Birleşik Devletleri'nde azınlıkların eşit haklar hareketi ve çeşitli siyasi muhalif hareketlerin yükseldiği döneme denk gelmesi eserin büyük ses getirmesine yol açmıştır. Gelir ve güç dağılımındaki eşitsizliğin arttığı bir ortamda adalet konusunda yapılan her tartışma son derece önemlidir. Bu bağlamda Rawls'ın eseri, yaklaşık yüz yıldır ilk kez, haklar ve dağılım alanlarında soyut, felsefi teori ile pratik siyaset tavsiyeleri arasında doğrudan bir bağlantı sağlamıştır (Barry, 2003: 156). Rawls'ın adalet teorisi, siyaset felsefesi tarihinde bir dönüm noktası niteliğindedir (Öztürk, 2013: 71). *Bir Adalet Teorisi*, yayınlanmasını takip eden otuz yıl boyunca iktisat ve siyaset felsefesi alanındaki tartışmalarda güncelliğini korumuştur. Rawls, eserinin yayınlanmasından sonra hayatının geri kalanını, eleştirilere yanıt vermekle geçirmiştir. Günümüzde adil bir ekonomik ve toplumsal düzenin sağlanmasına ilişkin yürütülen tartışmalarda Rawls'ın eserleri önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Adalet üzerine yapılan felsefi tartışmaların gündemi 1970'li yıllarda J. Rawls ve R. Nozick tarafından belirlenmiştir. Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*'da siyaset filozoflarının ya Rawls'ın teorisini kabul ederek onun çerçevesinde ilerlemesini ya da neden bunu yapmadıklarını açıklamaları gerektiğini belirtmektedir (Schmidtz, 2005: 148).

Rawls'ın adalet tanımı, deontolojik biçimsel ahlak zeminine oturması nedeniyle Kantçı söyleme benzemektedir (Öztürk, 2013: 72). Her iki düşünürün de temel argümanları

varsayımsal bir toplum sözleşmesine dayanır ve pratik aklın ilkelerini sıra düzen içerisinde sıralamışlardır. Rawls, genel liberal kabullere uygun bir biçimde aklını kullanan özgür insanın adalete ulaşma serüvenini tasvir eder. Hakkılık ve adalet arasındaki güçlü bağın tartışıldığı bir dönemde Rawls siyaset felsefesinde hakkın, iyiye öncelikli olduğuna dikkat çekmektedir.

Bir Adalet Teorisi'nin biçim itibarıyla Kantçı felsefenin söylemine, özü, ruhu itibarıyla da Amerikan Cumhuriyetçiliğine yakın olduğu görülmektedir. Abraham Lincoln'ün 4 Temmuz 1861'de Kongreye mesajında Amerikan siyasal retoriğinin yansıması görülmektedir⁵. Lincoln, yönetimin öncelikli amacının bir yarış olarak gördüğü halkın yaşamında övgüye değer arayışlarının önündeki engelleri kaldırmak, tüm omuzlardaki yapay ağırlıkları kaldırmak ve insanların yaşam yarışında adil bir şans elde edebilmeleri için sınır konulmamış, kısıtlanmamış bir başlangıç ve hakkaniyetli bir fırsat elde edebilmelerini sağlamaktır. Arnhart, bu söylemi, hayatta başarıyı yakalamak için herkese hakkaniyetli bir fırsatın sunulduğu, “Amerikan Rüyası” ile bağdaştırır (Arnhart, 2017: 307). Ancak herkese eşit şartların sunulduğu bu yarışın ne kadar eşit şartlarda başladığı ve sürdüğünün de sorgulanması gerekir. Örneğin daha hızlı koşmaları için ailesinde özel olarak eğitilen koşucuların avantajları eşitliği bozmaz mı? Ya da doğuştan fiziksel veya zihinsel engele sahip bireylerin, diğer yarışçılarla eşit olduğu söylenebilir mi? Burada vurgulanan özgürlük, hızlı koşanın tüm ödülleri kazanma özgürlüğü ise yarış sırasında kazara yaralanan koşuculara yardım edilmesi onların da özgürlüklerini artırma olanağı sunmaz mı? Esasen liberal özgürlüğün praksiyi yakalamaktan uzak “ölü aklı”, özgürlük ile özgür irade arasındaki gerilimi ya aristokratik bir tutumla yok sayar ya da otoriter bir muhafazakârlıkla yok eder (Gray, 1989: 351'den akt. Öztürk, 2013: 103). Özgür bireylerden oluşan her toplumda, özgürlüğün tam anlamıyla sağlandığını söylemek mümkün değildir. Öte yandan Lincoln'ün belirttiği yoldaki engellerin, yarışçıların omuzlarındaki yüklerin vs. tam olarak ortadan kaldırılması mümkün müdür? Veya hızlı

---

⁵ Lincoln'ün ilgili mesajı için bkz; [President Abraham Lincoln's special message to Congress, July 4, 1861](#)

koşucuların, geride kalan yavaş koşuculara yardım etmesi gerekir mi? Tüm bu soruların altında mutlak eşitliği sağlamanın gerçekten mümkün olup olmadığı ve hakkaniyetli bir yarışın kurallarını kimin, hangi ölçülere göre belirleyeceği gibi önemli sorular gizlidir.

Ancak özgür bir toplumdaki kaçınılmaz eşitsizlikler, dezavantajlı insanları eşit fırsatlardan yararlanmaktan mahrum bırakabilmektedir. Başarılı bir yaşam için aynı zamanda herkesin insan olması nedeniyle eşit saygıyı hak etmesi gerekirken insanların sürekli olarak rekabet halinde olmasının onları işbirliği yapmaktan uzaklaştırdığı ve *homoeconomicus* olmanın getirdiği bencilliğe ittiği de bir gerçektir. Bu bağlamda adil bir toplumda dağıtımın kim tarafından (piyasa mı devlet mi), hangi kriterlere göre (ihtiyaç, eşitlik, mütakabiliyet, hak etme) yapılacağı sorularına sosyal adalet temelinde verilen yanıtlar, usuli adalet yaklaşımı ile zıtlık gösterir. Sosyal adalet, toplumsal ilişkilerde bireysel çıkarlardan ziyade “ortaklaşa iyi”nin gerçekleşmesine önem verir. Sosyal devlet anlayışının özünde, “sosyal fonksiyon olarak mülkiyet” anlayışı vardır. Bu yaklaşıma göre mülkiyetin öznesi ile nesnesi arasında “kamu yararı” ögesi bulunmaktadır. Bir başka deyişle mülk sahiplerinin, kamuya zarar verecek tasarruflarda bulunamayacakları görüşü geçerlidir (Öktem ve Türkbağ, 2012: 171).

Rawls’ın adalet anlayışına göre refah devletinin özünde sosyal adalet nosyonu vardır. Rawls, adalet teorisini geliştirerek 1993 yılında *Political Liberalism* adlı eserini ortaya koymuş ve çalışmasında kavramsallaştırdığı siyasi liberalizm odaklı adalet teorisinin gerekçesini ise herhangi bir ahlaki, dini, felsefi doktrinden bağımsız olarak insanların özgür ve eşit yaşamalarına olanak sağlayacak bir teori geliştirmek olarak sunmuştur. Özgür bir toplumda insanların özgür akıl yolu ile ulaştıkları doğrular kişiden kişiye değişmektedir. Bu bağlamda farklı temel kanaatlere ve farklı doktrinlere sahip insanların barış içinde yaşadığı bir toplumun inşası için toplumun örgütlenmesi bağlamında yansız ilkeler ortaya konulmalıdır. Rawls’ın, farklı görüşlere sahip eşit ve özgür vatandaşların kişisel inançlarını siyasete karıştırmadığı bir uzlaşma temelinde idealize ettiği bu toplum, herkes tarafından adil olarak

algılanan ilkeler üzerine kurulu olmalıdır. Rawls'ın adalet kavramı bu açıdan toplumun temel kurumları ile bağlantılıdır. Bu yaklaşıma göre adalet, eşitlik temeline dayanır. Bireysel özgürlükleri başkalarının özgürlüğüne zarar vermeden garanti altına alan ve toplumda fırsatların tarafsız bir dağılımını sağlayacak ilkeler, adil bir toplumun oluşturulmasında kritik öneme sahiptir (Skirbekk ve Gilje, 2004: 568). Özetle Rawls'ın tasarladığı adil siyasi düzenin evrensel tarafsızlık ilkesine dayandığı söylenebilir.

Rawls, Hobbes, Rousseau, Locke ve Kant'ın “toplum sözleşmesi” argümanına teorisinde yer vermekle birlikte, ortaya koyduğu “başlangıç durumu”, toplum sözleşmesinden daha genel ve soyut bir karaktere sahiptir. Rawls, toplumu oluşturan bireylerin, ideal bir toplum düzeni yaratmak amacıyla etik ilkeler üzerinde bir sözleşme yaptıklarını varsayar. Bu sözleşme ile bireylerin eşitlendiği varsayılır. Rawls'ın *başlangıç pozisyonu (original position)* olarak tanımladığı bu noktada bireylerin sosyal statüleri, gelir durumları, cinsiyetleri gibi özelliklerinin bir önemi bulunmamaktadır (Rawls, 1971: 102). Tüm insanların eşit kabul edildiği bu noktada kimsenin kimseye üstünlüğü ve avantajlı bir pozisyonu söz konusu değildir. Başlangıç pozisyonu fikri, adil olduğu konusunda uzlaşılan ilkeler doğrultusunda adil bir prosedür oluşturmayı amaçlar. Amaç, saf usuli adalet kavramını, teorinin özü olarak kullanmaktır. İnsanlar arasında farklılık yaratan özel koşulların etkilerinin ortadan kaldırılması amaçlanır. Bu bağlamda tarafların bir *cehalet peçesi (veil of ignorance)* ardında oldukları varsayılır. Cehalet peçesinin ardındaki insanlar, çeşitli alternatiflerin kendi özel durumlarını ne şekilde etkileyeceğini bilmedikleri gibi, ilkeleri yalnızca genel düşünceler temelinde değerlendirmekle yükümlüdürler (Rawls, 1971: 118). Bu durumdaki bireyler ne kendilerinin ne de diğer kimselerin yeri, sınıfı, sosyal statüsü, zekâsı, yetenekleri vb. ilişkin hiçbir bilgiye sahip değildirler. Ayrıca taraflar kendi toplumlarının da iktisadi ve politik durumu, medeniyet düzeyi veya kültürüne ve hangi kuşağa ait olduklarına ilişkin bilgiye de sahip değildirler. Bununla birlikte tarafların adalet ilkelerinin seçimini etkileyen genel gerçekleri bildikleri

varsayılr. Toplumla ilgili genel gerçekler, ekonomik teori ilkeleri ve siyasi ilişkiler, sosyal organizasyonların temelleri ve insan psikolojisine dair bilgilere sahip oldukları varsayılr (Rawls, 1971: 119). Rawls'ın cehalet peçesi ve başlangıç pozisyonuna yöneltilen en önemli eleştiri, bu varsayımların rasyonel olmadığı yönündedir. Gerçek dünyada, özellikle serbest piyasa koşullarında taraflar tam bilgiye sahiptirler ve kararlarını bu bilgiler doğrultusunda vermektedirler. Benzer şekilde politikacılar veya yönetsel erk, ekonomik ve sosyal politikaları belirlerken Rawls'ın yukarıda tarafların bilmediklerini varsaydığı tüm bilgilere sahiptirler.

Ancak Rawls'ın adalet teorisinde insan, homo economicus'tan bir adım geride tanımlanmaktadır. Rawls'a göre insanlar kendi çıkarlarını ararlar ancak kıskanç değildirler, risk almaktan kaçınırlar, bu nedenle ihtiyatlıdırlar. Rawls'ın başlangıç durumundaki insanı egoist olmaktan alıkoyan şey hak anlayışıdır (Öztürk, 2013: 89).

Rawls, cehalet peçesi ardındaki ve başlangıç pozisyonundaki birbirine eşit insanların hakkaniyet temelli bir adalet arayışında iki ilke üzerinde anlaşacaklarını öne sürmektedir; özgürlük ve eşitlik ilkeleri. Rawls'ın ilkelerinden *birincisi*; her kişinin en geniş temel özgürlük alanına, başkalarının benzer özgürlükleri ile bağdaşacak şekilde, eşit hakkı vardır. Bu bağlamda tüm bireylerin siyasi süreçte ve demokratik hayata katılımında eşit haklara sahip olduğuna vurgu yapılmaktadır. *İkincisi*; Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, (a) makul bir şekilde herkesin aynı yararı sağlayacağı şekilde düzenlenmeli, (b) tüm mevki ve makamlar herkese açık olmalıdır (Rawls, 1971: 53).

Rawls'a göre adil dağıtımın ilk basamağı doğal özgürlüktür. İfade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, hukuk önünde eşitlik ve siyasal katılım gibi birincil özgürlüklere ulaşıldığı takdirde kişilerin kendi çabaları neticesinde hak ediş prensibi ile diğer basamaklara geçişi ve ilerlemesi mümkündür. Bu anlayışa göre her birincil dağıtım ile yeni imkânlar ortaya çıkar (Hazır, 2012: 10). Rawls, böylece toplumda tüm sosyal pozisyonlara açık biçimsel eşitlik anlayışı ve imkânların olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu ilkeler herkesin eşit bir duruma getirilmesini değil fakat herkese eşit fırsatlar sunulmasını sağlayacaktır. Rawls'a göre toplumsal eşitsizlikler, toplumdaki en az avantajlı durumdaki kişilerin durumu iyileştirilerek ortadan kaldırıldığı ölçüde adalete ulaşılır. Rawls, birinci ilkenin ikinciye önceliği olduğunu ve önceliğin, “özgürlük ancak özgürlüğün kendisi uğruna kısıtlanabilir” anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu özgürlükler, sadece diğer özgürlüklerle çatıştığında sınırlandırılabilir. Birinci ilkede geçen temel hak ve özgürlükler şunlardır: siyasi özgürlük (oy kullanma ve kamu görevinde bulunma hakkı) ve ifade ve örgütlenme özgürlüğü; vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü; psikolojik baskı ve fiziksel saldırıdan korunma ve vücut bütünlüğünü (kişinin bütünlüğü) koruma özgürlüğü, hukukun üstünlüğü kavramı ile tanımlanan keyfi tutuklamama özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi özgürlüklerdir. Bu özgürlükler ilk ilke kapsamındadır (Rawls, 1971: 53).

İkinci ilkeye, özellikle *fark ilkesi* olarak bilinen (a) maddesine yönelik pek çok eleştiri gelmiştir. İkinci ilke, ilk yaklaşımda, gelir ve refahın dağılımını ve yetki ve sorumluluk farklılıklarından yararlanan kuruluşları düzenlemektedir. Gelir ve refah dağılımı eşit olmasa da, herkesin avantajına olmalı ve aynı zamanda yetki ve sorumluluk pozisyonları herkes için erişilebilir olmalıdır.

Rawls'ın *Fark İlkesi* eşitsizliklerin en az avantajlı olanlara en fazla avantaj sağlayacak şekilde düzenlenmesi anlamına gelir. Yani başlangıçtaki eşitlik durumundan ayrılmanın tek gerekçesi en az avantajlıların durumunu iyileştirmektedir. Cehalet peçesi ardında bulunan bireylerin ileride hangi konumda olacaklarını bilmemeleri, onları en kötü durumdakine fayda sağlayacak politikayı seçmeye yönlendirir. Bu koşul maksimin strateji olarak adlandırılan stratejinin sonucudur. Oyun teorisinde “*maximin strateji*”, en kötü sonucun minimize edildiği, yani kötüler arasında en az kötünün seçildiği stratejidir (Kirmanoğlu, 2014: 80).

Öte yandan özgürlük konusuna gelince, Rawls özgürlükten hiçbir koşulda taviz verilemeyeceğini, çoğunluğun yararına bile olsa özgürlüğün kurban edilemeyeceğini

savunmaktadır. Rawls, *en az avantajlılar* ifadesi ile en az avantajlı *insanları* değil, en az avantajlı *çalışanları* kastetmektedir. Bu kesim, toplumsal üretimden ihtiyaçları için değil, gerçekleşmesinde katkı sahibi olmaları nedeniyle pay talep ederler. Rawls'a göre “*En az avantajlılar, merhametimizin ve hayırseverliğimizin yöneldiği veya acıdığımız bahtsız veya talihsiz kişiler değildirler, bir mütakabiliyet alacaklısı olan kişilerdir*” (Rawls, 2003: 139).

En az avantajlı kişiler karşısında vasıflı işçiler fark ilkesine şöyle bir itirazda bulunabilirler;

“Bizi işbirliğinin şartlarını müzakere ederken düşünüyorsunuz, sonra da hakkaniyetin başkalarının mümkün olduğunca çok alması demek olduğunu mu söylüyorsunuz? Sizden asla bizi kendi kendine yeten Robinson Crusoe’lar gibi görmenizi istemedik, sadece ‘sizin’ toplumunuzda yetişmemizin bizim müstakil şahıslar olarak statümüzü etkilemediğini ve kendiliğinden masaya bizim koyduğumuz hiçbir vasıf üzerinde size bir söz hakkı vermediğini kabul edin” (Schmidtz, 2010: 250).

Rawls’ın bu itiraza yanıtı ise, vasıflı işçilerin vasıflarını kendilerinin bir parçası gibi görmemeleri gerektiği düşüncesine dayanır. Bu düşünceye göre bu vasıflı işçilerin vasıfları başlarına tesadüfen gelmiş bir şeydir; vasıflı işçiler kendilerini genetik veya toplumsal piyangodan hak etmeden kazanan kişiler olarak gördüklerinde sahip oldukları vasfın dağıtımını ortak bir değer olarak görebileceklerdir.

Rawls’ın teorisinde “en az avantajlı” kategorisi katı değildir, akışkan bir dünyada bu en az avantajlı kesim sürekli değişmektedir. Katı bir kast sisteminin geçerli olduğu bir toplumda yaşanmadığı sürece yoksul olarak dünyaya gelen biri, dikey hareketliliğe sahip bir toplumda yükselme şansına sahiptir. Bu da demektir ki hayata en az avantajlı konumda başlayıp sonra fırsatları en doğru şekilde değerlendiren kişiler artık vasıflı işçi kategorisine girme şansına sahip olacaktır. Dolayısıyla gelir hareketliliği daha az kazanan gençlerin faydasına ise, o halde bir zamanlar düşük ücret alıp daha sonra yükselen yaşlı insanların da faydasına demektir (Schmidtz, 2010: 252).

Rawls, iktisadi eşitsizliğin toplumdaki en yoksul bireylerin çıkarları lehine işlediği sürece haklılaştırılabileceğini öne sürmektedir. Ona göre, bir refah sistemi aracılığı ile daha az iyi durumdaki bireylerin lehine refah dağıtıldığı takdirde adil bir topluma ulaşılır. Bu inanca

dayalı olarak “hakkaniyet olarak adalet” teorisini geliştirmiştir. “Rawls’ın ‘hakkaniyet olarak adaleti’, başkalarının daha büyük bir yararı paylaşmasının, bazılarının hürriyetini kaybetmesini haklı kıldığı görüşünü reddeder” (Yayla, 1999: 342). Adaletin güvence altına aldığı hakların siyasi pazarlık konusu yapılamayacağını belirtmektedir.

Rawls’a göre insanların çoğunun fakirlikten duyduğu korku, zengin olma arzusundan ağır basacağı için yeniden dağıtım ve refah hakkaniyet temelinde savunulabilir (Heywood, 2012: 88, Schmidtz, 2010: 244). Rawls’ın teorisinde özgür toplum karşılıklı fayda sağlayan müşterek bir girişimdir. Bu nedenle insanlar birlikte yaşamayı tercih ederler. Bu bağlamda Rawls, özgür bir toplumun sıfır toplamlı bir oyun olmadığını vurgulamaktadır (Schmidtz, 2010: 256). Schmidtz, Rawls’ın teorisine göre en az avantajlı için en iyi olanın, en yüksek asgari ücreti garantileyen yapı olduğunu belirtmektedir (Schmidtz, 2010: 252).

Flew, Rawls’ın toplumdaki adaletin, haklar ve ödevlerin dağıtımına bağlı olarak belirlendiği görüşünü, sosyalizme yakın olmakla eleştirmektedir. Flew’e göre zengin Peters’in geliri ve servetinin, yoksul Paulas’a devlet zoruyla transfer edilmesi, adaletle bağdaşmaz (Flew, 1997: 57). Bu nedenle Flew, Rawls’ın adalet teorisini, dağıtıcı adaletin unsurlarını taşıdığı için merkezi planlı ekonomideki adalet anlayışına benzetmektedir. Ayrıca Rawls’ın teorisi tarihsel boyutu göz ardı ettiği için gerçekdışı ve kurgusal olmakla eleştirilir. Sandel’in “*teorinin gerçekliği ile gerçek dünya arasındaki fark, teorinin kendisidir*” yorumu Rawls’ın teorisinin gerçekdışı ile kazandığı özgünlüğü açıklar niteliktedir (Sandel, 1982: 21’den akt. Öztürk, 2013: 90).

1.3.2.2. Radikal Sosyal Adalet Teorileri

Radikal sosyal adalet teorilerinin ayırt edici özelliği, eşitlikçi olmalarıdır. Bu görüş, eşitliğin bozulmasına mutlak surette karşı çıkmaktadır (Barry, 2003: 174). Toplumcu adalet teorileri, adalet taleplerini belirli sosyal değer yapıları çerçevesinde ele almakta ve usuli adalet doktrinin evrensellik postulasını reddetmektedir. Walzer’e göre adaletle ilgili sorunlar ancak,

belirli bir toplumun “paylaşılan anlamları”nın keşfedilmesi ile yanıt bulabilir. Bir başka deyişle, sosyal adaletin yeniden dağıtımına ilişkin genel bir kuralı yoktur, farklı toplumlarda farklı adalet ilkeleri geçerlidir (Walzer, 1983: 22) Walzer’e göre her toplumun adalet anlayışı farklıdır; dolayısıyla önemli olan adaletin tanımının ötesinde adaletin dağıtımsal sonuçlarıdır.

Sosyal adalet teorilerinin en radikal biçimi Marksizmde yer alır. Kolektivist teori, usuli adalet teorisi ve objektif ihtiyaç ve hak ediş kriterlerine göre dağıtımını savunan refah devletçi adalet teorilerinden son derece uzaktır. Üretilen değerlerin dağıtımını konusunda piyasa mekanizmasının ortadan kalkacağı ve yeni bir üretim-dağıtım sisteminin oluşacağı öngörülürü teorinin en dikkat çekici argümanlarıdır (Küçük, 2008: 109).

Marx, sosyalist toplum ve komünist toplumda geçerli olacak iki tip sosyal adalet tanımı yapar. Birincisinde, yani sosyalist topluma uyan adalet teorisinde herkes sosyal hasıladan ona yaptığı katkı düzeyinde pay alır. Bu toplum biçiminde burjuva mülkiyeti ve sömürüye son verilir ancak bireylerin işgücüne katkısı, yeteneklerine göre değişeceğinden toplumsal eşitsizliklerin sürdüğü kabul edilmektedir. Komünist toplumun erken aşaması olan bu toplum, henüz kapitalist üretim ilişkilerinden yeni çıktığı için kapitalist toplumun izlerini taşıdığı kabul edilmektedir. Bu toplum düzeninde özel mülkiyete son verilmiştir, üretim araçlarına sahip bir sömürücü sınıf yoktur. Ancak kapitalist toplumda var olan metaların değişimine benzer bir yapının hala varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir (Çebi, 2012: 331). Bu toplumda emekçi, topluma sağladığı katkı oranında pay alacaktır. Bu toplumda adil dağıtım, herkesten yeteneğine göre alınıp, herkese yaptığı emek katkısı oranında verilerek sağlanır.

İkinci tip sosyal adalet ise komünist topluma geçişle birlikte ortaya çıkar. Bu toplumda ise herkesten yeteneğine göre alınır, herkese ihtiyacına göre verilir (Yayla, 1999: 339-340). Marx’ın betimlediği bu iki sosyal adalet biçimi arasındaki tek fark aslında kaynakların dağıtım noktasındadır. Sosyalist toplumda dağıtım üretime yapılan katkı oranında yapılırken, komünizmde dağıtım ihtiyaç kriterine göre yapılır. Bu noktada teoriye yöneltilen eleştirilerin

başında ihtiyaçların nasıl, neye göre tespit edileceği sorusu gelmektedir. Daha da önemlisi bu ihtiyaçları kimin tespit edeceği ve dağıtımını nasıl gerçekleştireceğinin belirsizliğidir. Bu durum, bireylerin özgür iradelerinin yerini alacak baskıcı bir rejim mi gelecek sorularını akıllara getirmektedir. Marksist adalet teorisine yöneltilen ikinci eleştiri ise üretim ile bölüşümün birbirinden ayrılabilir, farklı değerlere göre düzenlenebilir olduğu varsayımına yöneliktir. Yapılacak dağıtım ister üretime yaptığı katkıya göre belirlensin, isterse ihtiyaçlara göre, her iki durumda da üretim sürecinden bağımsız olarak, dışsal mekanizmalar tarafından belirlenmesi durumu paternalist bir siyasal sisteme evrilme eleştirisi ile karşı karşıya kalır. Nitekim Ayn Rand, kabileci anlayış olarak tasvir ettiği bu işleyişi, adaletsizliklerin en büyüğü olarak nitelemektedir (Yayla, 1999: 340).

Marx, feodaliteden kapitalizme geçişle birlikte yeni bir sınıfın, burjuva sınıfının doğduğunu ve kentte yaşayan bu sınıfın yavaş yavaş zenginleşerek iktidarlar karşısında güçlenmeye başladığını belirtmektedir. Marx'a göre eşitlik, özgürlük, mülkiyet hakları gibi kavramlar bu sınıf için oldukça önemlidir. Siyasal iktidara talip olan burjuvazi, üretim araçlarını ele geçirmekte ve hukuku da kendi üretim ilişkilerine uygun bir biçimde sistemleştirmişlerdir. Marx, bu sistemi çalışanların sömürülmesi esasına dayandırmakta ve adaleti mevcut burjuva toplumunun temel yapısının sürdürülmesi olarak tanımlamaktadır. Marksizme göre sınıfların olmadığı, insanların eşit olduğu ve kaynakların eşitlik ve ihtiyaç kriterlerine göre dağıtıldığı toplum adil bir toplum olarak kabul edilebilir (Peffer, 2001: 320).

Marx, sosyal zenginliğin artması ve üretici güçlerin de gelişmesi ile birlikte dünyada adalet anlayışında bir gelişme olacağına dikkat çekmektedir. Ancak Marx'a göre "dağıtım" üzerinde bu kadar fazla durmak ve ona birincil derecede önem atfetmek hatalıdır. Çünkü Marx, adaleti bir toplumsal ilişkiler ağı içerisinde el alır, ahlaki argümanlar, belirli tarihsel olasılıklar ve koşullar ile sınırlıdır (Çebi, 2012: 332). Bu bağlamda Marx, dağıtım sorunsalını, üretim

sorunsalı yanında ikincil derecede önemli kabul etmektedir. Çünkü Marx'a göre asıl önemli soru üretim araçlarının sahiplerinin kim olduğu sorusudur.

Marx'a göre, haklar ve adalet kavram ve teorileri, burjuva ideolojisinin esas kısmını oluşturmaktadır. Marx, bu kavramları yabancılaşma türünün bir belirtisi olarak görmekte ve her iki kavramında eninde sonunda anlamsız hale geleceğini savunmaktadır (Peffer, 2001: 315).

Marx'a göre;

“Adalet bütünüyle içsel, hukuksal bir kavramdır ve ancak bütünüyle bir parçasını oluşturduğu özgül toplumsal formasyon içinde uygulanabilir. Bu görüşe göre dışsal bir adalet ilkesi, toplumsal bir formasyona uygulanamaz. Dolayısıyla kapitalizmi, adil olmayan biçimde sömürücü olarak mahkûm etmek için yapılan her girişim tutarsızdır. Çünkü burjuva toplumunda doğal olarak var olan adalet standardı laissez-faire standardıdır” (Peffer, 2001: 316).

Adaleti pozitif hukuk kavramı olarak tanımlayan Marx'a göre adalet, *sui generis* olma özelliği taşımamaktadır. Dolayısıyla ekonomik alana gönderme yapılmadan açıklanması da mümkün değildir. Engels'e göre *“Ebedi adalet düşüncesi sadece zamana ve yere göre değil, hatta aynı zamanda kişiden kişiye değişiyor ve Müllberger'in doğru olarak belirttiği gibi, herkesin başka bir şey anladığı”* konular arasına giriyor (Engels, 1974).” Marx'a göre bir adalet ilkesinin diğerinden daha iyi haklılaştırılabilmesi hiçbir anlam taşımamaktadır. “Adil bir dağıtımın” ne olduğu sorusunu ortaya atan Marx, burjuvazinin günümüzdeki dağılımın ‘adil’ olduğunu kabul ettiğine dikkat çekmektedir. Öte yandan sosyalist sekterlerin de ‘adil’ dağıtıma ilişkin birbirinden çok farklı kavramlara sahip olduklarını eklemektedir. Marksistlerin kapitalizmde ve diğer sınıflı toplumlarda itiraz ettikleri şey, tam olarak toplumsal örgütlenmeyle yani “iş birliği” ile üretilen dağıtılabılır malların –özgürlük ve iktidar dahil- adil biçimde dağıtılmamasıdır (Peffer, 2001: 359).

Marx, “Gotha Programı'nın Eleştirisi”nde haklar ve adalet gibi hukuksal kavramların toplumsal değişimi sağlayan etkili bir araç olarak kullanılmasının, öteki ahlaki kavram ve ilkeleri bu tarzda kullanmak kadar öldürücü sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir (Peffer, 2001: 320, Marx, 1875).

Marx'ın komünizmin ilk evresi için savunduğu dağıtım ilkeleri şunlardır:

- i- Kişi sadece kendi emeğinin karşılığını alabilir ve sadece “tüketim araçları” yani kişisel mülkiyet ve tüketim malları edinebilir.
- ii- Bir kişi çalıştığı saatlerle tam orantılı bir karşılık alır.
- iii- Çalışma yeteneğine sahip olmayanlar dışında herkes çalışmak zorundadır.
- iv- Çalışma yeteneği olmayanlara *en azından* asgari geçinme standardı sağlanmalıdır.

Marx, toplumun ekonomik yapısı ve yasalarının, adalet kavramına göre açıklanmaya çalışılmasını hatalı bulmaktadır. Ona göre adalet kavramı esas olarak, toplumun ekonomik yapısı ve yasalarla açıklanmalıdır. Çünkü Marx'a göre adalet standartları toplumlara içseldir, bu yüzden toplumlar ancak kendilerine içkin adalet standartlarıyla yargılanabilirler (Peffer, 2001: 321). Bu bağlamda “*Justice éternelle*” (sonsuz adalet), Marx'ın açıklamayı önerdiği ekonomik yapılardan kaynaklanan hukuksal bir ilişkidir (Peffer, 2001: 318). Toplumsal ilişkileri eleştirmek için başvurulacak “ebedi bir adalet” ilkesinin bulunmadığını öne süren Marx ve Engels, adalet kavramının tarihsel bağlamda ve geçerli üretim biçimleri ile birlikte ele alınması gerektiğini savunmaktadırlar (Göçmen, 2003: 260).

Marx'a göre modern sanayinin gelişmesiyle birlikte denge, her geçen gün işçiye karşı kapitalist lehine değişmektedir. Kapitalist üretimin genel eğiliminin ücretlerin ortalama düzeyini düşürmek olduğunu belirten Marx, ücret sistemindeki köleleşmenin sona erdirilmesi için işçilerin adalet talebinde bulunmalarının bir çözüm olmayacağını savunmaktadır. Marx'ın bu bağlamda işçilere önerisi şu şekildedir: “*Onlar, tutucu bir slogan olan ‘adil bir günlük çalışma karşılığında adil bir ücret!’ yerine, bayrakları üzerine şu devrimci sloganı yazmalıdırlar: Ücretlilik sisteminin kaldırılması!*” (Marx, 2001a: 89).

Marx'ın tasvir ettiği sınıfsız toplum, özel mülkiyetin ve kapitalist üretim ilişkilerinden doğan sömürü düzeninin bulunmadığı özgür ve eşitlikçi bir topluma işaret etmektedir. Bu bağlamda Marx'ın sosyalist toplumu, T. More'un Ütopia'sı ve T.Campanella'nın Güneş

Ülkesi'nde idealize edilen toplumsal ve ekonomik yapı ile benzeşmektedir. Esasen bu üç düşünür de en adil düzenin sosyalist topluma ulaşmakla sağlanabileceği ortak düşüncesinde buluşmaktadırlar. Ancak Marx'ın düşüncesinin farkı, zaten adil olan bir toplumda adalet arayışının gereksizliği ve dolayısıyla adalet ve ahlak kavramlarının son kertede anlamsız hale geleceğini savunmasıdır.

Radikal adalet teorisinin ilk uygulandığı Sovyet devrimi sonrasında görülmüş olmakla birlikte uzun vadede öngörülen sonuçları verememiştir. Adalet teorileri arasında görece gerilemiş olmakla birlikte refah devletçi teorilerin yaygın bir uygulama alanı olduğu görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜCRET VE ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

*“İpek böceği,
kozasını varlığını bir tırtıl olarak sürdürmek için örseydi,
tam bir ücretli işçi olurdu. (Marx, 2001a: 27).”*

2.1. ÜCRET VE EMEK

Ücretler genellikle, belirli bir zaman diliminde işçilerin aldığı toplam ödeme olarak nitelendirilir ve bağış ve sermaye yardımları ile sosyal güvenlik gelirleri gibi farklı kaynaklardan gelen ödemeleri de kapsayan toplam gelir kavramından ayrı tutulmalıdır (Belser, 2015: 78). Ücret oranı, modern bir toplumda insanların geçim kaynaklarının sağlanmasında ve vatandaşlar arasında gelir dağılımının iyileştirilmesinde en önemli araçlardan biridir. Yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltmakta önemli bir politika aracı olarak kullanılabilen ücretler, insana yakışır bir yaşam ile yoksul bir yaşam arasındaki farkı yaratan en önemli etkidir (Acharya, 2017: 303; Belser, 2015).

Neoklasik teori, ücretler belirlenirken aynı özelliklere ve yeteneklere sahip çalışanların aynı düzeyde ücret almaları gerektiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre düşük ücretli çalışan işçiler, yüksek ücretli işlere geçiş yapacak ve böylelikle ücretler yavaş yavaş dengeye gelecektir. Fakat reel işgücü piyasalarında, benzer pozisyonlar için benzer işçileri işe alan sektörler veya firmalar arasında ücret farklılıkları görülmektedir (Brožová, 2015: 50). Kamu sektöründe çalışan işçiler ile özel sektörde çalışan işçilerin ücretleri arasında farklılık bu duruma örnek gösterilebilir.

Neoklasik iktisatta işçilerinin ücretlerinin, “emeğin marjinal ürünü” tarafından belirlendiği argümanı geçerlidir. *Emeğin marjinal ürünü*, ek bir birim iş gücünün, istihdam düzeyinde yarattığı ilave üretim olarak tanımlanabilir. Bu durumda işe alınan her bir işçi üretimi azalarak artırdığı için emeğin marjinal ürününün azalacağı ve belirli bir noktadan sonra üretimin daha fazla artmayacağı öne sürülmektedir. İşveren kazancına kattığı değer aldığı ücretin altında

kaldığı için işçiyi işten çıkaracaktır. Çünkü işçiyi istihdam etmeye devam etmesi işveren için rasyonel değildir.

Serbest piyasa ekonomisinde salt üretim faktörü olarak görülen işçinin ve ailesinin refahı, işverenin kazancına yaptığı katkı ile açıklanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde düşük ücretler, hane halkının sefaletini beraberinde getirmektedir. Hindistan'da 2004 ve 2005 yılı verileri ile yapılan bir araştırmaya göre ücretli çalışanların % 30'u ve günlük çalışanların % 40'ı yoksul ailelerde yaşamaktadır (Belser ve Rani, 2011: 51). Çalışmada, eğer bu işçiler asgari ücret düzeyinde istihdam edilse idi, yoksulluk sınırının üzerinde yaşama şanslarının olduğuna dikkat çekilmektedir. Asgari ücretler, sosyal koruma politikaları ve sendikal faaliyetler, çalışan yoksulluğunun azaltılmasına katkıda bulursa da Türkiye'de bu katkı sınırlı düzeyde kalmaktadır.

2.1.1. Ücret Kavramı

Ücret, işçi, işveren ve devlet açısından farklı anlamlar ifade eden bir kavramdır. İşçi açısından emek faktörünün gelirdir ve genellikle işçinin tek gelir kaynağıdır. İşveren açısından kabaca bir maliyet unsurudur. İşverenin yatırım ve istihdam kararlarını etkileyen, toplumsal ve ekonomik etkilere sahip olan bir unsurdur. Devlet açısından ise sosyal adaletin sağlanması amacıyla ulaşılmak için kullanılan gelirin dağılım araçlarından biridir. Emegin getirisi olan ücret, gelir bölüşümünde önemli bir yer tutar. Aren'e göre milli gelirin kapitalist bir toplumun temel sınıflarını oluşturan proleterya ve burjuvazi arasında ücret ve kar olarak paylaşılması o toplumdaki temel gelir bölüşümünü oluşturur. Dolayısıyla ülkenin temel gelir bölüşümünün ücret düzeyi tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşımın temel mantığı gelirden ücret ödemeleri ayrılınca geriye kar kısmının kalmasıdır (Aren, 2007: 81).

Ücret kavramı, emeğin karşılığı olması yönüyle iktisat biliminin, emeğin geliri olması bakımından sosyal politikanın ve hizmet sözleşmesinin temel unsuru olması nedeniyle de iş hukukunun alanına girmektedir (Korkmaz, 2003: 3). Dolayısıyla ücret multidisipliner bir olgu

olması nedeniyle tek boyutlu bir tanım yapılması mümkün değildir. İktisat, işletme, iş hukuku ve çalışma ekonomisi alanlarının her birinde farklı ücret tanımlamaları yapılmaktadır. Ayrıca ücretin işçi ve işveren açısından farklı tanımları söz konusudur. İşveren açısından üretim maliyeti iken işçi açısından emeğinin bedelidir. İktisat teorisi ücreti makro düzeyde ele alırken, işletme bilimi mikro düzeyde ele alarak çeşitli ücret teorileri geliştirmiştir. Bununla birlikte toplumsal, iktisadi ve politik konjonktürdeki değişimler de ücret kavramına yaklaşımda farklılıklar doğurabilmektedir. Dolayısıyla ücretin tek bir tanımının yapılması mümkün değildir.

İşletme yönetimi ücreti, işletmelerin fonksiyonlarını en rasyonel biçimde sürdürüp, yer aldıkları piyasa koşullarında var olabilmeleri için çalışanlarına yaptıkları ödemeler olarak tanımlamaktadır. (Işığışık, 2011: 6). Sosyal politika ise ücreti, insancıl değer yönünden ele almakta ve güvence altına alınıp korunması gereken temel bir insan hakkı olarak görmektedir.

Klasik iktisat öncesi dönemde ücret kavramının teorik çerçevesi incelendiğinde Merkantilist yazarlardan W. Petty'nin (1623-1687) görüşleri öne çıkmaktadır. Üretimin önemli ölçüde emeğe dayalı olarak gerçekleştiği 1500'lü yıllarda Petty, ücretin asgari geçim düzeyinin üzerinde olması gerektiğini belirtmiş ve işçilerin yaşaması ve nesillerini devam ettirmesi için gerekli olan düzeyde bir asgari geçim ücreti elde etmeleri gerektiğini öne sürmüştür. "Fakirlere Yardım Kanunları" ile işçilere ödenen ücret ile hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan ücret arasındaki farkın, kamu tarafından kapatılması gerektiğini savunmuşlardır (Kazgan, 2006: 46).

Klasik iktisat düşüncesinde ücret, en az geçim seviyesi temelinde ele alınmıştır. En az geçim ücreti ise sadece gıda ve barınma giderlerini kapsamaktadır. Bu düşünceye göre ücretlerin uzun dönemde bu düzeyin üzerine çıkması mümkün değildir. Ücretlerin daha yüksek belirlenmesi durumunda işçilerin daha fazla çocuk yapması ile nüfusun artacağı ve bunun da ücretleri en az geçim düzeyine indireceği öne sürülmüştür (Korkmaz vd., 2013: 56).

Smith'e göre ücret, serbest piyasada emek arz ve talebinin kesiştiği noktada belirlenir. Bu görüşe göre emeğini arz eden işçi ile emek talep eden işveren arasında bir pazarlık neticesinde asgari ücret belirlenir. Smith'e göre bu pazarlıktan karlı çıkan taraf işverendir; işçinin ücreti alabileceği düzeyin en altında oluşmaktadır. Smith, işçi için ücretin daha aşağıya düşmeyeceği bu en alt noktaya “geçim ücreti” (*subsistence wage*) adını vermektedir ve bu ücretin işçi ve ailesiyle birlikte geçimini sürdürmeye yetecek minimum düzey olduğunu belirtmektedir (Korkmaz, 2003: 8). Öyle görünüyor ki Smith'in serbest piyasada dengeleri sağladığını iddia ettiği görünmez el, ücretleri de dengeye getirecek ve tam rekabet piyasasında emeğin fiyatı hiçbir müdahaleye gerek kalmaksızın piyasada kendiliğinden belirlenecektir.

Ricardo, emeğin doğal ve piyasa fiyatı olmak üzere iki tür fiyattan yani ücretten bahsetmektedir. Buna göre emeğin *doğal fiyatı*, işçinin hayatını idame ettirmesine yetecek ücret düzeyine, *piyasa fiyatı* ise emek arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşan ücrete tekabül etmektedir. Ricardo, ekonominin genişleme dönemlerinde emeğin piyasa fiyatının doğal fiyatının üzerine çıkacağını ve bunun da son kertede nüfus artışını tetikleyerek ücretleri aşağı çekerek ücretin piyasa fiyatından doğal ücret düzeyine gerileyeceğini öne sürmektedir. Sürecin tersine işlediği durumda ise, yani ekonominin daralma dönemlerinde ise başlangıçta emeğin piyasa fiyatının doğal fiyatın altına düşecek ve emek arzının azalmasına yol açacaktır. Nihayetinde emeğin piyasa fiyatı, tekrar doğal fiyatın üzerine çıkacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde “Ücret Teorileri” bölümünde yer verilecek olan ve “Tunç Kanunu” olarak adlandırılan bu teorinin özü, emeğin piyasa fiyatı ile doğal fiyatının daima buluşma eğiliminde olduğu düşüncesine dayanır.

2.1.2. Üretim Faktörü Olarak Emek

İşgücünün bir mülk ya da ticaret metası olarak kabul edilmemesi gerektiği fikri, emek gücünün kendisinden (işçiden) ayrılamayacağı düşüncesine dayanır (Polanyi, 2001: 72).

Emek değer teorisinin özü, tüm malların tek başına emek tarafından üretildiği düşüncesine dayanır. Bu teoriye göre yeryüzünde var olan tüm maddi şeyler, başlangıçta doğanın ücretsiz hediyeleri idi, sadece emek, onları insanlık için yararlı hale getirdiğinde bir değere sahip olmuşlardır. William Petty (1623-1687) sermaye mallarını, “geçmiş emeğin (*past labour*) ürünü” olarak tasvir eder (Dooley, 2005). Merkantilist iktisatçı William Petty’e göre toprak zenginliğin anası ise, emek de babası ve aktif ilkesidir (Petty, 1662: 94). Avrupa’da aydınlanmanın kurucusu kabul edilen İngiliz filozof John Locke (1632-1704), Petty’nin tezine karşı çıkararak değer yaratma sürecinin temel faktörünün emek olduğunu öne sürmüştür.

İktisat teorisinde değer kaynağı olarak nitelenen emek kavramının ele alınması, Adam Smith’in emek-değer teorisi ile başlamış, David Ricardo ve Karl Marx tarafından ortaya konan emek-değer teorileri ile geliştirilmiştir. Emeğin kavramsal olarak ele alınışı ve üretim faktörü olarak yarattığı değer karşılığında alacağı payın, yani ücretin belirlenmesi, tarihsel süreçte güncelliğini daima koruyan bir tartışma konusu olmuştur. İdeolojik mücadelelerin emek faktörü üzerinden yürütüldüğü bir düzende ücret ve artı değer paylaşımına ilişkin tartışmalar, büyük ölçüde dönemin başat politik iktisadı ile birlikte analiz edilmelidir (Koç, 2016: 1388, Bocutoğlu, 2012: 129). Bu bağlamda iktisat literatüründe emek tartışmalarının doğuşu klasik iktisat okulunun kurucusu olan Adam Smith’e dayanmaktadır.

Smith’e göre tüm malların değişim değerinin gerçek ölçüsü emektir; “*Emek, her şeyin ilk pahası, yani asıl satın alma bedeli olarak ödenmiş akçesidir*”. Smith, piyasada fiyat oluşumunu değer olarak tanımlamakta ve değer en sağlam ölçütü olarak da emek miktarına işaret etmektedir. Bu bağlamda para ya da mal ile satın alınan şey, aslında emek ile satın alınmıştır. Bütün dünya zenginlikleri, altın ya da gümüşle değil emekle satın alınmıştır (Smith, 2014: 32). Bu görüşe göre bir malın değerli olabilmesinin ön koşulu, söz konusu malın insan emeğinin ürünü olması gerektiğidir.

Smith kapitalist düzenden evvel, özel mülkiyetin henüz olmadığı dönem ile kapitalist ekonomiye geçilen özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin olduğu dönemleri ayrı ayrı ele almıştır. Birinci aşamada, mallar içerdikleri emek miktarına göre mübadele edilirler, yani mübadele değerini belirleyen unsur sadece emektir. Ancak ikinci aşamaya geçildiğinde, kapitalist üretim ilişkilerinin hâkimiyeti ile birlikte mübadele değerini belirleyen tek etken artık emek değildir. Emeğe ek olarak sermayenin getirisi kar ve toprağın getirisi rant da üretim maliyetine dahil olmuştur. Böylece Smith, bu üç toplumsal sınıfın gelirinin aynı zamanda mübadele değerinin kaynakları olduğunu ortaya koymuştur (Kazgan, 2006: 76).

Smith, emeği verimli ve verimsiz emek olarak ikiye ayırmaktadır. Verimli emek, bir değer yaratan, satılabilir bir mal üreten ve karşılığında bir mal satın alınabilecek emektir. Öte yandan verimsiz emek böyle bir katma değer yaratmamaktadır. Smith verimli emeği tarım sektöründeki emek, verimsiz emeği ise hizmet sektöründeki emek ile örneklendirmektedir. Bu görüş esasen Merkantilistler ve Fizyokratların görüşüne dayanır. Özellikle tarımdaki emeğin verimliliği konusundaki görüşü Fizyokratların anlayışını sürdürdüğünün kanıtıdır. Smith'e göre emeğin verimli olabilmesi için emekçilerin emeklerinin kapitalistlere ücret maliyetlerini yeniden ödemelerine yetecek ve buna ek olarak kar bırakacak bir gelir yaratması gerekliydi. Bir başka verimli emek tanımında ise emekçinin harcadığı emek ile somut, satılabilir bir mal üretmesi koşulu öne sürülmekteydi (Hunt, 2009: 93). Her iki verimli emek tanımının ortak noktası ise sermaye birikimine katkıda bulunmuş olmasıdır. Verimsiz emek ise kar üretmeyen, sermaye birikimine katkıda bulunmayan emektir. Hükümdar, askerler, sanatçılar, adalet personeli, avukatlar, doktorlar gibi hizmet sektöründe çalışan emekçilerin emeği bu grupta değerlendirilmiştir. *“Ancak Marx’ın belirttiği gibi aktörler, müzisyenler, dans ustaları, aşçılar ve fahişelerin hepsi de “bir tiyatro, konser, genelev vb işletmecisi tarafından çalıştırıldığında işverene bir artık ya da kar yaratabilir”* (Dobb’tan akt. Hunt, 2009: 94).

Smith'e göre emeğin niteliği konusunda belirleyici olan, bir emekçinin diğer emekçiye kıyasla ustalığı ve harcanan emeğin yoğunluğudur. “*Emek her ne kadar bütün nesnelere değişim değerinin gerçek ölçüsü olsa da, bu şeylere çoğu zaman emekle değer biçilmez. Çoğu kez başka başka iki emek miktarı arasındaki oranı kestirmek güçtür. İki ayrı tür iş için harcanan zaman yalnız başına bu oranı her zaman belirlemez.*” (Smith, 2014: 33). Malın değerinin sadece o malın yapımında harcanan zamanla belirlenemeyeceğini şu örneklerle açıklar Smith; bir saatlik zor bir işte harcanan emek, iki saatlik kolay bir işte harcanan emekten çok olabilir. Ya da öğrenmesi çok uzun yıllar alan bir zanaatta harcanan bir saatlik emek ile herkesin kolaylıkla yapabileceği alelade bir işte harcanan bir saatlik emek eşit sayılamaz. Ancak işin zorluğunun veya işçinin ustalığının ölçütünü tespit etmek de o kadar kolay değildir. Dolayısıyla çoğu zaman bir malın değerini belirleyen şey, karşılığında değişim yapılan diğer maldır ve bu oran bir kez belirlendiğinde bunun değişmesi de oldukça zordur.

Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilemenin Temel İlkeleri* (1817) adlı eserinin “Değer Üstüne” başlıklı birinci bölümünde Smith'in emek değer teorisini eleştirmektedir. Smith, bir malın satın alabileceği emek miktarının, değeri mutlak anlamda ölçtüğünü öne sürerken, Ricardo emek-zaman kavramına vurgu yapar. Buna göre bir malın mutlak değeri, o malın üretiminde sarf edilen doğrudan ve dolaylı emek-zaman tarafından belirlenir. Emeğin, bir malın üretiminde geçirdiği süreye *emek-zaman* denir.

Ricardo da, Smith ile benzer düşünceden hareketle malların değişim değerinin, üretilmeleri sırasında harcanan emek ile orantılı olduğunu öne sürmektedir. Sadece belirli bir malın üretilmesinde doğrudan harcanan emek değil aynı zamanda üretim esnasında kullanılan diğer makine ve teçhizatların üretiminde harcanan emeğin de hesaba katılması gerektiğini kabul eder (Ricardo, 2013: 19). Ricardo bu bağlamda Smith'in doğrudan emek ve dolaylı emek ayrımını kabul etmekle birlikte dolaylı emeği “*birikmiş emek*” şeklinde tanımlamıştır. İşçinin malın üretiminde bedenen kullandığı emeği doğrudan emek, sermaye ise dolaylı emektir. Bu

tanımlamanın nedeni ise sermayenin de insan emeği sonucunda üretilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Ricardo'ya göre, verimli topraklarda tahılın değeri emek, sermaye ve toprak tarafından belirlenmektedir. Ancak hiç rant getirmeyen topraklarda bu üretim faktörlerinden toprağın tahılın değerine hiçbir katkısı olmayacaktır. Dolayısıyla verimsiz topraklarda tahılın değeri sadece emek ve sermaye tarafından belirlenmektedir. Yukarıda sermayenin dolaylı emek olarak tanımlandığı belirtilmişti. Bu bağlamda hiç rant getirmeyen topraklarda tahılın değerini belirleyen tek faktör dolaylı ve doğrudan emeğin toplamı olarak sadece emektir. Bu görüş Ricardo'nun emek değer teorisinin özünü oluşturmaktadır.

Özetle Smith ve Ricardo'nun emek değer teorisinin özünde liberalizmin kaynağı olan *Tabii Kanun felsefesinin* mülkiyet teorisi yatar (Kazgan, 2006: 78). Bu teoriye göre, mala harcanan emek, mülkiyetin tabii kaynağını oluşturur. Dolayısıyla bireyin emeğinin ürününe sahip çıkması onun en doğal hakkıdır. Smith'in; "*Her insanın mülkiyetine sahip olması, diğer bütün mülkiyetin kaynağıdır; dolayısıyla en vazgeçilmez ve Tanrısal haktır*" ifadesi, değer in ilk kaynağı olarak emeğe vurgu yapar.

Marx'ın emek değer teorisinde ise değer in kaynağı, bir başka deyişle mübadele değer inin ölçüsü; "toplumsal olarak gerekli emek-zamandır". Emek zaman, herhangi bir işçinin bir metayı üretmesi için harcadığı zaman değildir. Eğer öyle olsaydı, bir işçi ne kadar tembel veya beceriksizse ürettiği metanın o kadar değerli olması gerekirdi (Kazgan, 2006: 305). "*Toplumsal olarak gerekli çalışma (iş zamanı), herhangi bir kullanım değer inin toplumun o sıradaki normal üretim şartları altında, toplumun sahip bulunduğu ortalama hüner derecesiyle ve çalışma yoğunluğuna göre elde edebilmek için gerekli emek zamanıdır*" (Marx, 2013: 192). Kişinin kendisine ait olan özel emek gücü, toplumun gerekli veya zorunlu gördüğü şekilde harcandığında toplumun tümü için, toplam kullanım değerleri kitlesi üretilmiş olur. Yani her bir bireye ait olan özel emek gücü, toplumun ihtiyaçlarını giderme

maksadıyla toplumsallaşmış olur. Bir bakıma her üretici, toplam toplumsal emeğin bir parçası haline gelmiş olmaktadır. Bu ilişkinin temeli ise, toplumda yaşayan her bireyin birbirine ihtiyaç duymasına dayanmaktadır. Böylelikle toplumu oluşturan bireyler, iş bölümü ile toplumsal emek verimliliğini artırmaktadırlar (Selik, 1982: 34). Toplumun toplam emeğinin veya bu emeğin kullanılması ile oluşan toplam ürün kitlesinin değerinin ne olduğu sorusunu Selik, (1982) şu şekilde yanıtlamaktadır; bireysel emeklerin veya üretilen toplam ürün kitlesinin değerlerinin toplamıdır. Peki bu değer ne ile ölçülecektir? Ürünün üretilmesinde harcanan emeğin miktarı ile ölçülecektir. Bu miktarın ölçüsü de ancak harcanmanın süresi ile ölçülebilir. Marx'ın ifadesi ile *“harcanan emeğin (yapılan işin) kendisi, kendi devam süresi ile hesaplanır ve emek harcama süresinin de ölçüsü saat, gün, vs. gibi belli zaman parçalarıdır.”*

Marx'a göre malın kullanım değeri bir kenara bırakılırsa, geriye malların tek bir özelliği kalır, o da sadece emek ürünü olmalarıdır. Bir emek ürününün ortaya çıkması ise ancak emek gücünün sahibi tarafından meta olarak satışa çıkarılması ile mümkündür. *“Emek gücü ya da emek kapasitesi, insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünüdür”*. Bu bağlamda Marx, emek ile emek gücünün birbirinden farklı olduğunu belirtir ve kapitalistin üretim için satın aldığı şeyin emek gücü olduğunu ifade eder. Emek gücünün değeri de, tıpkı diğer metalar gibi, o nesnenin üretimi ve yeniden üretimi için gerekli olan emek zamanla belirlenmektedir. *“Sermaye, vampir gibi ancak canlı emeği emerek hayatta kalan ve ne kadar canlı emek emerse o kadar uzun yaşayan ölü emektir. İşçinin çalışarak geçirdiği zaman kapitalistin satın almış olduğu emek gücünü tükettiği zamandır. İşçi, kullanılabilir zamanını kendisi için tüketecek olursa, kapitalistten çalmış olur”* (Marx, 2013: 230).

Marx'ın emek değer teorisinin Ricardo'nun emek değer teorisinden farklılık gösteren en önemli noktası şudur; Ricardo, emek değer teorisini, metanın mübadele değerini yani nispi

fiyatları açıklamak üzerine inşa ederken, Marx'a göre metaların değerini belirleyen şey emek olmaktan ziyade, değerın özünün emekle açıklanmasıdır. Bu bağlamda Ricardo'nun emek değer teorisi, bir nispi fiyat teorisi olarak görülebilir. Marx ise bunun ötesine geçerek kapitalist ekonominin gerçeklerine ulaşmak için, değişen piyasa değerlerinin gerisinde metaların beşeri "öz"ünü aramaya yönelmiştir (Kazgan, 2006: 307). Bu arayışta dayandığı en kuvvetli argümanı ise ileride detaylı olarak ele alınacak olan "artı değer" teorisidir.

2.1.3. Ücret Sisteminin Doğuşu ve Gelişimi

Ücret kavramı Thomas Aquinas'ın (1225-1274) adil ücret kavramını ortaya atması ile birlikte doğmuştur. Thomas Aquinas'a göre "adil ücret" herkesin kendi sınıfında kendisini kolayca geçindirebileceği ücret anlamına gelmektedir (Kaymaz, 2010: 5).

14. yüzyıldan itibaren başta İngiltere olmak üzere pek çok ülkenin emek piyasasında çalışma koşulları ve ücretler konusunda işçiler aleyhine bir durum söz konusu idi. Örneğin 1349 ve 1351 yıllarında Büyük Veba Salgını'nı izleyen büyük işgücü açığının ardından işçilerin yüksek ücret almasını engellemek amacıyla emekçiler hakkında çıkarılan "Emir ve Yasa"ya göre bir işçinin kanunun kabul ettiğinden fazla ücret kabul etmesine ağır cezalar öngörülmüştür (Dobb, 2007: 209). Her ne kadar İngiltere kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak en katı çalışma şartlarına sahip ülke olsa da kıta Avrupası'nda emek piyasası İngiltere'den daha sert koşullara sahipti. 14.yüzyılda Saksonya'da (Almanya'nın doğusunda bir eyalet) lordlar, madenlerin daha hızlı işletilmesini sağlamak amacıyla mülksüz emekçilere üretimden pay karşılığında madenleri kiralamaya başlamışlardır. Bu emekçilerin mülkleri olmadığı için emeklerinin ürününün büyük bir kısmını birliğe bırakmakta idiler. Böylelikle rantıye pozisyonundaki maden ocağı sahibi ile madeni kiralayıp işletenler ve üretilen ürünün sadece bir kısmına sahip olan emekçiler arasında bir ayrılma görülmeye başlandı. Dobb, bu üründen pay alma sistemini, ücretliliğe giden yolun yarısı olarak tanımlamaktadır (Dobb, 2007: 226). Böylelikle üründen pay alma sistemi giderek ücret

sistemine evrilmiştir (Lewis, 1908). Yine bu bölgede farklı iş kollarında ortaya çıkan tekeller de üretimden pay karşılığı çalışan madencinin ücretli işçi konumuna düşmesine yol açan önemli bir gelişme olmuştur. 16.yüzyılın sonunda madenlerde üretimden pay alma sistemi artık neredeyse tamamen tükenmiş ve yerini ücretli emek çalıştıran kapitalistlerin madenleri kiracı olarak işletmesine bırakmıştır.

15.yüzyıl sonlarında *yeoman*⁶lar tarafından yaygın olarak gerçekleştirilen çitleme hareketlerinin etkileri sınırlı düzeyde kalmakla birlikte, 16.yüzyıl sonlarında özellikle zengin toprak soyluları çok daha geniş topraklarda çitleme yaparak mutlak özel mülkiyetin oluşmasının önünü açmışlardır. Çitleme hareketinin en somut toplumsal sonucu ise küçük toprak sahibi köylülerin mülksüzleştirilerek kapitalist tarıma ucuz işgücü haline getirilmiş olmasıdır. Ciddi boyutta bir nüfus ise, kiracı buldukları çiftlikleri terk ederek kente yerleşmeye zorlanmıştır. Kırdan kente doğru bu zorunlu göçler, topraksız, satacak emek gücünden başka hiçbir şeyi olmayan bir işçi sınıfı yaratmıştır. Böylelikle kentlerdeki kapitalist sanayiye daha çok emek arzı pompalanmıştır. Bu zorunlu göç dalgasının toplumdaki izdüşümü ise hırsızlık, dolandırıcılık, dilencilik ve suç oranlarında görülen ciddi artışlar olmuştur. Ardından suç ile ilgili yasalar ve yönetim baskısı ile bu işsiz ve yoksul insanlar üzerinde ağır cezai yaptırımlar uygulanmıştır (Hunt, 2009: 44). Tudor Dönemi'ndeki yasalar işsizlere mecburi işler yüklemiş ve işsizliği cezalandırılabilir bir kusur olarak görmüştür.

Fransa ve Almanya'da 16. yüzyıl boyunca emekçilerin sayısında aşırı bir artış ve reel ücretlerde düşüş görülmüştür. 16. yüzyılda Avrupa'daki fiyat devrimi emek piyasasının durumunu da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde meydana gelen parasal değişiklikler, gerçek ücretlerin hareketine de etki etmiştir. Nominal ücretlerin fiyat düzeyiyle paralel ölçüde

---

⁶ 15.yüzyılda düşük kira ve yüksek ücret ile bağımsız üreticilik yapan köylülerin bir kısmı giderek zenginleşmişler ve geleneksel köylülükten kopma eğilimi göstermişlerdir. Sonuçta ortaya yeoman adı verilen bağımsız zengin köylüler çıkmıştır. "16.yüzyılda tarım yöntemlerindeki ilerlemenin öncülüğünü, Yeoman'lar –yani varlıklı çiftçiler yapmıştır. Bu çiftçiler kiraladıkları ya da satın aldıkları toprakları birbirine ekleye ekleye zenginleşerek yoksul durumda olan komşularının tefecileri haline gelmişlerdir. Ve yüzyılın sonunda çitlenmiş toprakların kurbanlarının ücretli emeğiyle geçinen büyük çiftçiler halini almışlardır (Dobb, 2007: 114)." Bu konuda detaylı bilgi için bkz; Maurice Dobb, Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları.

artış eğilimi göstermediği bu konjonktürde işverenler ve sermaye sahipleri emekçi sınıfın aleyhine zenginleşmişlerdir. Fransa ve İngiltere’de reel ücretler 16.yüzyıl boyunca düşme eğilimi göstermiş ve 17. yüzyıl boyunca 1500 yılında bulunduğu düzeyin altında kalmıştır (Dobb, 2007: 214). İngiltere’de 1760’lı yıllar ile Napolyon Savaşları’nın sonu arasında reel ücretler daha da gerilemiştir. İngiltere’de Restorasyon döneminin başlaması ile birlikte satın alma tekeli ve damgalama kurallarının yeniden uygulanmaya başlaması, ücretlerin yarı yarıya düşmesine neden oldu. 1700 yılında dökümhane sahipleri işçi gruplarına avans olarak para vermek yerine, kendileri maden işçilerini parça başı ücretle doğrudan çalıştırmaya başladılar (Lewis, 1908). Dobb, bu gelişmeyi faizle sömürünün yerini kapitalist ücret sisteminin alması olarak tanımlar (Dobb, 2007: 224).

Endüstri devrimi öncesindeki yüzyıllarda proletaryanın hala geri olan gelişme düzeyinin kanıtı, ücretli emek arzını oluşturmak için uygulanmak zorunda kalınan zorlamanın düzeyidir. Ücretli emek açığının en belirgin olduğu veya olağandışı işgücü talepleri ortaya çıktığı zamanlarda zorla işgücü tedarik etme gibi özel önlemlere başvuruluyordu. Eğer işgücü talebi, arzı aşarsa bunun sonucu ücretlerin yükselmesiydi. Ancak Sanayi Devrimi sonrası iktisadi konjonktür, emek arzının fazlalığından dolayı işçilerin aleyhine sonuçlar doğurduğu için ücretlerin en alt sınırına müdahale edilmesi, kamusal bir yükümlülük olarak tezahür etmiştir (Akgül, 2016: 98).

Emeğin karşılığı olarak ücretin doğuşu ve ücret sisteminin gelişmesi kapitalizmin gelişmesine içkindir. Özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte ücret kavramı giderek daha geniş bir alanda kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere’de Sanayi Devrimi olağanüstü biçimde hızlı bir nüfus artışı ile birlikte ortaya çıkmış ve işgücü rezervlerinin artması, kendi iş-gücünü satan özgür emekçilerin oluşturduğu proletarya sınıfının doğması ile sonuçlanmıştır. Tarihin bu döneminde kitlesel bir sefaletle tanık olunmuştur. İşçiler, asgari ücretin altında çalıştırıldıkları için fiziki varlıklarını korumakta zorlanmışlar, açlık, evsizlik, sağlık sorunları gibi

problemlerle yüzleşmişlerdir. 1834 yılında çıkarılan yeni Yoksullar Yasası ile artık yetişkin işçilerin sübvansede edilmeyeceği ve iş piyasasının tümenden korumasız bırakılacağı yasal hale getirilmiştir (Fülberth, 2011: 157).

Çağdaş anlamda ücretli çalışma sisteminin doğuşu ve gelişimi 17. yüzyılın ikinci yarısından önce İngiltere’de başlayan ve tüm Avrupa’ya yayılarak sonraki yüzyıl boyunca süren Sanayi Devrimi’ne uzanır. İşçi ve işveren sınıflarının oluşması ve ücretli çalışma sistemine geçilmesinin tohumları ekonomik ve toplumsal açıdan yeni bir çağın başlangıcı sayılan bu dönemde atılmıştır. Bu gelişmelerden daha evvel, Avrupa’da 16. yüzyılın başından itibaren feodalitenin çözülüşü ile birlikte yeşeren kapitalist üretim ilişkileri, yaşanacak ekonomik ve toplumsal dönüşümün sinyallerini vermiştir. Avrupa nüfusunun üçte bir oranında artarak 1600 yılında yaklaşık 70 milyona ulaşması işçi sınıfının oluşmasına zemin hazırlayan önemli bir gelişme olmuştur. Bu nüfus artışına İngiltere’de 13. yüzyılda başlayıp, 16. yüzyılda doruğa ulaşan ve 19.yüzyıla kadar süren çitleme hareketi eşlik etmiştir (Hunt, 2009: 44; Kaymak, 2011: 169). Çitleme hareketi, *“nakit paraya her zaman artan oranda gereksinen soylular sınıfının, eskiden otlak olarak herkesin kullandığı toprakları çitle çevirmesi.. ve İngiltere’de gelişen yün ve dokuma sanayiinin yün ihtiyaçlarını karşılamak için koyun otlatmakta kullanması”* ile başlamıştır (Hunt, 2009: 44).

Osmanlı toplumunda gerçek anlamda bir işçi sınıfının ortaya çıkması, bir başka deyişle emeğin giderek özgürleşmesi ve son tahlilde geçimini sağlamak için emek gücünü işgücü piyasasında ücret karşılığında serbestçe satan bir sınıfla üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran bir “sermaye” sınıfının karşı karşıya gelmesi, kökenlerini 19. yüzyılın ilk yarısında bulur (Fişek, 1969: 37).

Osmanlı toplumunda bir işçi sınıfının doğabilmesinin önkoşulu ve doğuş sürecinin birbirini tamamlayan evreleri olarak toprak mülkiyeti hızla belirli ellerde toplanmış, üretici giderek topraktan kopmuş, mal-para ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak yıkılan yerli

sanayiden bir başı-bozuk işçi kitlesi (lumpenproletarya) ve bir yedek sanayi ordusu, oluşan kapitalist üretim ilişkilerinden de bir işçi sınıfı (proletarya) doğmuştur (Fişek, 1969: 38).

“İşçi sınıfının oluşumunda ilk halka, Avrupa piyasalarının artan taleplerine uygun olarak uzmanlaşmış tarımın gelişmesi sonucu, tarım kesiminde ilk kez kapitalist üretim ilişkilerinin belirmeye başlamasıdır. Yabancı sermayenin ve dış ekonomilere bağlanmanın sonucu olarak hızla çöken yerli sanayiye kurtarmak için sürdürülen ilk sanayileşme hareketleri, Osmanlı toplumunda ilk sanayi proletaryasının özünü oluşturmuştur” (Fişek, 1969: 40). Ancak ekonominin giderek dışa bağlanması ve yerli imalatın giderek çökmesi bir sanayi proletaryasının doğmasını geciktirmiştir.

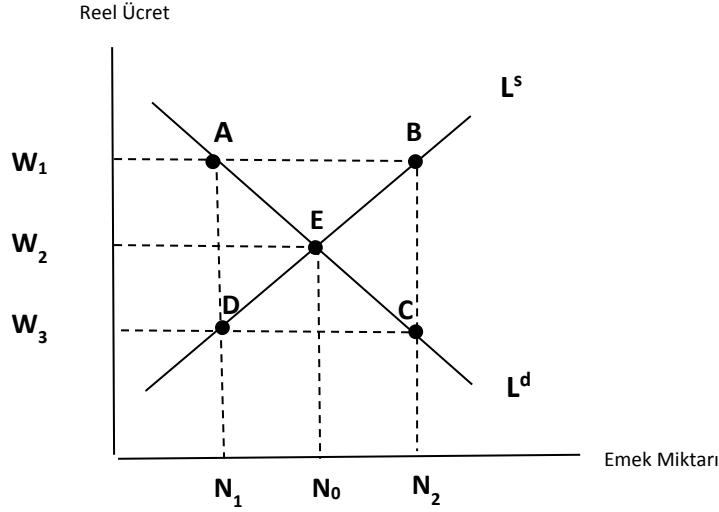
2.1.4. Emek Piyasasında Arz ve Talebin Belirlenmesi ve Ücretin Oluşumu

Emek piyasasında hükümet müdahalesinin olmadığı durumda denge emek miktarı ve ücret düzeyi, piyasa koşullarında oluşan arz ve talebe bağlı olarak belirlenir. Piyasa emek arzı piyasada emeğini arz eden tüm işçilerin emek arz eğrilerinin yatay toplamına eşittir. Bu durumda emek arz eğrisi, ceteris paribus, ücret düzeyi arttıkça emek arzının arttığı pozitif eğimli bir eğri biçimindedir. Piyasa emek talebi ise tüm firmaların emek talep eğrilerinin yatay toplamına eşittir. Emek talep eğrisi, ceteris paribus, ücret düzeyi arttıkça daha az miktarda emek talep edildiği bir yönseme izlemektedir. Bir başka deyişle ücret düzeyi arttıkça talep edilen emek miktarı azalmaktadır. Bu durumda emek talep eğrisi negatif eğimli bir yönelim izlemektedir.

Emek piyasasında hükümet müdahalesinin olmadığı durumda denge emek miktarı ve ücret düzeyi, piyasa koşullarında oluşan arz ve talebe bağlı olarak belirlenir. Atomisite (piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının olması), mobilite, homojenlik ve açıklık koşulları tam rekabet piyasasının koşullarıdır (Dinler, 2012: 278). Her ne kadar gerçek yaşamda tam rekabet koşullarının olduğu piyasalar hayali olsa da emek piyasası bu tür bir piyasa çeşidine yakındır. Alıcı ve satıcıların tek başlarına piyasa fiyatını belirleyemedikleri durumda tam rekabet

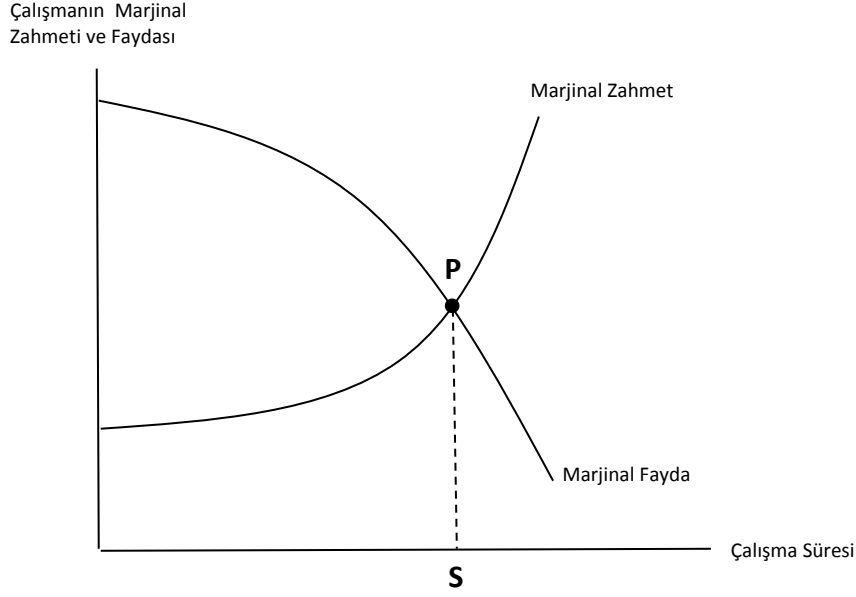
piyasaının atomisite koşulu gerçekleşmektedir. Çok sayıda küçük işyeri ve emeğin bulunduğu bir ekonomide emek talep eden ve arz eden alıcı ve satıcının emeğin cari fiyatına müdahale etme gücü bulamamaktadır. Bu durumda piyasa denge ücret düzeyini kabul etmek zorundadır. İşçiler istedikleri bir iş kolunda çalışmakta veya ücretlerin yüksek olduğu başka bir işkoluna kayabilmektedir. İşgücü akışkanlığının olduğu bu durumda tam rekabet piyasasının mobilite koşulu sağlanmaktadır. İşverenler çalıştıracakları emeğin nitelikleri konusunda bilgiye sahip oldukları gibi işçilerde çalışacakları işin özellikleri ve ücret düzeyi hakkında bilgiye sahiptir. Tam rekabet piyasasının açıklık koşulu bu şekilde sağlanmış olmaktadır. İşgücü piyasasında aynı işi yapan emeğin homojen olduğu varsayılır. Tüm çalışanların aynı yetkinlikle görevlerini yerine getirdikleri varsayılır. Örneğin tüm şoförler veya bahçıvanların aynı kabiliyete sahip oldukları kabul edilir. Ayrıca tüm işyerleri de benzer özellikler göstermektedir. Atomisite, mobilite, açıklık ve homojenlik koşullarının yerine getirildiği işgücü piyasası tam rekabetin bulunduğu ve devlet müdahalesinin olmadığı bir piyasa çeşidi olarak nitelendirilmektedir.

Grafik 3’de tam rekabet koşullarının olduğu bir piyasada denge ücret düzeyinin oluşumu gösterilmektedir. Emek arz ve talep eğrilerinin kesiştiği E noktasında piyasa denge ücret düzeyi gerçekleşmektedir. L^s emek arz eğrisi, L^d ise emek talep eğrisidir. Tam rekabetçi koşullarda firmanın ödemeyi kabul ettiği en yüksek ücret ile işçinin çalışmaya razı olduğu en düşük ücret düzeylerinin kesişimi denge noktasını oluşturur. Şekilde denge ücret düzeyi $(W/P)_2$ ve istihdam edilen emek arz düzeyi N_0 ile gösterilmektedir. Emek arz ve talebinin kesiştiği E noktasında ekonominin tam istihdam düzeyinde olduğu kabul edilir.

Grafik 3: Tam Rekabet Piyasasında Ücretin Oluşumu

A, B, C ve D noktalarında emek piyasası dengede değildir. Bu noktada bulunan bir piyasa zamanla denge ücret düzeyine doğru gelmektedir. Örneğin reel ücretlerin (W_1) düzeyinde olduğu bir piyasada emek talebi (N_1) düzeyindeyken emek arzı (N_2) düzeyinde gerçekleşmektedir. $N_2 > N_1$ olduğundan piyasada AB kadar işgücü arzı fazlası olmaktadır. Firmalar arz fazlasının olduğu bir durumda reel ücretleri düşürme eğilimine girecektir. Reel ücretler (W_2) düzeyine düştüğünde piyasa dengesi sağlanır. Reel ücretin (W_3) olduğunda ise piyasada DC kadar talep fazlası vardır. Emeğe olan talep fazla olduğundan emek arzı bu talebi karşılamadığından işgücü açığı meydana gelmektedir. Firmalar bu açığı kapatmak ve emek arzını arttırmak için reel ücreti artırırlar. Reel ücretler artınca çalışmak isteyen işgücü miktarı artar ve piyasa E noktasında dengeye gelir (Dinler, 2012: 279).

Grafik 4: Çalışma Süresi ile Emegın Marjinal Fayda- Maliyeti Arasındaki İlişki

Emek arzı, çalışmanın marjinal maliyeti ile çalışma sonucu elde edilecek ücretin marjinal faydası tarafından belirlenir. Çalışma süresi arttıkça çalışmanın marjinal maliyeti artmakta ve marjinal faydası azalmaktadır. Emegın marjinal maliyeti ile marjinal fiyatının kesiştiği noktada, veri ücret düzeyinde işçinin çalışmaya razı olduğu saat süresi ile emek arzının düzeyi belirlenmektedir. Emek talebinin düzeyi ise işçinin marjinal verimliliğine bağlıdır.

2.1.5. Türkiye’de Ücret Kavramının Yasal Dayanakları

T.C. Anayasası’nın 55.maddesinde; “*Ücret emegın karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır*” hükmü yer almaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu’nun Ücret başlıklı üçüncü bölümünde, 32. maddede ücret; “*genel anlamda ücret bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır*” şeklinde tanımlanmıştır.

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun (GVK) Ücretler başlıklı üçüncü bölümünde, 61.maddede; “*Ücret, işverene tabi belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para ve ayınlar ile sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatlerdir. Ücretin ödenek,*

tazminat, kasa tazminatı (mali sorumluluk tazminatı), tahsisat, zam, avans, aidat, huzur hakkı, prim, ikramiye, gider karşılığı veya başka adlar altında ödenmiş olması veya bir ortaklık münasebeti niteliğinde olmamak şartı ile kazancın belli bir yüzdesi şeklinde tayin edilmiş bulunması onun mahiyetini değiştirmez”.

GVK’ye göre ücret sayılan diğer ödemeler şunlardır:

- i- “İstisna dışında kalan emeklilik, maluliyet, dul ve yetim aylıklar; Gelir Vergisi Kanunu’nun 23.maddesinin 11.fikrasında “Kanunla kurulan emekli sandıkları ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun⁷ geçici 20’nci maddesinde belirtilen sandıklar tarafından ödenen emekli, malûliyet, dul ve yetim aylıkları (506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici 20’nci maddesinde belirtilen sandıklar tarafından ödenen aylıkların toplamı, en yüksek Devlet memuruna ödenen en yüksek ödeme tutarından fazla ise aradaki fark ücret olarak vergiye tabi tutulur.) (Genel, katma ve özel bütçelerden ödenen bu nevi aylıklar dâhil)”; ve 25.maddesinin 3.fikrasında “Kanunla kurulan emekli sandıkları ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici 20’nci maddesinde belirtilen sandıklar tarafından, kendilerine zat aylığı bağlananlara aylıkları dışında, kanunları veya statüleri gereğince verilen emekli, dul, yetim ve evlilik ikramiyeleri veya iade olunan mevduatı ve sürelerini doldurmamış bulunanlarla dul ve yetimlerine toptan ödenen tazminatlar (506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici 20’nci maddesinde belirtilen sandıklar tarafından ödenen tazminat, yardım ve toptan ödemeler en yüksek Devlet memuruna çalışılan süreye bağlı olarak ödenen tutardan fazla ise aradaki fark ücret olarak vergiye tabi tutulur. Bu mukayesede gerek muhtelif sandıklardan gerek aynı sandıktan muhtelif zamanlarda yapılan

---

⁷ 1964 tarihli ve 506 nolu Sosyal Sigortalar Kanunu’nun yerini, 2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu almıştır.

ikramiye, tazminat ve toptan ödemeler topluca dikkate alınır” hükümlerinde belirtilen emeklilik, maluliyet, dul ve yetim aylıkları ücret sayılır.

- ii- “Evvelce yapılmış veya gelecekte yapılacak hizmetler karşılığında verilen para ve ayınlarla sağlanan diğer menfaatler;
- iii- Türkiye Büyük Millet Meclisi, İl genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri ile özel kanunlarına veya idari kararlara göre kurulan daimi veya geçici bütün komisyonların üyelerine ve yukarıda sayılanlara benzeyen diğer kimselere bu sıfatları dolayısıyla ödenen veya sağlanan para, ayın ve menfaatler;
- iv- Yönetim ve denetim kurulları başkanı ve üyeleriyle tasfiye memurlarına bu sıfatları dolayısıyla ödenen veya sağlanan para, ayın ve menfaatler;
- v- Bilirkişilere, resmi arabuluculara, eksperlere, spor hakemlerine ve her türlü yarışma jürisi üyelerine ödenen veya sağlanan para, ayın ve menfaatler;
- vi- Sporculara transfer ücreti veya sair adlarla yapılan ödemeler ve sağlanan menfaatler”.

2.1.6. Ücretin Unsurları

Türk vergi hukuku, bir ödemenin ücret olarak kabul edilmesi için üç unsuru yeterli görmektedir (Yüce, 2004: 4). Bu unsurlar biraraya geldiğinde elde edilen gelir ücret olarak vergilendirilecektir. Bu unsurlar; bir işverene tabi olma, belli bir işyerine bağlı olma ve hizmet karşılığı olarak bir ödemenin yapılması şeklinde sayılabilir.

Bir işverene tabi olma; çalışanın işverene bağlı olma durumunu ifade etmektedir. İşverene tabiiyet ile ücretin, bağımlı emeğin kazancı olduğu, diğer bir deyişle hizmet akdinden doğduğu ifade edilmektedir. İşin, işverene tabii olarak görülmesi, hizmet akdi bakımından belirleyicidir. Tabiiyet, çalışma koşulları, çalışma süresi ve biçimi gibi faktörler bakımından belirleyici statüdür (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2014: 287). İşveren bir hizmet karşılığı ücret veren tüzel veya gerçek kişilerdir. İşverene bağlılık, fiili veya sözleşme, yönetmelik, tüzük ve

kanunlarla sağlanabilmektedir. Örneğin bir işçinin işverene bağlılığı sözleşme ile, bir devlet memurunun işverene bağlılığı ise kanuna tabidir. GVK'nın 62. maddesinde işveren; “*hizmet erbabını işe alan, emir ve talimatları dâhilinde çalıştıran gerçek ve tüzel kişilerdir*” şeklinde tanımlanmıştır.

Belli bir işyerine bağlı olma; çalışanın mesleki veya ticari bir faaliyetin yürütülmesi için kullanılan yerlere bağlı olma durumunu ifade etmektedir. İş Kanunu'nun 2. maddesi'ne göre; “*İşveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birime işyeri*” denir. Bu tanıma göre ödemenin ücret olarak sayılabilmesi için çalışanın hukuki anlamda işyerine bağlılığı gerekmektedir. Bu, çalışanın fiili anlamda işyerine bağlı olması anlamına gelmemektedir. Çalışan vermiş olduğu hizmeti mutlaka fiilen işyerinde yerine getirmek zorunda değildir.

Vergi Usul Kanunu'nun 156'ncı maddesinde ise işyeri şu şekilde tanımlanmıştır; “*işyeri, mağaza, yazıhane, idarehane, muayenahane, imalathane, şube, depo, otel, kahvehane, eğlence ve spor yerleri, tarla, bağ, bahçe, çiftlik, hayvancılık tesisleri, dalyan ve voli mahalleri, madenler ve taş ocakları, inşaat şantiyeleri, vapur büfeleri gibi ticari, sınai, zirai veya mesleki bir faaliyetin icrasına tahsis edilen veya bu faaliyetlerde kullanılan yerdir*”.

Hizmet karşılığı olarak bir ödemenin yapılması; yapılan ödemenin mutlaka hizmet karşılığı yapıldığını ifade etmektedir. Yapılan ödeme sosyal yardım, bağış gibi hizmet karşılığı yapılmıyorsa ücret olarak nitelendirilmemektedir. Ödeme şekli nakit olabileceği gibi mal olarak ve menfaat sağlanması şeklinde de olabilmektedir (GİB, 2019: 3). Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, yapılan hizmetin yasal olmaması durumunda dahi, örneğin kumarhane işletmesi veya eroin imalathanesi gibi yerlerde görülen hizmetler karşılığında elde edilen para, ayın ve sağlanan diğer menfaatlerin de ücret sayılması ve vergi matrahına dâhil edilmesidir.

2.2.ÜCRET TEORİLERİ

Ücretin çok yönlü bir kavram olması ve sosyo-ekonomik veçheler bakımından ülkeden ülkeye ve tarihsel süreç içerisinde farklılık göstermesi nedeniyle birbirinden farklı pek çok ücret teorisi vardır. Farklı tarihsel dönemlerde geliştirilen ücret teorilerinin en yaygın sınıflandırılma biçimi ise klasik ve modern ücret teorileri şeklindedir.

2.2.1. Klasik Ücret Teorileri

18.yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl boyunca ortaya konan teoriler klasik ücret teorileri olarak adlandırılmaktadır. Doğal ücret teorisi, ücret fonu teorisi ve artı değer teorisi şeklinde üçlü bir ayırım yapılmaktadır.

2.2.1.1. Doğal Ücret Teorisi

18.yüzyılın sonlarında İngiltere’de doğmuştur. Adam Smith’in başlattığı ve Ricardo’nun geliştirdiği doğal ücret teorisi, İngiltere’de klasik iktisat görüşünün hâkim olduğu yıllarda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Temel argümanı, ücret düzeyini belirleyecek temel unsurun işçinin bedensel gereksinimlerinin karşılanması fikrine dayanır. Smith, işçinin soyunu devam ettirebilmesine yetecek kadar ücret alması gerektiğini iddia eder. Ricardo ve Malthus nüfus artışına imkân verecek bir ücret düzeyinin asgari ücret düzeyinin üzerinde olması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Doğal ücret teorisi, Malthus’un Nüfus Teorisi’ne dayandırılmıştır. Kısa dönemde olmasa da uzun dönemde piyasa ücreti ve doğal ücretin aynı noktada buluşacağı tezi üzerine kurulmuştur. Ücretlere ilişkin böyle katı bir otomatik mekanizmayı kabul etmelerinden dolayı Doğal ücret teorisi, “Tunç Kanunu” olarak da anılmaktadır. Klasik economicilerin doğal ücret kuramı, sosyalist Ferdinand Lasalle tarafından, insafsız bir Tunç Kanunu olarak nitelendirilmiştir. Lasalle, doğal ücret mekanizması ile işçilerin yaşama düzeylerinin iyileştirilmesinin mümkün olmadığını, dolayısıyla ekonomik ve toplumsal düzenin değişmesi gerektiğini öne sürmüştür (Talas, 1983: 19).

Adam Smith, Milletlerin Zenginliği kitabının “Emeğin Ücretleri Üzerine” başlıklı bölümünde ücreti, emek ürünü olarak değerlendirir (Smith, 2014: 70). Toprağın benimsenip mal mevcudunun birikmesinden önceki ilkel dönemde emeğin tüm ürünü işçiye aitti. Çünkü kendisine ortaklık edecek bir mal sahibi yahut efendisi yoktu. Ancak toprağın özel mülk olarak edinilmesi ile birlikte mal sahibi emeğin ürününden pay ister ki bu da ücretten ilk kırılan “rant”tır. Emeğin ürününden ikinci kırılan, işçiyi çalıştıran çiftçi, diğer bir deyişle efendisinin el koyduğu “kar”dır. İşçilerin emek ürününden yapılan bir diğer kırıntı, bir patron/ ustanın ortak olduğu paydır. Smith’e göre ortalama emek ücretleri, hemen her yerde çıkarı birbirinin aynı olmayan işçi ile karşısındaki mal mevcudu sahibi arasındaki sözleşmeye dayanır. İşçiler emek ücretlerini artırmak, ustalar ise elden geldiğince indirmek için aralarında birleşmeye meyillidirler. Bu iki taraftan biri olan ustalar hem sayıca az olmaları nedeni ile hem de kanunen birleşmeleri önünde bir engel olmadığı için daha kolay örgütlenebilirler. Emek ücretlerini oldukları kertenin üstüne çıkarmamak için her zaman, her yerde bir nevi zımni, ancak sürekli bir birleşme içindedirler. Üstelik bu durum oldukça olağan bir durum kabul edildiği için çoğu zaman duyulmaz. Oysaki işçilerin birleşmesi hiç de böyle sessiz sedasız değildir. Onların birleşmesi her zaman gürültülüdür. Smith’ göre işçiler ümitsizlik içindedirler. *“Ya açlıktan ölmek ya ustalarının gözünü korkutarak isteklerinin yerine getirilmesi için çarçabuk onama koparmak zorunda bulduklarından, işi Allah’a kalmış insanların çılgınlık ve taşkınlığı ile davranırlar”* (Smith, 2014: 73). Smith, ayrıca işçilerin bu “velveleli patırtıdan” fayda görmek bir yana genelde işçinin cezalandırılması ya da mahvından başkaca bir sonuç elde edemeyeceklerini belirtmiştir.

Smith’e göre emek ücretlerinin yükselmesini sağlayan şey ulusal zenginliğin sürekli artışıdır. Bununla birlikte bir ülkenin zenginliği çok büyük olsa da yüzyıllarca aşağı yukarı aynı büyüklükte kalmışsa emek ücretlerinde artış beklenmemelidir. Çünkü işçilerin

sayısındaki artış, aralarındaki rekabeti artırır ve ücretlerin yükselmesinin önünde bir engel oluşturur.

Smith'e göre emek ücretleri çalışmanın körükleyicisidir; emeğin bolca ödüllendirilmesi, halk tabakasının çalışmasını artırır (Smith, 2014: 89). Bununla birlikte özellikle parça başı ücretle çalışılan iş kollarında işçilerin fazla kazanma arzusu, aşırı emek sarfıyla kendilerini aşırı yıpratıp sağlıklarını örselemeye sürükleyebilir. Örneğin Londra'da ve bazı başka yerlerde bir marangozun tam gücünü sekiz yıldan fazla korumasının beklenemeyeceği belirtilmiştir.

Smith, emeğin para olarak ödenen karşılığının iki şarta bağlı olduğunu; emeğe karşı olan talep ile yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin fiyatına göre düzenlendiğini belirtir (Smith, 2014: 94). Bu düşünceye göre yiyecek içecek fiyatının düşük olduğu yerde, emeğin para ile belirtilen fiyatı bazen yüksek olmakla birlikte talep aynı kaldığında, yiyecek içecek fiyatı yüksekse emek fiyatı daha yüksek olacaktır.

Emeğin hem gerçek hem de para ile belirtilen fiyatı bolluk ve kıtlık dönemlerinde de değişkenlik gösterir.

“Ansızın ortaya çıkan olağanüstü bir bolluk yılında, emek kullanan patronların çoğunun elinde, bir yıl önce kullanılan fazla adam tutup çalıştırmaya yetecek ödenek bulunur. Bu olağanüstü sayıyı bulmak her zaman kolay olmaz. Böylece, fazla işçi isteyen ustalar, bunları elde edebilmek için birbirleriyle açık artırma yaparlar. Bu, bazen işçi emeğinin gerçek bedelini de para olarak verilen karşılığını da yükseltir” (Smith, 2014: 94).

Darlık yıllarında işten çıkarmalar olur, bu kez işçiler iş bulmak için birbirleriyle açık eksiltmeye girerler. Bu da bazen işçi emeğinin hem gerçek pahasını hem de para ile belirtilen fiyatını düşürür.

Ricardo, *Siyasal İktisadın Ve Vergilendirmenin İlkeleri* adlı eserinin “Ücretler Üzerine” başlıklı bölümünde emeğin bir doğal, bir de piyasa fiyatından bahseder. Ricardo'ya göre emeğin doğal fiyatı, emekçilerin soylarını bir artma ya da azalma olmaksızın korumaları ve sürdürmeleri için gerekli olan fiyattır (Ricardo, 2013: 67). Bu fiyat da emekçinin kendisini ve ailesini geçindirebilmek için gerekli olan besin ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatına bağlıdır. Emeğin piyasa fiyatı ise, emekçiye gerçekte ödenen fiyattır. Arzın talebe oranını

düzenleyen doğal işleyişle belirlenir, emek kıt olduğunda pahalı, emek bol olduğunda ucuzdur.

Ricardo emeğin doğal fiyatı ile piyasa fiyatının sürekli bir buluşma eğilimi içinde olduğunu öne sürer. Nüfustaki artış veya azalış, sermaye miktarındaki düşme veya artma ile fiyatlardaki iniş-çıkışlar hep doğal düzen içerisinde dengeye gelir ve emeğin doğal fiyatı ile piyasa fiyatı denge düzeyini bulur. Ricardo da ücretlerdeki değişikliğin nedenleri konusunda Smith'le aynı düşünceyi paylaşmaktadır; ücretler iki nedenle düşer ya da yükselir. Birincisi emek arzı ve talebi, ikincisi ücretlerin harcandığı malların fiyatıdır. Ricardo salt arz ve talep açısından bakıldığında toplumun doğal gelişimi içinde ücretlerin düşme eğilimi taşıdığını belirtir. Çünkü emekçiye olan talep, arzdan daha düşük bir hızda artacaktır. Bu da ücretlerin düşmesiyle sonuçlanacaktır. Bununla birlikte ücretler aynı zamanda harcandıkları malların fiyatlarıyla da belirlenmektedir. Ricardo'nun kuramı emeğin miktarına bağlıdır. Sermaye ve emeğin göreceli değeri, fiyatların farklılaşmasına ve ücretlerde değişikliğe yol açar (Douglas, 1964: 34).

Ricardo düşük ücretlerin, emekçiler için nasıl kötü koşullar oluşturduğunu şu şekilde ifade eder. *“Emekçi sınıfların en az beklentiye sahip olduğu, en ucuz besinlerle yetindiği ülkelerde, halk her türlü talihsizliklere ve sefalete açık biçimde yaşar. Yıkımdan kaçabileceği yer yoktur, güvenceyi daha kıt kanaat geçineceği bir düzeye çekilmekte de arayamaz, çünkü insanlar zaten dibe vurmuş olduklarından, daha aşağı düzeye düşemezler”* (Ricardo, 2013: 73).

Ricardo, rantların yükselmesi ile ücretlerin yükselmesi arasındaki farkı da satın alma gücü açısından değerlendirir. Öyle ki toprak sahibinin rantı hem parasal tutar hem de zahire miktarı bakımından artarken, -fiyatı yükselen zahire ile daha fazla miktarda daha düşük fiyatlı ürün alma gücü elde eder, emekçinin para cinsinden ücreti artar fakat zahire cinsinden ücreti azalır. Bu durum, emekçinin genel durumunu kötüleştirirken, toprak sahibinin sürekli iyileşmesi ile sonuçlanacaktır.

Esasen bu teoriye yöneltilen eleştiriler, teorinin dayanağı olan Malthus'un Nüfus Teorisi'nden kaynaklanmaktadır. Malthus'un teorisine göre, nüfus artış hızı geometrik dizide, gıda maddelerindeki artış ise aritmetik dizide artmaktadır (Malthus, 1798: 33-34). Kurama göre nüfus artış hızı kontrol altına alınamazsa ücret düzeyi zorunlu olarak düşecektir. Bu görüşün gerçekleşmemiş olması, doğal ücret teorisinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Doğal ücret teorisine yöneltilen bir başka eleştiri, nüfus ile gelirin birbirine paralel olarak artıp azalacağı savına ilişkindir. Bu iki parametre arasında yıllar içinde görülen ters yönlü ilişki de doğal ücret teorisinin güvenilirliğine ilişkin soru işaretleri uyandırmıştır.

2.2.1.2. Ücret Fonu Teorisi

John Stuart Mill tarafından ortaya atılmış ve 19. yüzyıl sonuna kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Bu kurama göre ücret ödemeleri için ülkenin sermaye birikiminden ayrılacak bir fon vardır. Fon, daha önce yapılmış tasarruflardan ve önceki döneme ait karlardan oluşur. Fonun miktarı zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Ancak belirli bir zaman diliminde fonun miktarının sabit olduğu ve ortalama ücretin fondaki miktarın işçi sayısına bölünmesi ile bulunacağı kabul edilmektedir. Eğer fondaki miktar, işçi sayısına göre çok ise ücretler yüksek, az ise ücretler düşük olacaktır. Doğal ücret teorisinde emek arzı ön planda iken, ücret fonu teorisinde emeğe olan talebe önem verilmiştir. Bu görüşe göre emeğe olan talebi belirleyen fon değil, tüketicilerin ürünlere olan talep düzeyidir. Tüketim arttıkça karlar ve dolayısıyla ülkenin sermaye birikimi artacak, bu da ücret ödemelerine tahsis edilen fonun büyümesine katkı sağlayacaktır.

Ancak ücret fonu teorisine yöneltilen pek çok eleştiri vardır. Örneğin teori, sermaye ve işgücü hacminin emek piyasasında esnek olduğunu varsayar. Ancak ne sermaye ne de emek, kısa süreli ücret değişikliklerine karşı hassas değildir (Yücel, 1980: 6). İstatistiklere göre, milli gelir içinde ücretlerin payı, çok uzun dönem dikkate alındığında küçük değişimler göstermekte ve genellikle reel ücretlerdeki hızlı artışlar, ancak ülkedeki sermaye nüfus artış

hızından daha hızlı arttığı takdirde gerçekleşmektedir (Işığışık, 2011: 79). Teoriye yöneltilen bir başka eleştiri ise ücretlerin belirleyicisi olarak sadece işçi sayısını dikkate alması, işçilerin verimliliği, çalışkanlığı, zekâsı, üretim tekniklerindeki gelişmeleri, teknolojik buluşları, emeğin pazarlık gücü gibi pek çok faktörü göz ardı etmesidir. Emeğin verimliliği, bu fonun miktarını önemli düzeyde etkiler. Sermayenin verimliliğini artırıcı önlemler, fiyat bakımından emeğe oranla daha elverişli ise girişimci, sermayesinin büyük bölümünü makine ve donanım alımında kullanmayı tercih eder ve ücretlerin ödenmesi için ayıracağı fonu azaltır. Eğer emeğin verimliliği, girişimci için sermayeye oranla daha elverişli ise işveren daha çok işçi çalıştırmayı tercih eder ve sonunda ücretlerin ödenmesine ayırdığı fonu artırır (Talas, 1983: 22).

2.2.1.3. Artı Değer Teorisi

Marksist teoriye göre bir malın değerini belirleyen şey, o malın üretilmesi için gerekli olan emek-zamandır. Marx'a göre artı değer, emeğin "kullanım değeri" ile "değişim değeri" arasındaki farktır. *Emeğin kullanım değeri*, emeğin fiilen çalıştığı süre içinde ürettiği değer iken, *emeğin değişim değeri*, işçilere kendilerinin ve ailelerinin asgari düzeyde geçimlerini sağlamaları için ödenen ücrettir. Emeğin kendini yeniden üretebilmesi için elde etmesi gereken ücret düzeyi, yani emeğin değişim değeri, emeğin kullanım değerinin daima daha altında bir düzeyde yer alır. Yani işçi, kendi değerinin üzerinde bir değer yaratırken buna sermaye sahibi kar adı altında el koymakta ve bu da artı değeri oluşturmaktadır. Özetle artı değer şu şekilde tanımlanabilir; emeğin kendini yeniden üretmesi için gerekli olan değer (değişim değeri) ile emeğin yarattığı toplam değer (kullanım değeri) arasındaki farktır. Bir başka deyişle artı değer, kapitalist sistemdeki sömürünün açıklaması ve aynı zamanda ölçüsüdür (Desai, 2009: 23).

Marx, “*Ücret, Fiyat ve Kar*”da artı değeri şöyle açıklar;

“İşçi, emek-gücünü kapitaliste sattığından, onun yarattığı tüm değer ya da ürün, belirli bir zaman için, kendi emek gücünün sahibi olan kapitaliste aittir. Böylece üç şilin ödemekle kapitalist, altı şilinlik bir değer gerçekleştirecektir... Bu aynı süreci her gün yinelemekle, kapitalist her gün üç şilin ödeyecek ve her gün altı şilin elde edecektir, ki bunun yarısı yeniden ücret ödemesi için gidecek ve öteki yarısı, karşılığında kapitalistin hiçbir eşdeğer ödemediği artı-değeri oluşturacaktır” (Marx, 2001b: 59).

Artı değer teorisinin temelinde, kapitalist üretim sisteminde emeğin kapitalist tarafından sömürüldüğü, işçinin ürettiği değere, kar payı, faiz adı altında el konularak istismar edildiği düşüncesi yatar.

Teoriye göre artı değeri çoğaltmanın temelde bir mutlak bir de nispi yolu vardır. Mutlak yol çalışma süresini uzatmaktır. Böylece işçinin daha fazla değer üretmesi sağlanırken, ödenen ücrette bir artış yapılmayacak ve emeğin kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki makas açılacaktır. Artı değeri çoğaltmanın nispi yolu ise emeğin verimliliğine ilişkindir. İşçinin çalışma süresinde değişiklik yapılmayarak fakat aynı işgücü ile daha fazla ürün üretilmesi sağlanarak üretim düzeyi artırılabilecektir. Üçüncü faktör ise işçinin reel ücretini oluşturan malların miktarıdır.

Marx’a göre iktisadi toplum biçimlerini birbirinden ayıran şey, artık emeğin, dolaysız üreticiden koparıma biçimidir. Marx, artı değer oranını “*Emek gücünün sermaye tarafından ya da işçinin kapitalist tarafından sömürülme derecesinin kesin ifadesi*” şeklinde değerlendirmektedir (Marx, 2013: 217).

Marx’a göre fakirliğin nedeni sömürüdür. Kapitalistler, artı değere el koyarak işçileri sömürmekte ve işçiyi fakirleştirmektedir. Marx’a göre işgücünün kapitalist toplumda bir meta olduğunu ve her meta gibi onun değerinin de kendini yeniden üretmek için gerekli emek miktarından ibaret olduğunu belirtir. Bu da işçinin geçim giderleri anlamına gelir. Buradan yaşam için zorunlu ücret ya da en az maaş kavramına gelinmektedir. Marx, bu tutarın, teknik buluşlara, zamana ve emek verimliliğine bağlı olarak değişiklik göstereceğini öne sürer. Bu yaklaşıma göre “*1830 yılının yaşam için zorunlu olan en az ücreti, 1960 yılının ücretiyle*

niceliksel olarak kıyaslanamaz” (Mandel, 1998: 27). Yukarıda belirtilen iş gücünün geçim giderleri, esasen işgücünün değerini oluşturmaktadır. Emek tarafından üretilen değer ile emekçinin geçim giderleri arasındaki fark ise artı-değere karşılık gelir. Ve kapitalist düzende emek üretkenliğinin düzeyinin yüksek olması nedeniyle işçinin geçim giderleri daima, ürettiği değer altında kalır. Yani ücretin karşılığı, işgücünün sadece bir bölümü içindir. Bu bölümden fazlası, kapitalistin karşılık ödemedi el koyduğu emek, yani artı-değerdir. Zaten bu artı değer olmasa idi, kapitalist kar edemeyeceğinden hiçbir işveren işçi çalıştırmaya gönüllü olmazdı (Mandel, 1998: 27-28).

Marx’ın kuramı, kapitalist sistemde emeğin artı değer mekanizması ile sömürüldüğünü ve bu nedenle ücretlerin asgari düzeyin üzerine çıkamayacağı düşüncesine dayanır. Ancak Marx bu durumu Malthus’un Nüfus Teorisi yerine “yedek sanayii ordusu” kavramı ile açıklar. Marx’a göre sanayileşme ile birlikte kırdan kente bir nüfus göçü yaşanacak ve sermaye yoğun teknolojinin daha fazla kullanılmasıyla birlikte işgücü talebi azalacaktır. Böylelikle kentlerde iş bulamayan bir yedek proleter ordusu oluşacak ve işverenler diledikleri ücretten işçi çalıştırma imkânına sahip olacaktır (Öztürk, 2005: 35). Yedek sanayii ordusu, işgücü piyasasında işgücü arzının işgücü talebinin daima üzerinde olmasına yol açar ve bu da ücretlerin sürekli olarak asgari geçim düzeyinde kalmasına neden olur. Marx’a göre, asgari geçim ücretlerinin sürekliliği, kapitalist düzenin çarklarına içkindir. Teknoloji ilerledikçe işten çıkarmalar artacak ve böylelikle yedek sanayi ordusu günden güne kalabalıklaşacaktır. İşverenin yüksek ücret isteyen işçiyi, yedek sanayi ordusu ile tehdit etmesi, fakirlerin koşullarında bir iyileşmenin gerçekleşmesini imkânsız hale getirecektir (Barber, 2007: 173).

Artı değer kuramının önceki klasik kuramlardan farkı, ücret teorisini tarihsel süreç bağlamında ve politik bir perspektifle ele almasıdır. Bu kuram, farklı toplumsal sınıflar arasındaki ücret ilişkisini, sermaye-emek mücadelesi temelinde ve tarihsel bağlamda yorumlamaktadır.

2.2.2. Modern Ücret Teorileri

18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılda geçerli olan klasik ücret teorileri ücret düzeyinin belirlenmesinde emek değerini esas alıyordu. Ancak 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılda geliştirilen kuramlar üretimin diğer faktörlerini ön plana çıkarmıştır (Ar, 2007: 70). Bu kuramlar; marjinal verimlilik teorisi, pazarlık gücü teorisi, satın alma gücü teorisi ve etkin ücret teorisidir.

2.2.2.1. Marjinal Verimlilik Teorisi

Alman ekonomist Johann Heinrich von Thünen (1783-1850) tarafından 1826 yılında geliştirilmiştir. Karl Menger, V.B.Bawerk, J.B. Clark, A.Marshall tarafından 20. yüzyılda yoğun bir biçimde tartışılmıştır (Ar, 2007: 71; Kaymaz, 2010: 8). Neoklasik iktisatçılar tarafından geliştirilen bu teori, ücret düzeyinin emeğin marjinal verimliliği tarafından belirlendiği görüşüne dayanır. Marjinal verimlilik teorisi'nde ücret, üretim sürecine katılan en son işçinin toplam çıktıda yarattığı değişiklik olan "marjinal verime" eşit olacaktır (Işığışık, 2011: 86).

Bu teoriye göre emek piyasasında tam rekabet koşulları geçerlidir. İşverenlerin, üretime katılan her üretim faktörünün maliyetini ve verimliliklerini hesaplayarak ödeme yaptıkları kabul edilir. İşverenler, işe alınan son işçinin yarattığı değer, maliyetini karşıladığı sürece işçi alımına devam etmektedirler. İşçinin maliyeti, yarattığı değer üstüne çıktığı andan itibaren işçi alımına son verilmektedir. Bu durumda, en az üretici durumundaki işçinin verimliliğine ödenen ücret düzeyi, genel ücret düzeyi olarak kabul edilmektedir.

Marjinal verimlilik teorisi, işgücü sunumunda tam bir hareketsizliği kabul etmektedir. İşgücü, ücretin belirlenmesinde yalnız sayısı ile bir rol oynayabilecek, ücretler üzerinde başka herhangi bir etkisi bulunmayacaktır. Bu görüş, ücretlerin belirlenmesinde sadece işverenlerin belirleyici olduğu görüşüne dayanmaktadır; sendikalar, toplu iş sözleşmeleri vb. mekanizmalar yolu ile işçilerin pazarlık gücüne sahip olduklarını göz ardı etmektedir. Ancak

bu etkenler de marjinal düzeyin verimliliğini ve ücret düzeylerini etkileyen unsurlardır (Talas, 1983: 27). Ücretlerin belirlenmesinde sınıf mücadelesi kritik rol oynar (Lebowitz, 2006: 139).

Marjinal verimlilik teorisi, ücret farklılaşmasını marjinal ürünün miktar veya kalitesi ile açıklamaktadır. Örneğin vasıflı işçiler, ürettikleri marjinal ürünün değeri yüksek olması nedeniyle daha yüksek ücret alırlar (Ar, 2007: 72).

Teoriye yöneltilen eleştirilerin ilki, teorinin varsayımlarına ilişkindir. Tam rekabet piyasasını, emek ve sermayenin tam mobilitesini, verimlilik artışının ölçülebileceğini, işverenler arasında mutlak ve tam rekabetin varlığını kabul eden marjinal verimlilik teorisi, bu varsayımların gerçekliğine ilişkin eleştirilmektedir. Bir diğer eleştiri ise marjinal verimliliğin ölçülmesinin zorluğu konusundadır.

2.2.2.2. Pazarlık Gücü Teorisi

19. yüzyıl sonlarında London School of Economics'in kurucuları olan Sidney Webb (1859-1947) ve Beatrice Webb (1858-1943) tarafından geliştirilmiştir. Beatrice Webb, toplu sözleşme terimini ilk kullanan kişidir. Sidney ve Beatrice Webb'ler, yaşadıkları dönemde işgücü ve yönetim sorunlarına ilişkin sosyal bilimler çalışmalarına öncülük etmişlerdir. Fabian topluluğunun en önemli üyeleri olan İngiliz sosyalist çift, sosyal adalet ve etkin yönetimin el ele yürüdüğü düşüncesini savunmuşlardır (Kaufman, 2014: 24).

Pazarlık gücü teorisinde ilerleyen yıllarda Arthur Cecil Pigou (1877-1959) ve Maurice Dobb (1900-1976) katkıda bulunmuşlardır. Esasen teorinin nüvesi Adam Smith'in işçiler ve işverenlerin örgütlenme koşullarını ele aldığı Milletlerin Zenginliği'nde yer almaktadır.

Teorinin özünde ücret düzeyini belirleyen unsurun işçiler ve işverenler arasındaki pazarlık gücü olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünceye göre bir alt bir de üst düzeyde iki ücret vardır. Alt düzey, işçilerin çalışmaya razı oldukları en alt düzeyi, üst düzey ise işverenlerin ödemeye razı oldukları en üst düzey ücrettir. Ödenecek ücret bu tavan ve taban ücret arasında bir yerde belirlenir. Bu da tarafların pazarlık gücüne bağlı olarak farklılık gösterecektir.

İşçilerin pazarlık gücünü etkileyen faktörler sendikaların örgütlenme gücü, işçilerin düşük ücretlere karşı direnme gücü gibi etkenlere bağlıdır. İşverenler açısından ise işletmenin aynı üretim dalında faaliyet gösteren firmalarla rekabet gücü, ücretlere bağlı olarak yaşanabilecek kazanç kayıpları, yani ücretin üretim maliyetindeki payı, emek verimliliği, sermayenin emeği ikame etme durumu işletmelerin ücret düzeyindeki direnç durumunu etkileyen unsurlardır. Ayrıca pazarlığın iki tarafında yer alan sermaye ve emeğin pazarlık ve müzakere güçleri de birbirini etkilemektedir.

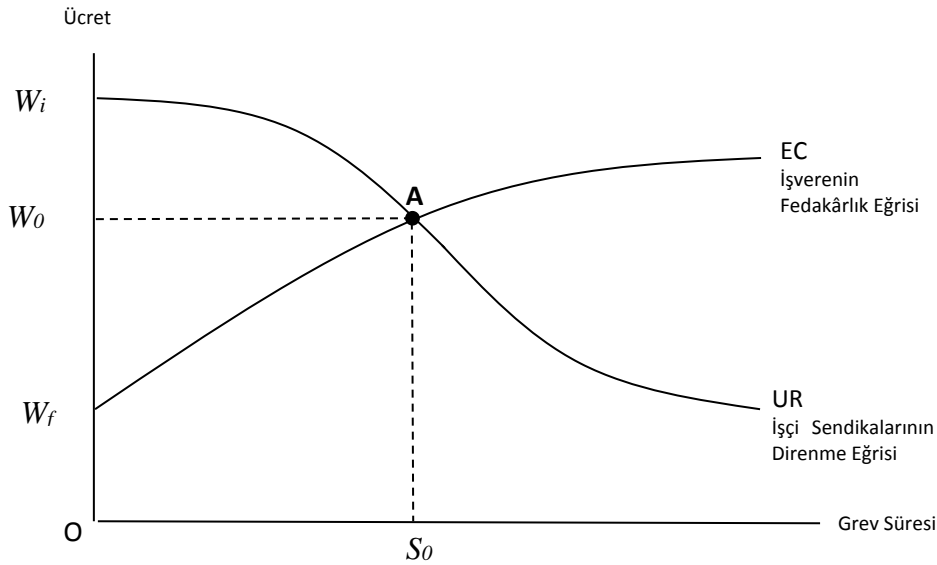
Pazarlık gücü kuramında sadece ücret düzeyleri değil, çalışma şartları, çalışma süreleri ve işçilerin özlük hakları gibi diğer hakları da tartışılmakta ve bir uzlaşma sağlanması hedeflenmektedir. Bu yönüyle diğer ücret teorilerinden ayrılmaktadır. Pazarlık gücü teorisinin ilk uygulamaları, işçilerin henüz örgütlenmediği dönemlerde, sanayi devriminin ilk yıllarında örgütlenme haklarının yasak olduğu zamanlarda bireysel düzeyde gerçekleşmiştir (Talas, 1983: 28). Bu dönem, işçilerin işverenler karşısında örgütlenemediği, güçsüz kaldığı bir dönemdir. İşçilerin çalışma koşullarının ve sosyal haklarının en kötü koşullarda olduğu, kapitalist üretim ilişkilerinin en acımasız biçimde sürdüğü bu konjonktürde ücretler işçi ile işverenler arasında bireysel görüşmeler neticesinde belirleniyordu. Taraflar arasındaki müzakerelerin bireysel düzlemde toplu görüşmeler düzlemine evrilmesi ile birlikte pazarlık gücü teorisi daha etkin bir biçimde işlemeye başlamıştır. Sendikal hakların gelişmeye başlaması ile birlikte işçilerin örgütlenmesi hız kazanmış ve pazarlık güçleri artmıştır.

Pazarlık kuramının kurucuları ve geliştiren kimseler olan Sidney ve Beatrice Webb'ler ve Clark, 20. yüzyılın başından itibaren ancak işçilerin örgütlenmiş olarak yapacakları toplu pazarlık ve müzakereler ile işverenlerin daha çok kazanma arzusunun kaynaklandığı daha düşük ücret ödeme eğilimleri karşısında bir direnç oluşturulabileceğini öne sürmüşlerdir (Talas, 1983: 29). Çünkü pazarlık yolu ile makul bir ücretin tespit edilebilmesi için işverenlerin hakkaniyetli davranması ya da pazarlık eden her iki tarafın eşit olması gerekir.

Geçmiş dönemlerde, özellikle sanayi devrimi yıllarında eşit müzakere gücünün yokluğu dengesiz rekabet nedeniyle gelir dağılımında adaletsizliğe yol açmıştır. Ancak emek piyasasında işçilerin örgütlenerek tekel durumuna gelmeleri, onların pazarlık gücünü artıran bir gelişme olmuştur.

Pazarlık gücü teorisi, emek piyasasında kısa dönemde bir iş kolu, sanayii ya da bir firma içinde ücretlerin saptanmasında izlenen mekanizmanın pragmatik bir anlatım biçimi olarak değerlendirilmektedir (Öztürk, 2005: 39). Teoriye yöneltilen en önemli eleştiri, diğer teoriler gibi uzun dönemde geçerli olan kuralları ortaya koymaması, sadece kısa dönemde ücret düzeylerine ilişkin teorik açıklamalar getirmesi şeklinde özetlenebilir.

Toplu pazarlık teorisi çerçevesinde ücret seviyelerinin oluşum süreci Grafik 5'te görüldüğü üzere John Hicks Modeli'nde ele alınmıştır. Bu modele göre ücret, işçi sendikasının direnme gücü ile işverenin taviz verme eğilimine bağlı olarak belirlenir.

Kaynak: Ehrenberg ve Smith: 2012: 464

Grafik 5: Hicks Modeli

Sendikanın ücret düzeyine ilişkin talep ettiği yüzde artış ve işverenin vermeye istekli olduğu artış, beklenen grev süresine göre nasıl değişir sorusunu Hicks Grafik 5'te gösterilen

diyagram ile analiz etmiştir (Ehrenberg ve Smith, 2012: 464-465) Burada W , işçi ve işverenin pazarlık ettiği yüzde ücret artışını göstermektedir. Grev öncesinde işveren tarafından teklif edilen en yüksek ücret düzeyi W_f düzeyindedir. Bu teklifin reddedilmesi ve greve gidilmesi durumunda, işveren birikmiş stoklar ve gönüllü çalışanları kullanarak kısa vadede faaliyetlerine devam edebilir. Ancak grev süresi uzadıkça ortaya çıkan iş kayıpları ve müşterilerden gelen şikâyetlerle karşı karşıya kalan işveren, grevi sona erdirmek için ücret teklifini artıracaktır. İşverenlerin, grev süresi uzadıkça ücret teklifini artırmaya yönelik istekliliği yukarı doğru eğimli *EC (Employer Concession Schedule) fedakârlık eğrisi* ile gösterilmektedir. Pazarlığın diğer tarafı işçi sendikası ise grev öncesinde talep ettiği W_i ücret düzeyini, grev süresince işçilerin gelir kayıplarını göz önünde bulundurarak ücret taleplerini düşürmeye başlar. Grafik 5'te *UR (Union Resistance Curve) direnme eğrisi*, aşağı doğru eğimli olan işçi sendikasının ücret talep eğrisini göstermektedir. Grev süresi uzadıkça sendikanın talep ettiği ücret düzeyi azalacak ve işverenlerin teklif ettiği ücret düzeyi artacaktır. Fedakârlık ve direnme eğrileri grev süresi S_0 'a geldiğinde W_0 ücret düzeyinde kesişecek ve ücret pazarlığı son bulacaktır. Bu nokta dışındaki her ücret düzeyinde taraflar grevde olacaklar ve grevin maliyeti her iki taraf için de hesaplanarak direnme ve fedakârlık düzeylerinde birbirine yaklaşan bir eğilim söz konusu olacaktır.

2.2.2.3. Satın Alma Gücü Teorisi

John Maynard Keynes (1883-1946) tarafından oluşturulmuştur. Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı" adlı eserinde teoriye ilişkin görüşleri yer almaktadır. Keynes'in genel istihdam kuramına göre işsizlik ve düşük üretime neden olan ekonomik krizler, talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Talep yükseldikçe üreticilerin yatırımlarını artıracığı varsayılmaktadır. Satın alma gücü teorisine göre de tüketim ve yatırım harcamaları ekonomide uyarıcı etki yaratacağı için efektif talep artırılarak istihdam ve ücret düzeyi ile emeğin marjinal verimliliği artırılabilir.

Satın alma gücü teorisine göre ücretleri düşürmek, tüketimin azalmasına yol açacak ve bu da mal ve hizmetlere olan talebin azalması anlamına gelecektir. Bu durum istihdam düzeyini düşürerek işsizliğin artması ile sonuçlanacaktır. Başka bir ifade ile işgücü arzının yüksek olması nedeniyle ücretler düşürülse bile efektif talep artmadığı sürece işgücüne olan talebi arttırmayacaktır (Serdaroğlu, 1997: 58). İstihdam düzeyindeki ve parasal ücretlerdeki aynı anda bir düşüş ilk olarak işgücünün marjinal veriminin artmasına ve marjinal maliyet ile fiyatların azalmasına yol açmaktadır. İkinci olarak fiyatlardaki düşüş ücretlerdeki düşüşten daha fazla olduğundan reel ücretler artar ve istihdam düzeyi parasal ücretlerin artan fonksiyonu, reel ücretlerin ise azalan fonksiyonu olacaktır (Akyüz'den akt Serdaroğlu, 1997: 58).

Keynes, ücret oluşumunu analiz ederken diğer klasik ekonomistlerden bireyler arası etkileşimi dikkate alması yönü ile ayrılır. Örneğin bir bireyin yatırım veya tasarruf kararı, bu karardan bağımsız herhangi bir kişiyi etkileyecektir. Benzer şekilde bir bireyin harcaması ile diğer bireyin gelirini oluşturan karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Keynes'ten akt. Ar, 2007: 73). Bu kuram, ekonomik düzende politik etkenlerin, ekonomik etkenler kadar önemli olacağı varsayımına dayanır.

Keynes, milli gelir ve istihdam düzeyinin toplam harcama düzeyi ile ilişkili olduğunu kabul eder. Dolayısıyla tüketim ve yatırım harcamalarının belirli bir düzeye kadar artırılması ve korunmasının, ekonomide tam istihdama ulaşılmasına önemli düzeyde etki edeceğini öne sürer. Ancak bu durum, işsizliğin talep yetersizliğinden kaynaklandığı ekonomilerde daha geçerli görünmektedir. Eğer işsizlik, sermaye yetersizliğinden kaynaklanıyorsa ücretler artırılsa dahi, üretim artışı sağlanamadığından, satın alma gücü artan bireyler enflasyonist bir baskı yaratacaktır. Dolayısıyla satın alma gücü teorisi işsizliğin, sadece toplam efektif talep yetersizliğinden kaynaklandığı sınırlı bir durumda geçerli olduğu konusunda eleştirilmektedir.

Bir diğeri eleştirir Keynes'in ücretlerin katı olduğu konusundaki görüşlerinin yeterli mikro iktisadi temellere dayanmadığı yönündedir. Bu bağlamda 1980'lerde bir grup iktisatçı Keynes'in görüşlerini mikro iktisadi temellere dayanarak açıklamayı amaçlamıştır. Bu gruptaki iktisatçılar Yeni Keynesyen Yaklaşımını ortaya koymuştur (Bilir, 2017: 192) Neoklasik iktisat anlayışında esnek ücretler işgücü piyasasını kendiliğinden dengeye getirirken, Yeni-Keynesyen görüşte katı olan ücretler işgücü piyasasının kendiliğinden dengeye gelmesini engellemektedir (Bilir, 2017: 206). Uzun dönemli ücret sözleşmeleri, işsizlik sigortası, işveren ve işçi arasındaki güven sorunu nominal ücretlerin yapışkan olmasının sebepleri arasında sayılabilir (Bilir, 2017: 193).

Farklı heterodoks yaklaşımların etkileşiminden doğan Post Keynesyenizm ise neoklasik ana akım işgücü piyasasına alternatif bir model sunar. İstihdam piyasasının, makroekonomik çevreden bağımsız olarak kısmi bir analiz yoluyla değerlendirilemeyeceğini öne süren Post Keynesyenist akım fiyat düzeyinin, nominal ücretlere bağlı olarak belirlendiğini ortaya koymuştur (Heise, 2017: 3-4). Emek arzının, beklenen fiyat düzeyi ve nominal ücretlere bağlı olarak belirlendiği, gelir ve istihdamdaki dalgalanmaların temel nedeninin ise beklentilerden kaynaklandığı argümanları öne çıkmaktadır. Beklentilerdeki belirsizliğin dalgalanmalara neden olduğunu öne sürmektedirler. M.Kalecki, H.Minsky, J.Robinson, P.Davidson, S.Weintraub öncülüğünde geliştirilen bu yaklaşım, ekonomideki pek çok sorunun temelinde çeşitli grupların ekonomiden daha fazla pay alma girişimleri olduğunu belirtmektedirler. Kalecki'nin çalışmalarından hareketle toplam talebin ücret yanlı büyüme (*wage-led*) ile artırılacağı, bölüşüm sorunun çözümünde maliye politikasının etkin bir politika aracı olarak kullanılması gerektiği argümanları ön plana çıkmaktadır (Cömert, 2019: 41). Post Keynesyen iktisatçılara göre fiyatlar, nominal maliyetler üzerine bir mark-up konularak hesaplanır ve bu nedenle emek piyasasında nominal ücretlerin ayarlanması, reel ücretleri azaltıcı etki yaratmaz. Bu bağlamda nominal ücretlerdeki değişmelerin, reel ücretleri

etkilemediği, nominal ücretlerin düşürülmesi yoluyla eksik istihdamın azaltılamayacağını öne sürmektedirler (Tarhan ve Kaya, 2011: 228). Sonuç olarak tüm Keynesyen iktisatçıların ortak görüşü nominal ücretlerin katılığı tezi üzerine kuruludur. Keynesyen iktisatta genel denge analizleri, ücretlerin aşağı doğru katılığını ortaya koymaktadır. Bu durumun nedeni ise uzun dönemli istihdam kontratlarına dayandırılmaktadır. Özellikle sendikal örgütlenmenin güçlü olduğu sektörlerde ve ekonomilerde nominal ücretlerin aşağı yönlü inişinin neredeyse imkânsız olduğu vurgulanmaktadır.

Ball (1987), nominal ücret katılıklarının sebebinin uzun dönemli ücret sözleşmeleri olduğunu belirtmiştir. Uzun dönemli ücret sözleşmelerinin yapılmasının hem işveren hem de işçiler için çeşitli olumlu yanları vardır. Bu avantajlardan dolayı işverenler ve işçiler uzun dönemli sözleşmelere yönelirlerse ücretler çok daha az sıklıkla değiştirilebilecektir. Bir başka ifade ile genel ücret düzeyi sözleşme dönemi boyunca değişmeyeceğinden, ücretler, nominal şoklara daha yavaş bir şekilde tepki gösterecektir (Abdioğlu, 2010: 30). İşsizlik sigortası ve diğer sebepler de aşağı yukarı benzer nedenlerden dolayı ücretler, nominal ücretlerde oluşan şoklara yavaş tepki verecektir. Fischer (1977), nominal şoklara daha yavaş tepki veren ücret katılıklarının kısa dönemde reel etki yaratabileceğini ortaya koymuştur (Abdioğlu, 2010: 17).

2.3. ÜCRETLERİN VERGİLENDİRİLMESİ

Emek gelirinin vergilendirilmesi, ekonomik, sosyal ve politik açımları olan bir konudur. Diğer üretim faktörleri ile kıyaslandığında emeğin daha korunmasız olması, devletin emek gelirinin vergilendirilmesinde çalışanı koruyucu bir politika izlemesi gereğini zorunlu kılar. Bu, aynı zamanda sosyal devlet olma ilkesinin de bir gereğidir.

Kısmen teorik, kısmen de uygulamadan doğan kaygılarla, ödeme gücünün üç göstergesi olan gelir, servet ve harcamalar içerisinde gelir, ötekilere oranla artan bir önem kazandığından günümüzde hemen bütün ülkelerin gelir sistemleri içerisinde gelirden alınan vergiler büyük bir ağırlık taşımaktadır (Uluatam, 1978: 233).

Dünyada gelir vergisinin tarihine ilişkin bulgular, 18. yüzyıl İngiltere'sine uzanmaktadır. Bugünküne benzer biçimiyle gelir vergisi, dünyada ilk kez İngiltere'de 18.yüzyılın sonlarında, 1799 yılında, Napolyon yönetimindeki Fransa ile yapılan savaşı finanse etmek için uygulamaya konulmuştur (Akdoğan, 1980: 52). Waterloo'da Napolyon'un yenilmesinden sonra 1816 yılında gelir vergisi yürürlükten kaldırılmış, 1842 yılında bütçe açığının artması üzerine İngiltere'de yeniden getirilmiştir (Öner, 2005). Kişisel gelir vergisi, 19.yüzyıldan itibaren Almanya'da 1891'de, Fransa'da 1914'de, Belçika'da 1919'da, ABD'de 1913'de genellikle savaşlar sırasında kabul edilerek diğer ülkelere de yayılmış ve vergi sistemlerinin temel taşı olmuştur. Savaşların neden olduğu ek mali yükün finansmanı için gelir vergilerine başvurulmasının tarihi aslında çok daha eskilere dayanmaktadır. “14. yüzyılın son yarısında Venedik, savaş borçlarını ödemek için zoraki krediler, gelir vergileri ve doğrudan mülk vergilerine dayanıyordu (Tilly, 2001: 255).” 16. ve 17. yüzyıllarda ordular büyümüştür ve devlet bütçeleri, vergiler ve borçlar da buna bağlı olarak artmıştır (Tilly, 2001: 142).

Sweezy ve Baran (2007) ise savaş dönemlerinde toplanan bu vergilerin farklı bir rolü olduğuna işaret etmektedirler. Tekelci kapitalizmde sistem sürekli daha çok artık yaratma eğilimine girer ve yükselen bu artığın devlet tarafından massedilmesi için devlet bütçede bir açık yaratır ve bu açıkla harcama yapar. Ardından bu açığın vergiler ile kapatılması ve sürecin sürekli başa dönmesiyle döngüsel bir yönseme izlediği öne sürülür. Bu görüşe göre askeri harcamalar ve savaş harcamaları da artığın devlet eliyle massedilmesi hedefiyle yapılır. Böylece tekelci kapitalizme içkin sermayenin sürekli genişleme eğilimi sonucu yaşanacak krizler önlenmiş olunur. Savaş ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiye dair bir başka yaklaşım ise, savaşların artığın massedilmesi için değil, daha fazla artığa el konulması amacıyla yapıldığı yönündedir.

Türkiye'de gelir vergisinin tarihine bakıldığında kişilerin ticari ve sınai kazançları ile serbest meslek gelirlerinin, daha sonra da ücretlerinin ayrı bir vergiye tabii tutulması

hususundaki denemelerin ilk kez Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1863 yılında temettü vergisi ile başladığı görülmektedir. Zirai kazanç elde edenlerden öteden beri alınan öşür ve ağnam resminin alınmasına bu tarihten sonra da devam edilmiştir. Ortaylı'ya göre vergi, Osmanlı devlet ve toplum düzeninin niteliğini belirleyen ölçütlerden biridir. “Toplum, dini mensubiyet esasına dayanan millet adı verilen gruplara bölünmüş, vergiler bu esasa göre tarh ve tevzi edilmiştir” (Ortaylı, 1979: 139). Cumhuriyet'in ilanının ardından 1920 tarihli ve 24 sayılı Temettü Kanunu'nun yerini 27.12.1926 tarihli ve 755 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu almıştır.

1926 tarihli Kazanç Vergisi beyan usulünü benimseyerek, yükümlülerin gerçek gelirleri üzerinden ve artan oranlı bir tarife ile vergilendirilmelerini esas almıştır. En düşük gelir diliminin oranı % 6 olup birer puan artarak en üst dilimde % 14'e ulaşır. 1929 yılında 1454 sayılı Kanun ile en düşük oran % 12'ye, en yüksek oran ise % 30'a yükseltilmiştir. 1934 tarihli 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu'nda da aynı tarife korunmuştur. 1929 Büyük Buhranın ülkemiz vergi sistemine yansımaları ise iktisadi buhran vergisi zamları ile kendini göstermiştir. 1934 yılında % 20 oranında kazanç vergisi ile tahsil olunan bir zam yapılmış; 1940 ve 1941 yıllarında sırasıyla % 50 ve % 100 oranlarında zamlar uygulanmıştır. 1933 yılından başlayarak Kesin Hesap Kanunlarında ayrıntılı bir şekilde gösterilen kazanç vergisi tahsilatları incelendiğinde bu vergi yükünün önemli bir kısmının kamu kuruluşlarında çalışan ücretliler üzerinde olduğu görülmektedir (Kafaoğlu, 2005: 41). Gelir üzerinden alınan vergiler 1940 yılına kadar maaş ve ücretlere yüklenmiştir. Önemli bir bölümü kamu kesiminde çalışan ücretlilerden kesinti yoluyla alınan vergilerin, gelir üzerinden alınan toplam vergiler içindeki payı, 1932- 1938 döneminde % 79-85, 1939-1942 döneminde % 62-79, 1943-1946 döneminde % 36-46 ve 1947-50 döneminde % 64-72 olmuştur. Bu dönemde J.Picharles, F.Benham, F.Neumark gibi pek çok yabancı iktisatçı tarafından yapılan hesaplamalar vergi

yükünün ücretliler üzerinde yoğunlaştığı yönünde sonuçlara ulaşırsa da ücretler üzerindeki vergi yükünün azaltılması yönündeki önerileri uygulamaya konulmamıştır (Tezel, 1994: 438).

Başlangıçta modern vergiciliğin özelliklerini taşıyan ve zaman içinde daha da geliştirilmesi beklenen kazanç vergisi, mali nedenler ve popülist yaklaşımlar nedeniyle olumlu özelliklerini yitirmiştir (Küsmenoğlu, 2010a: 134). Verginin ıslahına yönelik çalışmaların yetersiz olacağı düşüncesi ile yeni bir vergi kanunu çıkarılmasına karar verilmiş ve 1949 yılında 5421 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK) yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun da yaklaşık 10 yıl yürürlükte kalmasının ardından 1960 tarihli ve 193 sayılı GVK yürürlüğe girmiştir.

1929 Büyük Bunalımına kadarki süreçte Klasik iktisatçılar vergilemenin sadece mali amacı üzerinde durmuşken, bunalım sonrası mali liberalizmin yerini alan müdahaleci devlet anlayışı ile birlikte vergilemenin ekonomik amaçları (vergilerin yatırım kararları üzerindeki negatif etkilerinin ortadan kaldırılması, tasarrufların teşviki) ile sosyal amaçları (gelir dağılımı, istihdam ve sosyal adaletin sağlanması) da gündeme gelmiştir. Merkantilist yazarlar vergi politikasının mali amacını vurgulamakla beraber, vergilemenin iktisadi hayat üzerinde önemli etkiler yaratabileceği gerçeğini de görmüşlerdir (Turhan, 1979: 33). Merkantilist öğretide hükümdara yeni vergi kaynakları bulunulmasını temin edecek tavsiyelerde bulunulmakta, siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda belirli amaçların gerçekleştirilmesi için çeşitli tedbirler önerilmektedir (Neumark, 1943: 78). Merkantilist yazarlar, vergi ve kamusal kredi konularını iktisadi olmaktan ziyade –hükümdarların vergi tarh etmek ve borçlanma konusundaki yetkileri gibi- hukuki bir cepheden ele almışlardır (Neumark, 1943: 79). William Petty (1623-1687), verginin herkesten orantılı alınması gerektiğini, insanları en çok kızdıran şeyin komşusundan daha fazla vergilendirilmek olduğunu ifade etmiştir. Petty, vergilerin nasıl toplandığı değil, nasıl kullanıldığını; ulusun zenginliğine katkısı bağlamında değerlendirmiştir. *“Vergiler hemencecik bizim yerli mallarımıza harcandığında, bana öyle geliyor ki insanların bütününe çok az zarar verir. Bunun tek etkisi belirli kişilerin zenginlik ve*

servetlerinde değişiklik yaratmasıdır ve özellikle toprak sahibi ve tembel olandan zanaatkâr ve çalışkan olana (gelir) transferinde bulunmasıdır” (Petty, 1963’ten akt. Eren, 2011: 57).

Merkantilizme tepki olarak doğan Fیزیokraziye göre tarımın tek üretken sektör olması ve “artığın” tarımda yaratılması nedeniyle, sadece tarımdan vergi alınmalıdır. Bu *artığın* tamamen toprak sahibine rant olarak gitmesi nedeniyle sadece bir tek toprak sahiplerinin vergilendirilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Diğer gelirler (ücret, ticari kazanç vb.) üzerinden alınan bütün diğer vergilerin yansıma yoluyla toprak üzerinde kalacağını ifade etmişlerdir (Giray, 2001: 26). Toprak rantı üzerinden alınan verginin tek ve dolaysız vergi olması sebebiyle, objektif bir vergi olacağı ve asiller ile ruhban sınıfının vergi ayrıcalıklarını kaldıracağını öne sürmüşlerdir. Etkisi yaklaşık üç yüz yıl süren Merkantilizmin aksine, Fیزیokrasinin Fransız ekonomisine ve siyasal konularına doğrudan etkileri yaklaşık 20 yıl (1760-1780 arası dönem) sürmüştür. Ancak Fیزیokratlar, Adam Smith’in düşüncesini önemli düzeyde etkilemiş ve liberal bir iktisat politikasının hazırlayıcısı olmuşlardır (Giray, 2001; Hunt, 2009). Bunun nedenleri ise “doğal düzenin” kendiliğinden oluşacağı, devletin ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmesi gerektiği ve devlet borçlanmasına karşı çıkan görüşlerinde yatmaktadır.

Klasikler, vergileme yoluyla piyasa ekonomisine müdahale edilmesinin olumsuz ekonomik ve sosyal etkilere yol açacağını öne sürmüşlerdir. Klasik iktisatçılar, minimal devleti idealize ettikleri için harcamaların da vergilerin de sınırlı olması gerektiğini savunmuşlardır.

Marx’a göre vergiler, kilise, ordu, mahkeme ve bürokrasinin kısacası tüm yürütme gücünün yaşam kaynağıdır. Bu bağlamda Marx, güçlü hükümet ile yüksek vergilerin aynı anlama geldiğini belirtmektedir (Marx, 2002: 127). Marx ve Engels’e göre vergiler, sosyalist bir düzen için amaç değil, ancak sermayeye karşı kullanılacak bir araç olabilir: “*Her yeni vergi işçi sınıfını bir adım daha zayıflatır; eski bir verginin kaldırılması ücretleri değil, karları yükseltir... Vergilerde indirim, daha adil bölüşüm vs. bir banal burjuva reformudur.*

Vergilerin kaldırılması burjuva sosyalizmidir” (Marx ve Engels, 1978 [1850]’den akt. Gürkan, 2011: 245). Marx’a göre devletin iktisadi varlığını temsil eden vergiler, işçi sınıfının üzerinde doğrudan ağır bir yüküdür ve işçilerin politik görevi vergileri ödemektir.

Marx, vergiyi, sadece dar anlamda devletin iktisadi bir gelir kaynağı olarak görmez ve mülkiyet, aile, düzen dinden sonra gelen beşinci tanrı olarak niteler. Böylece vergi, her şeyden önce sınıflar arasında politik bir mesele olarak devletin varlığının dayanaklarından birini oluşturur. Marx, vergiler aracılığıyla toplumsal alanda köklü bir değişiklik yaratılacağı düşüncesine şüpheyle yaklaşmış ve verginin toplumsal yapıda köklü bir değişiklik yaratmasının, vergilendirmenin özel mülkiyeti ortadan kaldıracak şekilde ve sermayeye karşı yeniden inşa edilerek mümkün olacağını ifade etmiştir.

Keynezyen iktisat, 1929 Büyük Bunalımı nedeniyle yaşanan işsizlik ve toplam talep yetersizliğine çözüm bulmak amacıyla doğmuş bir iktisadi düşüncedir. Klasik liberal düşüncenin aksine devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu, düzenleyici ve müdahaleci fonksiyonlarının söz konusu iktisadi sorunlara çözüm olacağını öne sürmüştür. John Maynard Keynes (1883-1946)’e göre hükümet, vergileme ve harcama yetkilerini kullanarak ekonominin durgunluktan çıkmasını sağlayabilir ve konjonktürel dalgalanmaları dengeleyici etkide bulunabilir (Pınar, 2011: 15).

Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımında yükümlülerin kişisel durumlarını gözetmeye en elverişli olanı gelirdir. Vergi adaletinin bir fonksiyonu olan mali güce göre vergilendirme ise eşitlik ve adalet ilkeleri ile birlikte sosyal devletin olmazsa olmaz koşuludur. Devlet, vergi yükünü mükellefler arasında dağıtırken sadece mali amaçlar doğrultusunda hareket etmez, aynı zamanda vergi adaletini sağlamakla da yükümlüdür.

Adil bir vergileme için kullanılan iki ölçüt vardır, bunlar; faydalanma yaklaşımı ve ödeme gücü yaklaşımıdır. Klasik kuramda adil bir vergileme, yükümlülerin kamusal hizmetten yararlanma düzeyine göre belirlenmektedir. Keynesyen anlayış ise adil bir vergileme için

ödeme gücü kriterini esas almaktadır. Bu yaklaşım üst gelir grubundaki bireylerin daha fazla vergi ödeme yolu ile alt gelir gruplarına gelir transferi gerçekleşmesine de kapı aralamış olur. Bir vergi, mükellefin ödeme gücüne ne kadar uygunsa adalete de o kadar uygundur. Verginin mali güce göre alınmasının ise dört yolu vardır, bunlar; artan oranlı vergileme, asgari geçim indirimi, ayırma ilkesi ve vergi istisna ve muafiyetleridir.

Ayırma ilkesine göre gelirler, emek gelirleri, sermaye gelirleri ve emek ve sermaye karışımı gelirler olarak üçe ayrılmaktadır (Nadaroğlu, 1981: 320). Ayırma ilkesinin özünde yatan mantık, sermaye gelirlerinin devamlı ve istikrarlı bir kaynak olmasına karşın emek gelirlerinin hastalık, kaza veya yaşlılık gibi durumlarda azalabileceği hatta tamamen yok olabileceği düşüncesine dayanır. Ayrıca emek gelirlerinin vergilendirilmesinin daha etkin olduğu, buna karşın sermaye gelirlerinin vergilendirilmesinde vergi kaçırma ve vergiden kaçınma ihtimalinin daha yüksek olduğu bilinmektedir. Sosyal sınıflar arasında eşitliğin sağlanması ve vergi adaletinin tesis etmesi açısından emek gelirlerinin sermaye gelirlerine karşı daha fazla korunması gerekmektedir. Ayırma ilkesinin aleyhindeki görüşler ise ücret gelirlerinin korunmasında sosyal güvenlik reformlarının gereken korumayı sağladığı, artan oranlı vergi tarifesi marifetiyle zaten gelirler arasında yeterli ayırımın yapıldığı ve vergi dairelerinin sıkı denetimleri yolu ile vergi kaçakçılığı-vergiden kaçınma noktasında tüm gelir türlerinin eşit olduğu öne sürülmektedir (Nadaroğlu, 1981: 322).

Ancak ücret geliri elde eden çalışanlar, vergilerinin kaynaktan kesilmesi nedeniyle vergilerini eksiksiz olarak ödemektedirler. Kaynaktan kesinti yönteminin, vergi kaçırılmasını önlemek ve yükümlü sayısını indirmek gibi faydaları vardır. Ancak uygulama alanının genişletilememesi nedeniyle, geliri kaynaktan kesilen ücretlilerin, beyanname veren mükellefler karşısında dezavantajlı durumda olduğu görülmektedir. Türkiye gibi vergi kaçırma alışkanlığının yüksek olduğu bir ülkede ücretlilerin gelir vergisi devlet tarafından hesaplanıp alınırken, diğer kazançlar üzerinden ödenecek verginin kazanç sahibi tarafından

hesaplanıp beyan edilmesi ve aksi ispatlanmadıkça doğru kabul edilmesi, vergide eşitlik ilkesine ters düşer ve ücretliler aleyhine bir durum yaratır (GVK. m.94, 105; KVK, m.17; VİVK. m.17; DVK. m.19). Ayrıca ücretler dışındaki kazançların doğdukları yıl yerine, ertesi yıl beyan edilerek vergilerinin ödenmesi durumunda, cari yılda ödemesi gereken vergi mükellefe faizsiz kredi gibi kullanılmış olmakta ve ücretliler aleyhine dengeyi bozmaktadır. Bu durum herkesin mali gücüne göre vergilendirilmesini öngören Anayasa hükmü ile (m.73) ile çelişmektedir (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2014: 131). Türkiye’de ücret gelirlerine indirimli vergi tarifesi uygulamasının 2006 yılında kaldırılmış olması ayırma ilkesinden uzaklaşma olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan ayırma ilkesinin elde etme yoluyla uygulanması olarak yorumlanabilecek tahakkuk ve tahsil esasına göre vergilendirme de geliri elde eden kişi ve gelir türü bakımından ayırıştırmaya gitmesi nedeniyle ayırma ilkesinin uygulanma örneği olarak ele alınmaktadır (Öz, 2006: 64).

Emek ve sermaye gelirlerinin vergilendirilmesinde adaletin sağlanması toplumsal barış için son derece önemlidir. Çünkü emek-ücret tartışmaları ve ücretin vergilendirilmesi, sınıfsal mücadelelerde çatışma alanlarının başında yer alır (Gök ve Yalçın, 2015: 220). Emek gelirleri ile sermaye gelirlerinin vergilendirilmesinde uygulanan politikaların farklılaşmasına ilişkin önemli bir uygulama Avrupa ülkelerinin reformlarında önemli yer tutan İkili Gelir Vergisi (*Dual Income Tax- DIT*) sistemidir. 1990’lı yılların başından itibaren Danimarka, Norveç ve Finlandiya’da uygulanmaya başlanan bu sistemde gelir, emek ve sermaye gelirleri olarak ikiye ayrılmakta ve sermaye gelirleri üzerine düz oranlı, emek gelirleri üzerine artan oranlı vergi uygulanmaktadır (Genser, 2006:7).

Emek gelirleri sınıfında maaş ve ücretler, yan ödemeler, sosyal güvenlik transferleri ve emeklilik ödemeleri yer alırken, sermaye gelirleri sınıfında faiz gelirleri, kar payları, gayrimenkul gelirleri, reel sermaye mallarından (emlak dahil) elde edilen kazançlar yer almaktadır. İkili gelir vergisi sisteminde, faiz ve kar payı niteliğindeki sermaye kazançları,

genelde stopaj usulü ile vergilendirilmektedir. Ancak bazı teknik nedenlerden dolayı yöneticilerin kardan aldıkları paylar stopaj usulü yerine beyanname ile bildirilmesi sonunda vergilendirilmektedir (Morinobu, 2004: 3). İkili gelir vergisi sisteminin temel amacı sermaye gelirlerinin düşük oranda vergilendirilmesi ve bu sayede yabancı sermaye yatırımlarının artırılması, sermaye çıkışlarının azaltılmak istenmesidir. İkili gelir vergisi sisteminde sermaye gelirlerinin ayrılarak düşük oranda vergilemeye tabii tutulması vergilemede adalet ilkesi bakımından tartışmalı bir konudur. Etkinlik bakımından değerlendirildiğinde ise sermaye kazançlarına düşük ve düz oran uygulanmasıyla daha önce vergi sisteminin dışında kalan sermaye kazançlarının sisteme dahil olacağı ve tek oran kullanılmasının finansal kurumların araçlarını kaynağında stopaj ile vergilendirerek vergi uyum maliyetlerini düşüreceği beklentisiyle etkin bir sistem olduğu öne sürülmektedir. Sistemin yabancı sermaye kazançlarını artırması ise en temel avantajı kabul edilmektedir.

Bununla birlikte sistemin adalet ilkesini zayıflatması, oranların düşmesiyle vergi hasılatında düşme tehlikesinin olması, sistemin uygulanması bakımından sosyal güvenlik sisteminin bu uygulamayı desteklemesi gerekliliği ve ayrımcı vergilemenin sistemin tarafsızlığını bozması gibi nedenlerle sistem eleştirilmektedir (Demirli, 2011: 119).

İkili vergi sistemi uygulanan ülkelerde ücret geliri elde edenlerin kurum ortağı olarak kar payı üzerinden vergilendirilmeye yönelmesi ve benzeri sorunlar nedeniyle OECD üyesi ülkelerde ikili sistem yerine yarı ikili sistem uygulanması tercih edilmektedir. Yarı ikili sistemde farklı gelir grupları için vergi oranları kullanılmakta, gerçek kişi ve kurumların bazı sermaye gelirleri için düşük ve tek oranlı, diğer sermaye gelirleri için yüksek ve artan oranlı vergi tarifesine göre vergilendirilmesi söz konusudur (Öz, 2006: 75).

Türkiye’de ücret gelirlerine 5 puan indirimli vergi tarifesi uygulamasına 2006 yılında son verilmiş olması, kurumlar vergisi oranlarının tedrici olarak düşürülmesi, menkul kıymet ve sermaye piyasası araçlarına gelir vergisi tarifesinin ilk dilimine uygulanan oranın

uygulanması, sistemin yarı ikili vergi sistemine yaklaşmasının yansımalarıdır. Aynı zamanda vergi sisteminin adaletinin sorgulanmasına neden olan emek ve sermaye kazançları arasında hakkaniyete aykırı uygulamalar olarak değerlendirilmektedir.

2.3.1. Ücretlerin Vergilendirilme Yöntemleri

GVK'ye göre ücretler gerçek ücretler ve diğer ücretler olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmakta ve farklı yöntemler ile vergilendirilmektedir.

2.3.1.1. Gerçek Usule Tabi Ücretlerin Vergilendirilmesi

Ücretlerde matrah ilke olarak gerçek usulde vergilendirilir. Gerçek usulde ücretin safi değerine, gayrisafi ödemelerden yapılacak indirimler sonucunda ulaşılır. Buna göre işveren tarafından verilen para ve ayınlarla sağlanan menfaatler toplamından GVK madde 63'te belirtilen indirimler yapıldıktan sonra kalan miktar ücretin safi tutarını göstermektedir. İlgili maddede yer alan indirimler şu şekildedir:

- “657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 190'ncı maddesi uyarınca yapılan kesintilerle, Ordu Yardımlaşma Kurumu ve benzeri kamu kurumları için yapılan kanuni kesintiler, (Bu maddede yer alan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 190'ncı maddesi uyarınca yapılan kesintiler ifadesi, 12/2/1982 tarihli ve 2595 sayılı Kanun'un 19/a bendi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla GVK'de yer almakla birlikte bu hükmün geçerliliği bulunmamaktadır).”
- “Kanunla kurulan emekli sandıkları ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun⁸ geçici 20'nci maddesinde belirtilen sandıklara ödenen aidat ve primler”,
- “Sigortanın Türkiye'de kâin ve merkezi Türkiye'de bulunan bir emeklilik veya sigorta şirketi nezdinde akdedilmiş olması şartıyla; ücretlinin şahsına, eşine ve küçük çocuklarına ait hayat sigortası poliçeleri için hizmet erbabı tarafından ödenen

---

⁸ 1964 tarihli ve 506 nolu Sosyal Sigortalar Kanunu'nun yerini, 2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu almıştır.

primlerin % 50'si ile ölüm, kaza, sağlık, hastalık, engellilik, işsizlik, analık, doğum ve tahsil gibi şahıs sigorta poliçeleri için hizmet erbabı tarafından ödenen primler”,⁹

- “Çalışanlar tarafından ilgili kanunlarına göre, sendikalara ödenen aidatlar (Aidatın ödendiğinin tevsik edilmesi şarttır.)”

GVK'nın 31. maddesinde yer alan engellilik indirimi tutarları, çalışanın çalışma gücü kaybına göre belirlenen engellilik derecelerine göre belirlenmektedir. 31.12.2018 gün ve 30642 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 305 Seri No.lu Gelir Vergisi Kanunu Genel Tebliği'ne göre 2019 yılına ait engellilik indirimi tutarları aşağıda belirtilmiştir.

Buna göre: “Çalışma gücünün asgarî % 80'ini kaybetmiş bulunan hizmet erbabı birinci derece engelli, asgarî % 60'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ikinci derece engelli, asgarî % 40'ını kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ise üçüncü derece engelli sayılır ve aşağıda engelli dereceleri itibariyle belirlenen aylık tutarlar, hizmet erbabının ücretinden indirilir.” Bu dereceler;

- Birinci derece engelliler için 1.200 TL,
- İkinci derece engelliler için 650 TL,
- Üçüncü derece engelliler için 290 TL'dir.”

GVK'nın 40. maddesinde “Hizmetli ve işçilerin iş yerinde veya iş yerinin müstemilatında iaşe ve ibate giderleri, tedavi ve ilaç giderleri, sigorta primleri ve emekli aidatı” safi kazancın tespitinde gider olarak indirilir.

---

⁹ “İndirim konusu yapılacak primler toplamı, ödendiği ayda elde edilen ücretin % 15'ini ve yıllık olarak asgari ücretin yıllık tutarını aşamaz. Cumhurbaşkanı bu bentte yer alan oranları yarısına kadar indirmeye, iki katına kadar artırmaya ve belirtilen haddi, asgari ücretin yıllık tutarının iki katını geçmemek üzere yeniden belirlemeye yetkilidir”. 2/7/2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nin 45 inci maddesiyle, bu bentte yer alan “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanı” şeklinde değiştirilmiştir. Gelir Vergisi Kanunu'nda Bakanlar Kurulu'nun takdirinde olan 32 kararın, Cumhurbaşkanı'na devredilmesi, uygulamada Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin artırılması amacı kapsamında yapılan siyasi bir düzenleme olarak görülmektedir. Teknik uzmanlık ve bilgi gerektiren süreçlerde demokratik yöntem, çoğulcu katılımı gerektirmektedir. Türkiye'de ise bunun aksine Cumhurbaşkanı'nın yasama, yürütme ve yargıya ilişkin gücünün Kanun Hükmünde Kararnamalar ile artırılması demokrasiden ve etkin bir uygulama sürecinden uzaklaşma olarak yorumlanabilir.

4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nun 49. maddesine göre: "İşsizlik sigortasına işverenlerce ödenen primler kazancın tespitinde gider olarak kabul edilir, sigortalılarca ödenen primler de (işsizlik sigortası primi le sosyal güvenlik destek primi) gerçek ücretin hesaplanmasında gelir vergisi matrahından indirilir."

Gerçek ücretlerin vergilendirilmesinde uygulanan bir başka indirim asgari geçim indirimidir. GVK'nın 32. maddesinde: "Asgarî geçim indirimi; ücretin elde edildiği takvim yılı başında geçerli olan ve sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgarî ücretin yıllık brüt tutarının; mükellefin kendisi için % 50'si, çalışmayan ve herhangi bir geliri olmayan eşi için % 10'u, çocukların her biri için ayrı ayrı olmak üzere; ilk iki çocuk için % 7,5, üçüncü çocuk için % 10, diğer çocuklar için % 5'idir. ..Asgarî geçim indirimi, bu fıkraya göre belirlenen tutar ile 103'üncü maddedeki gelir vergisi tarifesinin birinci gelir dilimine uygulanan oranın çarpılmasıyla bulunan tutarın, hesaplanan vergiden mahsup edilmesi suretiyle uygulanır. Mahsup edilecek kısmın fazla olması halinde iade yapılmaz."

Ücretin gerçek usulünün belirlenirken gelir vergisi gibi şahsi vergilerin ücretten indirilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca yukarıda sayılan giderlerin indirim söz konusu olabilmeleri için tahakkuk etmesi yeterli değildir, ödenmiş olması şartı vardır.

Gerçek usule tabii ücretler iki şekilde vergilendirilmektedir. Birincisi kesinti yoluyla vergilendirme, ikincisi ise elde edilen ücretin yıllık beyanname ile beyan edilmesidir.

2.3.1.1.1. Kesinti Yoluyla Vergilendirme

Tevkifat (kesinti) usulü olarak da adlandırılan yöntemde, ücretler kesinti yolu ile vergilendirilmekte ve bu vergiler, sorumlu sıfatı ile işverenler tarafından beyan yolu ile vergi dairesine ödenmektedir. Ücretlerin vergilendirilmesinde stopaj yöntemi, nihai vergilendirmeye tekabül etmektedir (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2014: 292).

GVK'nın 94. maddesinde; "Hizmet erbabına ödenen ücretler ile 61'inci maddede yazılı olup ücret sayılan ödemelerden (istisnadan faydalananlar hariç), 103 ve 104'üncü maddelere

göre” vergi kesintisi yapılmaktadır. Diğer gelirlerden farklı olarak vergi kesintisi, ücretin safi tutarı üzerinden yapılmaktadır (GVK.m.96/2). İşveren tevkifat yaptığı vergiyi, tevkifatı yaptığı ay izleyen ayın 23. akşamına kadar ilgili vergi dairesine muhtasar beyanname ile beyan etmek ve 26. günü akşamına kadar da ödemekle yükümlüdür. Çalıştırılan hizmet erbabı sayısının 10’dan az olması durumunda ise işverenler muhtasar beyannamelerini, bağlı buldukları vergi dairesine önceden bildirmek şartıyla her ay yerine Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarının yirmi üçüncü günü akşamına kadar verebilirler (GVK. m.98).

Ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde 2006 yılına kadar ücretlere 5 puan indirimli vergi oranları uygulanmakta idi. Ancak 08/04/2006 tarihinde yürürlüğe giren 5479 sayılı Kanun¹⁰ ile ücret gelirlerine indirimli vergi oranları uygulaması terk edilerek diğer gelir türleri ile aynı tarifeye tabii tutulmuşlardır. Bu düzenleme emek gelirlerinin korunması amacını taşıyan ayırma kuramından sapma olarak görülmektedir.

01/08/2010 tarihinde yürürlüğe giren 6009 sayılı Kanun¹¹ ile 01/01/2010 tarihinden itibaren elde edilecek ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde vergi matrahında ücretler lehine bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme ile GVK’nın 103.maddesinde yer alan gelir vergisi tarifesinin 3.ve 4.dilimlerine isabet eden ücret gelirlerinin matrahı üzerinden ödenecek vergi tutarı, diğer gelir türlerinden daha düşük tutulmuştur. Ancak daha yüksek gelir grubundaki ücretliler lehine bir vergi avantajı sağlayan bu uygulama, vergi adaletini sağlamada tek başına yeterli değildir (Eke, 2018: 177). Önemli olan ayırma ilkesinin daha alt gelir grubundaki ücretlileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesidir.

GVK’nın 103. maddesinde 2019 yılı için geçerli olan gelir vergisi tarifesi aşağıdaki şekildedir:

---

¹⁰ [8/4/2006 tarih ve 26133 sayılı RG](#)

¹¹ [1/8/2010 tarih ve 27659 sayılı RG](#)

Tablo 3: 2019 Yılı Gelir Vergisi Tarifesi

18.000 TL'ye kadar	% 15
40.000 TL'nin 18.000 TL'si için 2.700 TL, fazlası	% 20
98.000 TL'nin 40.000 TL'si için 7.100 TL, (ücret gelirlerinde 148.000 TL'nin 40.000 TL'si için 7.100 TL), fazlası	% 27
98.000 TL'den fazlasının 98.000 TL'si için 22.760 TL, (ücret gelirlerinde 148.000 TL'den fazlasının 148.000 TL'si için 36.260 TL), fazlası	% 35

Kaynak: GVK, md.103

GVK'nın geçici 72.maddesine göre, 31/12/2019 tarihine kadar sporculara yapılan ücret ve ücret sayılan ödemelerden aşağıdaki oranlarda gelir vergisi tevkifatı yapılır.

“Lig usulüne tabi spor dallarında;

- 1- En üst ligdekiler için % 15,
- 2- En üst altı ligdekiler için % 10,
- 3- Diğer liglerdeki için % 5,

Lig usulüne tabi olmayan spor dallarındaki sporculara yapılan ödemeler ile milli sporculara uluslararası müsabakalara katılmaları karşılığında yapılan ödemelerden % 5 oranında gelir vergisi tevkifatı yapılır.”

Tek işverenden alınmış ve kesinti suretiyle vergilendirilmiş ücretler için beyanname verilmemektedir.

2019 yılı gelir vergisi tarifesine yeni bir dilim eklenerek 500.000 TL ve üzerinde kazanç elde edenler için en üst dilimin % 40'a çıkarılmasına ilişkin düzenlemeyi içeren kanun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda kabul edilmiştir. “7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi İle Bazı Kanunlarda Ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile beyannameli mükellef sayısının artırılması ve yüksek gelir gruplarından daha fazla vergi alınması gerekçesiyle 193 sayılı Kanunun 103.maddesinde belirtilen gelir vergisi tarifesine yeni dilim ve oran eklenmiştir. Böylece yüksek gelir elde edenlerden daha fazla vergi alınması amaçlanmıştır. Ayrıca 7194 sayılı Kanun'un 21.maddesinde toplam gelirleri 500.000 TL'yi aşması durumunda, bu gelirlerin yıllık

beyanname ile beyan edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. 1/1/2020 tarihinden itibaren elde edilen ücret gelirlerine uygulanacak olan yeni vergi tarifesi şu şekildedir;

Tablo 4: 1/1/2020'den itibaren Geçerli Olacak Yeni Gelir Vergisi Tarifesi

18.000 TL'ye kadar	% 15
40.000 TL'nin 18.000 TL'si için 2.700 TL, fazlası	% 20
98.000 TL'nin 40.000 TL'si için 7.100 TL, (ücret gelirlerinde 148.000 TL'nin 40.000 TL'si için 7.100 TL), fazlası	% 27
500.000 TL'den fazlasının 98.000 TL'si için 22.760 TL, (ücret gelirlerinde 500.000 TL'nin 148.000 TL'si için 36.260 TL), fazlası	% 35
500.000 TL'nin 500.000 TL'si için 163.460 TL (ücret gelirlerinde 500.000 TL'nin 500.000 TL'si için 159.460 TL), fazlası	% 40

Kaynak: 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda Ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

Gelir vergisi tarifesine bir dilim daha eklenmesi ve 500.000 TL üzerinde gelir elde edenlerin ödeyeceği vergi oranının artırılması, gelir vergisi tarifesinin belirli bir düzeyden sonra düz oranlı tarifeye dönmesi sorununa kısmi bir çözüm olmakla birlikte, vergi tarifesinde ücret geliri elde eden ve düşük gelir grubunu oluşturan mükelleflerin vergi yükünün hafifletilmesi daha önemli bir gerekliliktir. Bu amaçla en alt dilimin % 10'a düşürülmesi ve ücret geliri elde eden mükelleflere 2006 yılından önce uygulandığı şekilde indirimli oran uygulanması ayırma ilkesi ve mali güce göre vergilendirme ilkeleri ile uyumlu olarak vergi adaletini sağlamaya önemli katkıda bulunacaktır.

2.3.1.1.2. Beyan Esasına Göre Vergilendirme

Kesintiye tabi tutulmamış tüm ücret gelirleri için beyanname verilmektedir. “Ücret gelirlerinin yıllık beyannameye dâhil edilmesi durumunda, beyan edilen gelir üzerinden hesaplanan vergiden, yıl içinde ödenen ücret üzerinden kesilen gelir vergisinin asgari geçim indirimi düşülmeden önceki tutarı mahsup edilecektir (GİB, 2019: 21).”

GVK'nın 95. maddesinde yıllık beyanname verilmesi gereken durumlar şu şekilde sıralanmıştır;

- “Ücretlerini yabancı bir memleketteki işverenden doğrudan doğruya alan hizmet erbabı,
- 16’ncı maddede yazılı istisnadan faydalanmayan yabancı elçilik ve konsolosluk memur ve hizmetlileri,
- Maliye Bakanlığınca yıllık beyanname ile bildirilmesinde zaruret görülen ödemeler.”

Ayrıca GVK’nın 86.maddesine göre “birden fazla işverenden kesinti yoluyla vergilendirilmiş ücret geliri elde eden ücretlilerden, birden sonraki işverenden aldıkları ücretlerin toplamı 34.000 TL’yi (Gelir Vergisi Kanunu’nun 103’üncü maddesinde yazılı tarifenin ikinci gelir diliminde yer alan tutar) aşan ücretliler de gelirlerini yıllık beyanname ile bildirmekle yükümlüdürler.”

Tablo 5: 1997-2013 Döneminde Ücret Beyan Eden Mükellef Sayıları

Yıllar	1997	2000	2003	2006	2009	2011	2012	2013
Toplam Beyanname Sayısı	1.427.809	1.367.197	1.351.323	1.277.803	1.260.289	1.312.512	1.330.665	1.355.770
Ücret Beyan Edilen Beyanname Sayısı	38727	5.650	2.549	4.968	4.042	5.380	6.197	6.459
Ücret Beyan Edilen Beyannamelerin Toplam Beyanname Sayısına Oranı	0,027	0,004	0,001	0,003	0,003	0,004	0,004	0,004

Kaynak: GİB, Vergi İstatistikleri, Türkiye Geneli Beyanname Özetleri, 1997, 2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2013 www.gib.gov.tr

Not: Gelir İdaresi Başkanlığı “İstatistikleri”nde yayınlanan son yıl 2013 olması nedeniyle güncel veriler eksiktir.

Dijital Hizmet Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi’nin 11.maddesinde “193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 18.maddesinde düzenlenen istisna kapsamındaki kazançları toplamı, 103.maddede yazılı tarifenin dördüncü gelir diliminde yer alan tutarı aşan mükelleflerin, serbest meslek kazançları istisnasından yararlanamayacakları yönünde düzenleme yapılmaktadır.” Ayrıca “madde kapsamında elde edilen kazançları belirlenen sınırı

aşan mükellefler, bu kazançların sadece aşan tutarını değil, tamamını yıllık beyanname ile beyan etmek” zorundadırlar. Sporcuların ücret gelirleri toplamı 500 bin lirayı aşması halinde bu gelirler yıllık beyannameyle bildirilecek. Bu hüküm ile de beyannameli mükellef sayısının artırılması hedeflenmektedir.

Tablo 6: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatında Gelir Vergisi

	2014 (BİN TL)	2015 (BİN TL)	2016 (BİN TL)	2017 (BİN TL)	2018 (BİN TL)
GELİR VE KAZANÇ ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER	126.226.823	142.404.955	170.584.572	201.831.147	259.544.950
GELİR VERGİSİ	91.063.306	105.395.330	123.686.147	143.962.939	175.413.615
- Beyana Dayanan Gelir Vergisi	3.758.884	4.445.469	5.427.289	6.063.839	8.254.208
- Basit Usulde Gelir Vergisi	302.196	359.465	380.356	229.742	210.808
- Gelir Vergisi Tevkifatı	85.256.867	98.751.492	115.896.021	135.343.662	164.344.473
- Gelir Geçici Vergisi	1.745.359	1.838.904	1.982.481	2.325.696	2.604.126
TOPLAM VERGİ GELİRLERİ	401.683.956	465.229.389	529.607.901	626.082.415	737.954.270

Kaynak: GİB Faaliyet Raporları, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, www.gib.gov.tr

NOT: 1-Bütçe Kanunu’nda mahalli idare ve fon payları ile red ve iadeler dâhil olduğundan, gelirlere de mahalli idare ve fon payları ile red ve iadeler dâhildir.

2- Gelir vergisi içerisindeki gelir vergisi tevkifat rakamına asgari geçim indirimi tutarı dâhildir.

Tablo 6’da görüldüğü üzere gelir vergisi tahsilatı içinde beyana dayanan gelir vergisi oldukça düşük düzeydedir. Buna karşılık tevkifat yolu ile ödenen verginin gelir vergisi içindeki oranı 2018 yılında % 93,6 düzeyindedir. Asgari ücretler ve diğer ücretler ile ücret sayılan ödemelerden yapılan tevkifat oranının toplamı ise 2018 yılı için 160.853.992.205 TL’dir. Tevkifat yolu ile ödenen verginin toplam vergi gelirleri içindeki oranı ise 2008 yılında ise % 92 düzeyindedir. Aradan geçen 10 yıllık dönemde gelir vergisinin neredeyse tamamına yakını tevkifat yolu ile ödenmiştir. Öte yandan beyana dayanan gelir vergisi ödemelerinin düzeyi 2008 yılından 2018 yılına kadar değişiklik göstermemiş ve yaklaşık % 4,2 oranında

gerçekleşmiştir. Kaynakta kesinti yöntemi, verginin etkin toplanmasını sağlamakta, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak uygulamada işverenler ile işçiler arasında yapılan “anlaşma” ile bu etkinlik azaltılmaktadır (Neumark, 1943: 52). Uygulamada vergi kayıplarının önüne geçmek için 18/11/2008 tarihli, 27058 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Ücret, Prim, İkramiye Ve Bu Nitelikteki Her Türlü İstihkakın Bankalar Aracılığıyla Ödenmesine Dair Yönetmelik¹²” ile ücretlerin bankadan ödenmesi zorunluluğu getirilmiştir. 1 Ocak 2009 tarihinde çıkarılan ilgili yönetmelik ile İş Kanunu, Borçlar Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Basın İş Kanunu’na göre on ve üzeri çalışmanı bulunan işverenlerin, ücretleri banka kanalı ile ödemeleri zorunlu hale getirilmiştir.

İşçiye yapılan ödemenin, banka aracılığı ile yapılmaması halinde işverene idari para cezası verilmesi, ilgili yönetmeliğin: “İşçiye, İş Kanunu’ndan veya toplu iş sözleşmesinden veyahut iş sözleşmesinden doğan alacaklarını, bu Yönetmelik kapsamında zorunlu tutulduğu hâlde bankalar aracılığıyla ödemeyen işverene veya işveren vekiline veyahut üçüncü kişiye, İş Kanununun 102’nci maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi uyarınca, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın ilgili birimi tarafından idarî para cezası verilir” maddesi ile hükme bağlanmıştır.

21/05/2016 tarihli ve 29718 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Ücret, Prim, İkramiye Ve Bu Nitelikteki Her Türlü İstihkakın Bankalar Aracılığıyla Ödenmesine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik¹³” ile çalışan sayısı 10 kişiden 5 kişiye düşürülmüştür.

1 Haziran 2016’dan itibaren geçerli olan yönetmelikte belirtilen “her türlü istihkak” kavramının kapsamı GVK 61.maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: “Ücretin ödenek, tazminat, kasa tazminatı (Mali sorumluluk tazminatı), tahsisat, zam, avans, aidat, huzur hakkı, prim, ikramiye, gider karşılığı veya başka adlar altında ödenmiş olması veya bir ortaklık münasebeti

¹² [18/11/2008 tarih ve 27058 sayılı RG](#)

¹³ [21/05/2016 tarih ve 29718 sayılı RG](#)

niteliğinde olmamak şartı ile kazancın belli bir yüzdesi şeklinde tayin edilmiş bulunması onun mahiyetini değiştirmez.”

Ücretlerin bankadan ödenmesi zorunluluğu getiren düzenleme ile kayıt dışı istihdam ve vergi kaçırmanın önlenmesi hedeflenmekle birlikte uygulamada işverenlerin farklı yöntemlerle vergi kaçırdıkları bilinmektedir. İşveren ücretli çalışan işçilerin ödemelerini banka kanalıyla asgari ücret düzeyinde yatırmakta ve asgari ücret düzeyinin üzerindeki miktarı işçiye elden ödemektedir. Dolayısıyla tüm işçilere ödenen ücretin tespiti ve vergilendirilmesi eksiksiz olarak yapılamamaktadır. Bu sorunun önlenmesi için işçi, gazeteci ve gemi adamlarının istihdam edildiği işyerlerinde denetimler sıklaştırılmalı, çalışanın ifa ettiği hizmet ile ücret düzeyi arasında tutarlılık aranmalıdır. Yapılan işin niteliği gereği yüksek vasıf gerektiren işlerde çalışanlara asgari ücret ödenmesi, işverenlerin vergi yükünü hafifletmek amacı ile başvurduğu bir yol olup olmadığının araştırılması gerekmektedir.

2.3.1.2. Diğer Ücretler

Ücretlerin vergilendirilmesinde matrah saptanırken ücretlerin gerçek tutarından ayrılarak safi tutarın yasa ile belirlenmesi yöntemidir. Ücretlere ilişkin bu matrah türü GVK'nın 64. maddesinde hükme bağlanmıştır. İlgili maddede sayılan hizmet erbabının safi ücretleri takvim yılı başında geçerli olan ve sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgari ücretin yıllık brüt tutarının % 25'i olarak kabul edilmektedir.

- “Kazançları basit usulde tespit edilen ticaret erbabı yanında çalışanlar,
- Özel hizmetlerde çalışan şoförler,
- Özel inşaat sahiplerinin ücretle çalıştırdığı inşaat işçileri,
- Gayrimenkul sermaye iradı sahibi yanında çalışanlar,
- Gerçek ücretlerinin tespitine imkân olmaması sebebiyle, Danıştay'ın müspet mütalaasıyla, Maliye Bakanlığınca bu kapsama alınanlar.”

Diğer ücretler için yıllık beyanname verilmemektedir. Diğer gelirler nedeniyle beyanname verilmesi halinde de bunlar beyannameye dâhil edilmemektedir. Diğer ücretler için vergilendirme dönemi, hizmetin ifa olduğu yıldır (GVK. md.108). Vergi tarhiyatı, hizmetin ifa olduğu takvim yılının ikinci ayında, takvim yılı içinde işe başlanması halinde, işe başlama tarihinden itibaren bir ay içinde yapılır (GVK. md.109). Diğer ücretli statüsünde çalışılırken peşinen ödenen vergiler, daha sonra gerçek usûlde ücretli statüsüne geçildiğinde mahsup edilebilir (GVK. md.122).

GVK'nın sistematığında vergilendirme dönemi geçmiş takvim yılıdır. Ancak “*ücretler*” için bu genel kuralın dışına çıkılmakta, vergilendirme dönemi hizmetin ifa olduğu takvim yılı olarak uygulanmaktadır (GVK Md.108). Yukarıda beş bentte sayılan diğer ücretler kapsamına giren hizmet erbabı, yasada belirlenen tutardan daha fazla veya daha az gelir edebilmektedir. Yasada bu hizmetlerin tutarı değil, vergilendirmeye esas tutarı belirlenmektedir. Bu uygulama ile gelirin elde edilen gerçek tutarının vergilendirilmesi ilkesinden sapılmaktadır (Öz, 2006: 117).

Kamu personelinin ücretleri arasındaki farklılıklar, “dengesizlikler üzerine kurulu bir denge”ye benzetilmektedir (Kapanoğlu, 2010: 318). Bunlar, işçiler ve memurlar arasındaki dengesizlik, memurların kendi içlerindeki dengesizlikler, memurlar ile sözleşmeli personel arasındaki dengesizlikler ve kurumlar arasındaki dengesizlikler olarak sıralanabilir.

Bunlardan ilki kamu ve özel sektör çalışanları arasındaki ücret farklılıklarıdır. Öncelikle ücret geliri elde eden kişilerin giderlerini vergi matrahından indirememeleri yasal bir eşitsizlik yaratmakta ve vergi yükü diğer gelir gruplarına göre daha ağır olmaktadır. Gelir grubuna bağlı olan bu eşitsizlik sektörel olarak da mevcuttur. Özel sektörde çalışanların vergi yükü, kamu kesiminde çalışanlar ile kıyaslandığında daha fazladır. Kamu-özel sektör çalışanları arasındaki eşitsizlik hem ücretlerin belirlenmesinde hem de vergilendirilmesi aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Özel sektörde çalışan işçinin gelir vergisi işvereni tarafından kaynakta

kesilip ödenmekte ve vergiye tabi olmayan ödemeleri bulunmamaktadır. Öte yandan aynı brüt ücretle çalışan memurdan daha az vergi kesintisi yapılmaktadır. Dolayısıyla kamu kesiminde çalışan ücretli, daha az gelir vergisi yüküne katlandığı için net ücreti daha yüksek olmaktadır. Bunun nedeni ise kamu kesiminde istihdam edilenlere eğitim-öğretim ödeneği, dil tazminatı, üniversite ödeneği, yargı ödeneği, yıpranma tazminatı, mali sorumluluk tazminatı gibi yapılan ödemelerin vergi dışı bırakılması nedeniyle toplam ücretin büyük bir bölümünün gelir vergisine tabii olmamasıdır.

Türkiye’de personel rejiminde en çok eleştirilen konulardan biri de tavan ve taban ücret arasındaki makasın dar olmasıdır. En düşük memur maaşı ile özel sektörde çalışan bir işçiye ödenen ücret karşılaştırıldığında kamu sektöründe istihdam edilenler lehine bir ücret sistemi olduğu görülmektedir. Ancak tavan ücretler incelendiğinde özel sektördeki emsalleri ile karşılaştırıldığında kamuda çalışan kıdemli, üst düzey kalifiye personelin maaşlarının görece düşük olması tartışma konusudur. 09/07/2018 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanan 703 sayılı KHK öncesinde en yüksek memur maaşı Başbakanlık Müsteşarı maaşı idi. Ancak 703 sayılı KHK ve 375 sayılı KHK’ye eklenen maddeler ile yapılan düzenlemeler neticesinde Başbakanlık Müsteşarı, yeni sistemde Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanı’na denk sayılmıştır. Maaş düzeyleri açısından değerlendirildiğinde ise 2019 yılı Ocak-Temmuz döneminde Cumhurbaşkanlığı idari işler başkanının ortalama maaşı 13 bin 700 lira olarak belirlenmiştir. Bu durumda en yüksek devlet memuru maaşının artık bu kadro çalışanına ödenmediği görülmektedir. Kamuda çalışan en yüksek maaşlar, SGK’da istihdam edilen sözleşmeli bilişim personellerine ödenmektedir. Bu durumda tavan ücretin 2 katı ile 5 katı arasında değişen ücret ödemeleri yapılmaktadır. *“En yüksek maaş ise net 25 bin 500 lira seviyesinde gerçekleşmektedir. Ancak vergi diliminde gerçekleşen artışlar sonrasında Temmuz ayı ve sonrasında maaşlar 20 bin liraya kadar düşüş gösterecektir¹⁴.”* Kamuda en

---

¹⁴ <https://www.isilanlarikariyer.com>

yüksek maaşlardan biri de yönetim kurulu başkanlığı yapmaları halinde 20 bin liranın üzerinde ücret alan KİT genel müdürlerine ödenmektedir.

2019 yılı sigorta primine esas kazanç (SGK primine esas tavan ve taban ücret) tutarları ise; “5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun 82. maddesine göre, bu kanun gereğince alınacak primlerin hesabına esas tutulan günlük kazancın alt sınırı, asgari ücretin otuzda biri, üst sınırı ise bu tutarın 7,5 katıdır (6761 sayılı Kanun’un 8’inci maddesiyle, günlük brüt asgari ücretin 6,5 katı olan sigorta primine esas günlük kazanç üst sınırı, 01/01/2017 tarihinden geçerli olmak üzere günlük brüt asgari ücretin 7,5 katına yükseltilmiştir.)”. Buna göre 2019 yılı için aylık kazancın alt sınırı 2.558,40 TL (SGK taban ücreti) ve aylık kazancın üst sınırı (SGK tavan ücreti) 19.188,00 TL’dir. 2020 yılı için aylık kazancın alt sınırı 2.943,00 TL (SGK taban ücreti) ve aylık kazancın üst sınırı (SGK tavan ücreti) 22.072,50 TL olarak belirlenmiştir.

İşe yeni başlayan bir kişinin aynı unvandan emekli olma aşamasına gelene kadar kıdemindeki ilerlemeye karşın maaş yelpazesinin dar kalması da tartışmaya açık bir konudur (Kapanoğlu, 2010: 325). Diğer yandan en düşük memur maaşı ile eski sistemde Başbakanlık Müsteşarı’na ödenen maaşa tekabül eden en yüksek memur maaşı arasındaki farkın yüksek olması dikey adalete uygun olmakla birlikte, maaş artışlarının kıdem ilerlemesine paralel olarak götürülmesi hakkaniyetli bir düzenleme olacaktır.

2.3.2. Ücretlerin Vergilendirilmesinde Uygulanan İstisnalar

Diğer gelir unsurları ile kıyaslandığında ücret gelirlerinin korunması ihtiyacı, ücretlerin vergilendirilmesinde bir takım istisnaların uygulanması gerekliliğini doğurmaktadır. Vergi yükünün adil ve dengeli dağılımı amacına ulaşılması için emek gelirlerine vergisel kolaylıkların sağlanması vergilemenin sosyal amaçlarına ulaşılmasında önem arz etmektedir. Bu nedenle ücretlerin vergilendirilmesinde uygulanan istisnalar GVK’da hükme bağlanmıştır.

Ücret istisnasına ilişkin GVK'da belirtilen istisnalar aşağıda yer almaktadır.

GVK 16.maddesine göre; “Yabancı elçilik ve konsoloslukların 15 inci maddeye girmeyen memur ve hizmetlilerinin yalnız bu işlerinden dolayı aldıkları ücretler karşılıklı olmak şartıyla gelir vergisinden istisna edilir”.

GVK 23. maddesinde göre; “Köylerde veya son nüfus sayımına göre belediye içi nüfusu 5000'i aşmayan yerlerde faaliyet gösteren ve münhasıran el ile dokunan halı ve kilim imal eden işletmelerde çalışan işçilerin ücretleri; gelir vergisinden muaf olanların veya gerçek usulde vergilendirmeyen çiftçilerin yanında çalışan işçilerin ücretleri; toprak altı işletmesi halinde bulunan madenlerde cevher istihsali ve bununla ilgili diğer bütün işlerde çalışanların münhasıran yer altında çalıştıkları zamanlara ait ücretleri; köy muhtarları ile köylerin katip, korucu, imam, bekçi ve benzeri hizmetlilerine köy bütçesinden ödenen ücretler ile çiftçi mallarını koruma bekçilerinin ücretleri; hizmetçilerin ücretleri; sanat okulları ile bu mahiyetteki enstitülerde, ceza ve ıslahevlerinde, darülacezelerin atölyelerinde çalışan öğrencilere, hükümlü ve tutuklulara ve düşkünlere verilen ücretler; Hizmet erbabına işverenlerce yemek verilmek suretiyle sağlanan menfaatler (bir günlük yemek bedelinin 19 TL'yi aşmayan kısmı); genel olarak maden işletmelerinde ve fabrikalarda çalışan işçilere ve özel kanunlarına göre barındırılması gereken memurlarla müstahdemlere konut tedariki ve bunların aydınlatılması, ısıtılması ve suyunun temini suretiyle sağlanan menfaatler ile mülkiyeti işverene ait brüt alanı 100 m²'yi aşmayan konutların hizmet erbabına mesken olarak tahsisi suretiyle sağlanan menfaatler; hizmet erbabının toplu olarak işyerlerine gidip gelmelerini sağlamak maksadıyla işverenler tarafından yapılan taşıma giderleri; kanunla kurulan emekli sandıkları ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici 20'nci maddesinde belirtilen sandıklar tarafından ödenen emekli, maluliyet, dul ve yetim aylıkları; 3308 sayılı Çıraklık ve Meslekî Eğitim Kanununa tâbi çırakların asgari ücreti aşmayan ücretleri” gelir vergisinden istisna edilmiştir. Bunlara ek olarak 23.maddenin ek bentlerinde

yer alan, “Yabancı ülkelerde bulunan sosyal güvenlik kurumları tarafından ödenen emekli, maluliyet, dul ve yetim aylıkları; kanuni ve iş merkezi Türkiye’de bulunmayan dar mükellefiyete tabi işverenlerin yanında çalışan hizmet erbabına, işverenin Türkiye dışında elde ettiği kazançları üzerinden döviz olarak ödediği ücretler) kanuni ve iş merkezi Türkiye’de bulunmayan dar mükellefiyete tabi işverenlerin, Ekonomi Bakanlığından alınan izne istinaden kurulan bölgesel yönetim merkezlerinde münhasıran merkezin faaliyet izni kapsamında istihdam ettikleri hizmet erbabına Türkiye dışında elde ettiği kazançları üzerinden döviz olarak ödediği ücretler; Yüz ve daha aşağı sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde bir, yüzden fazla işçi çalıştıran işyerlerinde iki, amatör sporcu çalıştıranların, her yıl milli müsabakalara iştirak ettiklerinin belgelenmesi ve bu amatör sporculara ödenen ücretler, (Asgari ücretin iki katını aşmamak kaydıyla); işverenlerce, kadın hizmet erbabına kreş ve gündüz bakımevi hizmeti verilmek suretiyle sağlanan menfaatler; Kamu kurum ve kuruluşları hariç Türk Hava Kurumu veya kanuni veya iş merkezi Türkiye’de bulunan müesseselerde uçuş maksadıyla görevlendirilen, hava aracının sevk ve idaresiyle görevli pilotlar ile uçuş esnasında uçak içinde hizmet veren yetkili sivil havacılık otoritesince sertifikalandırılmış kabin memurlarına ödenen aylık ücretin gerçek safi değeri % 70’i” gelir vergisinden istisna edilmiştir.

GVK 26. maddesinde yer alan vatani hizmetlerine ilişkin yapılan; “Harp malullüğü zamları; Harp malullerine ve şehit, dul ve yetimlerine verilen tekel beyiyeleri; şehitlerin dul ve yetimlerine şehit, dul ve yetimi sıfatıyla yapılan bilumum ödemeler ile vatan hizmetleri tertibinden bağlanan aylıklar ile ödenen mükâfatlar” gelir vergisinden istisna edilmiştir.

GVK 27. maddesinde yer alan aşağıda belirtilen teçhizat ve tayın bedelleri gelir vergisinden istisna tutulmuştur; “Özel kanunlara dayanarak verilen yemek ve hayvan yem bedelleri veya bu mahiyette yapılan ödemeler; demirbaş olarak verilen giyim eşyası; tahsilde bulunanlar için yapılan giyim giderleri”.

GVK 28. maddesinde yer alan “Tahsil ve tatbikat giderleri karşılığı olarak yapılan aşağıda yazılı ödemeler; Resmi ve özel müesseseler ve şahıslar hesabına yabancı memleketlerde tahsilde veya stajda bulunan öğrenci ve memurlara gider karşılığı olarak verilen paralar; resmi ve özel müesseseler ve şahıslar hesabına Türkiye’de tahsilde bulunan öğrenciye iâşe, ibate ve tahsil gideri olarak ödenen paralar ile öğrencilere tatbikat dolayısıyla öğretim müesseseleri veya tahsil masraflarını deruhde edenler tarafından verilen paralar” gelir vergisinden istisna edilmiştir.

GVK 29. maddesinde yer alan “Teşvik gayesiyle verilen ilim ve fenni, güzel sanatları, tarımı, hayvan yetiştirilmesini ve memleket bakımından faydalı olan diğer işleri ve faaliyetleri teşvik maksadıyla verilen ikramiyeler ve mükâfatlar; subay, astsubay, erbaş ve erlere ve ordu hizmetinde bulunan sivil makinistlere, uçuş, dalış gibi hizmetleri dolayısıyla verilen tazminatlar, gündelikler, ikramiyeler ve zamlar ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarında uçuş maksadıyla görevlendirilen, hava aracının sevk ve idaresiyle görevli pilotlar ile uçuş esnasında uçak içinde hizmet veren personele fiilen uçuş hizmetleri ve kanuni veya iş merkezi Türkiye’de bulunan müesseselerde denizaltına dalış yapanlara fiilen dalış hizmetleri dolayısıyla yapılan aynı mahiyetteki ödemeler; spor yarışmalarına katılan amatör sporculara ödenen ödül ve ikramiyeler; spor yarışmalarını yöneten hakemlere ödenen ücretler” gelir vergisinden istisna edilmiştir.

Gelir Vergisi Kanunu dışında, ayrıca çeşitli kanunlarda ücret gelirine ilişkin bir takım istisnalara yer verilmiştir. Bunlara aşağıda kısaca değinilmektedir.

3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu’nun ek 21.maddesinde “İçişleri Bakanı, büyük ölçekli yolsuzluk, terör ve benzeri faaliyetlere karşı ülke çapında gerçekleştirilen operasyonlara katılanlar ile bunlara idari, teknik, lojistik ve sair destek hizmetleri sağlayan personele hizmetlerinde gösterilen oranların en çok yarısına kadar ilave ödeme yapmaya, bu ödemeyi; görev yeri ve süresi, görevin zorluk ve risk derecesi, görevlinin kıdemi ve

sorumluluğu ile benzeri unsurları dikkate alarak farklı miktar veya oranlarda belirlemeye, buna ilişkin diğer usul ve esasları tespit etmeye yetkilidir. Bu ücretten damga vergisi hariç herhangi bir vergi ve kesinti yapılmaz” hükmü yer almaktadır.

3671 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Ödenek, Yolluk Ve Emekliliklerine Dair Kanun’un 1. maddesinde, “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin aylık ödeneklerinin tutarı, en yüksek Devlet memurunun almakta olduğu miktardır. En yüksek Devlet memuruna ödenenlerden gelir vergisine tabi olmayanlar bu Kanuna göre de gelir vergisine tabi tutulmaz” ifadesi yer almaktadır.

2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’na tabi olan “hâkim ve savcılardan Anayasa Mahkemesinde görev yapanlara ödenen aylık ek ödenek ve Uyuşmazlık Mahkemesinde görev yapanlara ödenen ödenek ile bu fıkrafta belirlenen ek tazminattan yalnızca biri ve yüksek olanı ödenir. Bu maddeye göre yapılacak ödemeler hakkında aylıklara ilişkin hükümler uygulanır ve damga vergisi hariç herhangi bir vergi ve kesintiye tâbi tutulmaz”.

2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu’na göre ödenen üniversite ödeneği (Madde 12), geliştirme ödeneği (Madde 14), akademik teşvik ödeneği (Ek Madde 4) ve eğitim öğretim ödeneği (Ek Madde 1) damga vergisi hariç herhangi bir vergiye tabi tutulmaz.

2.4.ASGARİ ÜCRETİN BELİRLENMESİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

Asgari ücret, işverenlerin ücretleri keyfi biçimde belirleme eğilimini sınırlandırmaktadır. Asgari ücretlerin yüksek ya da düşük belirlenmesinin ekonomi üzerinde çeşitli etkileri olacaktır. Asgari ücret seviyesinin düşük olmasının makroekonomi açısından problem yaratacağı öne sürülmektedir. Düşük asgari ücretin, cari ücretler üzerinde de baskı oluşturduğu ve bu baskının yüksek işsizlik düzeyi ile birleşince, cari ücretleri daha da aşağı çekeceği öne sürülmektedir (Kargı, 2013: 205). Asgari ücretlerin yüksek olmasının ise maliyetleri artan işverenin, bunu fiyatlara yansıtması sonucu cari fiyatların yükselmesi ile sonuçlanacağı tezi iddia edilmektedir.

Asgari ücretin işçinin ihtiyaçları ile ekonomik kalkınma arasında bir denge gözetilerek tespit edilmesi gereklidir. Sosyal hedefler ön planda tutularak belirlenecek asgari ücretin uygulanabilmesi, ülkenin ekonomik durumuna bağlıdır. Asgari ücret tespit edilirken, istihdam düzeyi, tasarruf düzeyi, kar oranları ve fiyatlar üzerinde yapacağı etkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan verimlilik düzeyi ve efektif talebe yapacağı olumlu etkiler de dikkate alınarak bir asgari ücret düzeyi belirlenmelidir (Kutal, 1969: 44-45).

Asgari ücret diğer ücretler için bir referans niteliği taşımaktadır. Maloney ve Mendez (2003: 10) kayıt dışı sektördeki ücretleri belirlemede asgari ücretin etkisini “deniz feneri etkisi” ile açıklamaktadır. Özellikle yüksek enflasyonun olduğu ülkelerde asgari ücret, tüm sektörlerde adil bir ücret politikası oluşturulması için bir kıstas oluşturmaktadır. Bu nedenle adil ve hakkaniyetli bir asgari ücret düzeyinin belirlenmesi yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımında adaletin sağlanması açısından son derece önemlidir.

Asgari Ücret Tespit Komisyonu’nun 1996 ve 1997 yılı çalışmalarına işçi kesimini temsilen katılan Türk-İş temsilcileri, asgari ücretin çalışanların düşük ücretlere karşı korunması, sadece işçinin değil ailesinin de ihtiyaçlarının dikkate alınarak asgari ücretin hesaplanması, besin içi/besin dışı harcama oranlarının uluslararası ilkelerle uyumlu olarak saptanması, belirlenen asgari ücretin adil gelir dağılımını sağlamaya yönelik olması ve refahtan pay içermesi ilkelerinin dikkate alınmadığını öne sürmüşlerdir. (Türk-İş, 1997: 181). Türk- İş’e göre gerçekçi, bilimsel ve objektif bir asgari ücret ancak bu ilkeler çerçevesinde saptanabilir.

Asgari ücretin miktarının devletin sosyal olma işlevini destekleyecek ve toplumca hakkaniyetli olarak kabul edilebilecek nitelikte saptanması gereklidir (Gök ve Yalçın, 2015: 250).

2.4.1. Asgari Ücret Kavramı

Asgari ücret kavramının tanımlanması, ülkelerin iktisadi, sosyal ve kültürel yapılarındaki farklılıklara bağlı olarak değişiklik gösterebilmekte, hatta aynı ülkede asgari ücret kavramının zaman içerisinde değiştiği görülebilmektedir (Kutal, 1969: 3). Bu durum, kavramsal olarak asgari ücretin soyut ilkelere bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Tanımda geçen işçinin *zorunlu* ihtiyaçları zamansal ve mekânsal olarak değişmektedir. Ayrıca söz konusu zorunlu ihtiyaçların sadece işçinin kendisine mi ait olduğu, yoksa kendisi ile birlikte bakmakla yükümlü olduğu ailesinin ihtiyaçlarını da mı kapsadığı konusu kavramın tanımını etkileyen bir başka unsurdur. Dolayısıyla asgari ücretin tüm ülkeler için ortak net bir tanımını yapmak mümkün değildir. Ancak asgari ücretin unsurları genel hatları ile ele alındığında öne çıkan dört unsur bulunmaktadır (Kutal, 1969: 4).

İlk olarak, işçinin başkasına tabi olarak ücret karşılığında emeğini sarf etmesi ve elde ettiği ücretle geçimini sağlayabilmesi gereklidir. İkincisi, işçinin ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılaması gereklidir. Burada belirtilen zorunlu ihtiyaçlar sadece fizyolojik ihtiyaçlardan ibaret değildir. Bunun yanı sıra sosyal ve kültürel ihtiyaçlar da toplumsal bir varlık olan insanın, insan onuruna yakışır düzeyde hayatını idame ettirmesinde başat rol oynar. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ilk iki basamakta yer alan beslenme, barınma, sağlık ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması yeterli değildir. Bunların yanı sıra bir gruba ait olma, sosyalleşme, kendini gerçekleştirme ve saygı görme gibi bireyin, kişiliğini tamamlaması ve yaşamından haz alması için oldukça önemli olan ihtiyaçlarının da tatmin edilmesi gereklidir. İnsan onuruna yakışır düzeyde bir hayat standardına ulaşabilmek ancak bu şekilde mümkündür.

Asgari ücretin üçüncü özelliği, diğer ücret türlerinden farklı olmasıdır. Farklı ücret sistemlerinde geçerli olan, işçinin performansına bağlı olarak değişiklik gösteren ücret düzeyleri, asgari ücrete uygulanamaz. Asgari ücretin esası, işçinin ve ailesinin zorunlu

ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek ücretin alt sınırını oluşturmasıdır. Zaman, parça, verimlilik, iş değerlendirme gibi ücret tespitinde esas olan faktörler, asgari ücret tespitinde dikkate alınmaz (Kutal, 1969: 5). Son olarak asgari ücrette, kamu gücü vasıtasıyla bir zorlayıcılık söz konusudur. Tespit edilen asgari ücretin altında ödeme yapılması, işçi bunu kabul etse bile, hukuka aykırıdır. İşveren, yasa ya da toplu pazarlık yolu ile belirlenen asgari ücret düzeyinin aşağısında ücret ödemesi yapamaz. Bu durum, asgari ücretin varoluş sebebi ile doğrudan ilişkilidir; asgari ücret işçinin emeğinin sömürülmesi tehdidi karşısında kamu otoritesi tarafından ücretlere alt sınır belirlenmesi yoluyla işçinin korunması hedefini gerçekleştirmek üzere ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla işçinin rızası olup olmadığına bakılmaksızın işverenin, belirlenen asgari ücretten düşük ödeme yapamaması asgari ücretin özündeki amaca uygunluk kriterini sağlaması bakımından önemlidir.

Kutal (1969), asgari ücreti, *“bir yandan işçiye insan hüviyeti sebebiyle sosyal bakımdan uygun asgari bir yaşam seviyesi sağlamaya elverişli olan, öte yandan da işverenleri daha düşük ücret ödemekten men eden, mecburi karaktere sahip bir ücret”* olarak tanımlamaktadır (1969: 6). Burada öne çıkan iki önemli unsurdan birincisi alt gelir grubundaki kimselerin korunması, ikincisi ise ücretlerin alt sınırına devlet tarafından yapılan müdahaledir. Çünkü işçi ile işveren arasındaki güç dengesizliği, işçinin emeğinin sömürülmesi riskini barındırmaktadır.

Talas’a göre (1983) asgari ücret, *“işçiye ailesi ile birlikte yaşadığı toplumda kabul olunabilen bir hayat seviyesi sağlayan ücret”* tir. Talas’ın bu tanımı, asgari ücretin sadece işçi kriteri ile sınırlandırılmaması, ailesini de kapsamasına dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Asgari ücretin birincil amacı işçiye sosyal bakımdan onurlu bir yaşam düzeyi sağlamasıdır. Yoksulluğu azaltmak, işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmek, cinsiyete dayalı, bölgesel, sektörel vb. ücret farklılıklarını ortadan kaldırmak, ani ücret düşmelerine karşı işçiyi korumak, haksız rekabetin önlenmesi, gelir dağılımının sağlanması gibi nedenler, asgari

ücretin diğer hedefleri arasında sayılabilir. Dikkat edilirse saydığımız hedefler temel olarak sosyal içerikli politikalarla ilintilidir. Devlet, sosyal devlet olmanın gereği olarak işçiyi ve bakmakla yükümlü olduğu ailesinin refahını gözetmekle mükelleftir.

Asgari ücret, işverenler arasında haksız rekabetin önlenmesinde önemli bir araçtır. Maliyetleri aşağı çekmek için ücretleri düşüren işveren, rakipleri karşısında avantajlı duruma geçerken, işçilerin insan onuruna yakışır düzeyin altında ücret almasına neden olarak sosyal adaleti de olumsuz etkileyebilmektedir. Asgari ücretin öncelikli amaçları, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik büyümeye katkı sağlaması ve milli gelirin daha adil dağılımının sağlanmasıdır (Gerek, 1999: 11).

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (International Labour Organisation - ILO) göre asgari ücretin amaçları, en düşük ücret ödenen en korunmasız işçileri korumak, yoksulluğu azaltmak, ücret/gelir eşitsizliklerini azaltmak ve ücret pazarlığına bir temel oluşturmaktır (ILO, 2016: 4). Asgari ücret makroekonomi politika aracı olarak da kullanılır. İşgücü piyasaları ya da yatırımları teşvik etmek gibi ekonomik kalkınma aracı olarak da kullanılır.

Ricardo, ücretlerin asgari yaşam seviyesinin üzerine çıkmasının, işçi nüfusunun artması ve emek arzının çoğalmasına yol açacağını öne sürmüştür. Emek arzı arttığında ise ücretlerin tekrar eski düzeyine düşeceğini belirtmiştir. Ricardo'ya göre ücretler tam rekabet piyasasına sunulmalı ve devlet müdahalesi ile "baltalanmamalıdır" (Kutal, 1969: 18).

Neoliberal iktisatçıların asgari ücrete yaklaşımları klasik iktisadın izlerini taşır. Bu görüşe göre ücret düzeylerine dışarıdan yapılan bir müdahale piyasanın doğal işleyişini bozar ve olumsuz etkiler yaratır. Örneğin ücretlerin en alt düzeyine devlet tarafından bir sınır getirilmesinin, görünürde iyileştirmelere neden olsa da esasında işsizliği artıracak tezi öne sürülmüştür.

Sosyalistler asgari ücretin işçinin ancak tekrar çalışabilmesine yetecek düzeyde olduğunu ve bu düzeyin işçinin ürettiği meta ile karşılaştırıldığında çok düşük kaldığını

düşünmektedirler. Aradaki fark ise sermaye sahiplerinin işçilerin yarattıkları değer büyük bir kısmını kar payı şeklinde kendilerine ayırması, yani artı değer yolu ile işçinin emeğini sömürmesi ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda daima asgari yaşam düzeyinde ücret alan işçilerin kaderlerini değiştirmelerinin mümkün olmadığı sonucuna varmışlardır.

Marx ve Engels, klasik iktisatçıların öne sürdüğü ücretlerin daima asgari yaşam düzeyine ineceği tezlerini ortaya koymaktan ziyade, bu sistemin yapısal dinamiklerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerin önemine dikkat çekmişlerdir. Marx, işçilerin asgari ücret düzeyinde bir ücrete mecbur olduklarını kabul etmekle birlikte, bu durumun nedeninin işçinin yarattığı değere el koyan kapitalist düzene içkin olduğunu vurgulamaktadır. İşçinin değerinin, geçimini sağlamak için gerekli olan malların değerinden ibaret olduğu eleştirisinde bulunan bu yaklaşım, asgari ücret düzenlemelerinin gerekli olduğunu öne sürmektedir (Korkmaz, 2003: 11). Ancak bu gereklilik sadece kapitalist düzen varsayımı için geçerlidir, Marx'ın son kertede sınıfsız toplum ve özel mülkiyetin olmadığı komünist sistemde herkesin üretime yetenekleri doğrultusunda katkıda bulunup ihtiyaçları oranında pay aldığı düzende asgari ücret de söz konusu olmayacaktır. Nitekim Gotha Programı'nın Eleştirisi'nde Marx, işçilere adil bir ücret sistemi istemeleri yerine devrimci bir "Kahrolsun ücret sistemi!" sloganını salık vermektedir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun "Asgari Ücret" başlıklı 39.maddesinde "İş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanunun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçinin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Asgari Ücret Tespit Komisyonu aracılığı ile ücretlerin asgari sınırları en geç iki yılda bir belirlenir" hükmüne yer verilmiştir. Hükümde görüldüğü üzere İş Kanunu'nda asgari ücretin, tanımı yapılmamıştır. 2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun genel gerekçesi; "*çalışma hayatını yakından etkileyen ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar, Türkiye Cumhuriyeti'nin iş hukuku alanındaki yetmiş yıla yaklaşan birikimi, uygulamada karşılaşılan sorunlar, esnekleşme*

gereksinimi, Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü normlarına uyum sağlama zorunluluğu mevcut İş Kanununda bazı değişiklikler yapılması yerine yeni bir iş yasasının hazırlanmasını zorunlu kılmıştır” şeklinde ifade edilmiştir.

İş Kanunu’nda asgari ücret başlıklı 39.maddenin gerekçesi ise şu şekilde belirtilmiştir;

“İşçilerin insan onuruna yaraşır asgari koşullarda bir yaşam sürdürebilmesi için devlet tarafından tespit edilmesi öngörülen asgari ücret kurumundan, bir kısım işçilerin yararlandırılıp, bir kısmının yararlandırılmaması, Anayasamızda temellerini bulan sosyal devlet ilkesine aykırı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sakıncayı gidermek amacı ile de tüm işçilerin, bu güvenceden yararlanabileceği bir düzenleme getirilmiştir. Bunun dışında, asgari ücretin süresi ve tespiti usulüne ilişkin mevcut düzenleme aynen korunmuştur (4857 Sayılı İş Kanunu Ve Gerekçesi).”

Asgari ücret, 01.08.2004 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan Asgari Ücret Yönetmeliği’nde şu şekilde tanımlanmıştır: *“İşçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret.”* Asgari ücret, yapılan işin türüne ya da işçinin yetkinlik düzeyine bakılmaksızın, çalışanların zorunlu ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan, bu sınırın altında ücret ödenmesine hukuki ve cezai yaptırım öngören ücrettir (Kutal, 2007: 57).

2.4.2. Asgari Ücretin Doğuşu ve Gelişimi

Asgari ücret düzenlemesine ilk olarak günümüzden yaklaşık 3700 yıl önce oluşturulan Hammurabi Yasalarında rastlanmaktadır (Starr, 1981:1). Hammurabi Yasaları Mezopotamya coğrafyasında varlığını bulmuş I. Babil Devleti’nin (M.Ö. 1800-1600) en ünlü hükümdarı Hammurabi (M.Ö. 1792-1750) tarafından yazılmıştır (Işık, 2018: 54). Tarihin bilinen en eski ve korunmuş yazılı kanunları olan bu yasalar, boşanma, çocuk hakları, hırsızlık, ağırlık ve uzunluk birimlerinde düzenleme, ihmalkârlık, yalancı şahitlik ve yağma gibi toplumsal problemleri düzenleme ve çözüme kavuşturmak amacıyla oluşturulmuştur (Kelly, 1995: 555).

Hammurabi Yasalarında ücretlerin aylık 120 ve 180 gümüş arasında değişiklik göstereceği, yüksek ücretlerin ise sosyal eşitlik ve güçlü imparatorluğun göstergesi olarak önem taşıdığı belirtilmiştir. Hammurabi Yasalarında tarım işçilerine ve gündelik işçilere

ödenen asgari ücret ile ilgili hükümler yer almaktadır. Örneğin tarlada çalışan her bir hasatçıya günlük en az 12 sîla¹⁵ arpa ödenmesi, yılda 2 tondan aşağı buğday ödenmemesi kanunda hükme bağlanmıştır (Rositani, 2017: 57).

Asgari ücret ve adil bir ücret konusuna ilişkin tartışmalar Antik Yunan'da Platon ve Aristoteles'e kadar uzanır. Orta Çağdan itibaren ise asgari ücret düşüncesi, adil fiyat ve adil ücret kuramları ile tanınan Kanonistler tarafından gündeme getirilmiştir (Talas, 1983: 60). Bu dönemde din adamları da Katolikliğin bu alandaki düşüncelerini yeniden açıkça ortaya koymuşlardır. "Adil ücret" tanımının ilk kez kilise tarafından yapıldığı bilinmektedir. 15. yüzyılda Floransalı din adamı Antonius adil ücreti, "işçiye kendi sosyal seviyesine göre ailesi ile birlikte yaşama imkânı veren bir ücret düzeyidir" şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 2003: 5).

15. ve 16. yüzyılda asgari ücretler İsviçre kantonlarında ev sanayiinde tespit edilmiştir (Kutal, 1969: 23). Yasal olarak ilk asgari ücret uygulamaları, 1894'te Yeni Zelanda'da Endüstriyel Uzlaşma ve Tahkim Kanunu (*Industrial Conciliation and Arbitration Act*) ile hayata geçmiştir. İlk yıllarda zorunlu tahkim sisteminin en önemli unsuru hukuki düzenlemeler olmuştur (Hammond, 1917: 405). Fakat daha sonraki yıllarda yasal asgari ücret yaşam maliyet endeksine göre belirlenmiştir. Yeni Zelanda'daki yaşam maliyetindeki değişimi inceleyen ilk kapsamlı çalışma Dr. James W. McIlraith tarafından 1911 yılında yapılmıştır (McIlraith, 1911). Bu çalışmada asgari ücret 45 ürünün toptan fiyatlarına göre oluşturulan endekse göre belirlenmiştir (Hammond, 1917:433-434).

Asgari ücretin ikinci olarak belirlendiği ülke 1896 yılında Avustralya'nın Victoria Eyaleti olmuştur (Öçal ve Karaalp- Orhan, 2018:650). 1896'da Avustralya'da asgari ücret Victoria Fabrikaları ve Dükkânları Kanunu (*Victorian Factories and Shops Act*) ile uygulanmıştır. Kanunun 16. bölümünde; "haftalık ücretin en az iki şilin ve altı peni alınmadığı sürece

---

¹⁵ Sümer-Akad topluluklarında ağırlık ölçüsü birimi arpa ile ifade edilmekte olup, 1 sîla= 1 Qa= 084 litreye karşılık gelmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: toplumvetarih.com

herhangi bir fabrika veya çalışma odasında (work-room) kimse istihdam edilemez” hükmü yer almıştır. (Hamilton, 2018; Kutal, 1969: 23; Türk –İş, 1978: 16). Söz konusu Kanun ile Avustralya’da belli başlı sektörlerde asgari ücret oranları belirlenmiştir. İlk zamanlar bu yasa ile ayakkabı, giyim, iç giyim, pastane ve ekmek yapımı ile mobilya sektörlerinde özel komisyonlar kurulmuştur. Kadın çalışanların fazla olması (ayakkabı, giyim ve iç giyim), Çinli çalışan sayısının fazla olması (mobilya) ve toplum sağlığının önemi (pastane ve ekmek yapımı) bu sektörlerin seçilmesindeki temel sebeplerdir (Seltzer ve Borland, 2016: 10).

1904 yılında ülkedeki tüm eyaletleri kapsayan yasal asgari ücret uygulamasının zeminini hazırlayan *Commonwealth and Arbitration Act* kabul edilmiştir. 1911 yılına kadar Batı Avustralya dışındaki bütün Avustralya eyaletleri ücret kurullarının belirlediği yasal asgari ücret sistemine geçmiştir (Starr, 1981:1).

İngiltere’de ücret oranlarını düşürmeye dayanan kamu sektörü sözleşmelerinde haksız rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla 1891 yılında Adil Ücret Kararları (*Fair Wage Resolution-FWR*) yürürlüğe konmuştur ve 90 yıl boyunca uygulanmıştır (Metcalf, 1999: 1). Ülkede liberallerin iktidara gelmesi ile Avustralya’da uygulanan asgari ücret sistemini İngiliz koşulları altında uygulama düşüncesi doğmuştur. İngiliz parlamentosu bunun için bir komite oluşturarak Victoria eyaleti asgari ücret uygulamasını araştırması için bir yetkili görevlendirmiştir. Bu yetkili ücret kurullarının operasyonlarını araştırmak için Victoria’ya gönderilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda 1909 yılında İngiltere’de Ücret Kurulu (*Wage Council*) oluşturulmuş ve asgari ücret yasası benimsenmiştir (Holcombe, 1910:575). Söz konusu ücret kurulu sistemi 1953 yılında 3,5 milyon işçiyi kapsayacak düzeyde geniş bir uygulama alanı bulmuş ve 1993 yılında tüm kurullar kaldırılıncaya kadar pek çok düşük ücretli işçi için başarılı bir toplu pazarlık desteği sağlamıştır (Metcalf, 1999: 1). İngiltere’de emek sömürsünü engellemek amacıyla asgari ücret öncelikle dört sektör için uygulanmıştır.

Daha sonra 1924 yılında kabul edilen Tarımsal Ücretler Yasası ile kapsam genişletilmiştir (Starr, 1981:2).

1929 Büyük Buhran'ın yol açtığı derin ekonomik durgunluk, artan işsizlik ve yoksulluk oranları karşısında hükümet, ekonomiyi canlandırmak ve piyasalara olan güveni artırmak için para piyasası ve işgücü piyasalarında birtakım politika değişikliklerine gitmiştir. Galbraith, Büyük Buhranın ekonomiyi son derece kırılgan hale getirdiğini, ancak kriz sonrası 1929-1950 döneminde gelir dağılımının önceye göre düzeltildiğini, maaş, emeklilik, ücret ve işsizlik tazminatlarının yükseltildiğini yani Refah Devleti dönemine geçildiğini belirtmektedir (Galbraith, 2013). Bu bağlamda emek standartlarının iyileştirilmesini öngören “New Deal” kapsamında değerlendirilebilecek “Adil Çalışma Standartları Yasası”, Roosevelt'in önemli bir adımıdır. Bu yasa ile 12 milyondan fazla işçinin haftalık çalışma süreleri belirlenmiştir (1941'den itibaren haftalık 40 saat). Öte yandan fazla çalışma sürelerinin ücretin bir buçuk katı ile ödenmesi kararlaştırılmıştır (Brunhoff, 1992: 95). Bu dönemde devlet, 1930'lu yılların erken dönemlerinin aksine emek piyasası üzerinde daha denetleyici ve müdahaleci bir tutum takınmış, 1945 döneminde izlediği tam istihdam politikası ile işgücü arz ve talebine dolaysız müdahalede bulunmuştur.

Asgari ücretin tespit yöntemleri incelendiğinde iki farklı grup ortaya çıkmaktadır. İlk grup asgari ücretin direkt kanunlarla belirlendiği, ikinci grup ise asgari ücretin belirlenmeyip sadece tespitinde kullanılacak yöntemlerin gösterildiği durumdur. Birinci gruptaki kanunlar katı kanunlar olarak nitelendirilmekle beraber 1938 yılında yürürlükte bulunan yerel asgari ücret kanunlarının 27'sinden sadece 4 tanesi bu grup içindedir. Katı kanunlar mesleğe göre değişen asgari ücret seviyesi yerine tek bir asgari ücret düzeyini empoze etmiştir. İkinci grupta bulunan asgari ücret kanunları ise ücreti çeşitli meslek gruplarına göre değişen düzeylerde kabul ederek dışsal değişenlere göre esneklik kazandırmıştır. Bir başka ifade ile

asgari ücret düzeyi yasa tarafından tespit edilmemiş fakat asgari ücretin belirlenmesinde kullanılan esaslar gösterilmiştir (Kutal, 1969: 100).

Kapsamı dar olan ilk asgari ücret uygulamaları sonraki yıllarda Avrupa'nın geneline yayılmıştır. Avrupa'da asgari ücret uygulaması, tekstil işlerinde evlerinde çalışan işçiler için 1911 yılında Almanya'da uygulanmıştır. 1915 yılında Fransa'da sadece kadın çalışanlar için uygulanan asgari ücret yasası çıkmıştır (Burns, 1923: 237). Almanya'da toplu pazarlık hakkı ise 1918 tarihinde kabul edilen bir kanunla mesleki kuruluşlara tanınmıştır (Kutal, 1969: 102). Almanya'da İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Nazi rejiminin yıkılması ile beraber asgari ücret uygulamalarına son verilmiştir. Federal Almanya devletinin kurulmasından sonra 1949 yılında kanunlaşan toplu pazarlık prensipleri tekrar kabul edilmiştir. Bu kanuna göre asgari ücret serbestçe işveren ve işçi arasında pazarlık usulüyle belirlenmektedir. Fakat işveren ve işçi tarafının asgari ücret düzeyinde anlaşamaması durumunda devletin ücret belirlenmesi aşamasında pazarlığa müdahil olması öngörülmüştür (Kutal, 1969: 103). 1952 yılında çıkan kanun ile devletin düşük olan asgari ücret düzeyine müdahale ederek daha adil bir asgari ücret düzeyini işverenlere empoze etmesi öngörülmüştür (Nikisch'den akt. Kutal, 1969: 104).

Fransa'da asgari ücreti tespit eden kanun 1915 yılında sadece ev sanayiinde çalışan kadın işçiler için çıkarılmıştır. 1919 yılında ilk toplu sözleşme kanunu ve 1936'da ise en fazla üye sayısına sahip olan sendikalara daha fazla sorumluluğun verildiği kanun çıkarılmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da savaş döneminden kalma devlet otoritesini merkezileştiren sisteme son verilerek 1950 yılında toplu pazarlık sistemini öngören yeni bir yasa çıkarılmıştır (Kutal, 1969: 107-108). Fakat bu kanun yine de hükümete önemli yetkiler tanımıştır. Hükümet 1950 kanununa göre Fransa'da hayat pahalılığını göz önünde bulundurmayan düşük asgari ücret düzeyi belirleyebilmekteydi. Bu durumu engellemek için 1952 yılında bir kanun çıkarılarak asgari ücretin hayat pahalılığı ile paralel artması esası kabul edilmiştir (Kutal, 1969: 111).

Avusturya, 1918 yılında dar kapsamlı asgari ücret yasasını kabul ederken, Çekoslavakya 1919, Almanya 1923, İspanya 1926 ve Belçika 1934 yılında bu tür dar kapsamlı yasaları benimsemişlerdir (Starr, 1981:2).

1928 yılında ILO, asgari ücrete uluslararası bir ölçüt getirmiştir. 1928'de 26 Sayılı Asgari Ücret Belirleme Yöntemleriyle ilgili sözleşmenin kabul edilmesinden sonra asgari ücret uygulaması önce Avrupa'ya sonra da tüm dünyaya yayılmıştır (Kurtcebe ve Horzum, 2017: 26). Avrupa Birliği'ne üye ülkeler 20.yüzyılın ikinci yarısında ulusal asgari ücret uygulamasına başlamışlardır. Asgari ücret kanunları ilk ortaya çıktığı yıllarda sınırlı bir uygulama alanı bulurken daha sonraları ise bu yasalar tüm çalışanları kapsamı içine almıştır. Avrupa'da ulusal asgari ücret sistemlerinin uygulanması II. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Örneğin Lüksemburg 1944, Fransa 1950, Malta, 1954, Hollanda 1969 ve Portekiz 1974 yılında asgari ücreti ulusal düzeyde yasa ile belirlemeye başlamıştır (Korkmaz, 2003: 17). Ulusal anlamda asgari ücreti en son uygulayan AB ülkesi 2015 yılında Almanya olmuştur (Eurostat, 2018: 5).

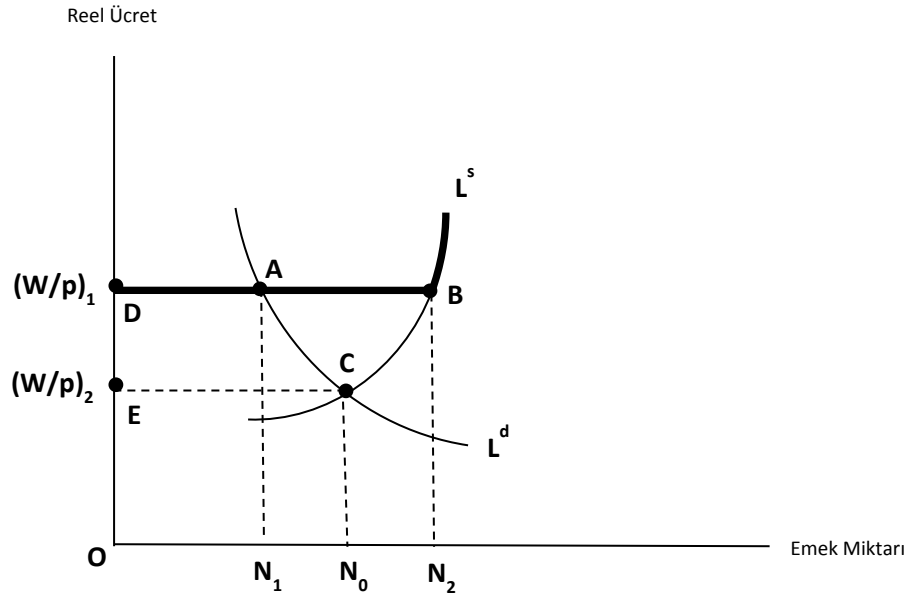
2.4.3. Emek Piyasasında Asgari Ücretin Belirlenmesi

Asgari ücret düzeyi hükümet tarafından, piyasada oluşacak denge ücret düzeyinin üzerinde bir noktada belirlenmektedir. Asgari ücretin amacı toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan çalışanın kendisi ve ailesinin insan onuruna yakışır düzeyde bir ücret almasını garanti altına almaktır. Burada geçen insan onuru kavramı soyut bir kavram olmakla birlikte, Asgari Ücret Yönetmeliği'nde işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçları asgari düzey kabul edilmektedir. Ancak insan onuru sadece fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi ile tatmin edilemez, insanın sosyal ve kültürel yönden gelişiminin de sağlanması gerekir.

Asgari ücretin belirlenmesi ile ilgili Grafik 6'da vasıfsız iş gücünün emek arzı L^s ve emek talebi L^d eğrileri ile gösterilmektedir. C noktasında piyasa ücreti $(W/P)_2$ düzeyinde dengededir. Fakat devlet piyasa ücret düzeyinin alt limitini belirleyerek asgari $(W/P)_1$

düzeyine yükseltmiştir. Bu ücret düzeyi denge ücret düzeyinden daha yüksek olduğundan firmaların emek talebi ON_0 'den ON_1 'e düşerken piyasa emek arzı ise ON_0 'dan ON_2 'e yükselmektedir. Denge ücret düzeyinden daha yukarda belirlenen asgari ücret düzeyi piyasada emek arz fazlası meydana getirmektedir. Asgari ücret uygulaması piyasadaki emek arz-talep dengesini devre dışı bırakmaktadır. Böyle bir durumda emek arz eğrisi $DABL^s$ şeklini almaktadır. Asgari ücret düzeyinde piyasada istihdam edilen emek miktarı ON_1 kadar, çalışmak istediği halde iş bulamayan emek miktarı ise N_1N_2 kadardır (Dinler, 2012: 280).

Talep ve teknolojiadaki değişimlere ayak uyduramayarak bir kısım çalışanın işsiz kalması yapısal işsizlik olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 2005: 92). Asgari ücret uygulamasının yol açtığı işsizlik yapısal işsizlik grubuna dâhil edilmektedir (Dinler, 2012: 496). İşgücü talepteki değişimlere anında uyum sağlayamamaktadır. Asgari ücret uygulaması firma talebini etkilediğinden uygulama sonrasında çalışanların bir kısmı işlerini kaybeder.

Grafik 6: Asgari Ücretin Belirlenmesi

Grafik 6'dan işverenlerin ödediği toplam ücreti hesaplamak mümkündür. Buna göre asgari ücret öncesi işverenlerin piyasa denge ücreti üzerinden ödediği toplam ücret ON₀CE dikdörtgeninin alanı kadarken asgari ücret uygulaması sonrasında ON₁AD dikdörtgeni kadar olmuştur. Bu durumda işveren asgari ücret uygulaması öncesi mi yoksa sonrası mı daha fazla ücret ödemektedir? Bu sorunun cevabını emek talep eğrisinin esnekliği belirlemektedir (Dinler, 2012: 281).

2.4.4. Asgari Ücretin Belirlenmesinde Uygulanan Kriterler

Asgari ücretin hangi kriterler esas alınarak belirleneceği sorusunun yanıtı ülkeden ülkeye ve dönemler arasında farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların en önemli nedeni ise ülkelerin sosyo-ekonomik koşullarına dayanmaktadır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması için önemli bir sosyal politika aracı olarak kullanılan asgari ücretin tespiti, her toplumun kendi koşulları ile birlikte tasarlanmaktadır (Kurtcebe ve Horzum, 2017: 27). Bazı ülkelerde ulusal düzeyde tek bir asgari ücret uygulanırken, bazılarında ise meslek, sektör veya coğrafi bölgelere göre farklı asgari ücretler uygulanmaktadır. ILO'ya göre asgari ücretin saptanması; ülkelerin yasal düzenlemeleri, sosyal ve ekonomik faktörleri, işverenlerin ödeme gücü ve enflasyon, milli gelir ve diğer ücretlerin genel düzeyi gibi makroekonomik parametreler göz önünde bulundurulmalıdır.

ILO, Asgari Ücretin Tespiti Sözleşmesi'nde (*ILO Recommendation No. 135*) altı temel ilkeye işaret etmektedir;

- a) İşçilerin ve ailelerinin ihtiyaçları,
- b) Ülkedeki ücretlerin genel düzeyi,
- c) Yaşam maliyeti ve bundaki değişiklikler,
- d) Sosyal güvenlik hakları,
- e) Diğer sosyal grupların yaşam standartları ile ilişkisi,

f) Yüksek istihdamın sağlanması ve korunması, verimlilik düzeyleri ile ekonomik kalkınma gereksinimlerini içeren ekonomik faktörlerdir (ILO, 1970).

Asgari ücret belirlenirken temel alınacak birincil ölçüt, sosyal devlet ilkesi gereği toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan asgari ücretli çalışan işçi ve ailesinin ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Devlet, vatandaşlarına insanlık onuruna yakışır bir düzeyin altında ücret ödenmemesini garanti altına almak zorundadır.

Türkiye’de asgari ücretin tespitinde Asgari Ücret Tespit Komisyonu’na göz önünde bulundurulmuş esaslar ILO’nun kriterlerine yaklaşmakla birlikte uygulamada maalesef söz konusu ilkelerle tutarlı bir ücret düzeyi saptanmadığı görülmektedir. “Komisyon, ücretin belirlenmesinde; ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumu, ücretliler geçinme indekslerini, bu indeksler yoksa geçinme indekslerini, fiilen ödenmekte olan ücretlerin genel durumunu ve geçim şartlarını göz önünde bulundurur” (Asgari Ücret Yönetmeliği, md.7).

2.4.5. Uluslararası Belgelerde Asgari Ücret

Modern anlamda asgari ücret ile ilgili ilk yasal düzenleme, 1894 yılında Yeni Zelanda’da kabul edilen “*Industrial Conciliation and Arbitration Act*” olarak bilinir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne göre “Herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır” (Madde 23/III).

ILO, çalışma hayatına ilişkin kapsamlı mevzuatı ve denetim mekanizmaları ile uluslararası düzeyde faaliyette bulunan en büyük kuruluştur. ILO Anayasası’nda ücretin, yeterli yaşam koşullarını sağlayacak düzeyi garanti etmesi gerektiği belirtilmiştir (ILO Constitution, Preamble). Evrensel ve kalıcı bir barış için insancıl koşullara sahip bir çalışma düzeninin gereğine vurgu yapılmıştır. ILO’nun asgari ücrete ilişkin onayladığı üç sözleşme ve üç tavsiye kararı vardır.

ILO gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için asgari ücret uygulamasının çerçevesini oluşturmak amacıyla 1928 tarihli 11. Çalışma Konferansı'nda, sanayi sektöründe çalışan işçilerin korunması amacıyla "Asgari Ücret Belirleme Yöntemi" hakkındaki 26 sayılı Sözleşme ve 30 numaralı "Asgari Ücret Belirleme Yöntemleri" tavsiye kararının kabul etmiştir. Böylece asgari ücretin saptanmasında işçiye uygun bir yaşam düzeyi sağlanması konusunda ülkedeki genel ücret düzeyinin dikkate alınması ölçütünü ilk kez ortaya koymuştur (Bosnalı, 2012: 313).

ILO, 1951 yılında gerçekleştirilen 34. Çalışma Konferansında "Tarımda Asgari Ücret Tespit Mekanizması" hakkında 99 sayılı Sözleşme ve 88 sayılı "Tarım İşçilerinin Asgari Ücretlerinin Tespit Usülleri" tavsiye kararını kabul etmiştir. Türkiye ILO'nun 1951 yılında kabul ettiği 99 sayılı sözleşmesini 1969 yılında, 1928 tarihli 26 sayılı Sözleşmesi'ni de 1973 yılında onaylayarak asgari ücret düzenlemesine uluslararası nitelik kazandırmıştır. ILO, 1970 yılında "Gelişmekte Olan Ülkelerde Asgari Ücret Tespitine İlişkin "131 sayılı Sözleşme ve "Gelişmekte Olan Ülkelerde Asgari Ücret Tespitine İlişkin 135 sayılı Tavsiye Kararı" nı kabul etmiştir.

Avrupa Sosyal Şartı'nın "Adil Bir Ücret Hakkı" başlıklı 1.bölümün 4.maddesinde adil bir ücret hakkının sağlanabilmesi için sözleşmenin taraflarının çalışanın kendisi ve ailesine makul bir yaşam standardı sağlayacak bir ücret hakkının tanınması gerektiği belirtilmiştir (Council of Europe, 1996). Ayrıca 2.bölümün 4.maddesinin 1.fıkrasında Avrupa Sosyal Şartı'nı imzalayan devletlerin, "*çalışanların kendilerine ve ailelerine iyi bir yaşam düzeyi sağlayacak ücret hakkına sahip olduklarını tanımayı*" taahhüt ettiği belirtilmiştir.

2009 yılının Haziran ayında ILO üye devletleri, hükümetleri yoksulluğu ve eşitsizliği azaltabilecek, talebi artırabilecek ve ekonomik istikrara katkıda bulunabilecek asgari ücretler gibi seçenekleri değerlendirmeye teşvik eden Küresel İş Pakti'ni (*Global Jobs Pact*) kabul etmiştir. Bu bağlamda asgari ücretlerin düzenli olarak gözden geçirilmesi ve güncellenmesi

gerektiği vurgulanmıştır (ILO, 2010: 64). Özellikle kriz dönemlerinde işçi ücretlerinin düşürülmesi nedeniyle toplam talepteki daralmaya bağlı olarak hem yoksulluk hem de resesyona şiddetlenecektir. Bu nedenle hükümetlerin toplam talep yetersizliği ve yüksek işsizliğin olduğu yıllarda, en düşük ödeme yapılan çalışanların tüketim düzeyini korumak için ücret düzeyini korumalarının gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir (IMF, 2010: 13-14).

Birleşmiş Milletlerin 2015 yılında kabul ettiği 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nde sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu arasındaki dengenin sağlanması amaçlanmıştır; ekonomik, sosyal ve çevresel düzeyde. Sekizinci hedefte sürdürülebilir ve kapsamlı bir ekonomik büyüme, verimli ve tam istihdam ve herkes için iyi bir iş belirtilmiş ve eşit işe eşit ücret ilkesinin başarılmasının önemi ve işçi haklarının korunması vurgusu yapılmıştır. Onuncu hedefte ülkelerarası ve ülke içindeki eşitsizliklerin azaltılması, nüfusun alttaki % 40'lık kesiminin gelirinin artırılması, ayrımcılığın yok edilmesi, özellikle mali, ücret ve sosyal koruma politikalarının benimsenmesi ve kademeli olarak eşitliğin daha fazla sağlanması hedefleri sıralanmıştır. İyi dizayn edilmiş ve efektif bir asgari ücret, bu hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunurken, zayıf tasarlanan asgari ücret işçilerin refahını riske atar, etkin bir uygulamaya zarar verir ve kayıt dışılığa teşvik etme riski barındırır (ILO, 2016: 2).

2.4.6. Türkiye'de Asgari Ücretin Tarihi

Türkiye'de ilk asgari ücret tespitinin 1806 tarihli bir fermanla belirli işlerde çalışan işçilerin ücretlerinde yapıldığı belirtilmektedir. 2 Şaban 1226 tarihli bir fermanda o zamanki para birimi ile belli işlerde çalışan işçilerin ücretleri tespit edilmiştir (Gerek, 1999: 27). Bu fermanda işçilerin ücretleri şu şekilde belirlenmiştir;

“nacca kalfası 110 para, kârhaneci 110 para, üstad sicili 90 para, alânedcar 90 para, vasar neccar 80 para, bayağı neccar 70 para, usta marangoz 80 para, neccar şakirdi 45 para, sıvacı işçibaşı 110 para, üstad kalemkâr sıvacı 95 para, bayağı kalemkâr sıvacı 70 para, bayağı sadekâr sıvacı 70 para, sıvacı şakirdi 45 para, sernekkaşan 100 para; üstad kalemkâr nakkaş 95 para, bayağı kalemkâr nakkaş 85 para, nakkaş 70 para ve nakkaş şakirdi 70 para” (Tunç, 1968).

Aradan uzunca bir süre geçmesinin ardından, 1921 yılında maden ocaklarında çalışan işçiler için “Ereğli Kömür Havzası Maden İşçilerinin Hukukuna Mütedair” 151 sayılı Kanun ile kömür ocaklarında çalışan işçiler için asgari ücret tespit edilmiştir (Güven vd., 2011: 152).

Türkiye’de sanayileşme hareketlerinin geç başlaması ve zor koşullar altında sürdürülmesi, asgari ücret uygulamasına sanayileşmiş ülkelerle kıyaslandığında geç başlanmasına neden olmuştur. Dünyada 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başında pek çok sanayileşmiş ülkede yürürlükte olan asgari ücret mevzuatı, Türkiye’de yarım asırlık bir gecikme ile uygulanma imkânı bulmuştur (Kutal, 1969: 140). Yasal asgari ücretin belirlenmesi konusu ilk kez 1923 İzmir İktisat Kongresinde gündeme getirilmiştir. Kongrede, emek kesiminin önerilerinde sunulan ve oybirliğiyle kabul edilen 11. maddesinde “işçi ücretlerinin asgari hadlerinin ülkenin geçim koşullarına uygun olarak, her üç ayda bir belediye meclisinde ilan edilmesi” kararlaştırılmış ancak uygulama imkânı oluşmamıştır (Korkmaz ve Avsallı, 2012: 153). Dolayısıyla 1936 tarihine kadar asgari ücret uygulaması yasal bir dayanağa sahip olmamış ve uygulanamamıştır.

Asgari ücrete ilişkin ilk yasal düzenleme 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu ile yapılmıştır. Kanunun 32. Maddesinde yer alan: “*İktisadî ve içtimaî zaruretler dolayısıyla İktisad Vekâletince teklif edilecek işlerde gerek saat başına veya gündelik yahut haftalık veya aylık hesap ile ve gerek parça başına, yahut yapılan iş miktarına göre ödenecek işçi ücretlerinin en aşağı hadleri bir nizamname ile tesbit edilir*” hükmü, asgari ücretin ilk yasal dayanağını oluşturmaktadır.

Ancak yasal altyapı hazırlanmış olmasına rağmen asgari ücret uygulaması İş Kanunu ile başlayamamış, 1951 tarihli yönetmeliğe kadar uygulanmamıştır. Talas (1960), bu gecikmeyi İkinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu anormal koşullar ile açıklamaktadır.

13 Ocak 1951 tarihli ve 7707 sayılı “Asgari Ücretlerin Tespitine Müteallik Yönetmelik ”in yürürlüğe girmesi ile birlikte asgari ücretler mahalli komisyonlar aracılığı ile tespit edilmeye

başlanmıştır. 1951 tarihli yönetmeliğin 1.maddesinde asgari ücretin tanımı şu şekilde yapılmıştır; *“aynı mahiyetteki işlerde, işçilere normal bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçilerin normal gıda, mesken, giyim, yakacak ve aydınlatma gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek kıfayette olan bir ücrettir”*. Bu tanımda zorunlu ihtiyaçların net bir şekilde belirtilmediği görülmektedir. Yönetmelikte asgari ücretin tespiti ile görevlendirilen mahalli komisyonların kararlarına karşı itiraz yolu da açılmış bulunuyordu. 32.maddenin 5. fıkrasında tespit ve ilan edilen asgari ücretler hakkında, işçi, işveren veya bunların sendikaları aracılığı ile sendika olmayan yerlerde ise temsilciler vasıtasıyla Çalışma Bakanlığı’na itirazda bulunabileceği belirtilmiştir. Bu uygulama ile asgari ücretlerin tespitinde adil bir tutum sergilenmeye çalışıldığı görülse de uygulamada itiraz mekanizmasının arzu edildiği biçimde işlemediği ve farklı mahalli komisyonların belirlediği asgari ücretler arasında adil olmayan bir biçimde önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. İtiraz Tetkik Kurulu’nda işçi ve işveren temsilcilerinin olmaması, sadece resmi makamların temsilcilerinin itirazları değerlendirmesi, adalet ilkesine gölge düşürmüştür. 1951 tarihli yönetmelikte çalışanlara “adil ve kafi” bir asgari ücret tespit edilmesi gerektiği belirtilmiş ve mahallin özel şartları, o bölgede veya işkolunda ödenen ücretlerin düzeyi, işin mahiyeti ve genel ekonomik durumun göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca gemi adamlarının ve gazetecilerin asgari ücretleri farklı kanunlarla ve değişik usullere göre tespit edilmiştir. Bu durumun söz konusu iş kollarının farklı özelliklere sahip olmasından kaynaklandığı öne sürülmektedir (Kutal, 1969: 145).

1967 yılında kabul edilen 931 sayılı İş Kanunu ve 1968 yılında çıkarılan Asgari Ücret Yönetmeliği ile asgari ücretin tespiti, mahalli idareler yerine merkezi bir Asgari Ücret Tespit Komisyonu’na yapılmasına geçilmiştir. Bu komisyon asgari ücretleri yerel düzeyde belirlemekle sorumlu idi. İşçi, işveren ve devlet temsilcilerinden oluşan üçlü yapıdaki merkezi bir komisyon tarafından hizmet akdi ile çalışan tüm işçilere uygulanacak asgari ücretin en geç

iki yılda bir tespit edilmesi öngörülüyordu (931 sayılı İş Kanunu, Madde 33). 1968 yılında çıkarılan yeni Asgari Ücret Yönetmeliği'nde asgari ücretlerin bölge ya da bütün ülkeyi esas alacak şekilde belirlenmesi, çalışanların 16 yaş üstü ve altı olmasına göre ücretin farklılaşması, asgari ücretlerin saat başına belirlenmesi gibi hususlar düzenlenmiştir. Öte yandan daha önceki dönemde problem yaşanan "iş kollarının" belirlenmesi konusunda 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda yer alan iş kolları yönetmeliğinin esas alınması öngörülmekteydi. Böylece yeni düzenlemeler ile sistemde önemli değişiklikler yapılmış, asgari ücret uygulamasının kapsamı, hizmet akdi ile çalışan her işçiyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Korkmaz ve Avsallı, 2012: 154).

931 sayılı Kanun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu ve 1972 yılında da yeni bir Asgari Ücret Yönetmeliği çıkarılmıştır. 12 Şubat 1972 tarihli 14097 sayılı Asgari Ücret Yönetmeliği'nin 1.maddesinde asgari ücretin tanımı şu şekilde yapılmıştır; *"İşçilere normal bir çalışma gününün karşılığı olarak ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek düzeydir."*

1973 yılına kadar sadece sanayi sektörü için belirlenen asgari ücret sistemi, 1974 yılından itibaren terk edilmiş ve bölgesel farklılık esasına dayanan sisteme son verilmiştir. Bu tarihten itibaren asgari ücretler sanayi ve hizmetler ile tarım ve ormancılık için ayrı ayrı fakat ulusal düzeyde tespit edilmeye başlanmıştır. Böylelikle asgari ücret tüm ülkeyi kapsayacak şekilde belirlenmeye başlanmıştır. 1989 yılında sektörel farklılığa son verilmiş, sanayi ile tarım ve orman kesimi çalışanlar için ayrı ayrı asgari ücret düzenlemesi terk edilmiştir. Bundan böyle bölgesel ve sektörel farklılıklar göz önünde bulundurulmadan tüm ülke için tek düzey asgari ücret tespit edilmeye başlanmıştır.

Asgari ücretin amacı aşırı düzeyde düşük ödeme yapılmasından işçiyi korumaktır. Asgari ücret ayrıca, yoksulluğu azaltmada ve kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizliği azaltmakta da bir araç olarak kullanılabilir (ILO, 2016: 4).

2.4.7. Türkiye’de Asgari Ücretin Hukuki Dayanakları

Asgari ücretin ilk yasal dayanağı, 1961 Anayasası’dır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti’ni sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlayan 1961 Anayasası’nın 45. Maddesi, devlete, çalışanların yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alma görevini yükleyerek, asgari ücret uygulamasını anayasal bir güvenceye kavuşturmuştur (Erdoğan, 2013: 6). Bu maddede asgari ücretin sosyal boyutu ön plana çıkmaktadır. Asgari ücretin en önemli hukuki dayanağı 1982 Anayasası’nın 2.maddesinde yer alan “sosyal devlet ilkesi”dir. Bu bağlamda asgari ücret, devletin vasıfsız işçilerin emeğinin sömürülmesini engellemek, toplumun kırılgan gruplarını korumak amacıyla uyguladığı bir sosyal politika aracı olarak değerlendirilebilir. Devlet, çalışanların insan onuruna yakışır bir hayat sürmelerini sağlamak amacıyla asgari ücret uygulaması ile ücretlerin en alt düzeyine müdahale eder. 1982 Anayasasının “Çalışma ile ilgili hükümlerin” yer aldığı 49.maddesinde çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu belirtilmiş ve devlete çalışanların yaşam koşullarını iyileştirme, onları koruma ve destekleme sorumluluğu yüklenmiştir.

1982 Anayasası’nın “Ücrette Adalet Sağlanması” başlıklı 55.maddesinde “*Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır*” hükmü yer almaktadır. Aynı maddeye 2001 yılında eklenen fıkrada asgari ücretin belirlenirken çalışanın geçim şartları ile ülkenin sosyal ve ekonomik durumunun da göz önüne alınacağı belirtilmiştir. Bu hüküm ile asgari ücret ile sosyal amacın gerçekleştirilirken ekonomik koşulların da dikkate alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sosyal politika perspektifinden bakıldığında bu düzenlemenin,

ihtiyaca göre ücretten verimliliğe göre ücrete doğru bir geçiş niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu noktada asgari ücretin salt ekonomik koşullar gözetilerek belirlenmesi durumunda insan onuruna yakışır bir hayat seviyesi kriterinin göz ardı edilmemesi gereklidir. Aksi takdirde kötü ekonomik koşullar, asgari ücretin düşük belirlenmesine meşru bir zemin yaratacak, bu da sosyal devlet ilkesinin ihlali anlamına gelecektir.

1982 Anayasasının 55.maddesinin son fıkrasında 2001 yılında yapılan bir değişiklik ile asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartlarının da göz önünde bulundurulması ilkesi getirilmiştir. Bu hüküm ile asgari ücret belirlenirken işçilerin asgari geçim koşullarının garanti altına alınması anayasal bir ilke olarak vurgulanmıştır (Korkmaz ve Avsallı, 2012: 152).

4857 sayılı İş Kanunu'nun "*Asgari Ücret*" başlıklı 39. maddesinde asgari ücretin tanımı yapılmamış, sadece "İş sözleşmesi ile çalışan ve bu Kanunun kapsamında olan veya olmayan her türlü işçinin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca Asgari Ücret Tespit Komisyonu aracılığı ile ücretlerin asgari sınırları en geç iki yılda bir belirlenir" hükmüne yer verilmiştir.

Asgari ücret, 01.08.2004 tarihli ve 25540 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan Asgari Ücret Yönetmeliği'nde şu şekilde tanımlanmıştır: "*İşçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücreti*". Bu tanım 1972 tarihli Asgari Ücret Yönetmeliği'ndeki tanım ile aynı tanımdır. Asgari ücretin yasal dayanağı olan ilgili yönetmelikte asgari ücretin sadece işçiyi esas alması, işçinin ailesini dikkate almaması asgari ücrete ilişkin tartışma konularından biridir. Ancak asgari ücretin uluslararası belgelerde yer alan tanımlarında işçinin yanı sıra ailesinin ihtiyaçları da vurgulanmaktadır. Örneğin Avrupa Sosyal Şartı, asgari ücretin tespitinde aile ihtiyaçları kriterinin dikkate alınmasını şart koşmakta fakat ülkemizin yasal belgelerinde sadece işçi ihtiyaçları dikkate alınmaktadır Aile kriteri yerine işçi kriterini dikkate alan Türkiye, Avrupa Konseyi tarafından 1961 yılında

kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı'nı 1989 yılında onaylamış, ancak asgari ücreti düzenleyen 4.maddesinin 1.fikrasını onaylamamıştır (Korkmaz, 2004: 54). Bunun nedeni, Türkiye'de asgari ücret belirlenirken ailesinin ihtiyaçlarının değil, sadece işçinin ihtiyaçlarının dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır (Kutal, 1989: 501).

Asgari ücretin belirlenmesine ilişkin ilke ve esasların yer aldığı ikinci bölümde ücrette eşitlik ilkesi gereğince asgari ücretin belirlenmesinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ile benzeri sebeplere dayalı herhangi bir ayırım yapılamayacağı belirtilmiştir. Asgari Ücret Tespit Komisyonu, asgari ücreti en geç iki yılda ve tüm işkollarını kapsayacak şekilde belirler. Esas olarak asgari ücret bir günlük olarak belirlenir ancak, aylık, haftalık, saat başına, parça başına veya yapılan iş tutarına göre ücret ödenen durumlarda gerekli ayarlamaların buna göre yapılacağı ifade edilmiştir.

“Komisyon; Bakanlığın tespit edeceği üyelere birinin başkanlığında; Bakanlık Çalışma Genel Müdürü veya yardımcısı, Bakanlık İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürü veya yardımcısı, Devlet İstatistik Enstitüsü Ekonomik İstatistikler Dairesi Başkanı veya yardımcısı, (İşgücü, Hizmetler, Fiyat İstatistikleri ve İndeksler Dairesi Başkanlığı), Hazine Müsteşarlığı temsilcisi, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığından konu ile ilgili dairenin başkanı veya yetki vereceği bir görevli, bünyesinde en çok işçiyi bulandıran en üst işçi kuruluşunun değişik işkolları için seçeceği beş temsilci ve bünyesinde en çok işvereni bulandıran işveren kuruluşunun değişik işkolları için seçeceği beş temsilciden kurulur.”

“Komisyon, Bakanlığın çağrısı üzerine toplanır ve Bakanlıkça hazırlanan gündeme göre çalışır. Komisyon, en az on üyenin katılımı ile toplanır ve oylarının çoğunluğu ile karar verir. Karara katılmayan üye, isterse katılmama gerekçesini belirtir. Oyların eşitliği halinde, Başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış sayılır. Komisyonun her toplantıda aldığı kararlar karar defterine yazılır ve başkan ve üyelere imzalanır. Komisyonun kararları

kesindir. Komisyonca belirlenen ücretler Resmi Gazete’ de yayımlanır ve yayımlandığı tarihi izleyen ayın ilk gününden itibaren yürürlüğe girer.”

Yönetmeliğin 12.maddesinde işçilere, Komisyonca belirlenen ücretlerden düşük ücret ödenemeyeceği ve iş sözleşmelerine ve toplu iş sözleşmelerine bunun aksine hükümler konulamayacağı belirtilmiştir.

2.4.8. Türkiye’de Asgari Ücretin Vergilendirilmesi

Asgari ücretin ekonomik ve sosyal boyutları birbiri ile çakışabilmektedir. Sosyal devlet anlayışı gereği ile işçilerin emeği korunurken diğer yandan ekonomiye etkileri tartışma konusu olmaktadır. Asgari ücret üzerinden alınan vergi ve diğer kesintilerin, emeğin reel gelirini azalttığı ve kayıt dışı istihdamı artırdığı öne sürülmektedir (Rakıcı ve Vural, 2011: 58). İşveren açısından yaklaşıldığında ise asgari ücret üzerindeki vergi, prim vb. mali yükümlülüklerin, işverenleri maliyet unsurunu göz önünde bulundurarak kayıt dışı işçi çalıştırmaya sevk ettiği iddia edilmektedir.

Asgari ücret, tanımında da yer aldığı üzere, işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek minimum düzeye tekabül etmektedir. Avrupa Sosyal Şartı’nda işçi ile birlikte ailesinin de ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiği hükmüne rağmen Türkiye’de sadece işçinin kendisi için bir tutar belirlenmekte ve asgari ücret üzerinden alınan vergi ve primler ile de bu tutar iyice aşındırılmaktadır. Türkiye gibi yüksek enflasyon olan ekonomilerde, ücretlerin enflasyon karşısında önemli düzeyde aşındığı bir konjonktürde, bir yandan da vergi ve diğer prim ödemeleri yolu ile net asgari ücret düzeyinin iyice aşağı çekilmesi, asgari ücretin ruhuna aykırıdır. Çalışanın zorunlu temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek minimum ücret tutarı üzerinden bir de vergi ve prim ödemesi alınması, vergilemenin sosyal amaçlarından uzaklaşmışlığının kanıtıdır.

Sismondi, *“Vergi, insandan kendisine yaşamını devam ettirmesi için gerekli olanı istemekten kaçınmalıdır. Zira açlığa mahkûm olan bir kimseye, devletin kendisine sağladığı*

yararlardan bahsetmek gülünç olur” şeklinde asgari ücretin önemine değinmiştir (Sismondi’den akt. Nadaroğlu, 1981: 315).

**Tablo 7: Asgari Ücretin Net Hesabı (TL/ Ay)
(1/1/2019- 31/12/2019 ve 1/1/2020- 31/12/2020)**

	2019	2020		2019	2020
Brüt Asgari Ücret	2.558,40	2.943,00	İşverene Maliyeti		
Sgk Primi % 14	358,18	412,02	Asgari Ücret	2.558,40	2.943,00
İşsizlik Sig. Primi % 1	25,58	29,43	Sgk Primi % 15,5 (İşveren Payı)***	396,55	456,17
Gelir Vergisi* % 15	134,32	375,23	İşveren İşsizlik Sigorta Primi % 2	51,17	58,86
Asgari Geçim İndirimi	191,88	220,73	İşverene Toplam Maliyet	3.006,12	3.458,03
Damga Vergisi % 07,59	19,42	22,34			
Kesintiler Toplamı	537,50	839,02			
Net Asgari Ücret**	2.020,90	2.324,71			

Kaynak: AÇSHB, Çalışma Hayatı İstatistikleri, 2019, 2020

(*) “Gelir Vergisi Hesaplamasında; 193 Sayılı G. V. Kanununun 32 maddesi uyarınca işçinin, bekar ve çocuksuz olduğu ve sadece kendisi dikkate alınarak, Asgari Geçim İndirimi uygulanmıştır

(**) Net ele geçen asgari ücrete (191,88) TL asgari geçim indirimi ilave edilmiştir.

(***) 5510 sayılı Kanunun 81. maddesinin (ı) bendine göre, bentde belirtilen şartları sağlayan işverenlere, SGK primi işveren payında 5 puanlık indirim öngörüldüğünden hesaplamalar buna göre yapılmıştır. Gerekli şartları sağlamayan işverenler için, SGK primi işveren payı % 20,5’dir. 6385 sayılı kanunun 9. maddesiyle yapılan düzenleme ile 01.09.2013 tarihinde itibaren geçerli olmak üzere 5510 sayılı kanunun 81.maddesi Kısa vadeli sigorta kolları prim oranı, sigortalının prime esas kazancının % 2’sidir.”

Kişinin kendisinin ve ailesinin asgari düzeyde geçimini sağlayacak tutarın vergilendirilmemesi gerekir. Vergi teorisinin başlıca ilkelerinden olan vergi ödeme gücü ilkesine göre, herkesin ödeme gücüne göre vergilendirilmesi gerekmektedir (Akdoğan, 1999: 204). Ödeme gücü ilkesinin hukuki dayanağı, Anayasanın 73. maddesinde herkesin mali gücüne göre vergilendirilmesi hükmünde saklıdır. Bu hükümde belirtildiği üzere maliye politikasının sosyal amacı, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımıdır. Ancak uygulamada sosyal amacın gerçekleşmesine aykırı şekilde ödeme gücü olmamasına rağmen asgari ücretten vergi alınmaktadır. Zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar bir ücret elde eden kişinin ödeme gücünden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla asgari ücretten vergi alınması, ödeme gücü ilkesine ters düşmektedir (Pürsünlerli, 2003: 173).

Tablo 8: Asgari Ücretten Yapılan Vergi Kesintisi Oranları, 2006-2018

Yıllar	Asgari Ücretlilerden Yapılan Kesinti (GVK.Mad.94-1)* (1)	Diğer Ücretler ile Ücret Sayılan Ödemelerden Yapılan Kesinti (GVK.Mad.94-1)* (2)	TOPLAM (3)	Asgari Ücretten Yapılan Kesintinin Toplam Kesintiler İçindeki Payı (%) (1/3)	Diğer Ücretler ile Ücret Sayılan Ödemelerin Toplam Kesintiler İçindeki Payı (%) (2/3)
2006	2.886.402.697,96	12.615.694.765,08	26.263.900.800,36	10,99	48,02
2007	3.506.960.068,55	15.484.194.041,94	32.074.861.291,53	10,93	48,48
2008	3.511.642.944,20	16.430.578.086,02	33.412.397.185,53	10,51	49,15
2009	3.638.921.270,30	17.359.317.986,34	33.507.562.341,62	10,86	51,82
2010	5.038.594.016,99	22.649.494.635,58	41.883.574.538,57	12,03	54,10
2011	6.099.980.255,51	27.006.256.181,51	50.960.570.221,47	11,97	53,00
2012	7.306.841.161,31	32.155.353.526,55	59.599.030.679,52	12,26	53,97
2013	7.608.825.773	38.496.146.287	68.671.712.752,70	11,08	56,07
2014	8.673.057.303,15	44.712.515.699,71	81.744.178.163,52	10,61	54,72
2015	9.854.311.327,29	51.417.285.240,10	97.086.811.106,30	10,15	52,94
2016	15.022.095.451	58.119.020.843	114.021.633.620	13,17	50,97
2017	16.486.373.639	67.394.984.404	131.911.173.868	12,50	51,09
2018	18.297.365.825	80.707.644.018	160.853.992.205	11,38	50,17

Kaynak: GİB Faaliyet Raporları, Muhtasar Beyanname Gelir Türlerine Göre Dağılımı

Not: “Söz konusu rakamlar, asgari ücretlilere ödenen ücretler üzerinden kesilen Asgari Geçim İndirimi (AGİ) dâhil brüt kesinti tutarlarıdır. Asgari ücretlilerden kesilen net vergi tutarlarını göstermemektedir. Asgari ücretlilerin medeni halleri dikkate alınarak, her bir asgari ücretli için hesaplanan asgari geçim indirimi tutarı, tahakkuk eden vergi tutarından mahsup edilmektedir. Asgari geçim indirimi müessesesi çerçevesinde mahsup edilen bu tutarlar, yukarıdaki kesinti tutarlarından indirilmemiştir. Bahsi geçen açıklama, Diğer Ücretler ile Ücret Sayılan Ödemeler (GVK Md. 94/1) kapsamında yapılan kesintiler için de aynen geçerlidir.”

Asgari ücretin vergi dışı bırakılması tartışmalarına farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ekonomik etkileri açısından değerlendiren liberal yaklaşım, asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının vergi gelirlerini azaltacağını bunun da bütçe dengesine olumsuz etki yaratacağını öne sürmektedir. Bu görüş, sosyal devlet anlayışının sosyal adaleti sağlama görevini göz ardı etmekte, toplumsal açılımları olan ücret olgusunu, salt iktisadi açıdan ele almaktadır. Ayrıca asgari ücretin vergilendirilmesine gerekçe olarak toplumdaki tüm bireylerin vergi ödemesinin vergi ahlakının sağlanması bakımından gerekli olduğu görüşü de öne sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre vergilendirilmeyen kazanç, vatandaşlar arasında eşitlik ilkesine aykırılık oluşturacaktır. Bu durumun önüne geçilmesi için önerilen bir başka çözüm ise asgari ücretin vergi dışı

bırakılması yerine asgari ücret gelirinun vergilendirilmesinin beyannameye tabii hale getirilerek kayıtlı ekonomide bir iyileşmeye yol açacağı yönündedir.

Öte yandan, asgari ücretin vergi dışı bırakılmasını savunan görüş, işçilerin insan onuruna yakışır bir ücret kazanmalarını ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi hedeflerini ön plana koymaktadırlar. Örneğin Küçük'e göre 2005 yılında Ankara Sanayi Odası tarafından başbakanlığa sunulan bölgesel asgari ücret uygulaması önerisi gibi farklı ara formüllerin bir kenara bırakılarak vergiler ve primler üzerinden işçinin cebinden para çıkmayacak şekilde asgari ücretlerin düzenlenmesi gerektiği savunulmaktadır (Küçük, 2016: 33).

Türkiye'de 2019 yılında bir asgari ücretli çalışanın ödediği yıllık gelir vergisi tutarı 3912 TL'dir. Eylül ayına kadar % 15 vergi diliminden gelir vergisi ödeyen asgari ücretli ilk 7 ay boyunca her ay 326 TL gelir vergisi ödemektedir. Eylül ayından itibaren bir üst dilime geçen çalışan, % 20 vergi dilimine göre ortalama 434 TL gelir vergisi ödemeye başlamaktadır. Bu durumda çalışanın ilk 7 ayda ödediği toplam vergi 2282 TL, son 5 ayda ödediği toplam vergi ise 2167 TL olmaktadır. Yani yıl boyunca bir asgari ücretli toplam 4450 TL gelir vergisi ödemektedir. Ancak ilave AGİ desteği ile Eylül ayından itibaren ödediği fazla vergi, asgari ücretliye iade edilmektedir.

"İlave AGİ Desteği", asgari ücretlilerin vergi dilimi nedeniyle kayıp yaşamaması için 2016 yılında uygulanmaya başlanmıştır. 2016 ve 2017 yıllarında uygulanan İlave AGİ Desteği, 27 Mart 2018 tarih 30373 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe giren 7103 Sayılı Kanunun 6. Maddesi ile düzenleme yapılarak uygulama sürekli hale getirilmiştir. 193 sayılı Kanunun 32. maddesine dördüncü fıkrasından sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir;

"Net ücretleri, bu Kanunun 103 üncü maddesinde yazılı tarife nedeniyle bu maddedeki esaslara göre sadece kendisi için asgarî geçim indirimi hesaplanan asgarî ücretlilere, içinde bulunulan yılın Ocak ayına ilişkin ödenen net ücretin (ilgili yılda geçerli asgarî ücretin dönemsel olarak farklı tutarlarda belirlenmiş olması halinde, yeni asgarî ücretin geçerli olduğu aylar için artışın uygulandığı ilk aydaki ücret üzerinden Kanunun 103 üncü maddesinde yer alan tarifenin ilk dilimindeki oran baz alınarak hesaplanan net ücretin) altında kalanlara, bu tutar ile bu tutarın altında kaldığı aylara ilişkin olarak aylık hesaplanan net ücreti arasındaki fark tutar, ücretlinin asgarî geçim indirimine ayrıca ilave edilir. Bu fıkroda geçen net ücret, yasal kesintiler sonrası ücret tutarına asgarî geçim indiriminin ilavesi sonucu oluşan ücreti ifade eder."

Son yayımlanan SGK İstatistik Yıllığı 2017 yılına ait olması nedeniyle güncel asgari ücretli çalışan sayısı tam olarak bilinmemekle beraber ortalama 5 milyon civarında asgari ücretli çalışan olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de toplam asgari ücretli çalışanlardan yıllık elde edilen gelir vergisi tutarının yaklaşık olarak 19 milyar 560 milyon TL olduğu tahmin edilmektedir. 2018 yılında gerçekleşen toplam gelir vergisi tahsilatı 175 milyar 420 milyon TL olmuştur. Toplam vergi gelirleri içinde, asgari ücretlilerin ödediği gelir vergisinin payı % 11 olmuştur. 2018 yılı toplam vergi gelirleri ise 738 milyar 180 milyon TL’dir. Bu durumda asgari ücretlilerin ödediği toplam gelir vergisi, toplam vergi gelirlerinin yaklaşık % 2,5’ine tekabül etmektedir. Devlet, bir yılda topladığı vergi gelirleri içinde asgari ücretlilerin ödediği gelir vergisini oluşturan % 2,5’lik bir orandan vazgeçerek toplumun en alt gelir grubunun gelir ve yaşam koşullarını iyileştirmesi gerçekleştirilemeyecek bir uygulama değildir.

Ayrıca asgari ücretli çalışan açısından bakıldığında 2018 yılı için ödediği gelir vergisinin (yıllık 3912 TL) yanı sıra aylık 383,76 TL (358,18 TL sigorta primi ve 25,58 TL işsizlik sigortası primi) ve yıllık 4.605,12 TL sosyal güvenlik kurumu primi ve işsizlik sigortası primi ödemektedir. Bu durumda asgari ücretli çalışanın vergi ve primler dâhil ödediği yıllık tutar 8.517,12 TL (3912 TL + 4.605,12 TL) olmaktadır. 2018 yılında bir asgari ücretli yıllık toplam 24.250.80 TL (2.020,90 TL* 12) net ücret geliri elde etmekte ve bunun 8.517 TL’sini vergi ve prim olarak devlete geri ödemektedir. Yani asgari ücretli çalışan yıl boyunca elde ettiği ücretin yaklaşık % 35’ini vergi ve prim olarak geri ödemektedir. Alım gücü enflasyon karşısında giderek zayıflayan asgari ücret üzerindeki vergi yükü ve prim ödemeleri, asgari ücretli çalışan ve ailelerini açlık sınırında yaşamak zorunda bırakmaktadır.

Asgari ücretle çalışan işçiler, gelir vergisi, damga vergisi ve sigorta primlerinin yanı sıra önemli miktarda dolaylı vergi de ödemektedirler. Dolaylı vergiler, yükümlünün şahsi durumunu dikkate almadıklarından oranlarının yüksek olması gelir dağılımını ve sosyal

adaleti olumsuz etkiler. Bu da toplam vergi yükünün büyük bir kısmının ücretli ya da asgari ücretliler üzerine yüklenmesine neden olur (Gök ve Yalçın, 2015: 239).

Bosnalı'ya göre (2012) asgari ücretin vergilendirilmemesi, çalışanların motivasyonunu artıracak, bu da üretimin artmasına ve işletmelerin verimliliğinin yükselmesine katkıda bulunacaktır. Bunun makro etkilerine bakıldığında artan üretim milli geliri artıracak ve böylelikle yatırımlar ve istihdama olumlu etki sağlayacaktır. Bu ekonomik etkilerin yanı sıra sosyal açıdan alt gelir gruplarının ücret gelirlerinin artması gelirin adil dağılımına katkıda bulunacaktır (Bosnalı, 2012: 318).

Türkiye'de asgari ücretle çalışan işçi ve bu işçileri çalıştıran işveren üzerindeki vergi, prim ve sosyal katkı paylarının oluşturduğu mali yükün hafifletilmesi amacıyla devlet hem işçi hem de işverene katkıda bulunmaktadır. Gerçek usulde vergilendirilen ücretli çalışanlara subjektif durumu (medeni hali ve aile durumu) göz önünde bulundurularak "asgari geçim indirimi" uygulanmaktadır. 1 Ocak 2008 tarihinden itibaren uygulanan asgari geçim indirimine ilişkin usul ve esaslar, Maliye Bakanlığınca çıkarılan ve 04.12.2007 tarih ve 26720 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 265 seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliğinde açıklanmıştır.

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 32. maddesinde asgari geçim indirimi şu şekilde tanımlanmıştır; "ücretin elde edildiği takvim yılı başında geçerli olan ve sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgarî ücretin yıllık brüt tutarının; mükellefin kendisi için % 50'si, çalışmayan ve herhangi bir geliri olmayan eşi için % 10'u, çocukların her biri için ayrı ayrı olmak üzere; ilk iki çocuk için % 7,5, üçüncü çocuk için % 10, diğer çocuklar için % 5'idir". Asgari geçim indirimi, belirtilen tutar ile gelir vergisi tarifesinin birinci dilimine uygulanan oranın çarpılmasıyla bulunan tutarın, hesaplanan vergiden mahsup edilmesi suretiyle uygulanır. 2019 yılı için asgari geçim indirimi tutarları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Asgari Geçim İndirimi (AGİ) Tutarları, 2019-2020

Medeni Durum	Aylık (TL) 2019	Aylık TL 2020	Medeni Durum	Aylık (TL)	Aylık (TL)
Bekâr	191,88	220,73			
Evli eşi çalışmayan ve çocuksuz	230,26	264,87	Evli eşi çalışan ve çocuksuz	191,88	220,73
Evli eşi çalışmayan ve 1 çocuklu	259,04	297,98	Evli eşi çalışan ve 1 çocuklu	220,66	253,83
Evli eşi çalışmayan ve 2 çocuklu	287,82	331,09	Evli eşi çalışan ve 2 çocuklu	249,44	286,94
Evli eşi çalışmayan ve 3 çocuklu	326,20	375,23	Evli eşi çalışan ve 3 çocuklu	287,82	331,09
Evli eşi çalışmayan ve 4 çocuklu	326,20	375,23	Evli eşi çalışan ve 4 çocuklu	307,01	353,16
Evli eşi çalışmayan ve 5 çocuklu	326,20	375,23	Evli eşi çalışan ve 5 çocuklu	326,20	375,23

Kaynak: GİB, 2019: 20, 2020.

Diğer yandan işveren üzerindeki mali yükün azaltılması amacıyla 2016 yılından bu yana “Asgari Ücret Desteği” uygulanmaktadır. 10.02.2016 tarihli Sosyal Güvenlik Kurumu Genelgesinde¹⁶ belirtildiği üzere 6661 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 1’nci maddesi ile 5510 sayılı Kanuna eklenen geçici 68’inci madde, asgari ücret desteğinin yasal dayanağını oluşturmaktadır. Böylece işveren tarafından prim ve hizmet belgelerinde bildirilen, günlük kazancı 85 TL ve altında olan sigortalılara ilişkin toplam prim ödeme gün sayısının günlük 3,33 TL ile çarpımı ile bulunacak tutar, işverenlerin ödemesi gereken sigorta primlerinden mahsup edilmiştir. Oluşan bu tutar, Hazine tarafından karşılanmıştır.

Üç yıllık uygulamanın ardından 2019 yılında da asgari ücret desteğine devam edilmesine karar verilmiştir. 22.03.2019 tarihli Genelgede belirtildiği üzere 30.01.2019 tarihli Resmi Gazetede¹⁷ yayımlanan “7162 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un 10.maddesi ile 5510 sayılı Kanuna eklenen geçici 78.maddede asgari ücret desteği uygulamasına ilişkin hükümler yer almaktadır. Buna göre 2019 yılında asgari ücret desteğinin kapsamına giren işverenler;

¹⁶ [Asgari Ücret Desteği, GENELGE 2016/4](#)

¹⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190130-6.htm>

- i- “5510 sayılı Kanununun 4’üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında haklarında uzun vadeli sigorta kolları hükümleri uygulanan sigortalıları çalıştıran özel sektör işyeri işverenleri ile”,
- ii- “5018 sayılı Kanuna ekli (I) sayılı cetvelde sayılan kamu idarelerine ait kadro ve pozisyonlarda 4’üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında haklarında uzun vadeli sigorta kolları hükümleri uygulanan sigortalıları çalıştıran işverenler hariç olmak üzere diğer kamu işyeri işverenleri destekten yararlanacaktır.”

“Birinci fıkrada belirtilen işyerlerinin tespitinde; 2018 yılı Ocak ila Kasım ayları/döneminde uzun vadeli sigorta kollarından aylık prim ve hizmet belgeleri veya muhtasar ve prim hizmet beyannameleri ile bildirim yapılan 4’üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki sigortalı sayısının ortalaması esas alınır. Ortalama sigortalı sayısı; beş yüzün altında olan işyerleri için günlük 5 Türk lirası, beş yüz ve üzerinde olan işyerleri için günlük 3,36 Türk lirası destek sağlanır (Geçici madde 78).”

2019 yılında uygulanan asgari ücret desteğinin tutarı 2018 yılı Ocak ve Kasım ayları döneminde işyerinde çalıştırılan uzun vadeli sigorta kollarına bağlı işçi sayısına göre belirlenmektedir. Ancak burada eleştirilen önemli noktalardan bir tanesi işçi sayısı ile destek tutarının ters orantılı olmasıdır. Daha fazla işçi çalıştıran işverenin destekten daha az yararlanması, asgari ücret desteğinin amacı ile uyumlu görünmemektedir.

Tablo 10: Asgari Ücret Desteği Tutarları, 2019

2018 Ocak- 2018 Kasım Dönemi Sigortalı Sayısı	Aylık Destek Tutarı	Günlük Destek Tutarı
1-499	150,00 TL	5,00 TL
500 ve üzeri	100,80 TL	3,36 TL

Kaynak: www.iskur.gov.tr

Bir diğer eleştiri konusu, 2019 yılında işverenin ödemesi gereken sigorta priminden mahsup edilecek Asgari Ücret Desteği tutarının, İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanmasıdır. Bu durum İşsizlik Sigortası Fonu’nun amacına aykırılık teşkil etmektedir. 8 Eylül 1999 tarihli

Resmî Gazetede yayınlanan İşsizlik Sigortası Kanunu'nun 46. maddesinde; “işsizlik sigortasının amacı; işsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulama esaslarını düzenlemek ve sigortalılara işsiz kalmaları halinde, bu Kanunda öngörülen ödeme ve hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamaktır” hükmü yer almakta idi. Ancak işsizlik fonunda biriken büyük tutarlar, pek çok kez amacı dışında kullanılmış ve işsizlerin fona erişimi oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.

2008 yılında yapılan değişiklik ile fonun amacından “sigortalılara işsiz kalmaları halinde” ibaresi çıkarılmış ve işsizlik sigortasının amacı; “işsizlik sigortasına ilişkin kuralları ve uygulama esaslarını düzenlemek ve bu Kanunda öngörülen hizmetlerin verilmesini sağlamaktır” şeklinde yeniden düzenlenmiştir¹⁸. Bu düzenleme ile işsizlik fonunun varoluş amacının pratikte karşılık bulamayan hukuki dayanağı da ortadan kaldırılmıştır.

Bununla birlikte 22 Şubat 2019 tarihli Resmi Gazete 'de yayımlanan 7166 sayılı Torba Kanun ile asgari ücretli işçi çalıştıran işverenlere “İlave İstihdam Ücret Desteği” adı altında yeni bir teşvik daha getirilmiştir. İlgili Kanunun 8.maddesinde belirtildiği üzere 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nun geçici 19.maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir.

“1/2/2019 ila 30/4/2019 tarihleri arasında işyerlerinde 2018 yılı Ocak ila Aralık ayları/döneminde aylık prim ve hizmet belgesi veya muhtasar ve prim hizmet beyannamesi ile 5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında uzun vadeli sigorta kollarından en az sigortalı bildirim yapılan aydaki/dönemdeki sigortalı sayısına ilave olarak işe alınanların, iş sözleşmesinin işveren tarafından haklı nedenlerle feshedilmesi hariç olmak üzere, işe alındıkları tarihten itibaren dokuz aylık sürede iş sözleşmesi feshedilmeksizin çalıştırılmaları halinde bu maddede belirtilen prim desteği ile birlikte işe alındıkları ay dâhil üç aylık süre için prim ödeme gün sayısının 67,36 Türk lirası ile çarpımı sonucu bulunacak tutar Fondan karşılanmak üzere işverene destek olarak ayrıca sağlanır. Bu

---

¹⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4447.pdf>

fıkra kapsamında işverene sağlanan ücret desteği işverenin Sosyal Güvenlik Kurumuna olan borçlarına mahsup edilir, ancak işverene ödenmez.”

İlave istihdam ücret desteğinin amacı, destekten yararlanan sigortalının 3 aylık destek süresinin ardından 6 ay daha aynı işyerinde istihdamına devam edilmesini sağlamaktır (İşkur, 2019). Devlet gerek asgari ücret desteği gerekse ilave istihdam ücret desteği ile asgari ücretli işçi çalıştıran işverenin yüklendiği vergi, prim ve diğer mali yükümlülükleri azaltmayı hedeflemektedir. Ancak işverenden daha zor şartlarda çalışan ve alım gücü her geçen gün zayıflayan asgari ücretli çalışan ve ailesinin daha fazla desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Açlık ve yoksulluk sınırının altında yaşayan asgari ücretli çalışanların insan onuruna yakışır bir hayat düzeyine erişmesi için ücret politikalarında işverenden ziyade işçi lehine politikalar üretilmesi sosyal devlet ilkesinin gereğidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASGARİ ÜCRET UYGULAMALARININ ADALET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. ASGARİ ÜCRET UYGULAMALARI

Asgari ücret olgusu, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte, aynı zamanda ulusların hukuki altyapısı, toplumsal ve politik kültürüne dair önemli ipuçları vermektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte emeğin niteliğinde meydana gelen büyük değişim, bölüşüm ilişkilerinde adaletin varlığının sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. İşçiler, ücretleri ve çalışma koşulları nedeniyle vahşi kapitalizm döneminde en zor çağını yaşamıştır. 19.yüzyılda İngiltere’de kanallarda kullanılan tekneleri çekmek için beygirler yerine kadınların çalıştırılması, Fabrika Yasalarına (1833, 1844) rağmen makineler yerine çocukların, canlı baca temizleyicisi olarak kullanılmaları insan emeğinin ne kadar ucuz bir üretim faktörü olarak değerlendirildiğinin örnekleridir (Marx, 2013: 381). Marx’a göre, *“insan gücü hiçbir yerde, en değersiz işler için, makineler ülkesi İngiltere’de olduğundan daha utanmazca çarçur edilmemiştir”* (Marx, 2013: 378). Dolayısıyla tarihsel süreçte ücretlerin gelişimi incelendiğinde, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve ücretlere bir alt sınır getirilmesi için devlet müdahalesi zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda İngiltere’nin asgari ücrete ilişkin yasal düzenleme yapan ilk ülkelerden biri olması tesadüf değildir. Kapitalist üretim ilişkileri, işveren karşısında çoğu zaman örgütsüz ve pazarlık gücünden yoksun olan işçi sınıfının korunmasını elzem kılmıştır.

18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılda tüm Avrupa’ya yayılan sanayileşme hareketleri, üretim ilişkilerini de kökten değiştirmiş, küçük üreticilik ve feodal üretim ilişkileri parçalanarak kapitalist üretimin temelleri atılmıştır. Bu süreçte emek piyasasında da ciddi bir dönüşüm yaşanmış, ağır çalışma şartları ve kötü koşullarda emeğini satmak zorunda kalan işçinin devlet

tarafından korunması bir zorunluluk halini almıştır. Daha önce belirtildiği üzere asgari ücrete ilişkin ilk yasal düzenlemeler 1894'te Yeni Zelanda'da, 1896'da Avustralya'da, 1909 yılında İngiltere'de yapılmıştır. ABD'de ilk asgari ücret düzenlemeleri 1912 ve 1913 yıllarında eyalet düzeyinde yapılmış, ulusal düzeyde yasal asgari ücret ise ilk kez 1938 yılında uygulanmıştır. Belçika, Portekiz ve İspanyol kolonilerinde ise asgari ücret sistemleri, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulabilmiştir (Korkmaz, 2003: 19). Savaş sonrası dönemde asgari ücret uygulamasına geçen ülkelerin sayısında artış görülmüştür. Ulusal olarak uygulanan asgari ücretler Hollanda'da 1969 yılında, Fransa'da 1970 yılında, İspanya'da 1980 yılında uygulanmaya başlamıştır.

1980 sonrası dönemde yaşanan neoliberal kırılmanın etkilerini işgücü piyasalarından açıkça okumak mümkündür. Washington Konsensusu kapsamında uygulanan neoliberal politikalar, hükümetin ekonomiye asgari düzeyde müdahalesini öngörmekte idi (Metin, 2013: 215). İthalatın serbestleştirilmesi, özelleştirmeler, kamu yatırımlarının azaltılması, devlet sübvansiyonlarının kaldırılması ve ücretlerin düşürülmesi şeklinde politikaların uygulandığı bu konjonktürde yoksullukla mücadele bir ön amaç olarak sunulsa da kitlesel yoksulluğun en derinleştiği dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde hükümetler tarafından uygulanan hukuksal sınırlamalar, işçi hakları ve sendikal örgütlerin etkilerinin azalması ile sonuçlanmıştır. Ancak demokratik ilkelerin yerleştiği toplumlarda, ücret politikalarının dağıtıcı adalet fonksiyonunu yerine getirmede daha etkin rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda ücretli çalışan kesimin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve insan onuruna yakışır bir düzeyde ücret elde etmesi yönünde Avrupa Birliği düzeyinde tartışmalar gündeme gelmektedir.

Ekonomik kriz dönemlerinde krizin maliyetlerinin toplumsallaştırılması amacıyla öncelikle ücretlerin baskılanması yoluna gidilmektedir. Avrupa'da yaşanan son ekonomik krizin ardından ücretler, Avrupa politika gündeminin en temel sorunu haline gelmiştir.

Özellikle 2011’de Euro-Plus Paktı’nın kabulü ile birlikte Avrupa’da ulusal rekabetçiliğin artırılması, ekonomik dengesizliklerin giderilmesi için ücretler, resmi olarak “ana ayar değişkeni” olarak beyan edilmiştir. Avrupa Komisyonu, işsizliğin azaltılması ve makroekonomik dengesizliklerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olması amacıyla işgücü piyasalarında yapılacak reformların, işgücü maliyetlerinin etkin bir şekilde ayarlanması için ücret ayarlama mekanizmalarının önemine dikkat çekmiştir (Schulten, 2012: 87).

Avrupa Merkez Bankası (ECB), Avrupa Komisyonu (EC) ve Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) oluşturduğu Troyka, Yunan hükümetine ekonomilerinin rekabet gücünü artırmaları için ulusal asgari ücrette radikal bir düşüş yapmaları yönünde ciddi baskıda bulunmuştur. Bunun üzerine Yunan hükümeti, 2012 Şubat ayında asgari ücreti % 22 oranında indirmiştir. Sonuç olarak Yunanistan’da işçiler modern Avrupa’da barış zamanında görülen en keskin düşüşle karşı karşıya kalmışlardır (Schulten, 2012: 86). İrlanda’ya EC, ECB, IMF üçlüsünün ücret kesintisi konusunda ciddi baskı yapması sonucunda 2008-2014 yıllarında İrlanda hükümeti, asgari ücreti dondurmıştır. Benzer şekilde Portekiz ve İspanya’ya Troyka ile yapılan bir düzenlemenin bir parçası olarak daha önce dondurdukları asgari ücrette yapılacak herhangi bir artış için belirli şartlar öne sürülmüştür.

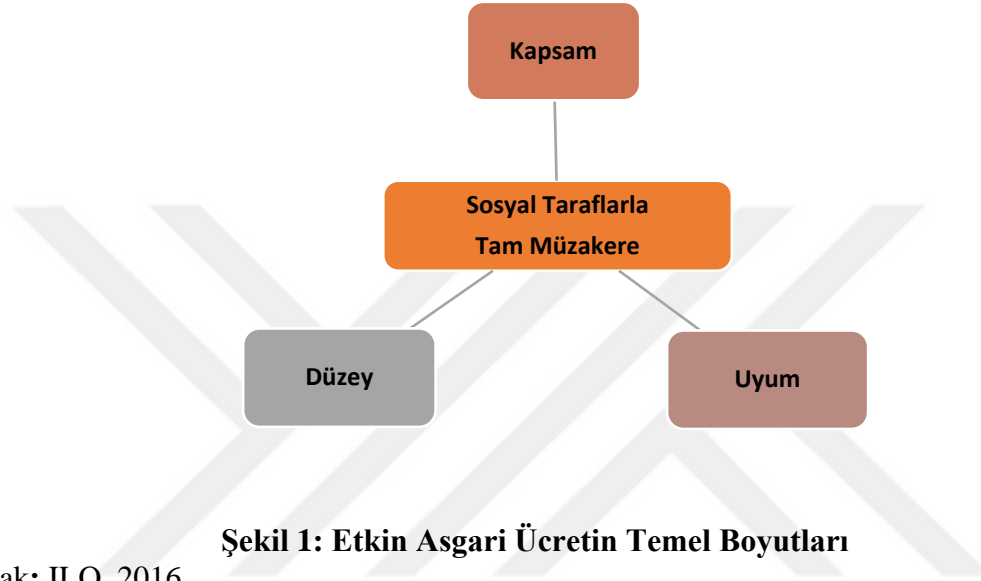
Avrupa Komisyonu ve Avrupa Merkez Bankası bir yandan ekonomik darboğaz yaşayan ülkelere asgari ücretleri kısıtlamaları yönünde baskı yaparken öte yandan Avrupa düzeyinde ortak bir asgari ücret oluşturma yönünde söylemler öne çıkmaktadır. Hedeflenen ortak asgari ücret politikasının adalet ve eşitlik zemini üzerinde inşa edilmesi idealleri ise Avrupalı işçi sendikalarınca gerçekçi bulunmamaktadır.

Avrupa Parlamentosu’nun 2019 yılında gerçekleştirilen seçimlerinde önemli bir rol oynayan “sosyal Avrupa” kavramı ile ilişkili olarak asgari ücretin rolü hakkında Avrupa’da çeşitli tartışmalar yürütülmektedir. Bu bağlamda, Alman hükümeti 2020 yılının ikinci yarısında AB Konseyi Başkanlığı sırasında, önceliklerinden biri olarak Avrupa asgari ücret

politikası için bir çerçeve hazırlanması olacağını belirtmiştir (Schulten ve Luebker, 2019). Schulten ve Watt (2007) Avrupa’da dile getirilen “adil ve eşitlikçi ücret” söylemlerinin arkasında esasen işgücü piyasasında artan güven ve meşruiyet kaybının tersine çevrilmesine yardımcı olabilecek siyasi projeler yattığını öne sürmektedirler. Her çalışan kişiye iyi bir asgari ücret sağlama hedefine yönelik Avrupa asgari ücret politikasını uygulamaya koyma çabasının “sosyal Avrupa” fikrine önem verecek somut bir politik projeyi temsil edip etmeyeceği konusu tartışmalıdır. Bu tür bir proje istikrarsız istihdam koşullarının yayılmasına da karşı çıkacaktır. Avrupa Birliği’nin bu istikrarsızlığı önlemede çok az çaba sarf ettiği ve AB’nin kendi ekonomik ve sosyal politika gündeminin liberal saldırılarının problemi daha da kötüleştirdiği yönünde yaygın bir algı bulunmaktadır. Bu nedenle Avrupa’da işçi sendikaları, mevcut tartışmaya girerek Avrupa asgari ücret politikasına ilişkin kendi önerilerini sunmak istemektedirler (Schulten ve Watt, 2007: 1). Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu’da (*European Trade Union Confederation- ETUC*) asgari ücret konusu pek çok kez tartışma gündemi olmuştur. Neticede ücret tespitinin ulusal bir mesele olduğu ve ulusal uygulamalara ve endüstri ilişkilerine göre ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Sosyal ortaklar arasındaki müzakerelerin adil ücretler ve çalışma koşullarının sağlanması için en iyi araç olduğu ifade edilmiştir (ETUC, 2013). Bu yaklaşıma göre sendikalar gerekli gördükleri halde yasal asgari ücretin artırılması yönünde çaba göstermelidir. Öte yandan tüm ücret düzeylerinin adil ücretlerle ilgili Avrupa Konseyi standartlarına uyması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işçinin korunabilmesi için asgari ücret politikalarının etkin biçimde uygulanması zorunludur. Aksi takdirde işveren karşısında pazarlık gücü zayıf olan işçi, ücret, çalışma şartları, izin ve tatil süreleri, özlük hakları gibi konularda korunmasız kalacaktır. Bu nedenle işçinin işveren karşısında haklarının garanti altına alınabilmesi için sosyal müzakereler son derece önem taşımaktadır. İşçi sendikaları,

sivil toplum kuruluşları ve kamu otoritesinin işbirliği ile belirlenen asgari ücret, tüm sosyal taraflarca müzakere edildiği ölçüde daha adil ve eşitlikçi bir ücret politikasına ulaşılma ihtimalini güçlendirecektir. Bu bağlamda Şekil 1’de görüldüğü üzere işçinin korunması amacıyla asgari ücretin kapsamı, koruma düzeyi ve uyum derecesi etkin bir asgari ücretin temel belirleyicileri olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 1: Etkin Asgari Ücretin Temel Boyutları

Kaynak: ILO, 2016

Bu belirleyiciler, ücretler, çalışma süreleri, işçi güvenliği ve sağlığı ile annelik koruması gibi çalışma koşullarının tüm boyutları ile ilgilidir (ILO, 2015b: 6). *Kapsam*, işçinin yasa veya toplu pazarlık gibi başka bir düzenleyici mekanizma tarafından korunup korunmadığını gösterir. Tarihsel süreçte belirli sektörlerin veya iş kollarının iş hukuku kapsamında yer almadığı görülmüştür. Sendikaların temsil yetkisinin güçlü olduğu ülkelerde toplu pazarlık yolu ile işçiler etkin bir şekilde korunmakla birlikte işçi haklarını koruyan yasal düzenlemelerin geniş kapsamlı olduğu rejimlerde de etkin bir asgari ücret uygulamasından söz edilebilir. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde teşmil mekanizmasının işleme düzeyi de kapsamı belirleyen önemli bir kriterdir. *Düzye*, işçinin yasalar veya diğer mekanizmalar tarafından ne düzeyde korunduğunu gösterir. Asgari ücretin temel amacı, düşük gelir grubundaki işçinin refahını artırmaktadır (Cazes, 2015: 171). Asgari ücretlerin çok düşük

olduğu ülkelerde, işçinin korunma düzeyinin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Hem yasal hükümler uyarınca hem de pratikte çalışma hayatında işçinin içinde bulunduğu koşullara göre, etkin bir korunma düzeyinin varlığından söz etmek mümkündür.

Bir diğer boyut olan *uyum*, işverenlerin yasal mevzuata pratikte ne ölçüde riayet ettiği ile alakalıdır. Özellikle kayıt dışı ekonominin yüksek düzeyde olduğu ülkelerde asgari ücrete ilişkin yasal düzenlemelere uyum düzeyi düşüktür. Dolayısıyla bu rejimlerde asgari ücretin etkinliğinden söz etmek güçtür. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde toplam çalışanların yaklaşık % 50'si kayıt dışı ekonomide yer almaktadır (ILO, 2018a: 88). Ancak tüm zorluklara rağmen, işgücünü korumak amacıyla asgari ücretleri güçlendirmeye yönelik önlemler alındığı görülmektedir. Örneğin Güney Afrika, 2018 yılında ulusal bir asgari ücret uygulamasına geçmiştir, Hindistan'daki milletvekilleri asgari ücretin yasal kapsamını ülkedeki tüm işçileri kapsayacak şekilde genişletme yönünde çalışmalar yürütmektedirler (ILO, 2018a: 88).

Yakın zamanlarda asgari ücret sistemleri, ücret eşitsizliğini azaltmak ve aşırı düzeyde düşük ücret sorununa çözüm yaratmak amacıyla pek çok ülkede uygulanmaya başlanmış veya güçlendirilmiştir. 1990'lı yıllardan bugüne dek sekiz Avrupa ülkesi¹⁹ yasal asgari ücret uygulamasına başlamış ve asgari ücretler Brezilya, Çin ve Güney Afrika gibi gelişmekte olan pek çok ekonomide de uygulanmaya başlanmıştır (ILO, 2016). Günümüzde ILO'ya üye devletlerin % 90'ından fazlasında asgari ücret uygulanmaktadır. Avrupa ülkelerinin tamamında yasal veya toplu pazarlık sistemine dayanan asgari ücret uygulaması mevcuttur (ILO, 2016).

Uygulamada asgari ücretlerin etkinliği pek çok faktöre bağlıdır. İlk olarak, sözleşmeye bağlı düzenlemeleri olup olmadığına bakılmaksızın kadınları, gençleri, göçmen işçileri de kapsayan, ekonomideki tüm endüstrileri ve mesleklerde çalışan tüm işçileri kapsamaması gerekir. İşçinin ve ailesinin ihtiyaçlarını ve ekonomik faktörleri dikkate alarak bir düzey

---

¹⁹ Bu ülkeler Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Estonya, Slovenya, İrlanda, İngiltere ve Almanya'dır.

belirlenmeli ve düzenli olarak güncellenmelidir. Asgari ücret düzenlemelerine uyulup uyulmaması da etkinliğini belirleyen faktörlerden biridir. Ayrıca asgari ücret sistemlerinin toplu pazarlık ve müzakereleri desteklemesi ve sosyal ve ekonomik politikalarla bütünlük göstermesi de gereklidir. ILO tahminlerine göre Avrupa'nın tamamında, Asya ve Pasifik'te % 91, Afrika'da % 89 ve Arap devletlerinde % 73 oranında asgari ücret sistemi uygulanmaktadır (ILO, 2016).

Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin tamamında asgari ücret uygulanmaktadır. Ancak ülkeler arasında asgari ücretin tespit yöntemi, kapsamı, düzeyi, yaş ve mesleki deneyime göre farklılaşması bakımından değişiklikler görülmektedir.

Temel olarak asgari ücretin tespit yöntemi açısından Avrupa ülkeleri ikili bir ayrımında ele alınabilir. Bunların ilki, asgari ücretlerin ulusal düzeyde yasa ile belirlenmesi iken, ikincisi sosyal müzakereye dayalı toplu sözleşmeler ile asgari ücretin tespit edilmesidir. 28 AB ülkesi içinde 22 ülkede ulusal asgari ücret uygulaması mevcuttur. Bu ülkeler Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan'dır. Asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlendiği ülkeler ise Danimarka, Finlandiya, İsveç, Avusturya, İtalya ve Güney Kıbrıs'tır.

Kapsamına göre asgari ücretler ulusal düzeyde, bölgesel düzeyde, sektörel veya mesleki düzeyde uygulanabilmektedir. Avrupa Birliği ülkelerine bakıldığında ülkelerde ulusal düzeyde bir asgari ücret belirlenmekle birlikte, farklı sektörlerde veya bölgelerde yerel düzeyde imzalanan toplu sözleşmeler yolu ile bölgesel veya sektörel bazda da asgari ücret uygulandığı görülmektedir. Ancak bu uygulamanın mevcut olduğu hemen her ülkede bir ortak kural vardır; taraflar arasında imzalanan toplu sözleşmede belirlenen asgari ücretin ulusal asgari ücret düzeyinin altında belirlenemeyeceğidir. Bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi

veya sektörler arası verimlilik düzeyindeki farklılıklara bağlı olarak asgari ücretlerin farklılaştırılması pek çok ülkede başvurulan bir uygulamadır.

Asgari ücretler düzeyine göre ele alındığında Avrupa Birliği'ne üye ülkeler üç grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar asgari ücretin düşük düzeyde, orta düzeyde ve yüksek düzeyde belirlendiği ülkelerdir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta asgari ücretlerin Euro cinsinden karşılaştırılmasının döviz kurundaki değişiklikler ve işçilerin yaşam koşullarını dikkate almaması nedeniyle sağlıklı sonuçlar vermemesi riskidir. Bu nedenle asgari ücretin satın alma gücü paritesi, asgari ücretin medyan ücrete ve ortalama ücretlere oranı gibi farklı birtakım kriterlere göre değerlendirmeler yapılması daha uygun görünmektedir.

Asgari ücretin yaşa ve mesleki deneyime göre farklılaştırılması ise Avrupa düzeyinde oldukça yaygın görülmektedir. 16 yaşından itibaren istihdam edilen genç işçilerin asgari ücretin % 75-80 düzeyinde bir ücret almasının hem ülke ekonomisi hem de istihdam üzerinde olumlu etkileri vardır. Türkiye'de 2014 yılında son verilen 16 yaş altı ve üstündekiler için asgari ücret farklılaştırılması, günümüzde Avrupa'da işgücü piyasalarında etkin bir uygulamadır. Ayrıca vasıflı-vasıfsız işçi ayrımı da asgari ücret düzeyinin farklılaşmasında en önemli kriterlerden biridir. Mesleki deneyim, eğitim düzeyi ve işin zorluğu göz önünde bulundurulmaksızın tüm işçilere aynı düzeyde asgari ücret ödenmesi ücret politikasının adaletli olup olmadığı konusunda soru işaretleri uyandırmaktadır. Smith (2014: 109), emeğin karşılığı olarak ücret düzeyindeki farklılaşmanın bağlı olduğu beş durumu şöyle açıklar; birincisi çalıştırılışın kendisinin hoşna gidip gitmemesidir. Yani "emek ücretleri işin rahat veya zor, temiz ya da kirli, şerefli ya da adi olmasına göre değişir". İşin zorluğu, hoş olmayışı veya kirliliği arttıkça, ücret düzeylerinin de yükseldiğini belirtir ve bu durumu meyhaneci, kasap veya celladın ücretlerinin pek çok zanaattan yüksek oluşu ile açıklar. İkincisi emek ücretleri, işi öğrenmenin kolaylığına veya işin zorluğuna göre değişebilmektedir. Smith'e göre hünarlı emeğin ücreti ile sıradan emeğin ücreti arasında, olağanüstü ustalık veya eğitim masrafından

kaynaklanan bir fark olması gereklidir. Bu farklılık ölçütüne ilişkin olarak “Avrupa’daki yönetim tutumunca, araç-gereçle çalışan bütün işçilerle zanaatçıların ve sanayicilerin emeğinin, *hüner isteyen emek*; kırdaki emekçilerin emeğinin ise *sıradan emek*²⁰ kabul edilmesini” örnek gösterir. Üçüncüsü, çalışmanın sürekliliği; dördüncüsü, çalışanlara karşı beslenmesi gereken güven, beşincisi ise çalışılan işteki başarının muhtemel olup olmamasıdır.

Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde asgari ücret uygulaması tespit yöntemi, kapsamı, düzeyi ile yaş ve mesleki deneyime göre farklılaşmaktadır. Bu farklılıkların özünde yatan temel neden ise ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve politik yapı ile tarihsel süreçte oluşan emek-sermaye ilişkilerindeki farklılıklara dayanmaktadır. Hükümetin ekonomik hayata müdahalesi ve topluma yön veren kültürel ve felsefi alt yapı da pratikte asgari ücret uygulamasını etkileyen önemli faktörler olarak sıralanabilir.

3.1.1. Tespit Yöntemine Göre Asgari Ücretler

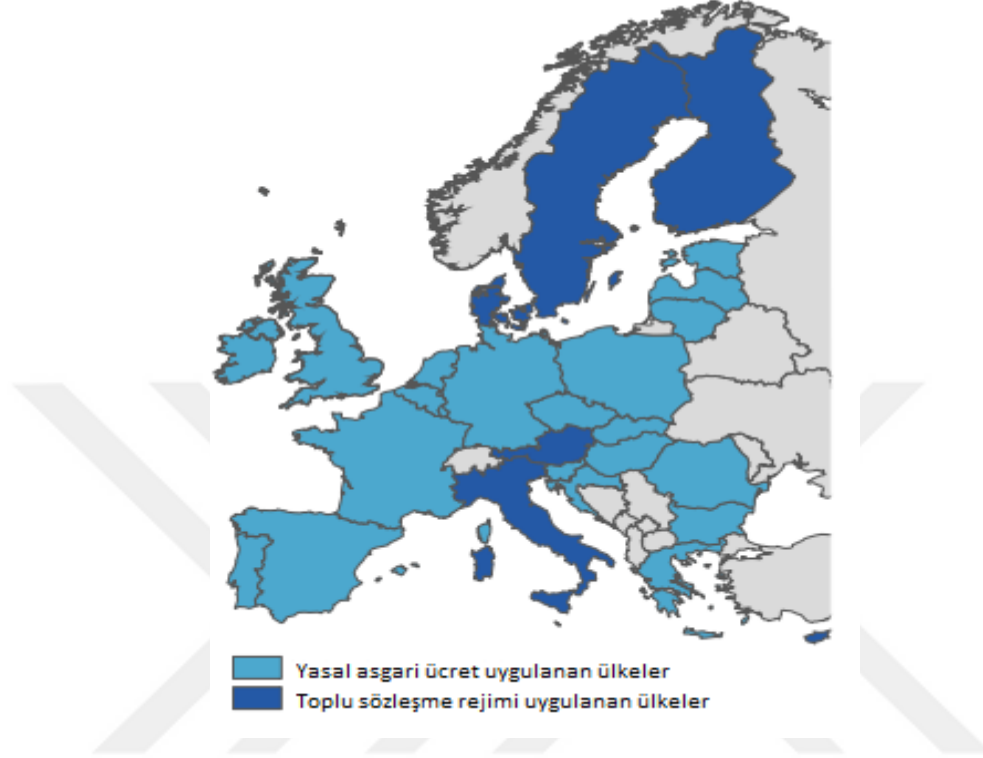
Asgari ücret, ya işçi ve işverenler veya işveren kuruluşları arasında serbestçe belirlenir ya da yasama veya yargı organlarının müdahalesi ile tespit edilerek taraflara empoze edilir (Kutal, 1969: 65). Günümüzde gelişmiş veya gelişmekte olan pek çok ülkede bu yöntemlerden ikincisi uygulanmaktadır. Şekil 2’de görüldüğü üzere hükümetin daha etkin olduğu müdahaleci tespit yöntemi 28 Avrupa Birliği ülkesinin 22’sinde tercih edilmektedir. Bu ülkeler Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan’dır.

Sendikal örgütlenmenin daha güçlü olduğu, örgütlenme ve pazarlık gücünün etkin olduğu toplumlarda toplu sözleşmeler daha yaygındır. Bu ülkeler özellikle İskandinav ülkeleri; Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İtalya ve Güney Kıbrıs’tan oluşmaktadır. Toplu iş sözleşmeleri ile asgari ücretin belirlendiği ülkelerde insan hakları bilincinin ve demokrasi

---

²⁰ Vurgular, yazara aittir.

kültürünün daha fazla yerleştiği göze çarpmaktadır. Söz konusu ülkelerde asgari ücretin, tarafların iradesine uygun şekilde düzenlendiği görülmektedir.

Şekil 2: Avrupa’da Asgari Ücret Rejimleri

Kaynak: Rumscheidt, 2015

Devlet müdahalesinin sınırlı düzeyde olduğu, toplu sözleşme özerkliğinin güçlü olduğu İskandinav ülkelerinde sendikalar daha kritik bir role sahipken, geri kalan Avrupa ülkelerinde sendikalar daha çekimser ve inancsız bir tutum içerisindedirler (Schulten, 2012: 99). Toplu pazarlık, adil ücret ve çalışma koşullarını elde etmede en verimli yöntem olmakla birlikte, sendikalar hedeflerine ulaşmakta her zaman çok güçlü değildirler. Dolayısıyla gerekli durumlarda, yasal asgari ücretin tercih edilmesinin daha mantıklı olacağı Avrupa sendikaları arasında yaygın bir görüştür. Ancak Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu farklı çözümlerin farklı bağlamlarda uygulanması gerektiğini kabul etmektedir (Furåker, 2017: 3).

3.1.1.1. Asgari Ücretin Yasa İle Belirlenmesi

Ulusal düzeyde yasal asgari ücretin tespiti, kamusal ve politik tartışmalarda önemli bir yer tutar; sendikalara, geleneksel toplu pazarlık kanallarının ötesinde, ücret gelişmelerini etkileme fırsatı verir. Bu nedenle, sendika açısından yasal asgari ücretler, ücret belirleme girişimini devlete bırakmakla değil, ücret savaşını daha toplumsal bir düzeye kaydırmakla ilgili bir meseledir (Schulten, 2012: 89). Yasal asgari ücretin, pazarlık gücü olmayan ya da zayıf olan ülkeler için hükümetlerin ücret düzeylerini belirlemede uygulayabileceği en doğrudan politiklardan biri olduğu ifade edilmektedir (OECD, 2015a: 1). Esasen bu yaklaşım, sendikal örgütlenmenin zayıf ve toplu sözleşme kapsamlarının sınırlı olduğu ülkeler için geçerli kabul edilebilir. Demokrasinin ve sendikal özgürlüklerin tam olarak uygulanmadığı ülkelerde sosyal diyalog mekanizmaları içinde kamu otoritesinin rolünün giderek arttığı görülmektedir (Tuncay ve Kılıç, 2016: 1067). Örneğin Yunanistan'da 2019 yılının başında ekonomik uyum programından çıkıştan itibaren sosyal diyalogu teşvik etme çabaları artsa da yeterli görünmemektedir. Daha önceleri (1980-2010 döneminde) asgari ücretin ulusal sosyal partnerler tarafından toplu sözleşme ile belirlenmesi gibi önemli sosyal diyalog alanları devlet tarafından kabul edilmiştir. 2018 Eylül ayından itibaren, sosyal ortakların asgari ücretin belirlenmesinde yeni mekanizmaya dahil edilmesinin, danışma sürecinde araştırma yapması ve fikir beyan etmekten öteye geçemeyeceği görüşü hakimdir (Eurofound, 2019b). Almanya'da 1 Ocak 2015'te asgari ücret yasası yürürlüğe girmiş ve ulusal düzeyde uygulanmaya başlanmıştır (Bonin vd., 2019). Saatte 8.5 Euro olan yeni yasal asgari ücret, birkaç istisna dışında (18 yaşın altındaki gençler, çıraklar, belirli stajyerler ve kâr amacı gütmeyen ve/veya gönüllü çalışanlar) tüm çalışanları kapsamakta idi. Bu da toplam çalışanların yaklaşık % 11.3'üne tekabül eden 4 milyon çalışan demektir. (Bruttel, 2019: 12). Almanya'da asgari ücret, genel olarak yasa yolu ile belirlenmekle birlikte sadece belirli meslek kolu ve endüstri grubuna uygulanan ve ülke genelinde belirlenen asgari ücret

düzeyinden daha yüksek düzeyde ücret tespit edilen toplu iş sözleşmeleri de geçerlidir (KPMG, 2019: 46).

Ulusal düzeyde yasal asgari ücret uygulayan ülkelerde farklı sistemler yürütülmektedir. Schulten (2014), dört farklı yönteme işaret etmektedir (Rumscheidt, 2015: 67):

- i- *Endeks yöntemi:* Tüketici fiyatları gibi ekonomik gösterge bazlı otomatik ayarlayıcılar tarafından belirlenir. Yüksek işsizlik dönemlerinde geçici olarak dondurulabilir. Belçika, Lüksemburg, Fransa, Hollanda ve Malta'da uygulanır.
- ii- *Toplu veya üçlü anlaşma:* İşçi ve işveren temsilcileri arasındaki müzakereler neticesinde belirlenir. Almanya, Slovakya, Polonya, Estonya ve Bulgaristan'da uygulanır.
- iii- *İşçi ve işveren temsilcileri ile kurumsallaşmış müzakere:* Son karar ve politik sorumluluk hükümette olmak üzere, sosyal taraflarca müzakereler yolu ile belirlenir. İngiltere, Portekiz, Litvanya, Letonya, Hırvatistan'da uygulanır. Endeks metodu ile birlikte Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve Slovenya'da da uygulanır. Türkiye'de Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nunca asgari ücretin tespiti bu yöntemle yapılmaktadır. İşçi ve işveren temsilcileri ile birlikte hükümet temsilcileri müzakerelerde bulunmakla birlikte son karar Komisyonda çoğunluğu oluşturan hükümet ve işveren temsilcileri tarafından verilmektedir.
- iv- *Doğrudan Hükümet Tarafından Belirlenmesi:* Önceden tanımlanmış kurallar olmaksızın hükümetin kararı ile belirlenir. Bu metot, genellikle ekonomik kriz sonrası dönemde uygulanır. Temsilcilerle belirli düzeyde müzakere edilmekle beraber kurumsallaşmamıştır. Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, İrlanda, Romanya ve İspanya'da uygulanır (Rumscheidt, 2015: 68).

Litvanya’da asgari ücret, genel kural olarak Litvanya hükümeti tarafından yasa ile ulusal düzeyde belirlenmektedir. Ancak şirket düzeyinde toplu sözleşmeler ile daha yüksek düzeyde asgari ücret belirlenmesi de mümkündür (The New Labor Code, 2017).

Rusya Federasyonu İş Kanunu’na göre ülkedeki tüm işçileri kapsayan tek tip bir ulusal asgari ücret vardır. Bu ulusal asgari ücret, Federal Yasa’da belirlenmektedir ve asgari ücretin altında ücret ödenmesi yasaktır (Labour Code of the Russian Federation, 2001). İlgili Kanununun 129. maddesinde asgari ücret; “*vasıfsız bir işçinin normal çalışma koşullarında tam zamanlı çalışma süresince faaliyette bulunduğu basit işler karşılığında yapılan Federal Yasa tarafından garanti altına alınmış aylık ödeme*” şeklinde tanımlanmıştır. Federal Yasa ile belirlenen ulusal asgari ücretin yanı sıra Rus Üçlü Komitesi’nin müzakereleri ve hükümet yetkilileri, işçi sendikaları ve işveren örgütleri arasında imzalanan Genel Anlaşma ile bölgesel asgari ücretler belirlenmektedir. Rusya’da 2018 yılının ikinci yarısında aylık 11.163 Rus Rublesi²¹ (158.38 Euro) olan ulusal reel asgari ücret 1 Ocak 2019’dan itibaren 11.280 rubleye (160.04 Euro) yükselmiştir.

Belçika’da ulusal asgari ücret 1975 yılından bu yana Ulusal İş Konseyi (*Nationale Arbeidsraad – Conseil National du Travail*) tarafından, sosyal ortaklarla müzakereler neticesinde belirlenir. Ulusal asgari ücretin yanı sıra sektör düzeyinde toplu pazarlıklar Belçika’nın asgari ücret sisteminin temelini oluşturmaktadır, ancak ülke İskandinav modelden oldukça farklıdır. Çünkü Belçika’da ulusal yasal asgari ücret de önemli bir rol oynamaktadır (Plasman, 2015: 2).

---

²¹ 17.09.2019 itibariyle kur: 1 Ruble= 0.01 Euro (https://tr.coinmill.com/EUR_RUB.html#RUB=11,%20280)

3.1.1.2. Asgari Ücretin Toplu Pazarlık İle Belirlenmesi

ILO'nun sendikal haklara ilişkin en temel sözleşmelerinden ilki, 1948 tarihli 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşme²². Sözleşmenin 2.maddesinde, “İşçiler ve işverenler, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca ilgili kuruluşun tüzüklerine uymak koşulu ile daha önceden izin almaksızın kendi seçtikleri kuruluşlara katılma hakkına sahip olacaklardır” hükmü yer almaktadır. İşçi ve işveren örgütleri, tüzüklerini ve kurallarını hazırlama, temsilcilerini özgürce seçme, yönetim ve faaliyetlerini düzenleme ve programlarını belirleme hakkına sahiptirler ve kamu makamları, bu hakkı kısıtlayacak veya yasal olarak uygulanmasını engelleyebilecek herhangi bir müdahaleden kaçınmalıdırlar.

1949 tarihli ve 98 sayılı Örgütlenme Hakkı ve Toplu Pazarlık Sözleşmesi²³ ILO'nun sekiz temel sözleşmesinden biridir. Bağımsız ve özerk taraflar arasında gönüllü bir süreç olarak toplu pazarlığı garanti eder (Visser vd., 2015: 1). 98 sayılı Sözleşme'nin 4.maddesinde; “İstihdam şartlarının ve koşullarının düzenlenmesi amacıyla, işveren veya işveren örgütleri ile işçi örgütleri arasında gönüllü olarak müzakere edilmesi amacıyla ulusal koşullara uygun olarak toplu sözleşmeler yapılması teşvik edilmelidir” hükmü yer almaktadır.

ILO'nun 11 Ağustos 1983 tarihinde yürürlüğe giren 154 sayılı Toplu Pazarlık Sözleşmesi'nin²⁴ 2. Maddesinde toplu pazarlığın kapsamı şu şekilde belirtilmiştir; “Toplu pazarlık, bir işveren, bir grup işveren veya bir veya daha fazla işveren kuruluşu ile bir veya daha fazla işçi kuruluşu arasında gerçekleşen çalışma koşullarının ve istihdam şartlarının belirlenmesi ve/veya işverenler ile işçiler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve/veya işverenler veya kuruluşları ile bir işçi örgütü veya işçi örgütleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konularında gerçekleştirilen müzakereleri kapsar.” Müzakerelere konu olan

²² [Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention, 1948 \(No. 87\)](#)

²³ [Right to Organise and Collective Bargaining Convention, 1949 \(No. 98\)](#)

²⁴ [Collective Bargaining Convention, 1981 \(No. 154\)](#)

çalışma koşullarına ilişkin ücretler, çalışma süresi, ikramiye, yıllık izin, iş güvenliği ve sağlığı gibi konular görüşülür.

Toplu müzakere, iki bağımsız taraf (işçi ve işveren veya örgütleri) arasında geçen ilişkileri biçimlendirmektedir. Söz konusu tarafların temsilcileri işçi ve işveren sendikalarıdır. Toplu pazarlık bir müzakere sürecidir. Müzakere, bir anlaşmaya varmak amacıyla resmi veya gayri resmi herhangi bir tartışma yöntemidir. Toplu pazarlığın etkili olabilmesi için, bu müzakerelerin iyi niyetle yapılması gerekir. Toplu pazarlık, taraflar arasında güven ve karşılıklı saygı oluşturmaya ve iş ilişkilerinin kalitesini artırmaya yardımcı olan ortak karar verme sürecine işaret eder.

Toplu pazarlığın hedefi, sonuçta bir toplu sözleşmeye varmaktır. ILO, toplu sözleşmeleri 91 no'lu Toplu Sözleşmeler Tavsiyesinde²⁵; *“bir işveren, bir grup işveren veya bir veya daha fazla işveren kuruluşu ile bir veya daha fazla temsilci işçi kuruluşu veya bu kuruluşların yokluğunda, ulusal yasa ve yönetmeliklere uygun olarak kendileri tarafından usulüne uygun olarak seçilmiş ve yetkilendirilmiş işçilerin temsilcileri arasında yapılan çalışma koşulları ve istihdam koşulları ile ilgili yazılı tüm anlaşmalar ”* olarak tanımlamaktadır.

Toplu pazarlık, tarafların tespiti, taleplerin tespiti, toplu müzakere, toplu iş sözleşmesinin tanzimi ve imzası, toplu iş sözleşmesinin uygulanması ve toplu iş sözleşmesinin uygulanmasında çıkan uyuşmazlıkların çözümünü içeren bir süreci ifade etmek için kullanılmaktadır (Zaim, 1997: 315). Toplu pazarlık esasen işçi ile işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sosyal politika aracıdır. İşçinin işveren karşısında korunması ve haklarını tam olarak alabilmesi için bir denge mekanizması işlevi görmektedir.

Toplu pazarlık, sosyal diyalogun özel bir biçimidir. Sosyal diyalog, hükümetler, işverenler ve işçiler (üçlü diyalog) temsilcileri arasında veya işverenler ve işçiler (iki taraflı diyalog) arasında ortak çıkarlar konusunda her türlü müzakere, danışma veya bilgi paylaşımını ifade

---

²⁵ [Collective Agreement Recommendation, 1951 \(No. 91\)](#)

eder. Bireysel işyerinden ulus ötesi düzeye kadar herhangi bir seviyede gerçekleşebilir ve bilginin geçici olarak paylaşılmasından, tüm bir istihdam sektörü için yasal olarak bağlayıcı hüküm ve koşulların müzakeresine kadar birçok farklı biçimde yapılabilir (ILO, 2017: 2).

Avrupa Birliği'nde sosyal diyalogun tarihi 1958 tarihli Roma Antlaşması'na uzanır. Bu antlaşmada toplu pazarlık ve örgütlenme hakkının önemi vurgulanmıştır. 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde (Single European Act- SEA) sosyal diyalogun ve toplu sözleşme düzeninin geliştirilmesi komisyonun görevleri olarak belirtilmiştir (Kılıç ve Özdemir, 2004: 293). Avrupa düzeyinde imzalanan antlaşmalar ve kabul edilen eylem planlarında sosyal diyalogun amaçları arasında istihdam yaratılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, işgücü ve sermaye arasında diyalog oluşturulması gibi hedefler yer almaktadır. Sosyal diyalog, bir yandan hükümet politikalarının ve uygulamalarının toplum tarafından denetlenmesine imkân tanırken öte yandan ülkede barış ve güven ortamının oluşmasına zemin hazırlar. Bu nedenle sosyal diyalogun kurumsallaştırılması, AB müktesabatının önemli bir unsurudur (Kılıç ve Özdemir, 2004: 297).

Toplu pazarlık, sosyal diyalogun en önemli türüdür denilebilir. Her ne kadar diğer sosyal diyalog –müzakere, üçlü sosyal diyalog, süreçleri ile ilişkili olsa da toplu pazarlığın daha kritik bir rolü vardır. Müzakere yönteminde bir karar alınmadan önce ortak çıkarlar gözetilerek bilgi paylaşımında bulunulur. Bu yöntem işletme düzeyinde iletişimi güçlendirir. İkili ya da üçlü taraf ile işletme düzeyinde, sektörel veya ulusal düzeyde yapılabilir. Müzakerede görüşülen konuların kapsamı, toplu pazarlıktan daha geniştir. Müzakereler, toplu pazarlık için tamamlayıcı olabilir fakat onun yerine geçemez (ILO, 2015a: 4). Üçlü sosyal diyalogda ise taraflar, işveren örgütleri, sendikalar ve hükümettir. Hükümet sadece kamu sektöründe bir işveren olarak toplu pazarlığa taraftır (ILO, 2015a: 4).

Genel toplu sözleşmeler, günümüze kadar Batı Avrupa'da yaygın bir uygulama alanı bulurken, son dönemde pek çok ülkede toplu sözleşme sistemlerinin yeniden ele alınıp

geliştirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Özellikle işverenlerin, sendikalardan toplu sözleşme politikalarını âdem-i merkezileştirmeleri yönünde talepte bulunmaları dikkat çekicidir (Schulten, 2004: 480). Öte yandan Dünya Bankası tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre toplu sözleşmelerin kapsam alanının genişledikçe gelir dağılımına katkı sağladığı ve yaşam standartlarını iyileştirdiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır (Aidt ve Tzannatos, 2002: 15). Pazarlık kapsamındaki istikrar veya artış, sosyal ortakların stratejilerine ve toplu pazarlığı destekleyen hükümet politikalarına bağlıdır. Ayrıca, toplu pazarlığı teşvik etmek ve desteklemek için hükümetler tarafından uygun önlem ve politikaların kabul edilmesini de gerektirir. Son olarak, kapsamlı toplu pazarlık için güçlü sendikaların ve işveren örgütlerinin temellerinin güçlendirilmesine ihtiyaç vardır (Visser vd., 2015: 10).

Toplu pazarlık ücretlerin ve çalışma şartlarının iyileştirilmesine ve eşitliğin sağlanmasına katkıda bulunur. Süreç etkin bir şekilde işlediğinde ve taraflar iyi örgütlendiğinde işçi ve işveren arasında karşılıklı saygı ve güvenin inşa edilmesine yardımcı olur ve istikrarlı ve verimli iş ilişkilerinin kurulmasına katkı sağlar (ILO, 2015a). Sendikacılık ve toplu pazarlık, işçiyi özgürleştirmede kullanılan en önemli araçlardan biridir (Esping-Andersen, 2011a: 41).

Türkiye’de emek-sermaye ilişkilerinin düzenlenmesinde toplu pazarlık uygulaması, sanayileşmiş ülkelere göre oldukça kısa bir geçmişe sahiptir. Bunun gerekçeleri arasında ekonomik nedenler kadar siyasi nedenler de önemli rol oynamıştır. Türkiye’deki siyasi rejimin tek partili ve otoriter yapısı, sendikalara “sınıf esasına dayalı dernekler” olarak önyargı ile yaklaşılmasına neden olmuştur (Mahiroğulları, 2000: 690). Sendika kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde Latince *syndicus*’tan Fransızca’ya *syndic* şeklinde geçtiği ve “güvenilir kimse” anlamına geldiği görülmektedir. Birlik manasını taşıyan *syndicat* dilimize Fransızca’dan geçmiştir ve işçi örgütlenmesi anlamına gelmektedir. (Pıçak ve Kadah, 2017: 199). Türkiye’de yerli sanayiinin kurulmasında yaşanan gecikme, işçi ve işveren sınıflarının oluşumunu da geciktirmiş ve sendikal hareketlerin en önemli dinamiklerinin yokluğu, toplu pazarlık rejiminin uygulanması önündeki engellerden biri olmuştur.

Tablo 11: Toplu Pazarlığın Katkıları

İş Kalitesi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ücretleri iyileştirir. ✓ Ücret ve üretkenliği sıraya koymada bir araçtır. ✓ İşçi ve işverenin ortak çıkarlarında dengeyi sağlayacak çalışma sürelerini düzenler. ✓ Sosyal sigortaya erişimi artırır. ✓ İş güvenliği ve istihdamın korunmasını kolaylaştırır.
Eşitlik	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Cinsiyet eşitliğini artırır. ✓ Aynı işletmede çalışan normal ve standart dışı iş biçimlerinde çalışanlar arasında eşitliği teşvik edebilir.
Eğitim	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Sürekli mesleki eğitime erişimi artırabilir. ✓ İşçi, işletme ve sektör ihtiyaçlarına yönelik eğitime uyumu kolaylaştırır.
Çalışma İlişkileri	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Diğer hakların elde edilmesini sağlar. ✓ Hakların ve demokratik ilkelerin kullanılmasını sağlar. ✓ İşçi refahını artırır, mağduriyetleri çözmeye yardımcı olur. ✓ Uyuşmazlıkların çözümünü artırarak iş ilişkilerinde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. ✓ Kuralları meşrulaştırır ve yasal veya toplu sözleşme hükümlerine uyumu artırır.
İşletme performansı	<ul style="list-style-type: none"> ✓ İşletmelerin geçici bir talep düşüşü veya artışına adapte olmalarını kolaylaştırabilir. ✓ İşçi işe bağlılığını artırır ve iş sürecinde bilgi paylaşımını geliştirir. ✓ Verimlilik ve ürün kalitesindeki iyileşmelere katkıda bulunur. ✓ İşyerinin ve teknolojik değişimin işletme performansına olumlu etkilerini artırır. ✓ Verimlilik teşvikleri veya kar paylaşım planlarının müzakere edilmesini sağlar.
Makro ekonomik	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Eşitsizliği azaltır ve milli gelirin daha adil dağılımına izin verir. ✓ Ekonomik şoklara uyumu kolaylaştırır. ✓ Koordineli pazarlık ekonomik performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir (enflasyon, istihdam, vb.)

Kaynak: ILO, 2015a

Türkiye’de asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlenmesi yasal bir haktır. Türkiye’de toplu sözleşme hakkı ilk kez 1961 Anayasası ile güvence altına alınmıştır. 1963 yılında çıkarılan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile serbest toplu pazarlık süreci konusu düzenlenmiştir.

1982 Anayasası’nda ise toplu iş sözleşmesine ilişkin anayasal güvence Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 53. maddesinde yer alan; “*İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler*” hükmü ile sağlanmıştır. Bu hüküm, işçilerin emek piyasasında pazarlık gücünün olduğuna işaret eder. 1983 tarihli 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile toplu iş sözleşmesi konusu yeniden düzenlenmiştir. Aynı yıl çıkarılan Sendikalar Kanunu²⁶ ile sendikaların ülke çapında faaliyet göstermek üzere işkolu seviyesinde örgütlenmesi öngörülmüştür (Görmüş, 2012: 5). 2012 yılında kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda²⁷ işçi ve işveren sendikalarının kuruluş ve çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar, işçiler ve işverenlerin çıkarlarının karşılıklı olarak gözetilerek barışçıl yollarla toplu iş sözleşmesi yapmaları ile grev ve lokavta ilişkin usul ve esasların düzenlenmesi yapılmıştır.

Bireysel iş sözleşmeleri ile çalışma şartlarının düzenlenmesi, işveren karşısında güçsüz durumda bulunan işçinin emeğinin karşılığını tam olarak alamaması, hatta emeğinin sömürülmesi riskini barındırmaktadır. Öte yandan toplu olarak yapılan pazarlık sonucunda imzalanan kolektif sözleşmeler, işçinin işverenle eşit şartlarla ücret pazarlığına girişmesine imkân tanımaktadır. Bu da ancak işçilerin teşkilatlanması ve kolektif pazarlık imkânlarına sahip olmaları ile mümkündür (Kutal, 1969: 66).

Toplu iş sözleşmesi, işletme gelirinin sosyal taraflar arasında adil dağılımının sağlanmasının bir aracıdır. Bu bağlamda toplu iş sözleşmesine işçilerin pazarlık gücünü

---

²⁶ [2821 sayılı Sendikalar Kanunu](#)

²⁷ [6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu](#)

artırmak için kurulmuş ekonomik bir alt sistem olarak bakılabilir (Zaim, 1997: 317). Böylece işçiler gelecekteki finansal durumlarını öngörebilir ve ekonomik kararlarını bu doğrultuda alabilirler. Toplu pazarlık gücü meşruluk kaynağını, sosyal devlet ilkesinin özünü teşkil eden koruma ilkesinden alır (Sağlam, 1974: 208).

Toplu pazarlık sürecinin ve özgür sendikacılığın etkin bir şekilde sürdürülmesi, ülkelerin içinde bulunduğu politik ve ekonomik durum, sanayileşme düzeyi ve emek geliri ile geçinen işçi sınıfının varlığı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle toplu pazarlık uygulamaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Mahiroğulları, 2000: 689). Toplu pazarlık, düşük ve orta gelirli ülkelerde gelişmiş ekonomilere göre daha sınırlı kalsa da, daha savunmasız işçi kategorilerinin korunmasına yönelik birtakım yeni girişimlerde bulunduğu görülmektedir (ILO, 2018a: 88). AB'ye üye pek çok devlette politik etkiler, 2019 yılında asgari ücretlerdeki artışın belirlenmesinde sosyal partnerlerin rolünü etkilemiştir. Popülist partilerden veya vatandaşlardan gelen politik talepler sosyal ortakların rolünü sınırlamıştır. Öte yandan örneğin Portekiz'de artan hükümet baskısı, sosyal ortakların pazarlık özerkliğini kısıtlamamıştır (Eurofound, 2019a: 5).

Toplu pazarlığın etkili olabilmesinde sendikaların gücü kadar toplu pazarlığın düzeyi de önemlidir. Toplu pazarlıklar, merkezi düzeyde veya âdem-i merkezi düzeyde gerçekleşmektedir. Ülkenin sanayileşme düzeyi, ekonomik, toplumsal, politik yapısı ve tarihsel mirası toplu pazarlık düzeyini belirleyen etkenlerdir. İleri düzeyde ve erken sanayileşmiş ülkelerde toplu pazarlıkların merkezi düzeyde yapıldığı, aksine geç sanayileşen ülkelerde daha âdem-i merkeziyetçi bir sistemin varlığı görülmektedir. Bu bağlamda toplu sözleşmeler, ulusal, bölgesel, sektörel düzeyde veya iş kolu ile iş yeri düzeyinde gerçekleşebilmektedir.

1980 sonrası dönemde gerçekleşen neoliberal dönüşümün çalışma hayatındaki yansımalarından biri de toplu pazarlık sistemleri üzerindedir. Sendikal örgütlenmenin

daha güçlü olduğu 1980 öncesi dönemde toplu pazarlıklar küresel ölçekte daha merkezi düzeyde yürütülürken, 1980’li yılların başından itibaren daha rekabetçi ve esnek çalışma koşullarının piyasaya hâkim olmasıyla birlikte toplu pazarlıklar âdem-i merkeziyetçi bir düzeye evrilmiştir. 1980 sonrası sendikacılıkta yaşanan dönüşümle birlikte, “mücadeleci sendikacılıktan” “savunmacı sendikacılığa” evrilme yaşanmıştır.

“..Gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere kadar dünya gündemine oturan neoliberal politikaların kalıcı hale gelmesi, keza küreselleşme sürecinin ülke ekonomilerini birbiriyle bağımlı hale getirmesi, özellikle "uluslararası rekabet" in gerek sendikaların, gerekse işverenlerin başında Demokles'in kılıcı gibi sallanması sendikalar cephesini, söz konusu küreselleşme süreci ve neoliberal, politikalara uyum sağlamak durumunda bırakmış; en azından "altın çağın" kazanımlarını koruyabilmek için "savunmacı" pozisyona itmiştir (Mahiroğulları, 2017: 519).

Türkiye’de yürürlükteki mevzuata göre üç tip toplu sözleşme yapılmaktadır. Bunlar işyeri toplu sözleşmesi, işletme düzeyinde toplu sözleşme ve grup toplu sözleşmesidir (Eyrenci, 2014: 119; Hekimler, 2013: 359). Avrupa’daki sisteme bakıldığında genellikle bu üç tip toplu sözleşme türünün farklı kombinasyonlarda birlikte uygulandığı çok düzeyli toplu pazarlık uygulaması görülürken, Türkiye’de 2010 yılına kadar uygulamada tek düzeyli toplu sözleşme modeli hâkim olmuştur. Bu uygulamanın hukuki dayanağı ise Anayasa’nın 53.maddesinin son fıkrasında şu şekilde ifade edilmekte idi: *“bir işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz”*. Bu hüküm 10 Eylül 2010 referandumu ile yapılan Anayasa değişikliğinde kaldırılmış ancak 2822 sayılı Kanunun 3.maddesinin 4.fıkrasında geçen *“Bir işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz”* hükmü yürürlükte olduğu için çok düzeyli toplu sözleşme modeline geçilememiştir. 2012 tarihli ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda ilgili hüküm kaldırılarak çok düzeyli toplu sözleşme yapılmasının önü açılmıştır.

Ayrıca pazarlığın çatışmacı veya uzlaşmacı yaklaşımına göre de toplu pazarlık sistemleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. İsveç’te toplu pazarlıklar uzlaşmacı iken, İngiltere’de toplu pazarlığın doğası daha çatışmacıdır. Almanya’da ise toplu pazarlığın doğası işyeri düzeyinde uzlaşmacı iken, merkezi düzeyde, çatışmacıdır (Görmüş, 2012: 34).

İskandinav ülkelerinde sendikalar ve işveren örgütleri arasındaki ilişkiler, diyaloga dayalı ve uzlaşma odaklıdır. Zaman zaman çatışmalar olsa da anlaşmazlıkların çözümü için iş mahkemeleri, arabuluculuk ofisleri ve müzakere anlaşmaları gibi kurumsal yapılanmaları mevcuttur. Dolayısıyla çatışma düzeyi düşüktür ve böyle bir durumda da işverenleri toplu sözleşme imzalamaya zorlamak için boykota gitme konusunda yasal hakları vardır (Larsson vd., 2012).

Asgari ücretin toplu pazarlık yolu ile belirlendiği İskandinav ülkelerinde, yasama yolu ile tespit yönteminin sosyal tarafların bağımsız anlaşma yapma özgürlüğünü kısıtlayacağı endişeleri hâkimdir. Birkaç yıl önce İsveç sendika konfederasyonlarındaki merkezi temsilcilerle yapılan görüşmelerde, toplu pazarlık özerkliğinin bir ilke meselesi olduğu vurgulanmıştır (Furåker ve Lovén, 2013: 514-515). Ayrıca ücret tespitinde devlet müdahalesinin artmasının, sendikalaşma oranlarını düşüreceği görüşü mevcuttur. Ücretlerin kanunla belirlenmesi durumunda, insanların bir sendikaya üye olmak konusunda daha az istekli olacakları aşikardır. Sendikalar, işleyen pazarlık modelinin özerkliğine kimsenin dokunmasını istememektedirler. Bu bağlamda sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık yoluyla asgari ücret tespiti birbirine içkin meselelerdir.

21.yüzyılda yeni liberal politikaların emek piyasasındaki iz düşümü, esnekleşme, kuralsızlaşma, ekonomide devletin rolünün azaltılması şeklinde görülmüştür. 1980'li yıllardan sonra yayılmaya başlayan neoliberal dalganın etkisi ile sendikalaşma oranları gerilemiş, mevcut sendikaların toplumsal rolleri ve siyaset üzerindeki etkileri de giderek azalmıştır (Şafak, 2017: 258). Örneğin İsveç'te toplu pazarlık sistemi 1980 yılına kadar yüksek ölçüde merkezi düzeyde yürütülürken, 1980-1990 arasında istikrarı sağlayan, ancak esnekliğe karşı çıkan güçlü merkezileşmiş pazarlık sistemi, artık kademeli olarak yok olmaktadır (Vettori'den akt. Görmüş, 2012: 37).

Belçika’da toplu pazarlıklar, ulusal, bölgesel düzeyde veya iş kolu temelli yapılabilmektedir. Ulusal düzeyde toplu pazarlıklar ülkenin genelinde, tüm iş kolları için Ulusal Çalışma Konseyi’nde yapılmaktadır. Bu konseyde çalışma şartları ve sosyal güvenliğe ilişkin hükümler tartışılmakta ve karara bağlanmaktadır.

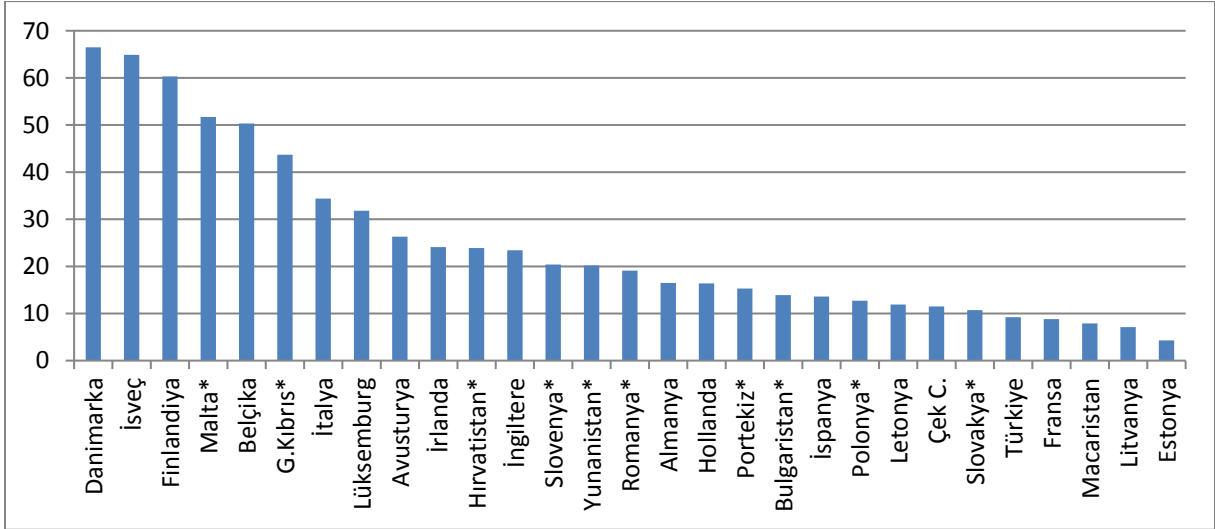
Danimarka’da, ücretler ve çalışma koşulları sendikalar ve işveren kuruluşları arasında yapılan toplu iş sözleşmeleri ile belirlenir. Bu işgücü piyasası düzenleme sistemi “*Danimarka modeli*” olarak adlandırılır. Toplu iş sözleşmeleri asgari ücret ve diğer çalışma koşullarına ilişkin hükümleri içerir. Toplu sözleşmelerle belirlenen asgari ücret, mesleğe, endüstriye, hizmet süresine, eğitime, becerilere, deneyime, yaşa vb. bağlı olarak değişebilir (KPMG, 2019: 36).

Ancak asgari ücretin toplu iş sözleşmeleri ile serbestçe belirlenip uygulanabilmesi, taraflar arası pazarlık gücü ile doğrudan ilgili olduğu için, gelişmiş bir sendika yapısı olan ülkelerde uygulanma olanağı bulur (Alpaydın vd. 2015: 20).

Toplu pazarlık ve sosyal diyalog günümüzün çalışma dünyasında yaşanan problemlerin çözümüne yardımcı olabilir. Demografik ve teknolojik gelişmeler ilerledikçe toplu pazarlık, şirketlerin ücretlerini, çalışma zamanını, iş organizasyonunu ve görevlerini esnek ve pragmatik bir şekilde yeni ihtiyaçlara göre ayarlamalarını sağlayabilir. Yeni hakların biçimlendirilmesine, var olanların uyarlanmasına, yeni teknolojilerin kullanılmasının düzenlenmesine, yeni işlere geçiş yapan işçilere aktif destek ve beceri ihtiyaçlarının öngörülmesinde yardımcı olabilir (OECD, 2019a: 190). 2018 için asgari ücret seviyeleri, ülkelerin çoğunda sosyal ortakların katılımıyla belirlenmiştir. Bu, asgari ücret ayarının hükümetlerin güçlü müdahalesi ile belirlendiği on yılın başından itibaren trendlerin tersine çevrilmesi anlamına gelmektedir. Son yıllarda, uzman gruplar Almanya, İrlanda ve Malta da dâhil olmak üzere artan sayıda ülkede asgari ücret belirleme sürecine katılmışlardır. Bulgaristan ve Romanya’da sosyal partnerlerin sürece olası katılımları tartışılmıştır

(Eurofound, 2018: 25). Asgari ücretle ilgili son dönemde yapılan tartışmalarda birçok ülkede yasal asgari ücretin, bölgeler, ekonomik sektörler ve çalışan gruplar arasında farklılaştırılması için öneriler sunulmuştur. Ancak, bu sadece Malta'da hayata geçirilmiştir. Diğer taraftan, Hollanda, Polonya ve İngiltere gibi bazı AB ülkelerinde karşıt eğilimler gözlenmiştir.

Grafik 7: Sendika Üyelik Oranları, 2018 (%)

Kaynak: OECDstat, Trade Union Database, ICTWSS Database, (Version 6.0)

*2016 yılına ait veridir. Malta, G.Kıbrıs, Hırvatistan, Romanya, Bulgaristan'a ait veriler ICTWSS Database'ten alınmıştır.

Çalışma hayatının kurallarının demokratik ilkeler doğrultusunda belirlendiği, sendikal faaliyetlerinin etkin olduğu İskandinav ülkelerinde ve AB üyesi diğer üç ülkede işçi hakları toplu pazarlıklar çerçevesinde korunmaktadır. Özellikle İskandinav ülkelerde sendikalaşma oranının yüksek olması, toplu sözleşmelerin kapsam alanını genişletmektedir (Schulten, 2004: 474).

Mültecilerin ülkelerinde bulunmalarını istemeyen Avrupa ülkeleri, işgücü piyasalarında göçmen işçilere farklı koşullar sundukları gibi mültecileri ülkelerine dönmeye teşvik edici politikalara da yönelmişlerdir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Danimarka'nın mültecilerin kendi ülkelerine dönüşünü cazip hale getirmek için 140.000 kron (DKK) (yaklaşık 21 bin dolar) ödeme yapmasıdır. Buna ek olarak eşyalarını taşıma masrafı için 30.000 DKK, dört yıla kadar sağlık sigortası için yılda 7800 DKK ve ülkelerine döndükten

sonra çocuklarının okul masrafları için aylık 500 DKK ek ödeme yapmayı taahhüt etmektedirler. Bu finansal destek karşısında 2018 yılında 360 mülteci ve göçmen, gönüllü olarak Danimarka'dan ayrılmıştır. 2019'un ilk 10 ayında ise 438 kişinin elinde bir çek ile ülkeden ayrıldığı kaydedilmiştir. Danimarka Mülteci Konseyi'nin açıkladığı verilere göre 1 Mayıs 2019'dan bu yana 71 Suriyeli ülkelerine dönüş yapmıştır. Göçmen ve Entegrasyon Bakanlığı, bu yıl mültecilere evlerine gitmeleri için 102 milyon DKK harcamasının beklendiğini bildirmiştir²⁸.

Son yirmi yıldır düşüş göstermekle birlikte, İskandinav ülkelerindeki sendikalaşma oranı, geri kalan AB üyelerinin ortalamasının oldukça üzerindedir. Bu durumun nedenlerinden biri de işsizlere sendikalar tarafından işsizlik ödeneği verilmesini kapsayan, devlet tarafından sübvansede edilen ve sendikalar tarafından kurulup yönetilen Ghent Sistemi'dir. Günümüzde Belçika, İsveç, Danimarka ve Finlandiya'da uygulanan bu sistemde, sendikalar, belirledikleri ücret seviyesinin altında işçilerin çalıştırılmasını önlemek amacıyla işçilere işsizlik ödeneği ödemektedir. Bu sayede sendikalı işçi sayısı giderek artmaktadır. Çünkü sendikaya üye olmayan kişilerden alınan işsizlik sigortası katkı payı daha yüksektir. Böylece sendikalı işsizlerin sayısı giderek artmakta ve bu durum sendikaların işverenler karşısındaki pazarlık gücünü artmaktadır. Tarihsel olarak ele alındığında ilk işsizlik sigortası sistemi olarak 1901 yılında Belçika'nın Ghent şehrinde ortaya çıkan bu sistem, Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmında Birinci Dünya Savaşı döneminde ve ekonomik durgunluk dönemlerinde kabul edilmiştir (Uçkan, 2007: 36). Günümüzde ise bağımsız işsizlik fonlarının kurulması ve hükümetlerin işsizlik sigortası sisteminde yaptığı yenilikler, Ghent sisteminin geleceği için tehdit oluşturmaktadır. Örneğin İsveç'te sendika işsizlik fonlarına doğrudan bağlı sendika üyesi olmayan işçilerin artan oranı ve bir işsizlik fonuna bağlı olmayan sendika üyelerinin hızla artan payı İsveç'teki Ghent sistemine zarar verici bir etki doğurmuştur. Ayrıca İsveç'te

---

²⁸ <https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/penge-i-haanden-saetter-skub-i-syreres-hjemrejse>.

2006 yılında göreve gelen merkez sağ hükümet tarafından yapılan işsizlik sigortasındaki önemli değişiklikler nedeniyle İsveç Ghent sisteminin erozyonu hızlanmıştır (Kjellberg, 2006: 498.)

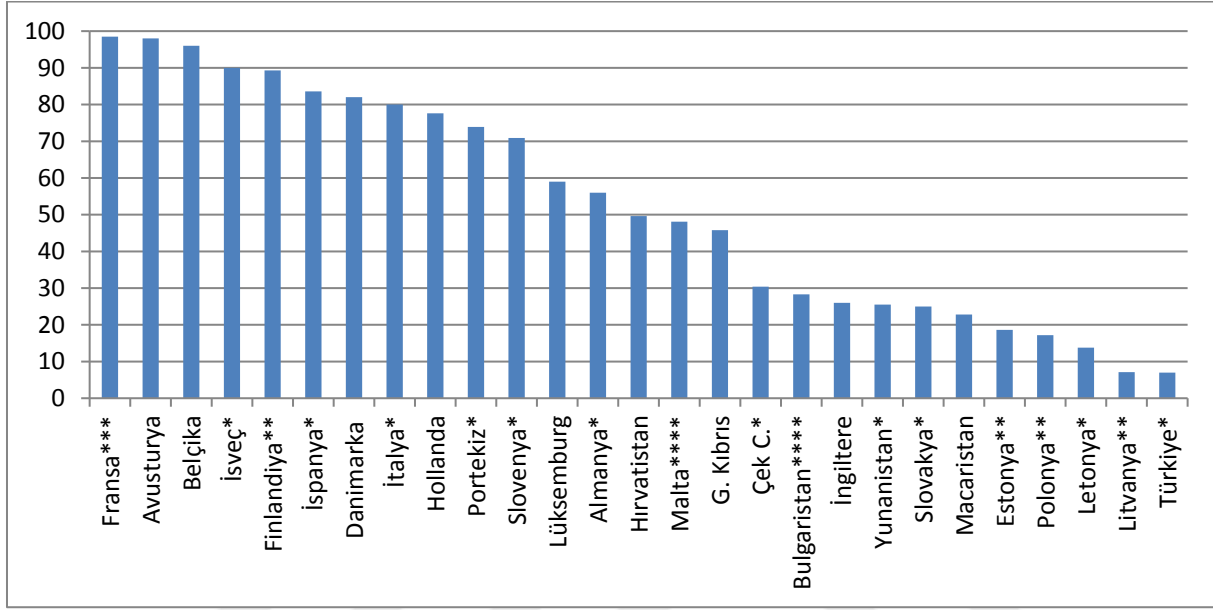
Sendikal örgütlenmenin en gelişmiş örneklerinden biri olan İsveç'te devletin, çalışma hayatına müdahalesi minimum düzeydedir. Sendikalaşma oranı en yüksek ülkelerden biri olan İsveç'te, toplu pazarlık konuları 1976 tarihli "Birlikte Yönetim Kanunu" (*CoDetermination Act*) ile düzenlenmiştir. Sosyal tarafların özerk ve sorumlu oldukları bu model, dünyada "İsveç Modeli" olarak bilinmektedir. Diğer İskandinav ülkelerle de benzerlik gösteren bu modelde toplu iş sözleşmesi tarafı olan sendikalar tüm işçilerin temsilcisi olarak toplu pazarlığa otururlar. Yani sendikaya üye olup olmamak, toplu iş sözleşmesinin kapsamına girme durumunu değiştirmez.

Toplu sözleşme kapsamı, sendikalı işçilerin sendikal haklarını kullanabilme düzeyini yansıtır. Eğer sendikalı bir işçi, toplu sözleşme kapsamında değilse, gerçek bir sendikal korumadan yararlandığı söylenemez. Dolayısıyla sendikalaşmayı yansıtan gerçek ölçüt toplu iş sözleşmesi kapsamıdır (DİSK-AR, 2019: 25). 2012 tarihli ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun toplu iş sözleşmesinin kapsamının açıklandığı 34.Maddesinde bir toplu iş sözleşmesinin aynı iş kolunda bir veya birden çok işyerini kapsayabileceği belirtilmiştir. Bu durumda ilgili iş kolu ve iş yerinde çalışanların sendikalı olup olmadığına bakılmaksızın toplu sözleşme hükümlerinden yararlanabilmesi imkanı doğmaktadır.

Grafik 8'de görüldüğü üzere çoğu ülkede, toplu iş sözleşmesinin kapsamına giren işçi oranı, sendikalı işçi oranından daha yüksektir. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde sendikalaşma oranı ortalama % 20-25 düzeyinde iken, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi oranı % 65 civarındadır (Çelik, 2017: 200). Teşmil uygulaması yoluyla sendika üyesi olmayan işçilerin de sendikaların imzaladıkları sözleşmelerden yararlanabilmesi nedeniyle böyle bir artış söz

konusu olmaktadır. Bu durumun en çarpıcı örneği Fransa'dır. Fransa'da sendikalaşma oranı % 8,8 olmasına rağmen toplu iş sözleşmesi kapsamının en yüksek olduğu ülkedir. Bu oranlar, Fransa'da teşmil uygulamasının son derece etkin olduğunun göstergesidir.

Grafik 8: Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı, 2017 (%)

Kaynak: OECDstat, Trade Union Database, ICTWSS Database, (Version 6.0)

Malta, G.Kıbrıs, Hırvatistan, Romanya, Bulgaristan'a ait veriler ICTWSS Database'ten alınmıştır.

* 2016 yılı verisi

** 2015 yılı verisi

***2014 yılı verisi

****2013 yılı verisi

Almanya'da ücretlerin belirlenmesinde hem toplu pazarlık yöntemi hem de yasa ile belirlenme yöntemi uygulanmaktadır. Esasen bu iki yöntemin birbirini tamamladığı görülmektedir. Almanya'nın endüstri ilişkilerinde daha çok iş kolu sendikacılığı egemen olduğu için yapılan toplu sözleşmeler de genellikle iş kolu düzeyinde yapılmaktadır. İşkolu sendikaları Alman İşçi Sendikaları Birliği (DGB) çatısı altında toplanmaktadır. Sendikalar, çalışma koşullarını iyileştirme amacı taşıyorlarsa, siyasi partilerden ve kiliseden bağımsız ve demokratik bir yapıya sahipse toplu görüşme yürütebilir ve toplu sözleşme imzalayabilir (Tuncay ve Kılıç, 2016: 1069). Almanya'da bazı toplu iş sözleşmelerinin kapsamı teşmil yöntemi ile genişleyebilmektedir. Yani, esasen toplu sözleşme sadece o sözleşme ile bağlı

olan işçilere uygulanırken Almanya'daki sistemde toplu iş sözleşmesi ile bağlı olmayan işçi ve işverenlere de kamu otoritesinin kararı ile uygulanabilmektedir. Böylelikle işçi ve işverenler korunur ve işverenlerin sendikasız işçi çalıştırmasının önüne geçilmiş olunur. Nitekim Almanya'da çalışanların % 25'inin sendikalı olması nedeni ile sosyal tarafların, çalışma koşullarının düzenlenmesinde önemli role sahip olduğu görülmektedir (Tuncay ve Kılıç, 2016).

Belçika'da devletin, toplu pazarlık sürecine müdahalesi asgari düzeydedir. Kural olarak sosyal diyalog, kamu otoritesinden bağımsız olarak yürütülmektedir. Bunun bir istisnası sosyal tarafların ücrete ilişkin görüşmelerine devletin müdahale etmesidir. *Act on Promotion of Employment and Maintaining Competiveness (1996)* düzenlemesine göre Belçika'da ulusal düzeyde belirlenmiş ücret politikası ile göreceli olarak katı bir ücretlendirme politikası izlenmekte, sosyal taraflar ulusal seviyede standart ücret belirlemektedir (Tuncay ve Kılıç, 2016: 1072). Ancak tarafların uzlaşamaması durumunda, devlet düzenleyici bir işleme ücret düzeyi belirleme hakkına sahiptir.

1996 yılında iş hukuku alanında köklü değişikliklerin yaşandığı Avustralya'da devletin, toplu pazarlık sürecindeki rolü artmıştır. 1996 yılındaki seçime kadar sendikal faaliyetlerin son derece etkin olduğu ülkede, çalışma ilişkilerine işçi ve işveren sendikaların özerkliği hâkim iken, 1996 yılında kabul edilen *İşyeri İlişkileri Kanunu* ile kolektif haklarda geriye gidilmiştir. Bireysel iş ilişkileri, kolektif iş ilişkilerinin önüne geçmiş ve devletin toplu pazarlık sürecine müdahalesi sendikal güvencelerin ortadan kaldırılması pahasına gerçekleşmiştir (Tuncay ve Kılıç, 2016: 1077). Avusturya'da asgari ücretler yasa yolu ile değil, toplu pazarlık sözleşmesi ile minimum bir standart belirlenerek uygulanır. Asgari ücret tespit edilirken, *Anti-Wage and Social Dumping²⁹ Act³⁰* hükümleri de göz önünde

---

²⁹ "Sosyal dumping, bir ülkenin daha düşük işgücü maliyetleri ve/veya daha az kısıtlayıcı iş hukuku kuralları vasıtasıyla diğer ülkelere karşı rekabet gücünü artırarak, istihdam yaratıcı yatırımı kendine çekmesidir" (İktisadi Kalkınma Vakfı, AB Kavramları Sözlüğü)

³⁰ <https://rta.government.bg/images/Image/novini/2017/n1-140217.pdf>

bulundurulur. Toplu pazarlık ile belirlenen asgari ücretler, yıllık olarak değişmektedir (KPMG, 2019: 20).

İzlanda'da asgari ücret ulusal düzeyde değil, toplu iş sözleşmeleri ile belirlenir. Çalışma Koşulları ve Emeklilik Hakları Sigortası Yasası'na (*Act on Working Terms and Pension Rights Insurance*, No. 55/1980) göre tüm mesleklerde ve ülke genelinde çalışanlar, üye oldukları sendikaların uyguladığı asgari ücrete hak kazanır, bu ücret ortalama 2220 Euro düzeyindedir. Bir toplu sözleşmenin uygulanabilmesi için işçilerin, toplu sözleşmeyi imzalayan sendikaya üye olması zorunlu değildir. Vasıflı-vasıfsız, yerli-yabancı işçi ayrımı yapılmaksızın tüm işçi kategorileri için aynı ücret geçerlidir (Icelandic Labour Law, 2013: 10).

Türkiye'de sendikalaşma oranlarının gelişimi incelendiğinde uzun dönemde sendikalaşma oranının gerilediği ve toplu pazarlık kapsamının daraldığı görülmektedir. Esnek istihdam, taşeronlaşma ve kayıt dışı istihdamın etkileri Türkiye'de toplu pazarlık sürecinin etki alanını giderek daraltmaktadır. 1980 sonrası toplu pazarlık süreçlerinin âdem-i merkezileşen yapısı, tek tek işyerlerinde imzalanan birbirinden kopuk ve dağınık bir toplu sözleşme kültürü oluşturmuştur. Bu durum sendikaların pazarlık gücünü olumsuz yönde etkilemiştir (Şafak, 2017: 260).

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde işçilerin örgütlenme karakteristiğini değerlendirirken, bu özelliklerin geçmişten gelen bir mirasa sahip olduğunu dikkate almak gerekir. Bu bağlamda Türkiye'de sendikaların ve işçi hareketlerinin kökenlerinin Cumhuriyet öncesinde oluştuğunu akılda tutmakta fayda vardır. Yıldırım (2017), Osmanlı'nın 1870-1922 döneminde çalışma hayatını, işçi hareketleri, grevler ve örgütler bağlamında ele aldığı çalışmasında, Osmanlı'nın kozmopolit nüfus yapısı nedeniyle işçilerin örgütlenme duygusunun zayıf olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak grevler söz konusu olduğunda milliyetçilik duyguları bir

kenara bırakılarak, din ve millet ayrımı gözetilmeksizin çok sayıda işçi greve katılmıştır (Yıldırım, 2017: 354).

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte işçiler her sektör ve meslekte hızlı bir örgütlenme sürecine girmiştir. 1909 yılında işçiler, ücret artışı, yıllık izin ve hafta tatili, emeklilik sistemi, kadın ve çocuk işçilerin çalışma şartları ve en önemlisi işçi sendikalarının resmi olarak tanınması yönünde taleplerde bulunmuşlardır. Ancak Osmanlı'da işçiler için en önemli problem, kendilerini koruyacak bir yasal düzenlemenin mevcut olmaması idi.

1923 İzmir İktisat Kongresi'ne kadar işçi haklarını koruyacak ve sendikal örgütlenmenin önünü açacak bir hukuki altyapı oluşmamıştır. 1909 yılında çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu (Grev Kanunu), Cemiyetler Kanunu, işçi örgütlenmelerini sınırlayan yasalar olarak tarihe geçmiştir (Baydar, 1998: 5). 1925 yılından İkinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte çalışma ilişkileri alanında herhangi bir yasal çerçeve oluşmamıştır. 1936 yılında ilk genel çalışma yasası olan 3008 sayılı İş Kanunu'nda sendika kurmak ve grevin yasak olduğu belirtilmiştir. 1923- 1946 dönemi sendikasızlık dönemi olarak nitelendirilmektedir (Pıçak ve Kadah, 2017: 204). 1946'da çok partili hayata geçişle birlikte sendika kurma yasağı kaldırılmış fakat yasağın kalkmasıyla sendikalaşma oranlarının aniden ve büyük orandaki yükselişi, yöneticilerde bir tedirginlik yaratmış ve kurulan sendikalar kapatılmıştır (Baydar, 1998: 6). Türkiye'de bağımsız ve özgür sendika hareketlerinin oluşmaya başlaması ancak 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir.

1960'lı yıllarda artan işçi hareketleri ve grev dalgasının etkisiyle Türkiye'de toplu pazarlık sürecinin alt yapısı oluşmaya başlamıştır. Bu yıllarda toplu pazarlık ve grev hakkının tanınması, emekçi sınıfların örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır (Şafak, 2017: 267). 1960 Anayasası'nın, toplu pazarlık, toplu sözleşme ve grev hakkını anayasal bir hak olarak tanıması ile birlikte 1963'te 263 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu çıkarılmıştır.

1980- 2003 dönemi kırdan kente artan göç dalgası ile birlikte Türkiye işçi sınıfı tarihinde en kapsamlı mülksüzleşme ve en hızlı işçileşmenin yaşandığı döneme tekabül etmektedir. 1980 yılında 6,2 milyon olan ücretli sayısı, 1990 yılında 9 milyona yükselmiş ve günümüzde yaklaşık 15 milyon düzeyinde seyretmektedir (Pıçak ve Kadah, 2017: 227). 12 Eylül darbesi sonrasında DİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, darbe karşısında işçi sınıfı, üyesi ve sendikacısıyla sessizliği yeğlemiştir (Koç, 2003a: 131). Bu dönem sendikacılık hareketlerine ket vurulduğu bir dönemdir; toplu pazarlık düzeni ortadan kaldırılmış, grevler yasaklanmış, DİSK ve HAK-İŞ'e bağlı sendikaların tamamının, TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. 1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarına büyük darbeler indirilmiştir (Koç, 2003a: 94).

1980 döneminin başları işçi ve memur eylemleri bakımından görece durgun olmasına rağmen, 1989'da kamu kesimi işçilerinin başlattığı ve Bahar Eylemleri adı verilen en yaygın ve meşru kitlesel eylemler neticesinde gerçek ücretlerdeki düşüş durdurulmuş ve 1995 yılında Türkiye tarihinin en büyük grevleri TÜRK- İŞ tarafından gerçekleştirilmiştir.

2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Yasası, 9 Ağustos 2002 tarihli 4773 sayılı İş Güvencesi Yasası ile sağlanan iş güvencesini büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve kazanılmış işçi haklarında önemli kayıplara neden olmuştur. Örneğin süreli iş sözleşmelerinin yapılmasının kolaylaştırılması yolu ile iş sözleşmesinin sürekliliği kesintiye uğratılmış, böylece işçilerin iş güvencesinden, ihbar süresinden, kıdem tazminatından ve işsizlik sigortasından yararlanmasının önüne geçilmiştir. 4857 sayılı Yasa ile işçi aleyhine getirilen diğer hükümlere örnek olarak taşeron uygulamasının, asıl işi de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması; “geçici iş ilişkisi” adı altında “ödünç iş ilişkisinin” veya “kiralık işçilik”in önünün açılması; “çağrı üzerine çalışma” uygulamasının getirilmesi; deneme süresinin uzatılması; özel istihdam bürolarına izin verilmesi gösterilebilir (Koç, 2003b: 4).

2010 Anayasa değişiklikleri ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun işçi sendikacılığına etkilerine bakıldığında olumlu bir gelişmeye yol açmadığı görülmektedir. Çelik'e göre (2017: 211), 6356 sayılı yasa sosyal diyaloga ve uluslararası çalışma normlarına dayanmamaktadır. Bu nedenle 2821 ve 2822 sayılı yasaların temel felsefesini sürdürdüğü yönünde eleştirilmektedir. 6356 sayılı Yasa sendikal hak ve özgürlükleri ILO normları ile uyumlu bir şekilde güvence altına almak yerine, statükoyu koruyan bir çerçeve çizmiştir. Bu eleştirilerin yöneldiği temel noktalar ise tek tip iş kolu sendikacılığı ve toplu sözleşme düzeni, sendikasızlaştırma aracı olarak işleyen yetki sistemi ve grev hakkına ilişkin sınırlamalardır.

3.1.2. Kapsamına Göre Asgari Ücret

Asgari ücretin kapsamı, ülkenin içinde bulunduğu iktisadi, sosyal ve siyasi yapıya bağlı olarak belirlenir. Asgari ücretin kapsadığı alan, ulusal, bölgesel, mesleki ve işkolu esaslı olabilir. Ulusal asgari ücret sisteminin tercih edilmesi, genellikle asgari ücret politikasının hedefleri ile ilgilidir. Eğer çalışan ve emeği karşılığı geçinmeye çalışan her işçiye asgari bir hayat standardı sağlanmak isteniyorsa ulusal asgari ücret sistemi tercih edilmektedir. Diğer yandan belirli bölgelerde veya işkollarında girişimcilerin elde ettiği karlardan işçilere, makul bir pay ödenmesi hedefleniyorsa bölgesel ya da mesleki asgari ücret farklılaştırmasına gidilmektedir (Kutal, 1969: 47). İşçi ve işveren kuruluşları arasında toplu iş sözleşmelerinin yapıldığı bazı ülkelerde işçileri temsil eden sendikaya üye olunup olunmamasına göre işçiler toplu sözleşme kapsamı dışında kalabilmektedirler. Toplu iş sözleşmesinin yapılamadığı işkollarında çalışan işçilerin, işveren karşısında korunabilmesi için genel bir asgari ücretten ziyade özel asgari ücretler de tercih edilebilmektedir.

Bölgesel asgari ücret uygulamasında iller, gelişmişlik düzeyi ve işgücü piyasası koşulları göz önünde bulundurularak gruplandırılır ve her bir bölge için ayrı bir asgari ücret oranı belirlenir. Bölgeler veya sektörler arasında gelişmişlik düzeyleri bakımından önemli farklılıkların bulunduğu durumlarda ulusal düzeyde tek bir asgari ücretin uygulanması veya

merkezi ücret komisyonları aracılığıyla asgari ücretin tespiti bir takım sakıncalar barındırmaktadır. Söz konusu farklılıkların olduğu bir ülkede, genel asgari ücretin seviyesini hangi sanayi kolu veya işletmenin ödeme kapasitesine göre belirleneceği ilk sorundur. İşin zorluk derecesi, işçinin yetenekleri veya çalışarak geçirilen süreler bakımaksızın her işçi için tek bir asgari ücret belirlenmesi, ücret politikasını adaletten uzaklaştırabilir. 2008 yılında uygulamaya başlanan Asgari Geçim İndirimi (AGİ) ile işçinin aile durumunun dikkate alınarak asgari ücret hesaplanması yapılsa da asgari ücretin şahsileştirilmesi bakımından yeterli değildir.

Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin 22'sinde ulusal düzeyde asgari ücret rejimi vardır. Ancak altı ülkede; Danimarka, Finlandiya, İsveç, Kıbrıs, İtalya ve Avusturya'da sektörel asgari ücret rejimi hâkimdir. 2015 yılına kadar Almanya'da sektörel asgari ücret uygulanırken, 2015 yılından sonra ulusal asgari ücret uygulanmaya başlanmıştır (Schulten, 2014: 4). Asgari ücretin sektörlere göre farklılık gösterdiği ülkelere bakıldığında, asgari ücretin belirlenme metoduna göre yapılan sınıflandırma ile benzerlik dikkat çekicidir. Sektörel asgari ücret rejimleri olan ülkelerde, asgari ücretler sadece toplu sözleşmelerde belirtilmiştir. Sektörel asgari ücretin kapsamı, toplu pazarlık mekanizmasının etkinliğine bağlıdır.

3.1.2.1. Ulusal Düzeyde Asgari Ücret

Bölgesel veya mesleki esaslar göz önüne bulundurulmaksızın, bir ülkede emeği karşılığı geçimini sağlayan tüm işçileri kapsayan asgari ücret, ulusal asgari ücret olarak kabul edilir. Merkezi bir kontrol mekanizması kurulmak marifetiyle daha pratik bir uygulama olarak tercih edilen ulusal asgari ücret sistemi günümüzde pek çok ülkede uygulanmaktadır.

Bulgaristan'da asgari ücret, endüstri, yaş ya da meslekten bağımsız olarak sabit tutarda belirlenir. Letonya'da da aynı şekilde mesleki uzmanlık, yaş ve endüstri gözetilmeksizin tüm işçilere aynı asgari ücret uygulanmaktadır.

Hırvatistan'da tüm çalışanlar için asgari ücret, sektör, meslek ve yaştan bağımsız olarak Hırvatistan Asgari Ücret Kanunu'na (*Croatian Minimum Wage Act, Official Journal of Croatia* No. 118/18) göre belirlenir. Ancak ülkede asgari ücretin belirlenmesi yasanın yanı sıra bazı durumlarda toplu sözleşme ile de yapılmaktadır.

Polonya'da asgari ücret ulusal düzeyde belirlenmektedir. Asgari ücret, malların fiyatındaki artışa bağlı olarak belirlenen sabit bir tutardır. Polonya'da çalışanların vasıflı-vasıfsız olmasına göre ve yaş, sektörel değişikliklerden bağımsız olarak hem mavi yakalı çalışanlar hem de vasıflı işçiler için sabit, tam zamanlı istihdama denk gelen asgari ücret ödenmektedir. 2018 yılında 2100 Polonya zlotisi (PLN) (ortalama 483 Euro³¹) olan asgari ücret, 2019 yılı Ocak ayından itibaren 2250 PLN (ortalama 519 Euro)'ye yükselmiştir.

Portekiz'de asgari ücret, mesleğe, sektöre veya yaşa bağlı olarak değişiklik göstermemektedir. Mavi yakalı ve vasıflı olup olmadığına bakılmaksızın tüm çalışanlar için aynı ücret düzeyi uygulanmaktadır (KPMG, 2019: 81).

Türkiye'de asgari ücret, ilk kez 1969 yılında merkezi bir komisyon tarafından tespit edilmiştir. Bu tarihten daha evvel, 1950 yılından itibaren asgari ücret mahalli komisyonlarca belirlenmekte idi. Ancak uygulamadan doğan çeşitli problemler nedeniyle asgari ücretin ulusal düzeyde merkezi biçimde tespit edilmesine karar verilmiştir.

3.1.2.2. Bölgesel Asgari Ücret

Bölgeler arası ekonomik ve sosyal farklılıkların yüksek olduğu ülkelerde bölgesel asgari ücret uygulaması daha adil ve etkin bir ücret sistemi sağlar. Asgari ücret düzeyinin, işçinin ve ailesinin geçimine yetecek düzeyde olması bir hedef iken, bir bölgede bir ailenin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek düzeydeki bir asgari ücretin diğer bir bölgedeki işçi ve ailesi için yetersiz kalması kuvvetle muhtemeldir. Gelişmiş bölgelerdeki yaşam koşulları göz önünde

---

³¹ 14.09.2019 itibariyle kur: 1 PLN= 0.23 Euro (https://tr.coinmill.com/EUR_PLN.html#PLN=1)

bulundurulduğunda asgari ücretle çalışan işçi ve ailesinin hayat standartlarının iyileştirilmesi amacıyla asgari ücretin farklılaştırılması ihtiyacı doğmaktadır.

Bölgesel asgari ücret uygulanması öncelikle coğrafi nedenlerle tercih edilmektedir. ABD, Rusya gibi geniş bir alanı coğrafyayı kapsayan ülkelerde bölgeler bazında asgari ücret uygulanması daha pratiktir. Bir diğer neden sosyo-ekonomik faktörlere dayanmaktadır. Nüfus yoğunluğunun artırılıp azaltılması veya yatırımlar ile kalkındırılmak istenen bölgelerde farklı asgari ücretler uygulanması etkin bir politika olacaktır (Küçük, 2016: 28). Bir bölgenin ekonomik açıdan kalkındırılması hedefine yönelik olarak orada çeşitli sektörlerde yatırımlar artırılabilir ve yeni istihdam yaratılabilir. Devlet, az gelişmiş bölgelerde yatırım ve üretim maliyetlerini düşürerek üretim ve istihdamın artırılmasına katkıda bulunabilir. Bu durumda, bölgesel kalkınmayı teşvik etmek ve firmaların rekabet şartlarını güçlendirmek için bölgesel sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları dikkate alınarak çalışanların ücret düzeylerinde farklılaştırma yapılabilir (Korkmaz vd. 2013: 203). Ayrıca örgütlenme ve pazarlık düzeylerinin farklı olması da bölgesel asgari ücret uygulamasına gidilmesinde bir faktördür. Sendikal örgütlenmenin güçlü olduğu, asgari ücretin toplu pazarlık yöntemi ile tespit edildiği ülkelerde bölgesel düzeyde asgari ücret uygulandığı göze çarpmaktadır.

Türkiye’de 1951 yılında çıkarılan Asgari Ücret Yönetmeliği’ne göre asgari ücret belirleme yetkisi mahalli komisyonlara bırakılmıştır. Bu dönemde mahalli komisyonlar tarafından 12 ilde, 9 işkolunda, 47 farklı asgari ücret belirlenmiştir. Yerel düzeyde katılımcılardan oluşan “mahalli asgari ücret tespit komisyonları” yerel ekonomik ve sosyal farklılıklar dikkate alarak asgari ücret tutarlarını belirlemekte idi.

1951-1955 döneminde uygulanan asgari ücret tespitleri, tarım iş kolunun bir bölümü ile tekstil sanayiine yönelik yapılmıştır (Kutal, 1969: 183). Asgari ücret tespitine başlanılan iller; Adana, Hatay, İçel, Bursa, İzmir, Kocaeli, Samsun, Isparta, İstanbul, Balıkesir, Sakarya ve Trabzon’dur. Ancak uygulamada ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Aynı işkolunda çalışanlara tek

bir asgari ücret tutarı ödenmesi gerekirken, örneğin tütün işkolunda çalışanlara dört, dokuma işkolunda çalışanlara dokuz farklı asgari ücret tutarı uygulanmıştır. Ayrıca aynı iş kolunda aynı çalışma süresinde faaliyet gösteren farklı şehirlerde yaşayan işçilerin ücretleri arasında da ciddi farklılıklar oluşmuştur. Örneğin 1957 yılında deri işleme ve kösele sanayiinde Denizli’de asgari ücret günlük 500 kuruş olarak tespit edildiği halde Gaziantep’te günlük 300 kuruş olarak tespit edilmiştir (Kutal, 1969: 191).

Komisyonlar arasında oluşan farklı uygulamalar nedeniyle artan eleştiriler 1967 yılında mahalli komisyonlardan merkezi sisteme geçişi zorunlu kılmıştır. 1967 tarihli 931 sayılı İş Yasası ve 1968 sayılı Asgari Ücret Yönetmeliği ile asgari ücretler, merkezi komisyon tarafından belirlenmeye başlanmıştır. 1969- 1973 döneminde asgari ücret, bölgesel gelişmişlik esasına göre belirlenmiştir. 1969-1972 döneminde asgari ücret 6 grup il için belirlenmiştir. 1972-1973 döneminde 66 il için farklı asgari ücret belirlenmiştir. 1974 yılında bölgesel esaslı asgari ücret uygulamasına son verilmiş ve asgari ücret ulusal düzeyde tek bir oran olarak belirlenmiştir. 1973 yılına kadar sadece sanayii için belirlenen asgari ücretler, 1973-1989 döneminde sanayii ve hizmetler ile tarım ve ormancılık için ayrı ayrı belirlenmiştir. 1989 yılında sektörel esaslı asgari ücret uygulaması terk edilmiştir.

Tablo 12: Mahalli Komisyonlarca Asgari Ücret Tespitleri

Yıllar	İlk Kez Tespit Yapılan İş Kolu	İlk Kez Tespit Yapılan İl Sayısı	Bütün İş Kollarında Tespit Sayısı
1951	5	3	10
1952	2	2	14
1953	-	2	6
1954	1	2	8
1955	1	3	9
1956	7	7	35
1957	1	6	27
1958	9	7	59
1959	10	7	80
1960	4	4	69
1961	4	1	91
1962	4	2	75
1963	-	4	98
1964	-	1	85
1965	-	-	-
1966	-	12	252
1967	-	-	-
Toplam	48	63	918

Kaynak: Kutal, 1969: 182-198; TÜRK-İŞ, 1978: 50-54

Bölgesel asgari ücret uygulamasının dünyadaki örneklerine bakıldığında, ekonomik koşulları farklı bölgelerde geçim düzeylerinin de farklı olacağı gerçeğinden yola çıkıldığı görülmektedir. Örneğin Rusya’da asgari ücretler bölgesel düzeyde uygulanmaktadır. Sendikalar, işveren örgütleri ve hükümet arasında imzalanan bölgesel anlaşmalar neticesinde bölgeler arasında asgari ücret düzeyleri önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Örneğin Moskova ve St. Petersburg gibi büyük şehirler ve önemli doğal kaynaklara sahip bölgelerde Rusya'daki en yüksek asgari ücretler ödenirken, en düşük ortalama ücretler genellikle Kuzey Kafkasya ve Güney Sibirya gibi bölgelerde ödenmektedir. Moskova, en yüksek asgari ücretin uygulandığı bölgedir. 2019 Ocak ayı itibariyle Moskova’da aylık asgari ücret 19.351 rubledir. St.Petersburg’da 18.000 ruble iken, tüm bölgelerin ortalaması 11.280 rubledir (Elagina, 2019).

Türkiye’de bölgesel asgari ücret uygulaması konusunda tartışmalar son yıllarda sıklıkla görülmektedir. Türkiye’de yaklaşık 50 yıldır uygulanan asgari ücret yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde olmak üzere üç farklı şekilde uygulanmıştır. Bu farklı asgari ücret sistemleri arasında

etkinlik açısından büyük bir fark olmadığı görülmektedir. Uygulanmakta olan ulusal asgari ücret sistemi beklenen etkinliği sağlama noktasında kayda değer bir başarı gösterememiştir (Akgeyik, 2007: 183). Tablo 13’de TÜİK tarafından açıklanan bölgesel kayıt dışı istihdam oranları görülmektedir. 2018 yılına ait TÜİK verilerine göre kayıtdışı istihdamın en düşük olduğu bölge % 18,41 ile TR51 (Ankara); en yüksek olduğu bölge ise % 67,50 ile TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan) bölgesidir. Kayıtdışı istihdam ile mücadele etmek için asgari ücret üzerindeki vergi ve prim benzeri mali yükler azaltılmak sureti ile az gelişmiş bölgelerde işverenlerin yatırım yapmalarının önü açılabilir ve böylece kayıtlı istihdam oranları artırılabilir.

Asgari ücretin düzeyi kadar, kayıt dışı istihdamı düşürücü etkin bir asgari ücret sisteminin de uygulanması son derece önemlidir. Uygulanabilir ve kayıt dışı istihdamı azaltan bir asgari ücret düzeyinin, uygulanamayan ve kayıt dışı istihdamı teşvik eden yüksek düzeydeki bir asgari ücretten daha etkin olacağı öne sürülmektedir (Akgeyik, 2007: 184).

Tablo 13: Bölgelere Göre Kayıtdışı İstihdam Oranları (2018, %)

Türkiye	TR10 (İstanbul)	TR31 (İzmir)	TR51 (Ankara)	TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)
33,42	20,94	24,95	18,41	28,95	46,87	67,50	39,45

Kaynak: TÜİK, İş Gücü İstatistikleri.

Not: TÜİK tarafından paylaşılan en güncel veri 2018 yılına aittir.

Bölgesel asgari ücret uygulaması görüşü bölgeler arasındaki mevcut hayat şartlarının farklılaşmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bölgesel gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar fiyat düzeyi, gelir ve istihdam başlıkları altında değerlendirilmektedir. 2017 yılında TÜİK Bölgesel Satın Alma Gücü Paritesi verilerini hesaplamıştır. Tablo 14’de bölgesel fiyat endeksleri gösterilmiştir. Bu tabloya göre İstanbul bölgesinde asgari ücretle çalışan bir işçinin konut gideri 150 birimken Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan bölgesinde asgari ücretle çalışan işçinin konut gideri 88 birimdir. Bu veri şunu gösterir; az gelişmiş bölgelerde asgari ücretle yaşayan

insanların yaklaşık % 40 daha düşük bir konut gideri vardır. Genel tüketim harcamaları paritesine bakıldığında ise en çok gelişmiş bölge olan TR10 bölgesinde hayat, en az gelişmiş bölge olan TRA2 bölgesinden % 23 daha pahalıdır.

Tablo 14: Seçilmiş Bölgeler İtibariyle Seçilmiş Harcama Gruplarına Göre Fiyat Düzeyleri (2017, %)

	Türkiye	TR10 (İstanbul)	TR31 (İzmir)	TR51 (Ankara)	TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	TRA2 (Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan)	TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)
Gıda ve alkolsüz içecekler	100,00	111,0	103,6	100,2	100,7	98,4	96,5	96,0
Alkollü içecekler ve tütün	100,00	99,9	100,0	100,0	99,9	100,0	100,1	100,1
Giyim ve ayakkabı	100,00	109,7	110,6	102,7	105,9	103,5	84,1	94,1
Konut	100,00	150,1	127,3	119,7	96,9	93,9	88,2	84,5
Ev eşyası	100,00	103,2	108,7	105,1	104,2	103,7	94,3	99,3
Sağlık	100,00	139,0	111,8	145,3	105,8	95,3	75,7	73,8
Ulaştırma	100,00	105,9	107,1	106,5	102,3	100,4	94,9	93,6
Haberleşme	100,00	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Eğlence ve kültür	100,00	106,6	103,4	98,5	100,9	101,5	97,1	94,9
Eğitim	100,00	141,7	120,9	111,5	100,2	92,4	84,6	79,8
Tüketim Harcamaları Genel	100,00	114,8	109,0	106,6	101,3	99,2	93,5	93,6

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Satın Alma Gücü Paritesi 2017.

Not: TÜİK tarafından paylaşılan en güncel veri 2017 yılına aittir.

Az gelişmiş bölgelerde kişi başına düşen gelir de daha azdır. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan gelir farklılıkları fiyat düzeyi farklılıklarından daha fazladır. Nitekim TRA2 bölgesinde kişi başına gelir endeksi yaklaşık 45 iken TR1 bölgesinde 168,15'dir. Bir başka ifade ile TR1 bölgesinde kişi başına gelir TRA2 bölgesine göre yaklaşık 3,77 kat daha fazladır. Bölgelerin yarattıkları gayri safi katma değerleri 2004 ve 2017 yılları itibari ile karşılaştırdığımızda, ulusal asgari ücret uygulamasının bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeylerini birbirinden uzaklaştırdığını görmekteyiz. Nitekim 2004 yılındaki gayri safi katma değer payı İstanbul bölgesi için 29,98'den 31,23'e çıkarken TRA2 bölgesi için

0,67'den 0,62'ye düşmüştür. Bir başka ifade ile mevcut asgari ücret politikasının bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmadığı tam tersine arttırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 15: Seçilmiş Bölgeler İtibariyle Gelir Göstergeleri (2017)

	Türkiye	TR10 (İstanbul)	TR31 (İzmir)	TR51 (Ankara)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
Kişi Başına Gelir (\$)	106,02	17827	12344	14253	4727
Kişi Başına Gelir Düzeyi	100,00	168,15	116,43	134,44	44,59
Gayri Safi Katma Değer Payları (2004 Yılı)	100,0	29,98	6,54	9,63	0,67
Gayri Safi Katma Değer Payları (2017 Yılı)	100,0	31,23	6,16	9,03	0,62
Gayri Safi Katma Değerlerin Dağılımı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tarım	6,1	0,1	4,4	1,6	27,4
Sanayi	29,2	27,1	33,3	26,3	10,7
Hizmetler	53,4	61,4	50,9	60,6	50,5

Kaynak: (TÜİK, 2019a).

Not: TÜİK tarafından paylaşılan en güncel veri 2017 yılına aittir.

İstihdamın yapısı ise bölgeler itibariyle gelir ve fiyat düzeyine zıt bir görünüm sergilemektedir. Az gelişmiş bölgelerde işsizlik oranı düşük iken gelişmiş bölgelerde yüksektir. Bu durum kırsal kesimdeki ücretsiz aile işçiliğinin yüksek olmasından ve kırsal kesimdeki sosyal ve ekonomik imkânların yetersizliğinden dolayı şehirlere doğru yaşanan göç akımından kaynaklanmaktadır. En yüksek işsizlik oranı % 25 ile TRC3 bölgesinde, en düşük işsizlik oranı ise % 5,3 ile TRA2 bölgesindedir.

Tablo 16: Seçilmiş Bölgeler İtibari ile İşsizlik Oranları (2018, %)

Türkiye	TR10 (İstanbul)	TR31 (İzmir)	TR51 (Ankara)	TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)
11	12,5	13,8	10,1	11,6	6,4	5,3	25

Kaynak: TÜİK.

Not: TÜİK tarafından paylaşılan en güncel veri 2018 yılına aittir.

Bölgesel asgari ücret uygulaması bölgeler üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Az gelişmiş bölgelerde çeşitli nedenlerden dolayı üretim ve istihdam düzeyleri bölgenin gelişmesi önünde

engel teşkil etmektedir. Terör, coğrafi yapı, ticaret merkezlerine uzaklık, maliyet gibi unsurlar az gelişmiş bölge olma durumuna sebep olan bazı etkenlerdir. Bu bölgeleri kalkındırmak amacıyla devlet çeşitli önlemler alabilmektedir. Bölgesel asgari ücret uygulaması bu açıdan değerlendirildiğinde geri kalmış bölgeler için faydalı olmaktadır. Şöyle ki, gelişmiş bölgelerde yaşam maliyeti daha yüksektir. Hayat daha pahalı yaşanmaktadır. Zorunlu ihtiyaçlara ayrılan miktar daha yüksektir. Fakat tek bir asgari ücret gelişmiş bölgeler için geçim sıkıntısı yaratırken gelişmemiş bölgeler için tasarruf yapmayı bile mümkün kılabilir. Bu durumda bölgesel asgari ücret uygulaması gelişmiş bölgelerde emeğini arz eden emekçi için daha yaşanabilir bir hayata imkân verirken, emek yoğun üretim yapan üretici için ise üretimini az gelişmiş bölgelere kaydırmasını teşvik etmektedir. Bir başka ifade ile bölgesel asgari ücret uygulaması ile bir taşla iki kuş vurma deyiimi oluşmaktadır. Hem emekçi kesim için büyükşehirlerde daha yaşanabilir bir ücret düzeyi hem de az gelişmiş bölgelerde üretimdeki emek maliyetinin daha düşük olması nedeniyle o bölgede üretimin teşvik edilerek istihdamın artırılması gerçekleşmektedir (Yükseler, 2010: 3).

Bölgesel asgari ücretin uygulanması konusunda beklentisi olan üç kesim vardır. Devlet, işçi ve işverenlerin bölgesel asgari ücrete ilişkin görüşleri birbirinden farklılaşmaktadır. Devlet kesimi vergi ve prim gelirlerinde yüksek bir kaybın yaşanmamasını ve kamu finansman dengelerini olumsuz yönde etkilememesi noktasına dikkati çekmektedir. Bu şartlarda emek maliyetinin düşürülmesine olumlu bakan devlet, kısa süreli çalışma, prim indirimi, kıdem ve ihbar tazminatının sınırlandırılması ve bölgesel asgari ücret uygulaması gibi yöntemleri önermektedir. İşçi kesimi bölgesel asgari ücrete karşı çıkararak bu uygulamanın anayasanın eşitlik ilkesine aykırı olduğunu belirtmektedirler. Mevcut asgari ücretin büyükşehirlerde yetersiz olduğunu ileri süren işçi kesimi ülke genelinde geçim koşulları dikkate alınarak tek bir yasal asgari ücretin belirlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu konuda işçi sendikalarının görüşü bölgesel asgari ücret belirlenirken az gelişmiş bölgelerdeki

asgari ücret artışlarının baskı altına alınacağı yönündedir. İşçi kesimi bölgesel asgari ücret uygulaması yerine yüksek vergi ve prim kesintilerinin azaltılması gerektiğini savunmaktadır. İşveren kesimi ise işgücü maliyetlerinin düşürülmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla işverenler genel asgari ücret düzeyi korunurken az gelişmiş bölgelerde gelişmişlik seviyesine bağlı olarak düşürülmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Yükseler, 2010: 16-17). İşçi sendikalarının bölgesel asgari ücrete karşı çıkma nedeni de tam olarak budur. Geri kalmış bölgelerde asgari ücret düzeyinin bugünkü düzeyinden aşağı çekileceği ve zaten asgari geçimini karşılamaya yetmeyen ücretten daha azına mahkûm edileceğinden endişe duyulmaktadır.

Az gelişmiş bölgelerde asgari ücretin düşürülmesi sonucunu doğuracak bir yasal düzenlemenin yapılması mümkün görünmemektedir. Çünkü söz konusu bölgelerde yaşam maliyetleri görece düşük olmakla birlikte bir ailede yaşayan kişi sayısı açısından bakıldığında ailede tek kişinin asgari ücretle çalışması durumunda gelir yetersiz kalacaktır. Çocuk sayısına göre tutarı değişen asgari geçim indirimi de oluşacak gelir yetersizliğini dengelemeye yetmeyecektir.

Türkiye’de asgari ücret tespit edilirken sadece işçinin dikkate alınması, ailenin büyüklüğüne göre farklılaşan ihtiyaçlarının asgari geçim indirimi ile giderilmeye çalışılması pratikte bir yarar sağlamamaktadır. Örneğin 2019 yılı için bekâr bir çalışana ödenen asgari geçim indirimi (AGİ) tutarı 191,88 TL iken evli, eşi çalışmayana ödenen tutar 230,26 TL’dir. Aradaki 38,38 TL’nin çalışanın eşinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceği ortadadır. Değişen çocuk sayısına göre ödenen fark da benzer şekilde ailenin mali durumunda gerçekçi bir iyileşme sağlamaktan oldukça uzak, sembolik tutarlara karşılık gelmektedir.

Ailede tek kişinin çalıştığı tek çocuklu aileye ödenen AGİ 259,04 TL; iki çocuklu aileye ödenen AGİ 287,82 TL; üç çocuk ve üstündeki aileye ödenen AGİ ise 326,20 TL tutarındadır. Bu rakamlara bakıldığında ailedeki ikinci çocuğun ihtiyaçları için sadece 28,78 TL; üçüncü

çocuğun ihtiyaçları içinse 38,38 TL ücrete ek ödeme yapıldığı görülmektedir. Çocuk sayısının üçten fazla olması durumunda ise AGİ tutarında herhangi bir artış görülmemektedir. Sonuç olarak az gelişmiş bölgelerde hanehalkı büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda gelişmiş bölgelerdeki yaşam maliyetleri ile kıyaslama yapılarak asgari ücretin aşağı çekilmesi önerisi makul değildir. Bölgelerin gelişmişlik düzeyi, asgari ücretin tespitinde uygulanacak tek kriter değildir. ILO, Asgari Ücretin Tespiti Sözleşmesi'nde uygulanacak temel ilkelerden ilkinin işçilerin ve ailelerinin ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de de bölgesel asgari ücret tartışmaları yapılırken tüm bu faktörlerin göz önünde bulundurulması gereklidir.

3.1.2.3. Sektörel ve İşkolu Esaslı Asgari Ücret

Asgari ücret, iş kollarına göre farklılık gösterebilir. Böylece aynı işte çalışan işçiler eşit ücrete hak kazanırken, işverenlerin ödeme kapasitesi de işkolları esasında daha adil ve pratik bir şekilde hesaplanabilir (Kutal, 1969: 72). Teknik ve ekonomik sebeplerle en fazla korunmaya ihtiyacı olan işçilerden tespite başlanırken, iş kolu kriteri önemli bir belirleyici olmaktadır. Asgari ücretin iş kolu esasına göre belirlenmesi durumunda çalışanların ücret durumları ve işverenlerin ödeme kapasiteleri daha yakından izlenebilir. Bu nedenle bu uygulamanın başarı şansı daha yüksektir.

Nitekim Türkiye'de ilk asgari ücret uygulaması da 9 farklı iş kolunda gerçekleştirilmiştir. Bu iş kolları; mensucat (dokuma), tütün, çırçır, pamuk toplama, pamuk çapa, batöz kızak, yağ ve sabun, ekmek ve un ile basın iş kollarıdır (Kutal, 1969: 183). 1951-1955 yılları arasında asgari ücret uygulaması tarım iş kolunun bir kısmı ile tekstil sanayiinde yoğunlaşmıştır. 1955 yılında tüm işkollarında toplam 9 farklı asgari ücret düzeyi mevcutken, 1956'da bu rakam 35'e yükselmiştir. 1956 yılında ilk kez asgari ücret tespiti yapılan iş kolları; kömür, maden cevheri, taş ve kum ocakları, kireç, çimento, tuğla, alçı vb. toprak işleme sanayiine ilişkin işkollarıdır. 1956 yılında asgari ücretin uygulandığı diğer iş kolları arasında, ağaç doğrama ve mobilyacılık, kauçuk ve lastik sanayii, deri işleme ve kösele sanayii, denizcilik ve fındık vb.

kabuklu ürünlerin kırılması sanayii yer almaktadır 1956- 1960 döneminde tüm işkollarındaki tespit toplamı 270'e yükselmiştir. 1961- 1964 döneminde tüm işkollarında yapılan tespit sayısı 349'a yükselmiştir.

Kutal (1969), başlangıçtan itibaren iş kollarının ilmi esaslara göre tasnif edilmeyerek rastgele yazıldığını, aynı işkolundaki çeşitli işçilerin farklı iş kolu şeklinde tespit edilmesi nedeniyle işkolları listesinde suni bir artış ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bu bağlamda işkoluna göre asgari ücret farklılaştırmasına gidilirken çok fazla iş kolu ayırımına gidilmesi de asgari ücret tespitini içinden çıkılmaz derecede karışık bir yapıya sokabilir. Ayrıca işçinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek makul düzeyde bir ücret garantisi sağlamama riski de bulunmaktadır.

Asgari ücretin sektöre göre farklılık gösterdiği ülkeler, toplu sözleşme yolu ile asgari ücretin belirlendiği ülkelerdir. İskandinav ülkelerine ek olarak İtalya ve Avusturya da bu grupta yer almaktadır. Avusturya'da asgari ücret, sektöre dayalı olarak belirlenir; perakende, inşaat, metal, basım ve hizmet sektörü gibi (KPMG, 2019: 20). Avusturya'da toplu sözleşmelerde en düşük oranların uygulandığı meslekler şunlardır; çiçekçiler; taksi şoförleri, sinema çalışanları (bir bölgede), gazete dağıtıcıları, eldivenciler ve tabakhane çalışanlarına toplu sözleşmelerde en düşük ücretin ödenmesine karar verilmektedir. Avusturya'da metal işleme endüstrisinde çalışan vasıfsız işçiler aylık 2234 Euro, ticaret sektöründe çalışan beyaz yakalı vasıfsız çalışanlara aylık 1834 Euro; mavi yakalı vasıfsız çalışanlara aylık 1791 Euro, inşaat sektöründe çalışan vasıfsız beden işçisine aylık 1874 Euro asgari ücret ödenmektedir (Eurofound, 2019a: 44).

İtalya'da asgari ücret, işverenler ve sendikalar arasında yapılan müzakereler yolu ile belirlenir. Endüstri veya mesleki uzmanlık gibi belirli kriterlere bağlı olarak asgari ücret düzeyi değişiklik göstermektedir. Örnek olarak özel okullarda, temizlik hizmetleri, tarım

sektörü, danışmanlık firmaları ve sosyal refah hizmetlerinde çalışan mavi yakalı işçilere düşük oranlı asgari ücret uygulanmaktadır (Eurofound, 2019a: 10).

Danimarka'da 2017-2020 döneminde endüstriyel anlaşma kapsamında sanayi, ulaştırma ve hizmet sektöründe çalışanlara aylık 2553 Euro asgari ücret ödenmektedir. Finlandiya'da deneyimi olmayan okul öncesi öğretmenlere aylık 1986 Euro; ticaret sektöründe eğitimsiz ve vasıfsız çalışanlara aylık 1720 Euro; otel, restoran ve eğlence sektöründe iki yıldan az deneyimli çalışanlara aylık 1666 Euro asgari ücret ödenmektedir (Eurofound, 2019a: 44).

İsveç'te, özel diş kliniklerinde (diş hekimleri ve hemşireler hariç), kuaförlerde, limanlarda çalışan beyaz yakalı işçiler, havacılık ve otobüs taşımacılığı, güzellik salonlarında çalışanlar, kar amacı gütmeyen kuruluşlarda bakım personeli ve inşaat sektöründe temizlik personeline düşük asgari ücret uygulanmaktadır. Bu meslek gruplarına yapılan ödemeler, toplu sözleşme ile karar verilen en düşük oranlardır; 1,500 € ile 2,380 € arasındadır. Finlandiya'da ticaret ve inşaat sektörlerinde çalışan az deneyimli veya hiç deneyimi olmayan işçiler için farklı oran uygulanmaktadır. Bu sektörlerde çalışanlar için, Danimarka'da da farklı ücret uygulanmaktadır. Otel ve restoran işçileri vasıflı ve vasıfsız olmalarına göre farklı ücrete tabiidirler; ücretler 2500 € ile 3220 € arasında değişiklik göstermektedir (Eurofound, 2019a).

Belçika'da asgari ücret, meslek, kıdem ve sektöre göre farklılık göstermektedir.

Yunanistan'da yasa ile ulusal düzeyde belirlenen asgari ücretin yanı sıra sınırlı düzeyde belirli meslekler için sektörel toplu iş sözleşmeleri de imzalanmaktadır. Herhangi bir sektörel toplu iş sözleşmesi kapsamına girmeyen işçi, ülke genelinde uygulanan ulusal asgari ücrete tabiidir.

Hırvatistan'da asgari ücret genel olarak yasa ile belirlenmekte birlikte bazı durumlarda toplu iş sözleşmesi ile de asgari ücret belirlenebilmektedir. Bu durumda asgari ücretin miktarı, belirli bir pozisyondaki işin karmaşıklık düzeyine bağlı olarak değişir. Örneğin inşaat sektöründe 10 farklı iş pozisyonu için asgari ücretler farklılık göstermektedir. En basit iş

pozisyonlarından olan taşıma işçisi veya temizlikçi için asgari ücret brüt olarak yaklaşık 506 Euro'dan daha düşük olamaz. Öte yandan en komplike işlerden sayılan inşaat proje yöneticiliği için de yaklaşık olarak brüt 1340 Euro'dan daha aşağıda bir asgari ücret ödemesi yapılamaz (KPMG, 2019).

İrlanda'da asgari ücret yasa ile belirlenmekle birlikte belirli sektörlerde ödeme ve çalışma koşulları toplu pazarlık sözleşmeleri ile belirlenebilmektedir. Bu düzenlemeler üçlü bir ayırımı ele alınabilir; birincisi sektörel istihdam usulüdür (*Sectoral Employment Order-SEO*). Bir sektörel istihdam anlaşması, belirli bir sektördeki çalışan işçiler için İş Mahkemesi'nin önerisi doğrultusunda, İş, İşletme ve Yenilik Bakanı tarafından ücret, emeklilik maaşı, hastalık ödeneği gibi konularda yapılan ve o sektör için bağlayıcı olan anlaşmadır. Günümüzde İrlanda'da inşaat sektörü ve makine mühendisliği sektöründe geçerli olmak üzere iki sektörel istihdam anlaşması mevcuttur. İkincisi istihdam düzenlemesi usulüdür (*Employment Regulation Order- ERO*). Bu yöntem ile belirlenmiş iş sektörlerindeki işçilerin istihdam koşulları ve asgari ücret oranları belirlenir. Şu anda iki tanesi sözleşmeli temizlik sektöründe^{32,33} bir tanesi güvenlik sektöründe³⁴ olmak üzere üç istihdam düzenlemesi anlaşması yürürlüktedir. Üçüncü ve son olarak kayıtlı istihdam sözleşmesi (*Registered Employment Agreement- REA*) ise sadece üye olan taraflar için bağlayıcılığı olan, belirli işçilerin ücretlerini ve çalışma koşullarını ele alan sendika ve işverenler arasında yapılan sözleşme türüdür (Benson vd., 2019).

Slovakya'da asgari ücret yasa ile belirlenmekle birlikte sektörel ve şirket düzeyinde toplu iş sözleşmeleri de imzalanmaktadır. Sektör bazında imzalanan yüksek düzeyli toplu sözleşmeler, ülke çapında çalışanların temsilcileri ile belirli sektör işverenlerinin temsilcileri arasında imzalanır. Ayrıca, işverenler ve sendikalar arasında sadece belirli bir şirket için

---

³² [EMPLOYMENT REGULATION ORDER \(CONTRACT CLEANING JOINT LABOUR COMMITTEE\) 2015](#)

³³ [EMPLOYMENT REGULATION \(AMENDMENT\) ORDER \(CONTRACT CLEANING JOINT LABOUR COMMITTEE\) 2016](#)

³⁴ [EMPLOYMENT REGULATION ORDER \(SECURITY INDUSTRY JOINT LABOUR COMMITTEE\) 2017](#)

geçerli olan toplu iş sözleşmeleri de imzalanabilmektedir. Slovakya’da çalışanın ücretinin toplu sözleşme ile belirlenmediği durumlarda işveren, çalışanlara işin zorluk derecesine göre belirlenen asgari ücreti ödemektedir. Eğer çalışana bir ay içerisinde ödenmesi gereken asgari ücret ödenmemişse, işveren çalışana, karşılaştırılan ücret ile çalışanın işinin ait olduğu derece için belirlenen asgari ücret arasındaki fark kadar ek bir ödeme yapmaktadır.

Tablo 17: Slovakya’da Asgari Ücret Oranı Tespit Dereceleri

Derece	Asgari Ücret Endeksi
1	1.0
2	1.2
3	1.4
4	1.6
5	1.8
6	2.0

Kaynak: Slovak Cumhuriyeti İş Kanunu ([Labour Code Slovak Republic](#))

Her iş zorluğu seviyesi için asgari ücret, asgari ücretin ilgili iş zorluğu seviyesi için belirtilen endeks ile çarpılmasıyla belirlenir. Slovakya’da asgari ücretin seviyesi mesleğe değil, işin türüne bağlıdır. Örneğin kamu görevlileri, gümrük memurları, hâkimler ve savcılar, itfaiyeciler gibi belirli meslek kategorileri için değil, fakat işin zorluk düzeyi, karmaşıklığı ve gerektirdiği sorumluluk gibi kriterler göz önünde bulundurulur. Her pozisyon altı iş zorluğu düzeyinden birinde sınıflandırılır.

Birinci derece iş zorluğuna karşılık gelen pozisyonlar; asistanlık, talimatlara göre hazırlık ve işleme biriminde yürütülen faaliyetlerdir. İkinci derece; belirlenmiş hizmetlere göre tekrarlanan ve kontrol edilen işlerdeki performanslar, basit el işleri performansı, sağlık hizmetlerinde sıhhi işler, kontrol edilebilir idari, ekonomik ve operasyonel-teknik işlerdir. Üçüncü derece; başkalarının sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren yüksek entelektüel çabaya bağlı donanım veya işletim süreçleri çalışmaları; bireysel yaratıcı el sanatları eserlerinde bağımsız performans; yönetim veya operasyonel hizmetlerdir. Dördüncü derece; yüksek entelektüel çabaya bağlı kısmi kavramsal, sistematik ve düzenli performans işleri, sağlık hizmetlerinin sunumu ve sağlık hizmetlerinde başkalarının sağlığını ilgilendiren uzmanlık

gerektiren aktiviteler ile diğer kişilerin yaşamları ve sağlığı için olası sorumluluk taşıyan karmaşık süreçlerin yönetimi, organizasyonu veya koordinasyonuna ilişkin çok karmaşık bir dizi donanım faaliyetleridir. Beşinci derece; yüksek entelektüel çaba ve uzmanlık gerektiren sistematik, kavramsal, yaratıcı ve düzenli işler, sisteme ilişkin yeni prosedürlerin belirlenmesi ile en karmaşık faaliyetlerin eksiksiz bir şekilde düzenlenmesi, sağlıkla ilgili bir alanda uzmanlık gerektiren faaliyetler alanında halk sağlığına karşı sorumluluk taşıyan performansları; prosedürlerin ve çözüm yollarının seçimi ve optimizasyonu dahil olmak üzere çok karmaşık süreçlerin ve sistemlerin yönetimi, organizasyonu ve koordinasyonuna ilişkin faaliyetlerdir. Altıncı ve en yüksek derece; yüksek sorumluluk gerektiren ve geniş kapsamlı sosyal sonuçları olan yaratıcı görevler, sağlık hizmetlerinde, insanların sağlığı ve yaşamları konusunda sorumluluk barındıran uzmanlık ve sertifika gerektiren faaliyetlerin sağlanması; geniş kitleler için tehlikeli sonuçlar yaratabilecek ihtilafli ve karmaşık durumların çözümünde yönetim ve organizasyon faaliyetleridir (Labor Code of Slovak Republic).

Her bir derece için örnek meslekler şu şekilde sıralanabilir; birinci derece için temizlik görevlisi, ikinci derecede idari personel, üçüncü derecede hemşireler, dördüncü derecede muhasebe şefleri, beşinci derecede üretim müdürleri, altıncı derecede genel müdürler görev yapmaktadır. Yüksek vasıflı işçiler genellikle beşinci veya altıncı iş zorluğu düzeyinde istihdam edilmektedir. Örneğin mavi yakalı işçilere en az 520 Euro aylık asgari ücret ödenirken altıncı düzeydeki yüksek vasıflı işçilere aylık en az 1040 Euro asgari ücret ödenmektedir (KPMG, 2019: 86).

3.1.3. Düzeyine Göre Asgari Ücretler

İşgücünün değeri, diğer tüm mallar gibi, yeniden üretimi için gerekli olan emek miktarına eşittir. İşgücünün üretilmesi veya yeniden üretilmesi ise işçinin ve ailesinin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan tüketim maddelerinin sağlanması anlamına gelir (Aren, 2007: 82). Ancak insanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda

salt fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasının yetmeyeceği açıktır, aynı zamanda kültürel gereksinimlerinin de karşılanması gereklidir. Aren (2007), işgücünün değerinin yani ücretin hangi düzeyde belirleneceğine toplumun karar verdiğini ne sürmektedir. Yani toplum, işçiler için hangi geçim düzeyini uygun görüyorsa, ücretin o düzeye göre belirlendiğini ifade etmektedir. Ücretin tarihsel ve kültürel bir nitelik taşıması nedeniyle, farklı toplumlarda emeğe verilen değer yani ücret düzeyi değişiklik göstermektedir. Bu düzeyin belirlenmesinde önemli etkenlerden biri de işçi ve işverenlerin pazarlık gleridir. Sendikalaşma düzeyi arttıka işçi ücretlerinin düzeyinde de artış görülmektedir.

Asgari ücretin düzeyi ve uygulamadaki etkinliği, asgari ücretin yeniden dağıtım etkisini doğrudan etkiler (Grimshaw vd., 2014: 471). Asgari ücretin düzeyinin özellikle istihdam üzerinde negatif etkileri olabileceği öne sürülmektedir. Asgari ücretin ılımlı bir seviyeye getirilmesinin yoksulluk riskini azaltması ve işgücü arzını artırması nedeniyle sosyal açıdan faydalı olacağı, ancak daha yüksek bir seviyenin istihdam ve üretkenlik üzerinde olumsuz etkilere yol açacağı görüşü yaygındır (Adema vd. 2018: 55). Öte yandan çeşitli çalışmalar, asgari ücret düzeyinin rekabetçilik üzerindeki olumsuz etkileri dengeleyerek verimlilikte artış sağladığını ortaya koymaktadır (ILO, 2018a).

Farklı ülkelerde uygulanan asgari ücretleri karşılaştırmak çeşitli nedenlerden dolayı zordur. Uygulanan asgari ücretlere ilişkin eldeki veriler, vergi öncesi tutarlar olması nedeniyle, farklı ülkelerde aynı düzeyde de olsa hane halkı harcanabilir gelire bakıldığında önemli düzeyde farklılıklar görülebilir. Ayrıca alışma saatleri, ulusal bayramlar ve ücretli izin günü gibi farklılıklar, farklı zaman birimleri arasında anlamlı bir karşılaştırma yapmayı da zorlaştırmaktadır (Adema vd., 2018: 56).

lkeler arasında asgari ücret düzeylerini karşılaştırmada kullanılan üç yöntem vardır. Birincisi, Tablo 18'de görüldüğü üzere Euro gibi ortak bir para birimi cinsinden asgari ücretleri karşılaştırmaktır.

AB'ye üye devletlerde asgari ücretler, Bulgaristan'da 286 Euro'dan, Lüksemburg'da 2071 Euro'ya kadar farklılık göstermektedir. Avrupa'da yasal asgari ücret düzeylerine göre ülkeler üç grupta ele alınabilir (Eurostat, 2019a).

Tablo 18: AB Ülkelerinde Yasal Asgari Ücretin Düzeyi (Aylık, Euro)

YÜKSEK								
	Lüksemburg	İrlanda	Hollanda	Belçika	Almanya	Fransa	İngiltere	İspanya
2000	1.220,88	944,71	1.110,80	1.095,89		1.083,29	936,26	495,60
2010	1.724,81	1.461,85	1.416,00	1.387,50		1.343,77	1.169,49	738,85
2019	2.071,10	1.656,20	1.635,60	1.593,81	1.557,00	1.521,22	1.524,52	1.050,00
ORTA								
	Slovenya	Malta	Yunanistan	Portekiz	Litvanya	Estonya	Polonya	Slovakya
2000	371,40	509,59	533,93	371,27	87,78	89,48	167,32	93,81
2010	734,15	659,92	862,82	554,17	253,77	278,02	317,58	307,70
2019	886,63	761,97	758,33	700,00	555,00	540,00	523,09	520,00
DÜŞÜK								
	Çek C.	Hırvatistan	Macaristan	Romanya	Letonya	Türkiye	Bulgaristan	
2000	126,33		98,02	34,29	112,61	201,12	38,35	
2010	311,39	390,94	256,99	137,30	231,70	392,01	122,71	
2019	518,97	505,90	464,20	446,02	430,00	422,26	286,33	

Kaynak: Eurostat, Monthly Minimum Wages

Tablo 18'de görüldüğü üzere ulusal asgari ücretin en az 1000 Euro olduğu yüksek asgari ücrete sahip birinci gruptaki ülkeler Lüksemburg, İrlanda, Hollanda, Belçika, Almanya, Fransa, İngiltere ve İspanya'dır. İspanya'da ulusal asgari ücret 1.050,00 Euro, Lüksemburg'da ise 2.071,10 Euro düzeyindedir. Aylık ulusal asgari ücret düzeyi yaklaşık 500 Euro ile 900 Euro arasında değişen ikinci grup ülkeler orta düzeyde asgari ücrete sahip olan Slovenya, Malta, Yunanistan, Portekiz, Litvanya, Estonya, Polonya ve Slovakya'dır En düşük ulusal asgari ücrete sahip ülkeler ise 2019 Ocak ayı itibariyle aylık 520 Euro'dan düşük olan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Letonya, Türkiye ve Bulgaristan'dır. Bulgaristan'da aylık ulusal asgari ücret 286,33 Euro, Macaristan'da 464,20 Euro'dur. AB'ye aday ülkeler ise üçüncü gruptaki ülkelerle yakın asgari ücrete sahiptirler; Arnavutluk'ta 422 Euro, Türkiye'de 422,26 Euro'dur.

Asgari ücretin yasa ile belirlendiği AB'ye üye 22 ülke içinde asgari ücret düzeyleri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. 2019 yılında en düşük asgari ücret (Bulgaristan,

286,33 Euro) ile en yüksek asgari ücret (Lüksemburg, 2.071,10 Euro) arasındaki fark yedi kattan fazladır.

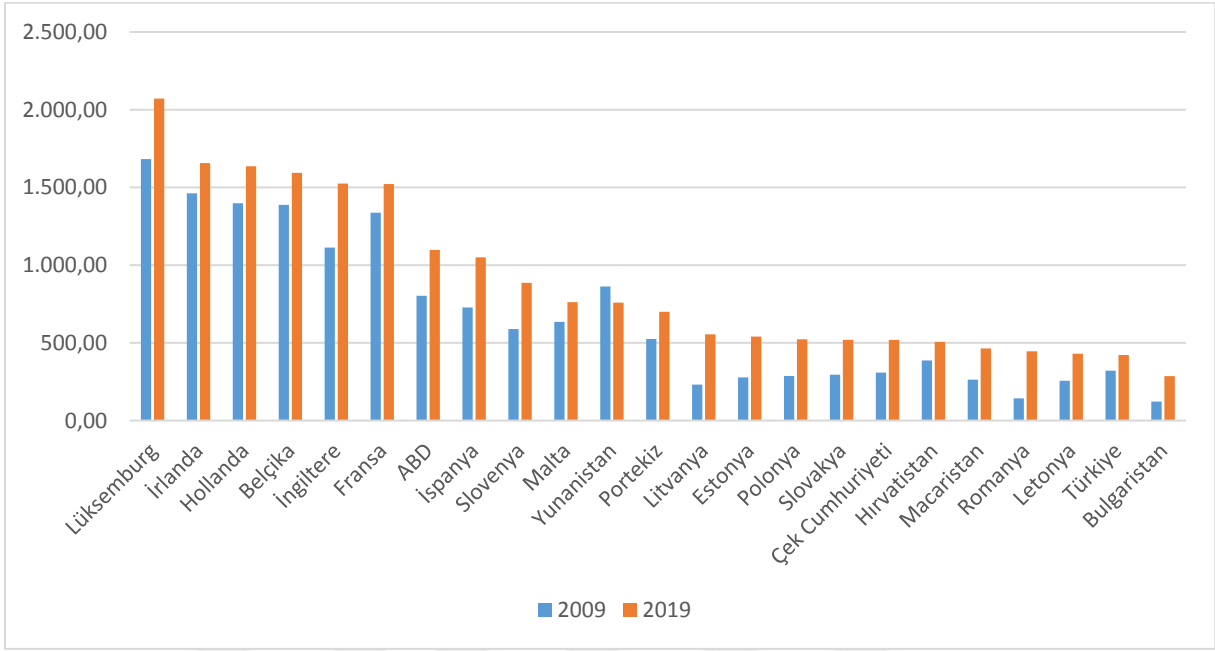
Asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlendiği İtalya, Avusturya, Danimarka, Finlandiya ve İsveç ve G.Kıbrıs'ta asgari ücret düzeyleri sektörel düzeyde veya işkolu düzeyinde yapılan toplu sözleşmeler neticesinde belirlenmektedir. Dolayısıyla yasa ile belirlenen ülkelerdeki gibi tek bir asgari ücret oranının olmaması tüm ülkeleri kapsayan bir karşılaştırmaya izin vermemektedir. Ancak bu altı ülkede kapsamı en geniş olan toplu sözleşmelerde belirlenen en düşük asgari ücretler, ücret düzeylerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesinde fikir vermesi açısından önemlidir.

Söz konusu ülkelerde pek çok farklı sektör ve işkolu düzeyinde toplu sözleşme imzalanmaktadır ve tüm bu sözleşmelerin içeriğinin saklandığı ortak bir veri tabanı veya elektronik kayıt sisteminin olmaması bütüncül bir değerlendirme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Verilerin ulusal istatistik kaynaklarında bulunması, daha kolay erişilebilir ve karşılaştırılabilir ücret düzeyleri açısından önemli görünmektedir (Eurofound, 2019a: 10).

Asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlendiği ülkelerde, en düşük oranların, ortalama olarak 'yaklaşık' 1330 Euro ile Avusturya toplu sözleşmelerinde bulunduğu görülmektedir. İtalya'daki en düşük oranlar ise 1330 Euro ile 1630 Euro arasında değişmektedir. İskandinav ülkelerde toplu sözleşmelerdeki asgari ücret oranları genellikle kıdem ve yaşa bağlı olarak değişmektedir. İsveç'te yetişkinlere ödenen en düşük oranlar 1500 Euro ile 2380 Euro arasında değişmektedir. Finlandiya'da 1720 Euro ile 1790 Euro arasında, Danimarka'da 2500 Euro ile 3220 Euro arasında değişmektedir (Eurofound, 2019a: 10).

En geniş kapsamlı toplu sözleşmelerde belirlenen ortalama asgari ücret oranları ise Finlandiya'da aylık 1720 Euro, Avusturya'da 1850 Euro ve Danimarka'da 2570 Euro düzeyindedir (Eurofound, 2019a: 10).

Grafik 9: Avrupa ve Türkiye’de Ulusal Asgari Ücretler, 2009- 2019 (Aylık, Euro)

Kaynak: Eurostat, 2019a

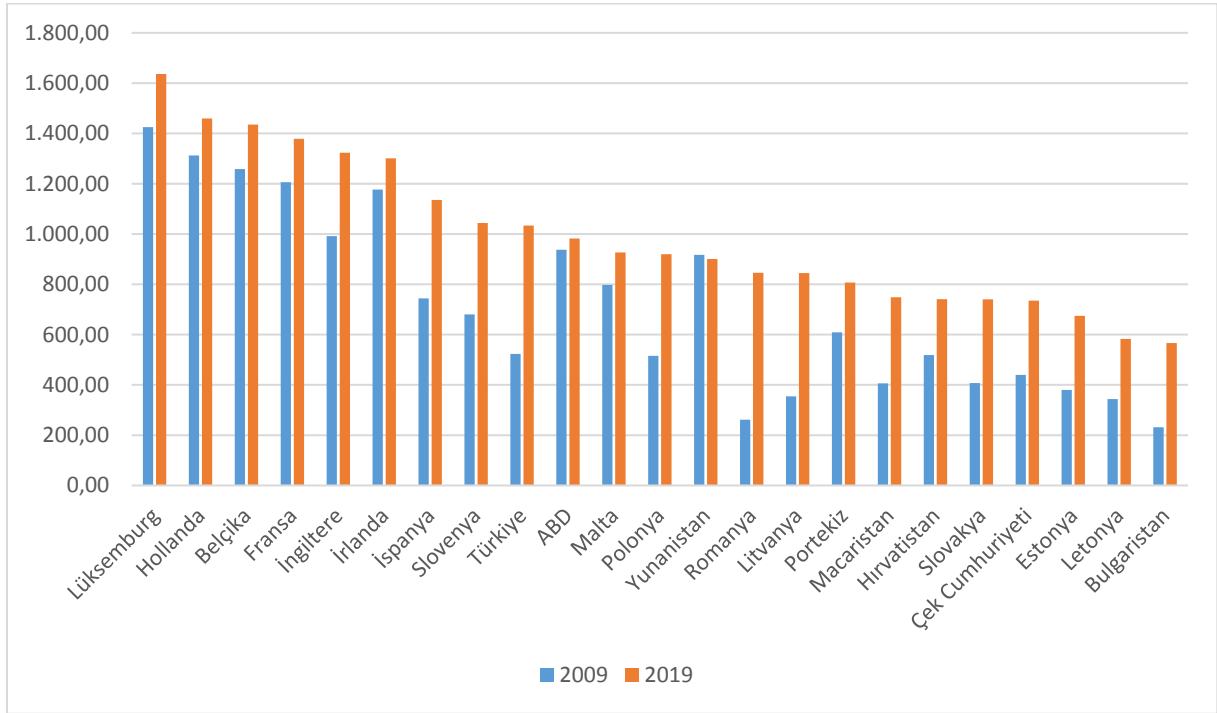
Ulusal para birimlerindeki değer artışı veya değer kayıpları, Euro cinsinden ifade edildiğinde asgari ücretlerin değerini yapay olarak artırabilir veya azaltabilir. Dolayısıyla bu yöntem, döviz kurundaki değişikliklerden dolayı ve işçilerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları göz ardı etmesi nedeniyle çok sağlıklı değildir. Bu riski ortadan kaldırmak için başvurulan ikinci yöntem, farklı ülkelerdeki farklı fiyat seviyelerini ve yaşam maliyetlerini yansıtan Satın Alma Gücü standartlarının (Purchasing Power Standarts- PPS) karşılaştırılmasıdır. Teorik olarak, 1 PPS her ülkede aynı miktarda mal ve hizmet satın alabilir ve bu nedenle daha iyi karşılaştırmalar yapılmasına izin verir. Örneğin, nihai hane halkı tüketim harcamalarına ilişkin veriler, Bulgaristan'daki hane halkı harcamalarının AB ortalamasının sadece % 50'sinde fiyatlandırıldığını, Lüksemburg'daki fiyatların ortalamanın çok üzerinde olduğunu (% 126 düzeyinde) ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Lüksemburg'daki 1 Euro, Bulgaristan'daki 1 Euro'dan daha az satın alma gücüne sahiptir (Eurofound, 2019a: 7).

Satın alma gücü paritesi cinsinden asgari ücretler karşılaştırılırken, ülkelerin Euro cinsinden hesaplanan asgari ücret sıralamasında önemli değişikliklere neden olabilir. Örneğin Yunanistan Euro cinsinden ölçülen asgari ücret sıralamasında 11.sırada iken satın alma gücü paritesi cinsinden ölçüldüğünde 13.sıraya gerilemektedir. Romanya ise Euro cinsinden asgari ücret 20.sırada iken, satın alma gücü paritesi cinsinden bakıldığında 14.sıraya yükselmektedir. İrlanda ve İngiltere, nispeten yüksek fiyat seviyeleri nedeniyle, satın alma gücü paritesi cinsinden Fransa'nın gerisine düşmektedir. Satın alma gücü paritesi cinsinden değerlendirme yapılırken bu farklılıklar Avrupa Birliği'ne üye olmayan devletlerde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır (Schulten ve Luebker, 2019: 5). Örneğin Türkiye Euro cinsinden ölçülen asgari ücret sıralamasında 22.sırada iken satın alma gücü paritesi cinsinden ölçüldüğünde 9.sıraya yükselmektedir.

2019 yılında AB'ye üye ülkeler arasında asgari ücretlerdeki eşitsizlikler, fiyat seviyesi farklılıkları ortadan kaldırıldıktan sonra oldukça küçülmektedir. Satın alma gücü standardı ile ifade edildiğinde daha düşük fiyat seviyelerine sahip üye devletlerde asgari ücretler nispeten daha yüksektir ve daha yüksek fiyat seviyelerine sahip üye devletlerde asgari ücret nispeten daha düşüktür. Fiyat farklılıkları ortadan kaldırıldığında, asgari ücretler Bulgaristan'da ayda 566 PPS ile Lüksemburg'da 1 636 PPS arasında değişmektedir, bu da en yüksek asgari ücretin en düşükten neredeyse 3 kat daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Euro cinsinden değerlendirildiğinde iki ülke arasındaki farkın yedi kattan fazla olduğu yukarıda belirtilmiştir.

Grafik 10: Avrupa ve Türkiye’de Satın Alma Gücü Paritesi Açısından Ulusal Asgari Ücretler 2009- 2019 (Aylık, Euro ve Yüzde Değişim)

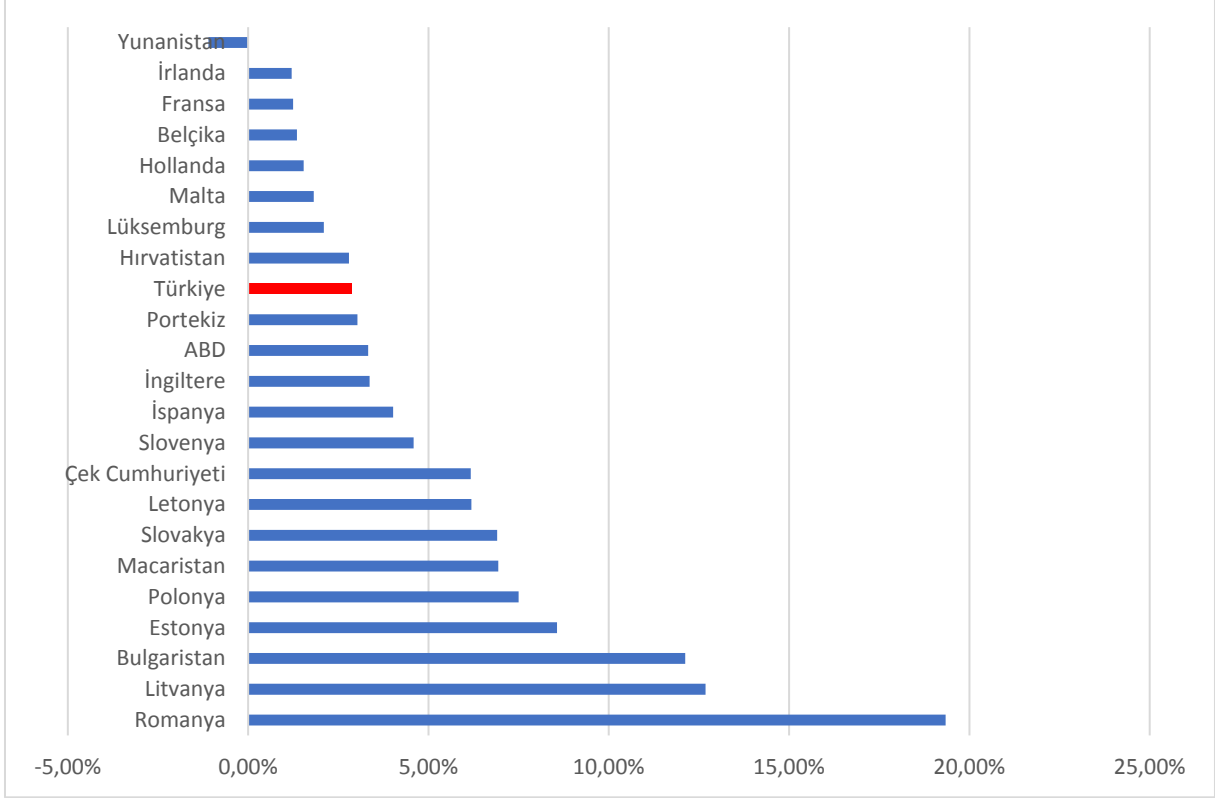
Kaynak: Eurostat, 2019a

AB’de satın alma gücü paritesi cinsinden en düşük ve en yüksek asgari ücretler arasındaki farkın 2009 yılı ile kıyaslandığında 2019 yılında daraldığı görülmektedir. Örneğin, 2009 yılında, en yüksek ücretli ülkedeki (Lüksemburg) işçiler, en düşük ücretli ülkedeki (Bulgaristan) bir işçinin 6,1 katı satın alma gücüne sahipti. Diğer bir deyişle, Bulgaristan'daki asgari ücretin satın alma gücü, Lüksemburg'daki asgari ücretin satın alma gücünün % 16'sı idi. 2011'de hafif bir artıştan sonra, bu mesafe o zamandan beri sürekli daralma göstermiş ve 2019'da, en yüksek asgari ücret, en düşük asgari ücretin 2,9 katı bir satın alma gücüne ulaşmıştır. Bu durum, en düşük asgari ücretli ülkedeki işçilerin günümüzde en yüksek asgari ücretin % 35'ini aldığı anlamına gelmektedir. Son on yıllık dönemde Avrupa genelinde asgari ücretlerin düzeyi incelendiğinde en fazla artışın, asgari ücretin en düşük olduğu ülke grubunda gerçekleştiği görülmektedir. Asgari ücretin en yüksek olduğu ülke grubunda ücret düzeylerindeki değişim sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, bu ülkelerin ekonomik anlamda olgunluğa erişmiş olmalarıdır. Bu gelişmiş ekonomilerde fiyat istikrarı,

işsizlik gibi makro iktisadi göstergelerde çok fazla değişiklik olmamaktadır. Fakat az gelişmiş ülkelerdeki mevcut istikrarsız piyasa koşulları, ekonomilerinin kırılgan olması ve ücretler ve fiyatlar genel düzeyinde kısa vadede hızlı değişiklikler görülmesine yol açmaktadır.

Polonya'da 2019 yılında asgari ücretler hükümet ve Sosyal Diyalog Komitesi arasındaki görüşmelerden sonra geçen yıla oranla % 7,1 artışla yaklaşık 528 Euro'ya yükselmiştir. Polonya İstatistik Ofisi verilerine göre ülkede 1,4 milyonun üzerinde kişi asgari ücretle çalışmaktadır. Asgari ücrete işçi sendikalarının teklifinin altında bir zam yapılması Polonyalı işçilerin diğer AB ülkelerine göç etmesi ile sonuçlanacaktır. Örneğin Almanya'da asgari ücret, 2019 itibariyle Polonya'dakinin yaklaşık 3 katıdır; 1516 Euro. Aradaki ücret farkının büyüklüğü, işgücünün ülke dışına göç etmesi tehlikesini de barındırmaktadır. Öte yandan politik konjonktür, asgari ücretlerin düzeyinin belirlenmesinde önemli bir faktördür. Özellikle seçim dönemleri öncesinde hükümet, asgari ücrete zam yapma konusunda daha istekli olabilmektedir. Diğer yandan bu durum, sosyal Avrupa hedefi çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan Avrupa düzeyinde adil ve eşitlikçi ortak bir asgari ücret politikasına dönük çabaların da yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ülkeler içinde en yüksek ve en düşük asgari ücret arasındaki farkın Euro cinsinden 7 kat, satın alma gücü paritesi açısından 3 kat olduğu bir Avrupa'da asgari ücret düzeyleri arasındaki makasın daraltılması için böyle bir gelişim ivmesine gereksinim vardır.

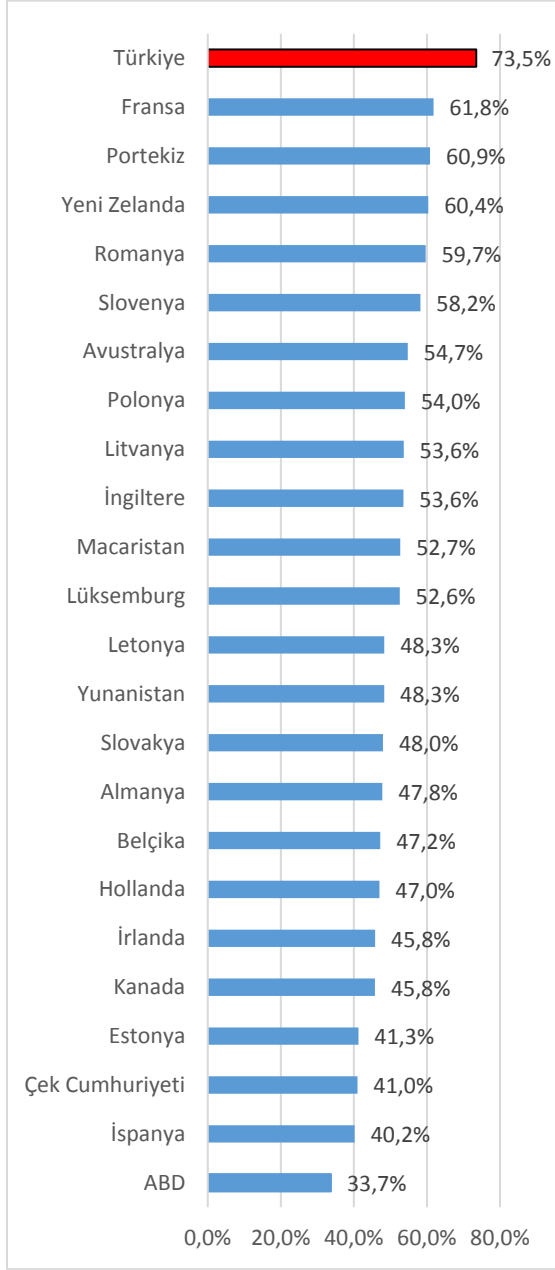
Grafik 11: Avrupa ve Türkiye’de Asgari Ücretlerin Değişimi, 2009-2019 (%)

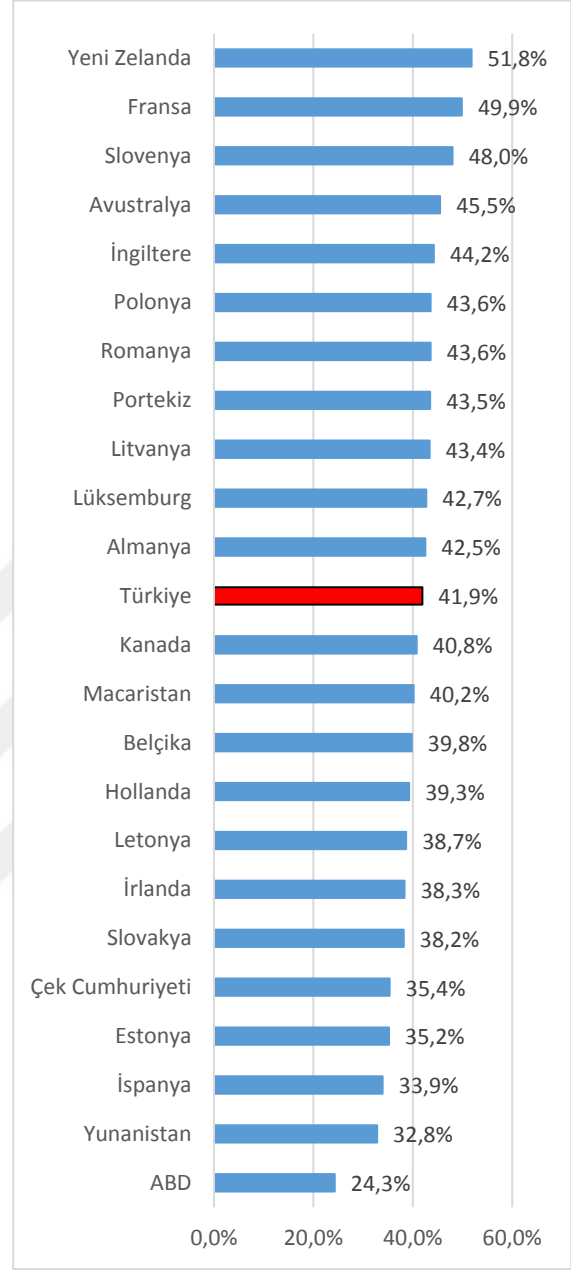
Kaynak: Eurostat (2019a)

Asgari ücret düzeylerini karşılaştırmada kullanılan üçüncü yöntem ise, asgari ücretlerin nispi değerini, ulusal ortalama veya medyan ücretlerle karşılaştırmaktır. Medyan ücret, asgari ücreti korumanın gerçek düzeyi ve genel ulusal ücret hiyerarşisinde asgari ücretle çalışanların durumu hakkında bilgi verir (Schulten, 2012: 92). Asgari ücretin ortalama ücrete oranı, asgari ücretin istihdam ve ücret dağılımına etkisini görmek açısından önemlidir. Sendikalaşma düzeyinin düşük ve toplu sözleşme kapsamının düşük olduğu ülkelerde asgari ücret, düşük ücretli işçinin satın alma gücünün korunmasında önemli rol oynamaktadır (Cazes, 2015: 171).

Grafik 12: Asgari Ücretin Medyan Ücrete Oranı, 2017

Grafik 13: Asgari Ücretin Ortalama Ücrete Oranı, 2017

Kaynak: OECD
(<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIN2AVE>)

Kaynak: OECD
(<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIN2AV>)

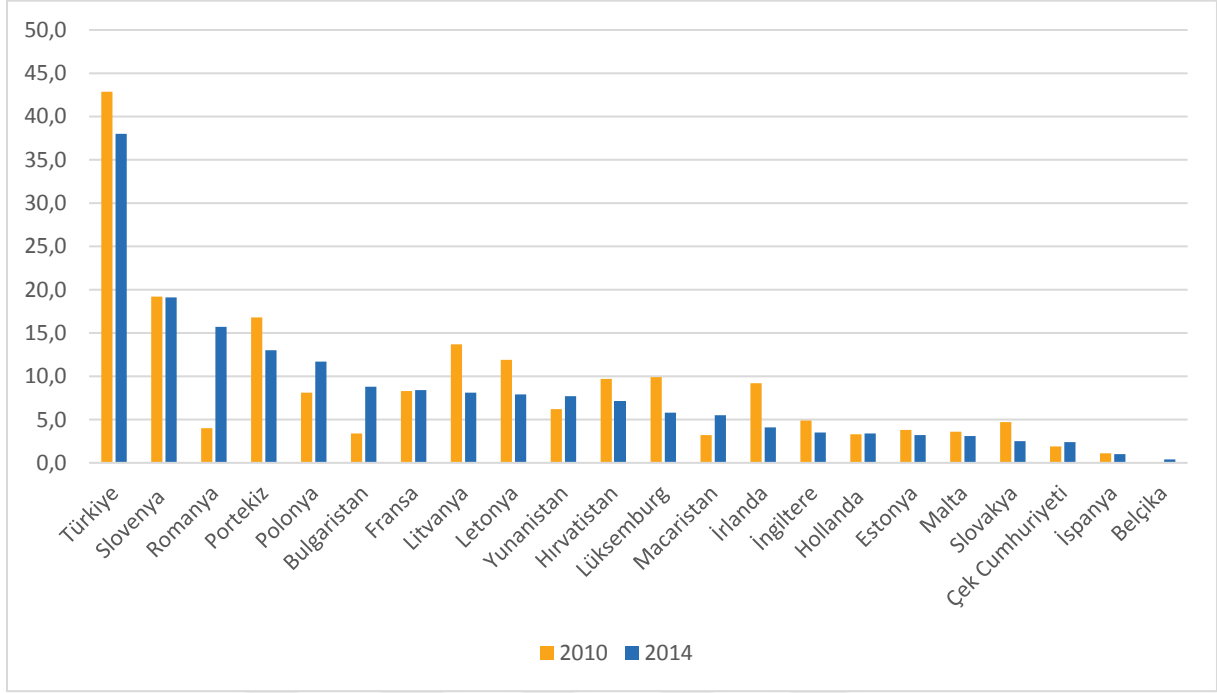
Not: Asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlendiği ülkelerde asgari ücretler sektörlere göre farklılık gösterdiği için ulusal düzeyde tek bir asgari ücret olmaması nedeniyle toplu sözleşme ile asgari ücret belirleyen altı ülke, yukarıdaki ülkelere dâhil edilmemiştir.

Asgari ücretin reel düzeyini, mutlak değerinden değil, ulusal ücret yapısına ilişkin göreceli seviyesinden okumak gerekir. Bu bağlamda asgari ücreti ulusal medyan ücretin yüzdesi olarak ölçen "Kaitz Endeksi" ile ölçülebilir.

Grafik 12’de 2017 yılında Avrupa ülkelerinde asgari ücretin medyan ücrete oranı gösterilmektedir. Medyan ücret bir bölgede ödenen ortalama ücreti göstermektedir. Asgari ücretin medyan ücrete oranı 1’e yaklaştıkça o bölgede toplumun büyük çoğunluğunun asgari ücretle çalıştığı söylenebilir (Gürsel vd. 2013: 3).

Asgari ücretin medyan ücrete oranının en yüksek olduğu ülke % 73,5 oranla Türkiye olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye tablodaki diğer ülkelere göre daha yoğun olarak asgari ücret düzeyinde geçimini sağlayan çalışanlardan oluşmaktadır. Bu durum 2014 yılı asgari ücretli çalışan oranları ile kanıtlanmaktadır. 2014 yılında Avrupa’da asgari ücretli çalışanların oranı % 5-20 arasında değişirken Türkiye’de bu oran 2010 yılında % 43’tür (Eurostat, 2019b). Grafik 13’de ise asgari ücretin ortalama ücrete oranı gösterilmektedir. Türkiye’de asgari ücretin ortalama ücrete oranı Avrupa ülkelerinin ortalamasının biraz üzerinde bulunmaktadır.

Grafik 14: Asgari Ücretin % 105'in Altında Ücret Alanların Toplam Ücretliler İçindeki Oranı

Kaynak: Eurostat, 2019b: 6

Not: Tam zamanlı çalışanlar, 21 yaş ve üzerinde olanlar 10 veya daha üzeri işçi çalıştıran işletmeler dikkate alınmıştır. Asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlendiği Danimarka, Almanya, İtalya, G.Kıbrıs, Avusturya, Finlandiya ve İsveç kapsam dışında bırakılmıştır. Hollanda'da asgari ücret 23 yaş ve üzerindeki işçilere uygulanmakta, fakat diğer ülkeler ile karşılaştırma yapabilmek amacıyla 21 yaş ve üzerindeki işçiler analize dâhil edilmiştir.

Asgari ücretlerin göreceli değerleri, çok sayıda ülkede asgari ücretin oldukça düşük bir seviyede sabitlendiğini açıkça göstermektedir. Tüm ülkelerde OECD ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından kullanılan düşük maaş eşliğinin altında, yani medyan ücretin üçte ikisi altındadır. Ortanca gelirin % 60'ı veya ortalama gelirin % 50'si olan yoksulluk üzerindeki ortak eşikleri kullanarak, bazı ülkelerde asgari ücretlerin “yoksulluk ücretlerini” belirlediği bile söylenebilir (Schulten, 2012: 96). Güçlü bir dayanışmacı ücret politikası geleneğine sahip olan İskandinav ülkelerinde, toplu sözleşmelerde belirtilen asgari ücret için Kaitz Endeksi genellikle % 60'ın üzerindedir. Bu oran asgari ücretin ulusal düzeyde yasa ile belirlendiği pek çok ülkedeki oranın üzerindedir. Birçok AB ülkesinde, yasal asgari ücret yoksulluk ücretlerinin seviyesinin üzerine çıkmaz. Örneğin Almanya'da 8.50 Euro öngörülen yasal asgari ücret, yüksek bir ücret seviyesini neredeyse hiç temsil etmemektedir ve mevcut yoksulluk seviyesine çok yakındır (Marx ve ark. 2012).

Tablo 19: Türkiye’de Asgari Ücretli Çalışan Sayısı

	Toplam Ücretli Çalışan Sayısı	Asgari Ücretli Çalışan Sayısı*	Asgari Ücretli Çalışan Yüzdesi (%)
2003	5.615.238	3.198.912	57
2004	6.181.251	2.696.627	44
2005	6.918.605	3.042.396	44
2006	7.818.642	3.762.595	48
2007	8.505.390	3.636.641	43
2008	8.802.989	3.618.147	41
2009	9.030.202	3.900.147	43
2010	10.030.810	4.321.262	43
2011	11.030.939	4.848.165	44
2012	11.939.620	4.972.590	42
2013	12.484.113	4.780.807	38
2014	13.240.122	5.040.512	38
2015	13.999.398	5.399.498	39
2016	13.775.188	5.640.662	41
2017	14.447.817	5.071.550	35

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İstatistikleri.

* 5510 Sayılı Kanun’un 4/1 (a) maddesi kapsamında günlük kazanç alt sınırından prime esas kazancı bildirilen zorunlu sigortalı sayısı.

Not: SGK İstatistiklerinin son paylaşılan verisi 2017 yılına ait olduğundan güncel veriler eksiktir.

Vasıflı işçiler, sahip oldukları niteliklerden dolayı zaten yüksek ücretle çalışabilmekte iken, özellikle mavi yakalı olarak tanımlanan vasıfsız işçiler asgari ücretle çalışmak zorunda kalmaktadır (Yılmaz Eser ve Terzi, 2008: 133). Ancak Grafik 14 ve Tablo 19’da görüldüğü üzere Türkiye gibi yoğun işsizlik olan ülkelerde vasıflı çalışanlar dahi asgari ücret düzeyinde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla asgari ücretli çalışan sayısı AB ile kıyaslandığında Türkiye’de oldukça yüksektir.

Ayrıca SGK verilerine göre 2017 yılında kayıtlı 5.071.550 kişinin asgari ücret düzeyinde çalıştığı belirtilmekle birlikte fiilen asgari ücret düzeyinin altında istihdam edilen kayıtdışı pek çok çalışan olduğu da tahmin edilmektedir. Açıklanan resmi istatistiksel verilere dayalı olarak çalışanların yasal düzeyde asgari ücret kapsamına giriyor oluşu her zaman uygulama ile örtüşmemektedir. İşveren tarafından asgari ücret düzeyinde ödeme yapıldığı gösterilmekle birlikte, bu düzeyin altında ücret ödenen çalışanların varlığı göz ardı edilmemelidir. Yasal asgari ücret dahi açlık sınırının altında kalırken, asgari ücretin çok daha aşağısında bir gelir ile hayatını idame ettirmeye çalışanlar çok daha dramatik düzeyde yoksunluk çekmektedirler.

Tablo 20: İşsizlik Oranları

	2009	2019		2009	2019
Çek Cumhuriyeti	6,7	2,1	Danimarka	6	5,3
Almanya	7,7	3,1	Lüksemburg	5,1	5,4
Polonya	8,2	3,3	Kanada	8,3	5,5
Macaristan	10	3,4	Slovakya	12	5,6
Malta	6,9	3,4	Belçika	7,9	5,6
Hollanda	4,3	3,5	Letonya	17,6	6,3
ABD	9,3	3,6	Litvanya	13,8	6,5
Norveç	3,1	3,7	Portekiz	9,4	6,6
İngiltere	7,5	3,8	Kıbrıs	5,4	6,6
Estonya	13,5	3,9	Finlandiya	8,2	6,7
Romanya	6,5	3,9	Hırvatistan	10	6,8
Bulgaristan	6,8	4,1	İsveç	8,3	7,3
Slovenya	5,8	4,3	Fransa	8,7	8,4
İsviçre	4,8	4,3	İtalya	7,7	9,9
Avusturya	5,3	4,5	Türkiye	12,6	13,8
Rusya	8,4	4,6	İspanya	17,9	14,2
İrlanda	12,6	5,3	Yunanistan	9,6	16,9

Kaynak: OECDstat, Eurostat

Dünyada 2019 yılı işsizlik rakamlarına bakıldığında gelişmiş ülkelerde işsizliğin çok yüksek oranlarda olmadığı görülmektedir. 2008 küresel finansal krizinin etkisi ile 2009 yılında işsizlik rakamlarının görece yüksek olduğu ve aradan geçen 10 yıllık süreçte işsizliğin pek çok ülkede gerilediği görülmektedir. Örneğin Almanya’da 2009 yılında % 7,7 olan işsizlik, 2019 yılında % 3,1’e düşmüştür. Belçika’da % 7,9’dan % 5,6’ya; ABD’de % 9,3’ten % 3,6’ya ve Rusya’da % 8,4’ten % 4,6’ya gerilemiştir. Türkiye’de ise işsizlik son 10 yıllık dönemde artış göstererek % 13,8 düzeyine yükselmiştir. Genç işsizliği ise çok daha yüksek boyutlardadır. 2019 yılı Ağustos ayında ne eğitimde ne de istihdamda olan 15-19 yaş grubundaki gençlerin oranı % 22,6; 20-24 yaş grubundaki nüfusun oranı ise % 38,3 düzeyindedir (TÜİK, İşgücü İstatistikleri).

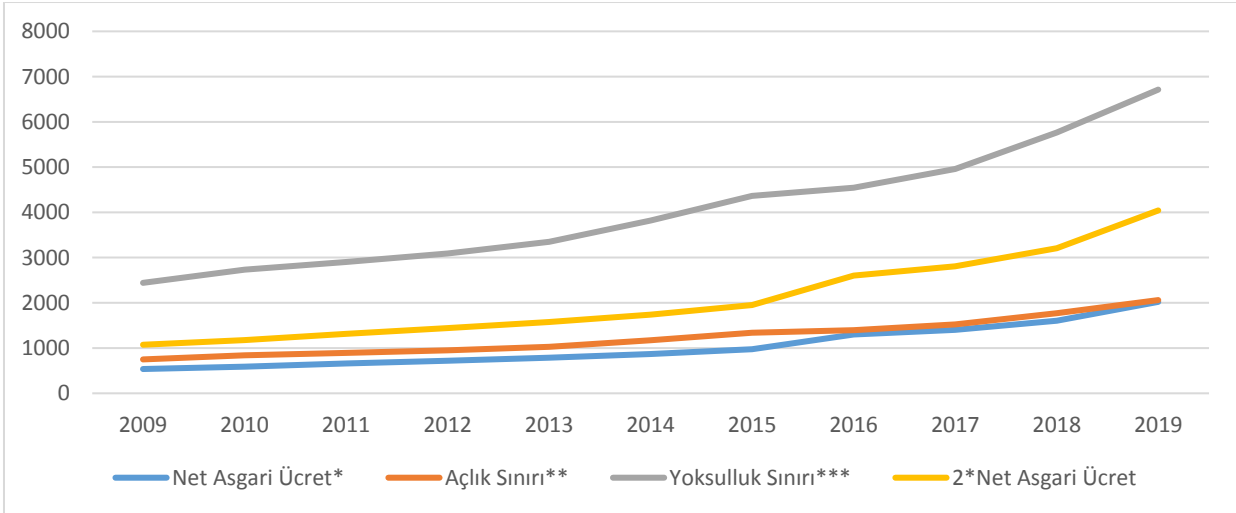
Tablo 21: Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019 Ağustos
(15+)	9,9	10,3	10,9	10,9	11	14
(15-24)	17,9	18,5	19,6	20,8	20,3	27,4
(15-64)	10,1	10,5	11,1	11,1	11,2	14,3

Kaynak: (TÜİK, 2019b), İşgücü İstatistikleri.

İşsizlik, Türkiye ekonomisinin en büyük sorunlarından biridir. Ekonomideki daralmaya paralel olarak artan işsizlik özellikle genç nüfus ve kadınlarda hızla tırmanmaktadır. 2019 Ağustos ayı işsizlik düzeyi TÜİK tarafından % 14,3 olarak açıklanmıştır. Ancak TÜİK tarafından açıklanan resmi işsizlik verilerinin gerçeği yansıtmadığı yönünde ciddi eleştiriler yapılmaktadır. TÜİK İşgücü İstatistiklerine göre 2019 Ağustos ayında işsiz sayısı 4 milyon 253 bin kişi olarak açıklanmıştır. İŞKUR tarafından yayınlanan kayıtlı işsiz istatistiklerine göre ise Ağustos ayında İŞKUR’a yapılan toplam başvuru sayısı 4 milyon 418 bin kişidir. Bu durumda arada 165 bin kişi fark vardır. Yani TÜİK’in açıkladığı işsiz sayısından 165 bin kişi fazlası İŞKUR’a iş bulmak için başvuruda bulunmuştur.

Grafik 15: Türkiye’de Yoksulluk Sınırı, Açlık Sınırı ve Net Asgari Ücretler, 2009-2019

Kaynak: AÇSHB, Türk- İş Açlık ve Yoksulluk Sınırı Verileri

*Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü

**4 kişilik Ailenin Aylık Açlık Sınırı(12 Aylık Ortalama Değer) Türk-İş

***4 Kişilik Ailenin Aylık Yoksulluk Sınırı(12 Aylık Ortalama Değer) Türk-İş

****Veriler 12 ayın ortalama açlık ve yoksulluk değerleridir.

*****Ailede iki kişinin asgari ücretle çalışıyor olması durumunda toplam gelir

Türkiye’de asgari ücretin düzeyi, sadece yoksulluk sınırının değil, aynı zamanda açlık sınırının da altındadır. 2017 yılında ülkemizde yaklaşık 15 milyon ücretli çalışanın % 35’i asgari ücret almakta ve açlık sınırı altında yaşam sürmektedir. Ülkemizdeki tablo Brunhoff’un (1992: 28) toplumsal olarak yoksullar ile işçiler arasında güçlü bir bağ olduğu yönündeki tezini doğrular niteliktedir.

3.1.4. Yaşa ve Mesleki Deneyime Göre Farklılaştırılmış Asgari Ücret

Yapılan bazı ampirik çalışmalar, yaşa bağlı asgari ücretin genç istihdamı üzerinde pozitif etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Kabatek’e göre bu çalışmalarda göz ardı edilen şey, istihdam stokları üzerindeki etkinin yanı sıra, bu politikanın gençlik işgücü piyasası akışlarını temelde değiştirmesi ve hem işverenlerin hem de çalışanların karar verme sürecine yeni dinamikler kazandırmasıdır. (Kabatek, 2015: 2). Emegün asgari ücret maliyeti yaşa bağlı olarak arttıkça, işverenler periyodik olarak yaşlı işçileri genç işçilerle değiştirme eğilimine girerler. Dolayısıyla daha yüksek asgari ücret oranı eşiğine yaklaşan işçiler, işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Ayrıca, yaşa bağlı asgari ücret politikası, insanların emek piyasasına girişinin zamanlamasını etkileyebilir. Asgari ücret oranının adım adım artması, insanların daha yüksek asgari ücrete uygun hale geldikten kısa bir süre sonra işgücü piyasasına girmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Tablo 22: Belirli İşçi Grupları İçin Farklı Asgari Ücret Oranlarına Sahip Ülkeler

Ülke	İşçi Grubu	Yasal Ücret Yüzdesi	Asgari Ücret Oran
Belçika	18 Yaş	%82	Ayda €1306
	19 Yaş	%88	Ayda €1402
	20 Yaş	%94	Ayda €1497
Fransa	15 ya da 16 Yaş	%80	Ayda €1198.40
	17 Yaş	%90	Ayda €1348.62
	Profesyonel Sözleşmeli Genç Kişi	%55 ya da Daha Fazla	Ayda €824.15
	Stajyer	%25-%78	Ayda €374.62-€1168.80
Macaristan	Vasıflı İşçi	%130.8	Ayda €622.12*
İrlanda	18 Yaş Altı	%70	Saatte €6.86
	18 Yaş Üstü ve İlk Çalışma Yılında	%80	Saatte €7.84
	18 Yaş Üstü ve İkinci Çalışma Yılında	%90	Saatte €8.82
Lüksemburg	15 ya da 16 Yaş	%75	Ayda €1553.33
	17 ya da 18 Yaş	%80	Ayda €1656.88
	18 Yaş Üstü Vasıflı İşçi	%120	Ayda €2485.32
Malta	17 Yaş	%96	Haftada €169.06
	17 Yaş Alt	%95	Haftada €166.22
Hollanda	15-18 Yaş Arası	%30-%47.5	Ayda €484.74-€767.51
	19 Yaş	%55	Ayda €888.69
	20 Yaş	%70	Ayda €1131.06
	21 Yaş	%85	Ayda €1373.43
Portekiz	Çıraklar ve Stajyerler	%80	Ayda €480
	Engelli Çalışanlar	%50 ya da Daha Fazla**	Ayda €300 ya da Daha Fazla
Romanya	Yüksek Öğrenim Nitelikleri Olan ve Bir Yıl Tecrübesi Olan Çalışanlar	%112.9	Ayda €493.10
İspanya	Ev Hizmetlerinde Çalışanlar (Domestic Workers)	n.a.	Saatte €7.04
	Mevsimsel ve Geçici İşçiler	n.a.	Günde €42.62
İngiltere***	19 Yaş Altı Çıraklar ya da 19 Yaş veya Üstü Çıraklığının İlk Yılında Çalışanlar	%47.3	Saatte €4.53
	18 Yaş Altı	%53.6	Saatte €5.06
	18-20 Yaş	%75.4	Saatte €7.15
	21-24 Yaş	%94.3	Saatte €8.95

Notlar: *21 Mart 2019 itibariyle geçerlidir. ** Engelli işçiler söz konusu olduğunda, indirgeme yüzdesi, tam kapasite ile % 50 kapasite sınırına sahip etkin kapasite katsayısı arasındaki farka bağlıdır (fark % 10'dan yüksekse). *** İngiltere'deki fiyatlar Nisan 2019 itibariyle geçerlidir.

Kaynak: Eurofound, 2019a: 27

İngiltere’de asgari ücret yıllık olarak düzenlenir ve çalışanın yaşına göre farklılık gösterir. 1999 yılında Ulusal Asgari Ücret Kanunu (*National Minimum Wage Act*) uygulanmaya başlandığından beri genç işçiler için daha düşük oranlar zorunlu kılınmıştır. Günümüzde, 25 ve üstü, 21-24, 18-20 ve 18’in altındaki işçilere farklı asgari ücret oranları uygulanmaktadır. Bu uygulama daha yaşlı ve daha deneyimli işçilerden daha az üretken olma eğiliminde olan genç işçilerin işgücü piyasasında dezavantajlı olmasının önüne geçmeye yardımcı olur (Fidrmuc ve Tena, 2018: 19). Bir üst eşiğe geçildiğinde ücrette önemli düzeyde bir artış olur, örneğin 21 yaşından sonra genç işçiler % 20-25 düzeyinde bir artışa hak kazanırlar. Bu, yıllık asgari ücret artışından çok daha yüksek bir artıştır.

Tablo 23: İngiltere’de Yaşa Bağlı Asgari Ücretler

Yaş	Saatlik Asgari Ücret	2019 Nisan’dan sonra Asgari Ücret
25 yaş ve üstü	£7.83	£8.21
21- 24 yaş	£7.38	£7.70
18- 20 yaş	£5.90	£6.15
18 yaş altı	£4.20	£4.35
Stajyer	£3.70	£3.90

Kaynak: www.gov.uk/national-minimum-wage-rates

İngiltere’de ulusal yaşam ücreti (*National Living Wage*) Nisan 2016’da tanıtılmış ve işverenlerin 25 yaş ya da daha büyük bir işçiye asgari ücretten daha yüksek bir ücret ödenmesi zorunluluğunu getirmiştir. İngiltere Ulusal İstatistik Ofisi, (Office for National Statistics, ONS) ulusal yaşam ücreti uygulamasından en fazla yararlanan iki yaş grubunun 25-29 yaş arası ve 60 yaş üstü işçilerden oluştuğunu açıklamıştır. Fidrmuc ve Tena (2018)’nin bulgularına göre İngiltere deneyiminde yaşa bağlı asgari ücret artışları, işverenleri eşik yaşa gelmeden bir yıl önce işe eleman almaktan kaçınmaya yöneltmektedir. Özellikle bir yıl sonra % 20-25 düzeyinde ücret artışı yapacağı işçileri işe almak istememektedir işverenler. Dolayısıyla yaşa bağlı asgari ücret farklılaştırmasının belirli yaş aralığındaki genç işçiler için (genellikle eşik yaştan bir yıl önceki yaşta bulunan) istihdam üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan 22 yaşına yaklaşan genç işçiler de yakın zamanda daha

yüksek oranda asgari ücrete hak kazanacaklarını bildiklerinden eşik yaşa ulaşmadan önce rezervasyon ücretlerini³⁵ yüksek tutmaktadırlar.

Malta’da ulusal düzeyde uygulanan asgari ücret düzeyi belirlenirken işletmenin ekonomik faaliyeti ve çalışanın yaşı göz önünde bulundurulur.

Tablo 24: Malta’da Yaşa Bağlı Ulusal Asgari Ücretler (2019, Haftalık)

Yaş	Ücret
18 yaş ve üstü	175.84
17 yaş	169.06
17 yaş altı	166.22

Kaynak: www.dier.gov.mt

İstihdam ve Endüstri İlişkileri Kanunu’nda³⁶ (*The Employment and Industrial Relations Act*) toplu sözleşme; “*bir işveren veya bir veya daha fazla işveren kuruluşu ile bir veya daha fazla çalışan kuruluşu arasında Malta’da yürürlükte bulunan herhangi bir yasa hükümlerine uygun olarak istihdam koşullarına ilişkin imzalanan bir anlaşma*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu toplu sözleşmeler, ücret düzeyleri ve ulusal asgari ücretin öngördüğünden daha yüksek yıllık artışlarla ilgili müzakere imkânı da dahil olmak üzere geniş bir konu yelpazesini içermektedir. İlgili kanunda asgari ücretle çalışanların, aynı işverenle birlikte istihdamında ilk yılın tamamlanmasından sonra, istihdamın ikinci yılında haftada 3 € ve ikinci yılın tamamlanmasından sonra, haftada ek 3 € 'ya hak kazanacakları belirtilmiştir.

Hollanda’da 2017 yılına kadar asgari ücret, kadar 15 ve 23 yaş arasında 9 ayrı yaş düzeyine göre farklılaştırılmıştı. Yetişkinlere uygulanan asgari ücret oranı, 23.yaş gününden itibaren geçerli olmakta idi. Ancak Kabatek (2015), bu farklılaşmanın istihdam dinamiklerini olumsuz etkilediğini öne sürmektedir. 1 Haziran 2017 tarihinde en üst düzey yaş 23’ten 22’ye, 1 Haziran 2019 tarihinde ise 21’e indirilmiştir.

³⁵ Rezervasyon ücreti: çekince ücreti; bir kimsenin çalışmayı tercih etmeyeceği en yüksek ve iş piyasasına girmeyi tercih edeceği en düşük ücret.

³⁶ [EMPLOYMENT AND INDUSTRIAL RELATIONS ACT, Chapter 452](#)

Tablo 25: Hollanda’da Yaşa Bağlı Saatlik Brüt Asgari Ücret

Tam zamanlı haftalık çalışma	21 yaş ve üstü	20 yaş	19 yaş	18 yaş	17 yaş	16 yaş	15 yaş
Haftada 36 saat	€ 10,49	€ 8,39	€ 6,30	€ 5,25	€ 4,15	€ 3,62	€ 3,15
Haftada 38 saat	€ 9,94	€ 7,95	€ 5,96	€ 4,97	€ 3,93	€ 3,43	€ 2,99
Haftada 40 saat	€ 9,44	€ 7,55	€ 5,67	€ 4,72	€ 3,73	€ 3,26	€ 2, 84

Kaynak: www.government.nl/topics/minimum-wage/amount-of-the-hourly-minimum-wage

Avustralya’da 2018 yılında, 16 yaşın altındaki işçiler asgari ücretin % 36,8’ini, 16 yaşındaki işçiler % 47,3’ünü, 17 yaşındakiler % 57,8’ini, 18 yaşındakiler % 68,3’ünü, 19 yaşındakiler % 82,5’ini ve 20 yaşındakiler % 97,7’sini almaya hak kazanmaktadırlar. 2019 yılı Haziran ayında güncellenen saatlik asgari ücretler tabloda gösterilmektedir.

Tablo 26: Avustralya’da Yaşa Bağlı Saatlik Asgari Ücretler* (Avustralya Doları)

	Saatlik
Ulusal Asgari Ücret	19.49
Engelliliğin üretkenliği etkilemediği engelli yetişkinler	19.49
16 yaş altı genç çalışan	7.17
16 yaşındaki genç çalışan	9.22
17 yaşındaki genç çalışan	11.27
18 yaşındaki genç çalışan	13.31
19 yaşındaki genç çalışan	16.08
20 yaşındaki genç çalışan	19.04
1 yıllık stajyer	10.72
2 yıllık stajyer	12.67
3 yıllık stajyer	15.59
4 yıllık stajyer	18.52

Kaynak: mywage.org/Australia

*Haftalık çalışma süresi 38 saattir.

Bazı ülkelerde, eğitim gören veya hala stajyer olan işçiler için özel bir asgari ücret oranı vardır. Örneğin, İrlanda’da, henüz eğitim sisteminde olan genç işçiler için birinci trimesterde³⁷ asgari ücret yasal ücretin % 75’i, ikinci trimesterde % 80 ve son trimesterde % 90’dır. Lüksemburg ve Malta’da, çalışanlar daha nitelikli ve deneyimli ise asgari ücretin oranı artar (Eurofound 2018).

³⁷ Trimester; üç aylık dönem, bir trimester en az bir ay ve bir yıldan fazla olmamalıdır.

Tablo 27: Lüksemburg’da Yaşa ve Mesleki Deneyime Göre Farklılaşan Asgari Ücretler (1 Ocak 2019 itibariyle)

Yaş	Vasıf	Asgari Ücret (Euro)
15-16	Mavi yakalı çalışan	1,567.31 (standart asgari ücretin % 75’i)
17-18	Mavi yakalı çalışan	1,671.80 (standart asgari ücretin % 80’i)
18 yaş ve üstü	Mavi yakalı çalışan	2,089.75 (standart asgari ücretin % 100’ü)
18 Yaş ve üstü	Yüksek vasıflı çalışan	2,507.70 (standart asgari ücretin % 120’si)

Kaynak: Expatica, Labour Law in Luxembourg, 2019

Lüksemburg hükümeti tarafından belirlenen yönergelere göre, bir çalışanın vasıflı olarak kabul edilebilmesi için belirli kriterler dikkate alınır (Guichet.lu., 2019). Bunlardan ilki eğitimidir; mesleki beceri sertifikası (*certificat d'aptitude technique et professionnelle* – CATP) veya mesleki diploma (*diplôme d'aptitude professionnelle* - DAP) gibi çalışanın mesleğine ilişkin bir sertifikaya sahip olup olmaması çalışanın yetenek düzeyine dair bir gösterge olarak kabul edilir. İkinci olarak el becerisi ve sertifikası (*certificat de capacité manuelle* - CCM) veya mesleki yetenek belgesi (*certificat de capacité professionnelle* - CCP) ve meslekte iki yıllık ilgili deneyim şartı aranmaktadır. Başka bir kriter ön mesleki ve teknik sertifika (*certificat d'initiation technique et professionnelle*- CITP) ve meslekte en az beş yıllık pratik deneyimdir. Eğer çalışanın hiçbir sertifikası yoksa meslekte en az 10 yıllık pratik deneyime sahip olması gereklidir. Sonuncusu, belirli teknik beceri gerektiren ve mesleki eğitimden sonra resmi bir sertifika verilmeyen durumlarda meslekte en az 6 yıllık pratik tecrübe aranmaktadır. İşçinin işe alındığı sırada işveren, işçinin niteliği konusunda bilgilendirilmelidir. İşçi, niteliklerini işverene bildirdikten sonra, vasıflı işçi statüsünü kazanarak sosyal asgari ücreti talep edebilmektedir Vasıflı işçi statüsünü elde etmek için (diplomalar veya mesleki iş tecrübesi ile) niteliklerinin yeterli olduğunu kanıtlamak ise işçinin sorumluluğuna girmektedir.

Tablo 28: İrlanda’da Yaşa Bağlı Saatlik Asgari Ücretler

Yaş (4 Mart 2019’dan itibaren)	Saatlik Ücret
Deneyimli Yetişkin İşçi	9.80 Euro
18 Yaş Altı	6.86 Euro
18 Yaş	7.84 Euro
19 Yaş	8.82 Euro

Kaynak: Employment (Miscellaneous Provisions) Act, 2018

Macaristan’da 2019 yılına ait asgari ücret yaklaşık 470 Euro iken, en az ortaokul mezunu olan ve orta düzeyde profesyonel yeterlilik gerektiren pozisyonlarda çalışan işçiler için asgari ücret yaklaşık olarak 615 Euro düzeyine kadar yükseltilebilmektedir (KPMG, 2019: 52).

Litvanya’da asgari ücret, çalışana bir saat boyunca veya bir takvim ayının tam çalışma saatlerindeki niteliksiz çalışması karşılığında ödenebilecek en düşük ücret olarak tanımlanmaktadır. Niteliksiz çalışma, ilgili Kanunda herhangi bir özel yeterlilik beceri veya profesyonel uzmanlık gerektirmeyen iş olarak kabul edilir (The New Labor Code, 2017: 85).

İskandinav ülkelerinde toplu sözleşmelerdeki oranlar genellikle kıdem ve yaşa bağlı olarak farklılık gösterir.

İsveç’te imalat sanayiinde çalışan 18 ve yaş üstü işçilere aylık 1966 Euro, perakende sektöründe çalışan 20 yaş ve üzeri vasıfsız işçilere aylık 2095 Euro; inşaat sektöründe istihdamlarının ilk yılındaki çalışanlara aylık 2647 Euro asgari ücret ödenmektedir (Eurofound, 2019a: 44).

Romanya’da 1 Ocak 2019 itibariyle 3 farklı düzeyde asgari ücret uygulanmaktadır. Bunlardan ilki, standart ulusal asgari ücrettir (2080 Rumen Leyi- RON³⁸, 438.57 Euro). Diğer asgari ücret, üniversite eğitimi ve en az bir yıllık iş deneyimi gerektiren işlerde çalışanlara ödenen asgari ücrettir (2350 RON, 495,50 Euro). Sonuncusu ise inşaat sektöründe çalışanlar için ödenen asgari ücrettir (3000 RON, 632,55 Euro) (Labour Law and Employment in Romania, 2019: 5). Romanya’da yaşa bağlı asgari ücret farklılaştırmasının işgücü piyasası ile eğitim sistemi arasındaki ilişkiyi bozduğunu öne süren Pana (2015), bu durumdan en çok orta

³⁸ 14.09.2019 itibariyle kur: 1 RON: 0.21 Euro

öğretim mezunlarının etkileneceğini belirtmektedir. Asgari ücret yükseldiği sürece genç mezunlar için okuldan ayrılıp iş bulmak daha cazip hale gelecektir. Öte yandan vasıfsız veya düşük vasıflı işçilerin, asgari ücretin yüksek olması nedeniyle yeteneklerini geliştirmek ve daha üretken olmak konusunda teşvik edilmediği eleştirisi yapılmaktadır.

Türkiye’de ise 1974 yılından itibaren asgari ücret yaşa göre farklı oranlarda ödenmekte idi. 16 yaş altındaki ve üstündeki işçilere farklı asgari ücret uygulamasına 2014 yılında son verilmiştir. Öğrenci ve çıraklar için asgari ücret farklılaştırması ise uygulanmaya devam edilmektedir.

Türkiye’de öğrenci ve çıraklar için ödenecek asgari ücretin hukuki dayanağı, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu’nun 25.maddesi ile hükme bağlanmıştır. Buna göre; *“Aday çırak ve çıraklar ile işletmelerde mesleki eğitim gören, staj veya tamamlayıcı eğitime devam eden öğrencilere işletmeler tarafından ödenecek ücret ve bu ücretlerdeki artışlar, düzenlenecek sözleşme ile tespit edilir. Ancak, işletmelerde mesleki eğitim gören öğrenciler ile mesleki ve teknik ortaöğretim okul ve kurumlarında staj veya tamamlayıcı eğitim gören öğrencilere asgari ücretin net tutarının; yirmi ve üzerinde personel çalıştıran işyerlerinde yüzde otuzundan, yirmiden az personel çalıştıran işyerlerinde yüzde onbeşinden, aday çırak ve çırağa yaşına uygun asgari ücretin yüzde otuzundan aşağı ücret ödenemez. Aday çırak, çırak ve öğrencilere ödenecek ücretler her türlü vergiden müstesnadır”*.

3.2. ASGARİ ÜCRET UYGULAMALARININ ADALET BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

3.2.1. Asgari Ücret ve Gelir Dağılımına İlişkin Göstergelerin Değerlendirilmesi

Asgari ücretin düzeyi ve asgari ücretli çalışan sayısı, milli gelirin dağılımında önemli rol oynamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere asgari ücret, sadece bu ücret düzeyinde istihdam edilen çalışan ve ailelerini değil, tüm ücretlileri etkilemektedir. Çünkü asgari ücret, diğer ücretlerin belirlenmesinde bir referans niteliği taşımaktadır. Her yıl Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nda işçi, işveren ve hükümet temsilcileri arasında geçen çekişmeli asgari ücret pazarlığının önemi buradan kaynaklanmaktadır. Asgari ücret düzeyinin yüksek belirlenmesi hem kamu sektörü hem de özel sektördeki ücretli çalışanlara ödenen ücret düzeyinin de artırılmasını gerektireceği için hükümet ve işveren kanadı, asgari ücret düzeyinin olabildiğince düşük tutulmasından yana tutum sergilemektedir. Öte yandan asgari ücretli çalışanların vergi ve prim ödemeleri de gerek asgari ücretli çalışanların refah düzeyi gerekse devletin elde ettiği gelir bakımından önemlidir. Gelirin toplumda adil dağılımının sağlanması açısından asgari ücret düzeyi ve bunun içerisindeki vergi ve diğer mali yükler bir sosyal politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bu göstergeler, asgari ücretli çalışan kesimin milli gelirden aldığı payın büyüklüğünü etkilemektedir. Dolayısıyla gelir dağılımında adaletin sağlanıp sağlanmadığını görmek noktasında bu göstergelerin ele alınması kritik öneme sahiptir.

3.2.1.1. Asgari Ücret Üzerindeki Vergi ve Diğer Mali Yükler Bakımından Karşılaştırma

AB ülkelerinde asgari ücretler brüt tutarlar olarak tanımlanır ve genellikle kişisel gelir vergilerine ve sosyal katkılara tabidir. Dolayısıyla, ücret ödemelerinin net tutarlarını dikkate almak önemlidir. Daha sağlıklı karşılaştırma yapabilmek için, ücret gelirinden başka geliri olmayan, bekâr ve çocuksuz, ülkelerinin başkent bölgesinde yaşayan bireylere ait veriler ile

bir değerlendirme yapılmıştır. Veriler, 2018 ve 2019'daki asgari ücret oranlarının yıllık bazdaki tutarlarını baz almaktadır. Brüt ve net ödemeler arasındaki farklar % 4,25 (Belçika) ile % 39,5 (Litvanya) arasında değişmektedir. En yüksek nominal oranların bulunduğu Lüksemburg, Hollanda ve İrlanda'daki asgari ücret çalışanları, % 6,7 ile % 13,5 arasında brüt maaşlarından kesintilere sahiptir. Yasal asgari ücretin bulunmadığı, toplu sözleşmelerin uygulandığı Danimarka 27,341 € ile en yüksek asgari net yıllık kazançta sahiptir. Düşük nominal seviyedeki yasal asgari ücretlerin daha yüksek sosyal güvenlik katkıları ve vergileri olması eğilimi vardır. En düşük oranlara sahip 10 ülkede, ortalama % 22'lik kesinti uygulanırken, en yüksek oranlara sahip 10 ülke ortalama % 13'lik kesintiye tabidir (Eurofound, 2019a).

Asgari ücrette net harcanabilir gelirin önemli sayıda ülkede yoksulluk sınırının altında olmasına neden olan unsur, vergiler ve sosyal güvenlik katkılarıdır. Bazı ülkeler, örneğin Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve İspanya'da asgari ücret kazananların gelirinden vergi alınmamaktadır (Marx vd., 2012: 9). Aşağıdaki tabloda bu ülkelerden alınan vergi ve sosyal katkı paylarının sırasıyla yaklaşık % 31, % 17 ve % 8 olduğu görülmektedir. Ancak bu oranlar belirtildiği üzere sadece gelir vergisinden ibaret değildir, asgari ücretlilerin vergilerden ziyade ödediği prim ve katkı payları net ücretin azalması nedeniyle asgari ücretli çalışanların üzerinde yük oluşturmaktadır.

Nitekim OECD, ülkeler arasındaki asgari ücret farklılıklarının temel nedenlerinden biri olarak asgari ücret üzerine konulan farklı mali yüklerle dikkat çekmiştir (OECD, 2015b: 3). Asgari ücretliler tarafından ödenen katkı payları çoğu ülkede gelir vergisini aşmakta ve asgari ücretli çalışan düşük gelirli bireylerin üzerinde ağır bir yük oluşturmaktadır (OECD, 2007: 32). Asgari ücret üzerindeki söz konusu mali yüklerin ağırlığı, asgari ücretin yoksullukla mücadele işlevini de zayıflatmaktadır (Gök & Yalçın, 2015: 219).

Grafik 16: Asgari Ücretli Bekâr Bir Çalışanın Yıllık Brüt ve Net Kazancı, 2018-2019

Ülke	Brüt	Net	Vergi ve Sosyal Katkı Payları
Litvanya	€ 6.660	€ 4.029	39,50%
Romanya	€ 5.356	€ 3.252	39,28%
Macaristan	€ 5.570	€ 3.704	33,50%
İsveç*	€ 23.464	€ 15.912	32,19%
Çek Cumhuriyeti	€ 6.228	€ 4.290	31,12%
Danimarka*	€ 38.596	€ 27.341	29,16%
Yunanistan	€ 9.100	€ 6.552	28,00%
İtalya	€ 22.999	€ 16.679	27,48%
Polonya	€ 6.277	€ 4.559	27,37%
Almanya	€ 18.684	€ 13.810	26,09%
Slovenya	€ 10.640	€ 8.004	24,77%
Fransa	€ 18.255	€ 14.194	22,25%
Türkiye***	€ 4.858	€ 3.837	21,01%
Letonya	€ 5.160	€ 4.154	19,50%
Avusturya*	€ 21.000	€ 17.115	18,50%
Slovakya	€ 6.240	€ 5.160	17,31%
Finlandiya*	€ 21.500	€ 17.899	16,75%
Norveç*	€ 31.468	€ 26.199	16,74%
Bulgaristan	€ 3.436	€ 2.902	15,54%
Hırvatistan	€ 5.658	€ 4.857	14,16%
Lüksemburg	€ 24.853	€ 21.489	13,54%
İngiltere**	€ 20.960	€ 18.184	13,24%
Portekiz	€ 8.400	€ 7.476	11,00%
Hollanda	€ 20.940	€ 18.750	10,46%
Malta	€ 9.092	€ 8.178	10,05%
Kıbrıs*	€ 10.440	€ 9.573	8,30%
İspanya	€ 12.600	€ 11.573	8,15%
İrlanda	€ 19.874	€ 18.535	6,74%
Estonya	€ 6.480	€ 6.197	4,37%
Belçika	€ 19.125	€ 18.312	4,25%

Kaynak: Eurofound, 2019

Not: *Yasal asgari ücrete sahip olmayan bu ülkelerde toplu sözleşmeler ile tespit edilen karşılaştırılabilir rakamlar kullanılmıştır.

**Nisan 2019 döviz kuruna göre tahmini değer; 1 €=0.8 İngiliz poundu

*** Türkiye'de asgari ücret Euro kuruna, 19.09.2019 tarihindeki Euro kuru ile çevrilmiştir. Bu tarihte Euro kuru 6,32 TL'dir. 2019 yılı Türkiye'de aylık asgari ücret Brüt 2558,4, net 2020,9 TL'dir. Tablodaki değerler yıllık toplam geliri göstermektedir.

Öte yandan asgari ücretin işverene maliyeti açısından bakıldığında da işveren üzerinde önemli bir yük olduğu görülmektedir. Örneğin Türkiye’de 2019 yılı için 2.558,40 TL olan brüt asgari ücret tutarı üzerine % 15,5 SGK primi (396,55 TL) ve % 2 işveren işsizlik sigorta fonu (51,17 TL) ödenmektedir. Bu durumda bir asgari ücretli çalışanın işverene toplam maliyet 3.006, 12 TL olmaktadır. 2020 yılında ise 2.943,00 TL olan brüt asgari ücret tutarı üzerine % 15,5 SGK primi (456,17 TL) ve % 2 işveren işsizlik sigorta fonu (58,86 TL) ödenmektedir. Bu durumda bir asgari ücretli çalışanın işverene toplam maliyet 3.458,03 TL olmaktadır. ise Türkiye gibi işsizlik oranının oldukça yüksek ve ekonomik büyüme hızının düşük olduğu ekonomilerde bu durum, işten işçi çıkarmak, ikame etmek, üretimi yurtdışına kaydırmak ve kayıt dışılığa yönelmek gibi riskler barındırmaktadır (OECD, 2007: 1).

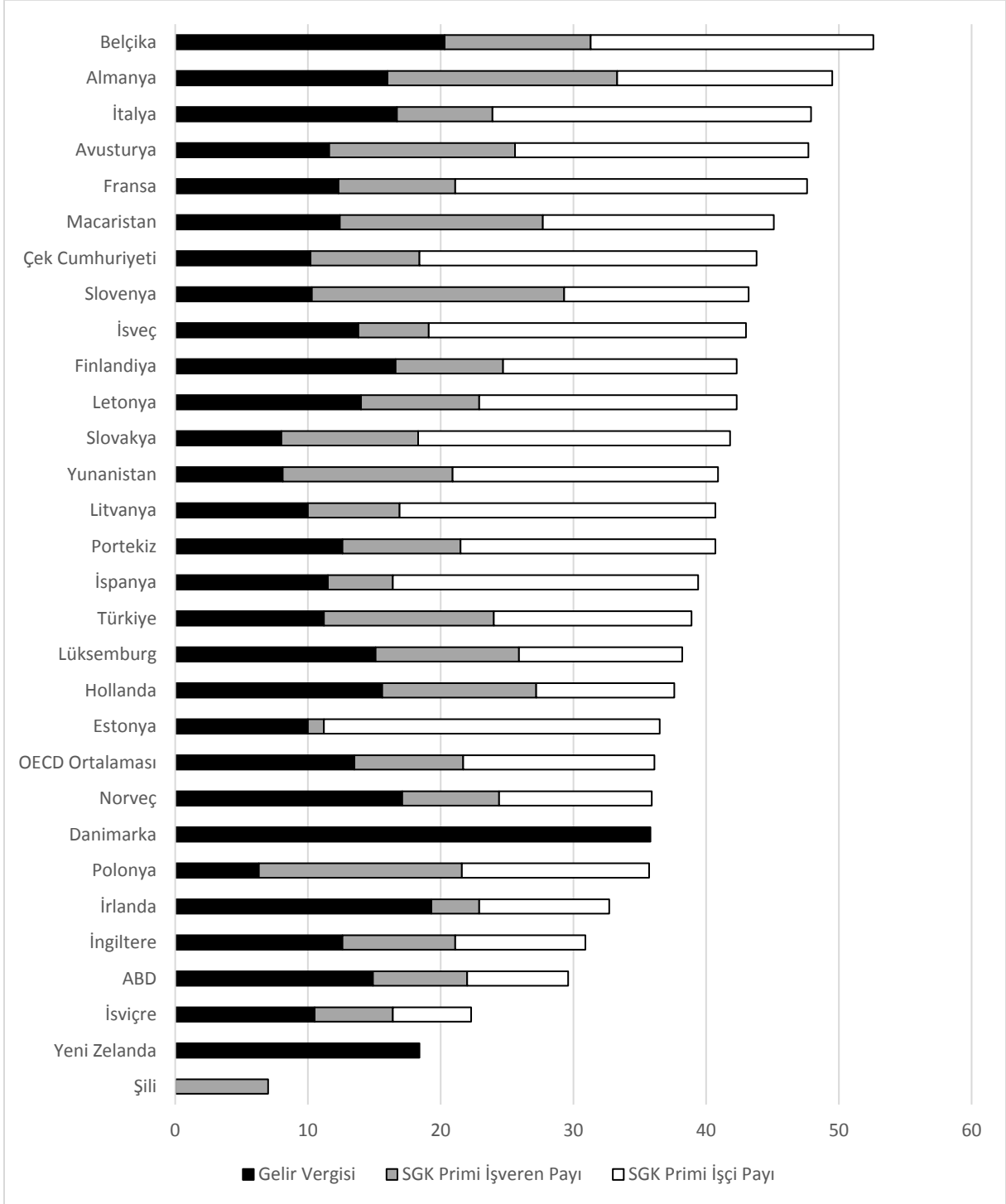
Tablo 29: AB Ülkelerinde Ortalama Vergi Takozu Seyri, 2010-2018

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Belçika	55,93	56,09	55,99	55,66	55,59	55,28	53,95	53,76	52,67
Almanya	49,05	49,68	49,65	49,26	49,31	49,45	49,54	49,58	49,50
Macaristan	46,61	49,49	49,52	49,03	49,03	49,03	48,25	46,15	45,04
Fransa	49,90	49,96	50,10	48,81	48,39	48,41	48,05	47,60	47,63
İtalya	47,18	47,60	47,72	47,84	47,78	47,83	47,76	47,68	47,88
Avusturya	48,17	48,54	48,84	49,18	49,42	49,62	47,33	47,42	47,63
Finlandiya	42,29	42,35	42,49	43,11	43,60	43,51	44,11	42,70	42,30
Çek Cumhuriyeti	42,13	42,61	42,45	42,44	42,61	42,80	43,01	43,37	43,75
İsveç	42,76	42,81	42,86	43,01	42,46	42,61	42,84	42,93	43,06
Slovenya	42,54	42,65	42,50	42,37	42,51	42,57	42,69	42,91	43,25
Letonya	44,04	44,21	44,27	43,72	43,02	42,51	42,61	42,91	42,31
Portekiz	37,13	38,00	37,60	41,38	41,15	42,15	41,58	41,40	40,71
Slovakya	37,92	38,83	39,62	41,13	41,25	41,37	41,52	41,60	41,74
Litvanya	40,60	40,71	40,92	41,11	40,98	41,21	41,29	41,07	40,63
Yunanistan	40,06	42,99	42,93	41,30	40,41	39,14	40,49	40,78	40,93
Lüksemburg	35,27	37,26	37,08	38,22	38,64	39,49	39,58	37,79	38,17
İspanya	39,75	39,99	40,62	40,66	40,72	39,39	39,38	39,26	39,38
Estonya	40,09	40,26	40,41	39,92	40,03	39,05	38,99	39,01	36,47
Türkiye	36,98	37,03	37,13	37,36	38,09	38,19	38,24	38,99	38,87
Hollanda	38,10	38,03	38,62	40,65	38,97	36,95	37,25	37,36	37,67
Norveç	37,29	37,57	37,41	37,35	36,90	36,78	36,25	35,95	35,81
Danimarka	35,94	36,08	36,16	35,79	35,63	35,89	35,87	35,81	35,66
Polonya	34,21	34,32	35,51	35,57	35,68	35,73	35,58	35,66	35,75
İrlanda	30,86	32,60	33,04	33,85	34,03	33,23	32,66	32,58	32,70
ABD	30,75	29,91	29,84	31,45	31,64	31,44	31,58	31,78	29,58
İngiltere	32,58	32,46	32,09	31,36	30,96	30,81	30,91	31,00	30,90

Kaynak: OECDstat, Taxing Wages 2019

Grafik 17’de yer alan ücretler üzerinden ödenen gelir vergisi, işçi ve işveren sosyal sigorta primleri tutarları incelendiğinde Türkiye’de SGK primi işçi payının % 14,9 gibi yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir. Ancak Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında İtalya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve İspanya’da bu oran ortalama % 25 olarak görülmektedir. Avrupa genelinde işçinin ödediği sosyal güvenlik priminin işverenin ödediği primden yüksek olması da dikkat edilmesi gereken bir başka konudur. Asgari ücret, özünde işçinin ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek bir ücret iken bu ücret üzerine vergi ve prim benzeri yükümlülükler konulması ödeme gücü ilkesi ve sosyal adalete aykırılık oluşturmaktadır.

**Grafik 17: Ücretler Üzerinden Ödenen Gelir Vergisi, İşçi ve İşveren Sosyal Sigorta Primleri Tutarı, 2018
(Ülkelerin Vergi Takoğu Kompozisyonu, 2018)**

Kaynak: OECD.Stat, Taxing Wages 2019

3.2.1.2. Gini Katsayısı, Palma Oranı ve P80/P20 Oranı Bakımından Karşılaştırma

Toplumdaki gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmede en çok kullanılan araç Gini katsayısıdır. Bir ülkedeki milli gelirin o ülkede yaşayan bireyler arasında dağılımını ölçen Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Katsayının 0'a yaklaşması gelir dağılımının adaletli olduğunu gösterir. Katsayının 1'e yaklaşması ise adaletsiz bir gelir dağılımı durumuna işaret eder. İtalyan istatistikçi Corrado Gini (1884-1965) tarafından 1912 yılındaki çalışmasında ortaya konulmuştur. Gini Endeksi, M.O. Lorenz'in 1905 tarihli bir makalesindeki diyagramlarda görülebilir (Farris, 2010: 851). Lorenz, servetin eşit olmayan bir dağılımının önemi konusunda geniş bir görüş farkı olabileceğini, ancak mevcut dağılımın az ya da çok eşitsiz hale gelip gelmediğini bilmenin önemi konusunda hiç şüphe olmadığını belirtmektedir (Lorenz, 1905: 209).

Tablo 30: Gini Oranları, 2018

Slovakya*	0,232	Danimarka	0,278	İngiltere*	0,331
Slovenya	0,234	Fransa	0,285	İspanya	0,332
Çek Cumhuriyeti	0,24	Macaristan	0,287	Lüksemburg	0,332
Belçika	0,256	Estonya	0,306	İtalya	0,334
Finlandiya	0,259	İrlanda*	0,306	Letonya	0,356
İsveç	0,27	Almanya	0,311	Litvanya	0,369
Hollanda	0,274	Portekiz	0,321	Avusturya	0,396
Polonya	0,278	Yunanistan	0,323	Türkiye*	0,43

Kaynak: Eurostat, 2019

*2017 yılı

Not: Eurostat tarafından paylaşılan en güncel veri 2018 yılına aittir.

Gelir eşitsizliği ölçüsü olan Gini katsayısı, Lorenz eğrisi temel alınarak hesaplanır. Lorenz eğrisinin yer aldığı diyagramda yatay ekseninde % 20'lik paylar halinde nüfus ve dikey ekseninde % 20'lik dilimler halinde GSYH'dan alınan pay gösterilmektedir. Her bir % 20'lik nüfusun gelirden ne kadar pay aldığı işaretlendiğinde ortaya çıkan eğri Lorenz eğrisidir.

Asgari ücret düzeyinin düşük olduğu, dolaylı vergilerin ağırlıklı yapıda olduğu ekonomilerde Gini katsayısının yüksek olduğu görülmektedir. Asgari ücret düzeyinin yüksek

olduğu ülkelerde Gini katsayısının düşük olması bu ülkelerde gelir dağılımının adil olduğuna ilişkin bir gösterge olarak okunabilir. Örneğin İskandinav ülkelerinden Finlandiya’da Gini katsayısı 0,259; İsveç’te 0,27; Danimarka’da 0,278 düzeyindedir. Bu tablo söz konusu ülkelerde gelir dağılımında en üst ve en alt gelir grupları arasında çok büyük eşitsizliklerin olmadığını gösterir. Gini Katsayısının düşük seyrettiği Belçika, Fransa ve Hollanda da asgari ücret düzeyinin en yüksek olduğu ülke grubunda yer almaktadır. Gini katsayısının en düşük olduğu ülkelere olan Slovenya, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti’nde de asgari ücretin orta düzey grubunda olduğu ve 586 Euro ile 820 Euro arasında değiştiği görülmektedir.

Öte yandan Gini katsayısının en yüksek olduğu, yani gelirin toplumda en fazla eşitsiz dağıldığı ülkelerin asgari ücret düzeyinin en düşük seyrettiği ülkeler olduğu görülmektedir. Bu ülkelere örnek olarak ise Türkiye, Litvanya ve Letonya gösterilebilir. 28 Avrupa Birliği’ne üye ülkenin Gini katsayısı ortalaması 0,306 iken, Türkiye en yüksek Gini oranına sahip ülkedir. Bu durum ülkemizde gelirin adaletsiz dağıldığının göstergesidir.

Gelir eşitsizliğini ölçmede kullanılan araçlardan biri de *Palma oranı*dır. Nüfusun en zengin % 10'unun milli gelirden aldığı payın en fakir % 40'ının payına bölünmesi ile bulunmaktadır (Palma, 2011). Palma değeri arttıkça toplumdaki gelir ve servet eşitsizliği artmaktadır. Şili’li ekonomist Jose Gabriel Palma tarafından geliştirilmiştir. Palma oranının geliştirilmesindeki temel argüman, en zengin ve en fakir arasındaki “orta grubun” her zaman gayri safi milli gelirin yaklaşık % 50'sini yakaladığı şeklindedir (Cobham, Schlogl ve Sumner, 2015: 4).

Tablo 31’de yer alan Palma oranlarına bakıldığında asgari ücretin en yüksek düzeye sahip olduğu İskandinav ülkelerinde milli gelirin daha eşitlikçi dağıldığı görülmektedir; Danimarka ve Finlandiya’da 0,91 düzeyinde seyreden Palma oranı İsveç’te 1,02 değerini almaktadır. Gini katsayısına göre ülkeler sıralamasında gelirin daha eşit dağıldığı görülürken, Palma oranı bakımından değerlendirildiğinde İsveç’in gelir dağılımının eşitlikten görece uzaklaştığı ortaya çıkmaktadır. Avusturya’ya ilişkin Gini katsayısı ve Palma oranları sonuçları birlikte değerlendirildiğinde ise Palma oranı bakımından eşitlikçi bir gelir dağılımına sahip olduğu

görülen Avusturya'nın Gini katsayısının 0,391 değeri ile AB ülkeleri sıralamasında sondan üçüncü ülke olması dikkat çekmektedir.

Tablo 31: Palma Oranları, 2016

Slovakya	0,79	Polonya	1,01	İtalya	1,25
Slovenya	0,81	İsveç	1,02	Yunanistan	1,29
Çek Cumhuriyeti	0,87	Hollanda	1,03	Portekiz	1,3
Danimarka	0,91	Fransa	1,07	İspanya	1,32
Finlandiya	0,91	Almanya	1,07	Letonya	1,38
Belçika	0,92	Lüksemburg	1,11	İngiltere	1,45
Macaristan	0,99	Estonya	1,14	Litvanya	1,65
Avusturya	1	İrlanda	1,15	Türkiye*	1,91

Kaynak: OECD

*2015 yılı değeri

Not: OECD tarafından paylaşılan en güncel veri 2016 yılına aittir.

Gini katsayısı ve Palma oranları, toplumda gelir ve servet dağılımının eşitliğini ölçmede en çok başvurulan oranlardır. Bu oranlardan başka bir de toplumun en zengin % 20'lik kesiminin geliri ile en fakir % 20'lik kesiminin gelirinin oranlandığı P80/P20 oranı kullanılmaktadır.

Tablo 32: P80/P20 Oranları, 2018

Slovakya*	2,4	Polonya	3,42	İspanya	4,50
Çek Cumhuriyeti	2,5	Estonya	3,64	İtalya	4,86
Finlandiya	3	İrlanda*	3,8	Litvanya	4,87
Hollanda	3,02	Avusturya	3,8	Lüksemburg	4,89
Belçika	3,06	Yunanistan	3,86	Letonya	5,1
Danimarka	3,20	Fransa	4,10	İngiltere	5,2
Slovenya	3,4	İsveç	4,2	Portekiz	5,23
Macaristan	3,4	Almanya	4,29	Türkiye	7,8

Kaynak: Eurostat, 2019

*2017 yılı verisi.

Not 1: İngiltere'ye ait veri Office for National Statistics – Living Costs and Food Survey'den alınmıştır. Türkiye'ye ait veri TÜİK, Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları Araştırması'ndan alınmıştır. İsveç'e ait veri OECDstat'tan alınmıştır.

Not 2: Eurostat tarafından paylaşılan en güncel veri 2018 yılına aittir.

Tablo 32'den görüldüğü üzere, Türkiye'de en zengin % 10'luk dilim, en yoksul % 10'luk dilimin 7,8 katı gelir elde etmektedir. Bu oran, ortalaması 4,10 olan Avrupa Birliği ülkeleri

içerisinde en yüksek orandır. P80/P20 oranının en düşük olduğu ülkelerden Finlandiya, Hollanda ve Belçika, asgari ücret düzeyinin en yüksek; Slovakya ve Çek Cumhuriyeti ise orta düzeyde asgari ücret ödenen ülkelerdir. P80/P20 değerinin en yüksek olduğu ülkelerden Letonya, Litvanya ve Türkiye ise asgari ücret düzeyinin Avrupa’da en düşük olduğu ülke grubuna girmektedir. Asgari ücret düzeyi ile P80/P20 oranı arasındaki ters yönlü ilişki kuralına uymayan ülkeler ise Lüksemburg ve İngiltere’dir. Bu iki ülkelerin oranları sırasıyla 4,89 ve 5,2 ile AB ortalamasının üzerinde yer almaktadır.

3.2.1.3. Milli Gelirden Alınan Pay Bakımından Karşılaştırma

Ücret geliri elde eden toplam çalışanların GSYH’den elde ettikleri paylar incelendiğinde 28 Avrupa Birliği ülkeleri ortalamasının 2004 yılında % 59,4 düzeyinden 2017 yılında % 57,6’ya gerilediği görülmektedir (ILO, 2019a). Bu oran, Avrupa Birliği’nde ücretli çalışan kesimin, milli gelirden giderek daha az oranda pay aldığını göstermektedir. Bir yandan AB’nin ekonomik ve sosyal politika gündeminde sosyal Avrupa hedefi çerçevesinde adil ve eşitlikçi gelir dağılımı tartışmaları sürerken, diğer yandan uygulamada ücretlilerin refahının iyileşmediği, aksine gelirden aldıkları payın giderek azaldığı görülmektedir.

Emek gelirlerinin, emek geliri elde edenlerin yüzdeler gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise en alt % 10’luk dilimin toplam emek gelirinden elde ettiği payın 2004 yılında % 1,42 düzeyinde iken, 2017 yılında % 1,72 düzeyine yükseldiği görülmektedir (ILO, 2019b). Emek geliri elde eden en üst % 10’luk dilim içinse bu oran, 2004 yılında % 29,47 iken 2017’de % 29,36’ya gerilemiştir. Bu bağlamda en zengin % 10’luk dilimin en yoksul % 10’luk dilimdeki emek geliri elde edenlerden yaklaşık 17 kat fazla gelir elde ettiği görülmektedir. Bu tablo toplumdaki gelir eşitsizliğinin sadece emek ve sermaye geliri elde edenler arasında değil, aynı zamanda emek geliri elde edenlerin kendi içinde de mevcut olduğunu göstermektedir. Türkiye’de ise ücret geliri elde edenlerin en alt % 10’luk dilimi, %

0,8 pay alırken, en yüksek % 10'luk dilim % 29,97 pay almıştır. Aradaki fark 37 kattır. Bu oran AB ortalamasının iki katından fazladır.

Tablo 33: En Yoksul Yüzde 10 ile En Zengin Yüzde 10'luk Dilimin Gelirden Aldıkları Pay (%)

	2005		2010		2015	
	En Düşük %10	En Yüksek %10	En Düşük %10	En Yüksek %10	En Düşük %10	En Yüksek %10
Slovakya	3,4	24,9	3,1	21,8	3,1	20,9
Slovenya	4	20,6	3,9	20,7	3,9	21
Çek Cumhuriyeti	3,8	22,9	3,7	22,4	3,9	22,1
Belçika	3,4	23,9	3,3	22,7	3,4	22,2
Finlandiya	4	23	3,7	22,5	3,9	22,4
İsveç	3,2	21	3,2	21,8	3	22,9
Hollanda	3,5	23,4	3,6	22,4	3,5	23
Avusturya	3,5	22,8	3,1	23,5	3	23,8
Danimarka	4	20,9	3,7	22,5	3,7	23,8
Macaristan	2,6	28	3,2	23,1	3	23,8
Polonya	2,4	26,8	2,8	25,8	2,8	24,2
Estonya	2,7	26,1	2,6	24,3	2,7	24,4
Almanya	3,2	25,7	3,4	24	3,1	24,8
İrlanda	3,2	26,9	2,9	24,9	3,1	25,4
Lüksemburg	3,3	24,3	3,3	23,7	2,8	25,4
İngiltere	2,6	26,1	2,9	26,7	2,9	25,4
İtalya	2,4	25,5	2,1	26,1	1,8	25,7
Letonya	2	30	2,1	26,2	2,5	26,1
Yunanistan	2,6	26,3	2,4	25,6	1,9	26,2
İspanya	2,5	24,3	2,1	26	1,9	26,2
Fransa	3,5	23,9	3,1	27,1	3,1	26,6
Portekiz	2,5	30,5	2,7	28,2	2,4	27,3
Litvanya	2,2	27,1	2,3	24,8	2,1	28,6
Türkiye	1,9	32,8	2,2	29,3	2,1	33,5

Kaynak: Dünya Bankası, Yoksulluk ve Eşitlik

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde % 10'luk gelir dilimlerinin gelirden aldıkları paylar incelendiğinde Türkiye'de 2005 yılında en fakir % 10'un GSYH'nın %1,9'unu elde ederken, 2015 yılında bu payın %2,1'e yükseldiği görülmektedir. İskandinav ülkelerinden İsveç, Danimarka ve Finlandiya'da 10 yıllık süreçte en düşük % 10'luk gelir grubunun GSYH'den aldığı payın değişmediği veya azaldığı görülmektedir. Lüksemburg'ta en düşük % 10'luk gelir dilimindekilerin GSYH'den aldığı pay %3,4'ten %2,8'e gerilerken, en yüksek % 10'luk gelir dilimindekilerin GSYH'den aldığı payın %24,3'ten %25,4'e yükseldiği görülmektedir.

Fransa’da en düşük % 10’luk gelir dilimindekilerin GSYH’den aldığı pay 2005’te %3,5’ten 2015’te %3,1’e gerilerken, en yüksek % 10’luk gelir dilimindekilerin GSYH’den aldığı pay 2005’te %23,9’dan 2015’te %26,6’ya yükselmiştir. Asgari ücret düzeyinin düşük grupta yer aldığı ülkelerden Macaristan, Polonya ve Letonya’da ise en düşük % 10’luk gelir grubunun GSYH’den aldığı payın 2005 yılından 2015 yılına kadar artarken, en yüksek % 10’luk gelir grubundakilerin GSYH’den aldığı payın gerilediği görülmektedir.

Tablo 34’te görüldüğü üzere emek gelirlerinin 2004-2017 döneminde GSYİH’den aldığı pay, 28 AB ülkesinin 20’sinde azalmıştır. Bu aşağı yönlü ivme, küresel ölçekte artan gelir ve servet eşitsizliği ile yoksulluk sorununu açıklar niteliktedir. Emek gelirlerinin sermaye gelirleri karşısında korunmasını gerektiren ayırma kuramının pek çok ülkede terk edildiği ve sermaye birikimini korumak amacıyla yatırımların teşvik edildiği bir konjonktürde emeğin milli gelirden giderek daha az pay alması kaçınılmaz bir sonuçtur.

İskandinav ülkelerinde 1990’lı yıllarda uygulanmaya başlanan ikili gelir vergisi sistemi ve ilerleyen dönemlerde yarı ikili gelir vergisi sistemine evrilen politikalar neticesinde sermaye gelirlerini korumak adına emek gelirlerinin daha fazla vergilendirilmesi, emekçi sınıfın giderek daha fazla yoksullaşmasına zemin hazırlamıştır. Tablo 34’te görüldüğü üzere özellikle İrlanda ve Portekiz’de emek gelirlerinin GSYH’den aldığı paydaki düşüş dramatik boyuttadır. İrlanda’da 2010 yılında %52,5 olan emek geliri payı, 2017 yılında %36,6’ya gerilemiştir. Portekiz’de ise 2004’te %65,8 olan emek geliri payı, 2017 yılında %54,5’e düşmüştür. Öte yandan Estonya, Slovakya, Letonya ve Bulgaristan’da emek gelirlerinin GSYH içindeki payının arttığı görülmektedir. Estonya,’da 2004 yılında %50’den 2017’de %58,2’ye yükselmiştir. Letonya’da 2004 yılında %44,4’ten 2017 yılında %53,4’e yükselmiştir.

Tablo 34: Emek Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı

	2004	2010	2017
Avusturya	60,3	58,5	60,9
Belçika	64	64,3	62,5
Bulgaristan	43,3	44,3	51,4
G.Kıbrıs	53,9	57,3	48,9
Almanya	61,8	60,4	60,3
Danimarka	61,3	59,9	58,1
İspanya	63,4	65,4	61,2
Estonya	50	52,5	58,2
Finlandiya	56,4	60,1	56,3
Fransa	59,9	63,2	61
İngiltere	59,9	61,2	58
Yunanistan	54	58,8	50,3
Hırvatistan	63,1	61,5	58,1
Macaristan	55,7	50,1	47,6
İrlanda	48,9	52,5	36,6
İtalya	60,4	59,4	57,5
Litvanya	48,5	45,8	47,6
Lüksemburg	56,7	54,8	56,2
Letonya	44,4	49,5	53,4
Malta	53,6	50	48,6
Hollanda	62,3	65,8	63,9
Polonya	48,9	48,1	48,1
Portekiz	65,8	62,1	54,5
Romanya	43,5	44,3	44,8
Slovakya	44,8	46,6	51
Slovenya	57,3	61,4	58,4
İsveç	56,1	53,9	55,4
Türkiye	36,1	35,7	36,2

Kaynak: ILO, 2019a

Genel olarak bakıldığında Danimarka, Finlandiya, Almanya, Avusturya gibi asgari ücret düzeylerinin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde emek gelirlerinin GSYH içindeki payının % 50 ila 60 arasında değiştiği görülmektedir. Türkiye’de ise bu oran % 36,2 düzeyindedir. Bu durum ülkemizde emek geliri elde edenlerin, üretimden elde ettikleri payın düşük olduğunu göstermekte, işveren ve hükümet karşısında pazarlık gücü bulunmayan, sendikal örgütlenmenin ve toplu pazarlık kapsamının zayıf olduğu bir ortamda işçi kesiminin yoksulluk sarmalının derinleştiğine işaret etmektedir.

3.2.1.4. Asgari Ücret ve Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Kişi başına düşen milli gelir içinde asgari ücretin payının yüksek olması, o ülkede asgari ücretin düzeyine bağlı olarak adil bir gelir dağılımı olduğuna işaret etmektedir. Türkiye’de asgari ücretin kişi başına düşen GSYH’ya oranı Tablo 35’te görüldüğü üzere 2018 yılında % 39,67 düzeyindedir. 2010 yılında bu oranın % 59,55 olduğu dikkate alındığında ciddi bir düşüşten söz edilebilir. Bu durum, asgari ücretlilerin ülkenin artan hasılasından yeterli payı alamadığını göstermektedir.

İngiltere’de asgari ücretin GSYH içindeki payı 2018 yılında % 53,58’dir. Bu oran, Fransa’da % 54,77; Belçika’da 52,57’dir. Bu ülkeler Avrupa Birliği’ne üye ülkeler içerisinde asgari ücretin en yüksek olduğu ülke grubunda yer almaktadırlar. Bu oran Almanya ve Slovenya’da yaklaşık % 50 düzeyindedir.

Tablo 35: Brüt Asgari Ücretin Kişi Başına GSYH'ya Oranı, 2000-2018 (Euro)

	2000			2010			2018		
	AÜ	GDPPC	%	AÜ	GDPPC	%	AÜ	GDPPC	%
Lüksemburg	14.650,6	70.460	20,79	20.697,72	79.160	26,15	23.983,08	83.470	28,73
Çek Cumhuriyeti	1.515,96	11.170	13,57	3.736,68	14.900	25,08	5.626,44	17.640	31,90
İrlanda	11.336,5	33.310	34,03	17.542,2	36.790	47,68	19.367,4	57.960	33,42
Litvanya	1.351,32	5.230	25,84	2.780,4	9.030	30,79	4.800	13.310	36,06
Slovakya	1.125,72	7.780	14,47	3.692,4	12.540	29,44	5.760	15.560	37,02
Türkiye	2.413,44	6.100	39,56	4.704,12	7.900	59,55	4.561,92	11.500	39,67
Estonya	1.073,76	7.570	14,18	3.336,24	11.150	29,92	6.000	15.090	39,76
Macaristan	1.176,24	7.900	14,89	3.083,88	9.900	31,15	5.021,64	12.560	39,98
İspanya	5.947,2	21.460	27,71	8.866,2	23.040	38,48	10.302,6	24.880	41,41
Malta	6.115,08	13.830	44,22	7.919,04	15.920	49,74	8.970,48	21.630	41,47
Letonya	1.053,36	5.210	20,22	3.045,24	8.500	35,83	5.160	12.180	42,36
Portekiz	4.455,24	16.230	27,45	6.650,04	16.990	39,14	8.120,04	18.110	44,84
Hollanda	13.329,6	35.060	38,02	16.992	38.470	44,17	19.130,4	41.540	46,05
Yunanistan	6.407,16	17.570	36,47	10.353,84	20.320	50,95	8.205,12	17.790	46,12
Polonya	2.007,84	6.440	31,18	3.810,96	9.390	40,59	5.762,4	12.430	46,36
Hırvatistan	-	7.840	-	4.691,28	10.480	44,76	5.588,64	11.940	46,81
Bulgaristan	460,2	3.010	15,29	1.472,52	5.050	29,16	3.129,12	6.550	47,77
Almanya	-	28.900	-	-	31.940	-	17.976	35.860	50,13
Slovenya	4.456,8	13.980	31,88	8.809,8	17.750	49,63	10.113,48	20.170	50,14
Belçika	13.150,7	29.890	44,00	16.650	33.330	49,95	18.751,08	35.670	52,57
İngiltere	11.235,1	26.920	41,74	14.033,88	29.750	47,17	17.606,28	32.710	53,83
Fransa	12.999,5	28.930	44,93	16.125,24	30.690	52,54	17.981,64	32.830	54,77
Romanya	411,48	-	-	1.647,6	6.190	26,62	4.889,4	8.700	56,20

Kaynak: Eurostat, 2019

Not: AÜ: Asgari Ücret, GDPPC: GDP per capita (Kişi başına düşen GSYH)

Çek Cumhuriyeti'nde 2018 yılında asgari ücretin kişi başına GSYH içindeki payı % 31,9; Litvanya'da % 36,06; Slovakya'da % 37,02'dir. Asgari ücretin yüksek düzeyde seyrettiği çoğu gelişmiş ülkede 2010 yılından 2018 yılına kadarki süreçte bu oranda çok fazla değişme görülmezken, Çek Cumhuriyeti (2000'de % 13,57'den 2018'de % 31,9'a); Slovakya (2000'de % 14,47'den 2018'de %37,02'ye) ve Estonya'da (2000'de % 14,18'den 2018'de % 39,76'ya) yükselmiştir. Türkiye'de ise 2000 yılında asgari ücretin kişi başına GSYH'ya oranı % 39,56 iken, 2018 yılında % 39,67 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, 18 yıllık dönemde asgari ücretlilerin yaşam koşullarında gözle görülür bir iyileşme yaratmadığını ortaya koymaktadır.

3.2.1.5.Asgari Ücretin Cumhurbaşkanı/Başbakan Maaşlarına Oranı

Cumhurbaşkanı veya başbakan maaşları ile asgari ücretler arasındaki fark, yöneticilerin halkına gösterdiği adil yaklaşımın ölçülmesi bakımından sembolik bir karşılaştırma kriteridir.

Tablo 36: Asgari Ücretin Cumhurbaşkanı/ Başbakan Maaşlarına Oranı, 2017

	Cumhurbaşkanı/ Başbakan Maaşı (Yıllık, Euro)	Asgari Ücret (Yıllık, Euro)	Cumhurbaşkanı/ Başbakan Maaşının Asgari Ücrete Oranı	Cumhurbaşkanı/ Başbakan Maaşı Asgari Ücretin Kaç Katı
	(A)	(B)	(B/A)	(A/B)
Türkiye	133.763,4	5.314,68	3,97%	25,17
Almanya	332.754,3	17.976	5,40%	18,51
Macaristan	89.414,1	4.951,92	5,54%	18,06
Litvanya	77.522,4	4.560	5,88%	17,00
Belçika	236.667,6	18.751,08	7,92%	12,62
Estonya	69.212,7	5.640	8,15%	12,27
Slovakya	63.875,7	5.220	8,17%	12,24
Letonya	53.679,6	4.560	8,49%	11,77
İngiltere	191.022,3	16.962,96	8,88%	11,26
İrlanda	211.002,3	18.759	8,89%	11,25
Fransa	198.454,5	17.763,24	8,95%	11,17
Lüksemburg	250.231,5	23.983,08	9,58%	10,43
Romanya	39.000	3.822,24	9,80%	10,20
Hollanda	174.459,6	18.784,8	10,77%	9,29
Polonya	51.994,8	5.679,24	10,92%	9,16
Yunanistan	74.164,5	8.205,12	11,06%	9,04
İspanya	88.133,4	9.907,8	11,24%	8,90
Portekiz	65.116,8	7.797,96	11,98%	8,35
Slovenya	79.036,2	9.659,52	12,22%	8,18
Hırvatistan	37.776,6	5.305,08	14,04%	7,12
Malta	61.700	8.827,56	14,31%	6,99
Çek Cumhuriyeti	11.032,2	5.038,8	45,67%	2,19

Kaynak: Eurostat, IG Group

Not: Veriler 2017 yılına aittir. Ülkelerin asgari ücret düzeyleri Eurostat'tan; Cumhurbaşkanı ve Başbakan Maaşları IG Group'tan alınmıştır. Hırvatistan, Malta, Romanya ve Litvanya'ya ait veriler, ilgili ülkelerin istatistikleri ve raporlarından derlenmiştir.

Tablo 36'da görüldüğü üzere 2017 yılında Türkiye'de cumhurbaşkanı maaşı, asgari ücretin 25,17 katıdır. Bu oran, Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında en yüksek orandır. 2019 yılında ise bu oranın 29,12 katına³⁹ yükseldiği görülmektedir. Asgari ücretin yüksek düzeyde olduğu ülkeler grubunda yer alan Fransa'da Cumhurbaşkanı'nın maaşı asgari ücretin 11,17 katı; İngiltere'de 11,26 katı ve Hollanda'da 9,29 katıdır. Asgari ücretin düşük düzeyde olduğu ülke grubunda yer alan Çek ve Hırvatistan ise aradaki farkın en düşük olduğu iki ülkedir.

³⁹ 2019 yılı brüt asgari ücret 2.558 TL, cumhurbaşkanı maaşı ise 74.500 TL'dir.

Özellikle Çek Cumhuriyeti’nde Cumhurbaşkanı’nın maaşının asgari ücretin sadece iki katı olması dikkat çekicidir. Lüksemburg’ta bu oran yaklaşık 10 kat iken, Macaristan ve Litvanya’da yaklaşık 17-18 kat olması az gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğinin daha yüksek boyutlarda olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerde ve Türkiye’de asgari ücretlerin çok düşük düzeyde seyretmesi, diğer ücretler ile aradaki makasın giderek açılmasına neden olmaktadır. Yöneticilerin, toplumda en dezavantajlı kesimin refahını ve insan onuruna yakışır düzeyde hayat sürmesini gözetmezken, kendi maaşlarını astronomik düzeylerde tutmaları, sosyal adaleti Hayek’in ifadesi ile bir “serap” haline dönüştürmektedir.

3.2.2. Asgari Ücret ve Sosyal Göstergelerin Birlikte Değerlendirilmesi

3.2.2.1. Demokrasi Endeksi

Ülkelerin demokrasi endeksinin belirlenmesinde ücret ve asgari ücretler doğrudan belirleyici bir gösterge olmamakla birlikte, görece demokratik toplumlarda ücret düzeylerinin belirlenme yönteminin demokratik bir süreçte gerçekleştiği gözlenmektedir. Sendikal örgütlenmenin güçlü olduğu, toplu pazarlık kapsamının geniş olduğu bu ülkelerde asgari ücretin belirlenme yöntemi sosyal müzakereye dayalı ve çoğulcu bir katılımı gerçekleştirilmektedir. Sosyal demokrat refah devleti özelliklerine sahip bu ülkelerde asgari ücret düzeylerinin yüksekliği de dikkat çekmektedir.

Washington merkezli düşünce kuruluşu *Freedom House* tarafından yayınlanan “2019 Dünya Özgürlükler Raporu”⁴⁰’nda demokrasinin tüm dünyada 13 yıldır gerilediği; 50 ülkede politik haklar ve sivil özgürlüklerde ilerleme kaydedilirken, 68 ülkede gerileme görüldüğü ifade edilmektedir. Sivil özgürlükler ve politik haklarda en fazla ilerleme kaydeden ilk üç ülke Finlandiya ve İsveç yer almaktadır (Freedom House, 2019: 16).

The Economist dergisinin *Intelligence Unit* ekibi tarafından yayınlanan “2018 Demokrasi Endeksi”⁴¹’ne göre dünyadaki en demokratik beş ülke sırasıyla, Norveç, İzlanda, İsveç, Yeni

⁴⁰ [Freedom in the World 2019, Democracy Retreat](#)

Zelanda ve Danimarka'dır. Ülkelerin demokrasi düzeylerinin, tam demokrasi, kusurlu demokrasi, hibrid (karma) rejim ve otoriter rejim olarak dört kategoride ele alındığı raporda tüm dünya üzerinde yaşayan insanların sadece % 4,5'inin "tam demokratik" ortamda yaşadığı belirtilmiştir.

Raporda demokrasi düzeyleri 60 gösteregeye dayandırılmaktadır; seçim süreci ve çoğulculuk, sivil özgürlükler, hükümetin işleyişi, siyasi katılım ve siyasi kültür öne çıkan göstergelerdir. Raporda yer alan 167 ülke içerisinde Türkiye'nin sıralaması ise önceki yıla göre 10 basamak gerileyerek 110. sırada yer almaktadır. Raporda ayrıca Türkiye'nin İtalya ve Rusya ile birlikte Avrupa demokrasi ortalamasını aşağı çektiği kaydedilmiştir.

Demokrasi Endeksinde en demokratik ülkeler sıralamasında ilk 5 ülke içerisinde yer alan üç İskandinav ülkesinde, sendikalaşma oranlarının yüksek olduğu ve toplu pazarlık kapsamının geniş tutulduğu gözlemlenmektedir. Esping Andersen'in refah devletleri sınıflandırmasında "sosyal demokrat refah devleti" örneği olan bu ülkelerde ücretler sosyal adaletin sağlanmasında etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Dünyada demokrasinin en geliştiği ülkeler olan İsveç ve Danimarka'da asgari ücret düzeyleri, ücretlerin yasa yolu ile tespit edildiği diğer Avrupa Birliği ülkelerinin oldukça üzerinde seyretmektedir. İşin zorluk düzeyine göre, çalışanın yaşına ve becerisine göre ücret düzeylerinin farklılaşması, adaletin sağlanması bakımından demokratik uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda demokrasinin çoğulculuk ve hakkaniyet temelleri üzerine inşa edildiği tam demokratik rejimlerde, asgari ücretli çalışanların adil ve insan onuruna yakışır bir gelir elde ettiği görülmektedir.

3.2.2.2. Hukukun Üstünlüğü Endeksi

Washington merkezli bağımsız düşünce kuruluşu *World Justice Project* tarafından yayınlanan Hukukun Üstünlüğü Endeksi (*Rule of Law Index*) 2019 Raporu⁴¹ 126 ülkede, 120 bin hanede 3800 uzman ile görüşülerek hazırlanmıştır.

Hukukun Üstünlüğü Endeksi, ülkelerin hukuk üstünlüğünü sekiz göstergeye bağlı olarak ölçmektedir. Bu göstergeler hükümet gücünün sınırlandırılması, yolsuzlukla mücadele, açık hükümet (şeffaflık), temel haklar, düzen ve güvenlik (kişilerin can ve mal güvenliği), hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanması, sivil adalet ve cezai adalettir.

126 ülkenin yer aldığı hukukun üstünlüğü sıralamasında ilk dört ülke Danimarka, Norveç, Finlandiya ve İsveç'tir. Türkiye ise 109. sırada yer almaktadır. Son beş yıldır Türkiye'nin sıralamasının dramatik biçimde gerilediği göze çarpmaktadır; 2014 yılında 59. sırada; 2015 yılında 80. sırada, 2016'da 99. sırada ve 2017 yılında 101.sırada yer almıştır. Ülkelerin coğrafi bölgelere göre gruplandırıldığı endekste, Türkiye Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkeler grubunda Moldova, Özbekistan, Rusya ve Kırgızistan'dan sonra yer almış ve en sonuncu ülke olmuştur. Ülkelerin gelir grubuna göre sınıflandırıldığı sıralamada ise orta üst gelir grubunda, sadece Venezuela'nın önüne geçerek sondan ikinci sırada yer almıştır.

Ülkelerin genel sıralamasında Türkiye'nin İran, Mozambik, Kenya, Guatemala, Zambia gibi sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından geri ülkelere bile daha alt sıralarda yer alması Türkiye'de hukukun üstünlüğü ve adaletin ne kadar zedelendiğinin çarpıcı kanıtıdır.

“İktidar üstünde en az denetimin olduğu ülkeler” arasında Türkiye 126 ülke içinde 123. sırada; “temel haklar” göstergesinde 122. sırada; “yolsuzlukla mücadele”de 57. sırada; “düzen ve güvenlik”te 96. sırada; “hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanması”nda 106. sırada; “sivil adalet”te 96. sırada; “cezai adalet”te 85. sırada; “şeffaflık”ta 94. sırada yer almaktadır.

---

⁴¹ [Rule of Law Index 2019](#)

Bu göstergelerden sivil adalet, yolsuzluğun, ayrımcılığın, kamu görevlilerinin usulsüz uygulamalarının olup olmadığı, mahkeme süreçlerinin gecikme olmadan sürdürülmesi, adalete erişim, sivil adaletin etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı faktörlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Adil bir toplumsal düzenin en önemli göstergeleri olan bu kriterler Türkiye’de ne yazık ki oldukça zayıf düzeyde gerçekleşmektedir.

Danimarka ve Finlandiya’nın hukuk karnesine bakıldığında temel hak ve özgürlüklerin en çok geliştiği ülkeler oldukları, bu ülkelerde yolsuzluk ve rüşvetin yok denecek kadar az olduğu, düzen ve güvenliğin, hükümet şeffaflığının en üst düzeyde olduğu görülmektedir. İnsanların adalete erişiminin ve hukuk sistemine güvenin üst düzeyde olduğu toplumlarda şeffaflık ve cezai yaptırımların gücüne bağlı olarak daha adil bir düzenin inşa edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu adil düzen, gelirin yeniden dağıtımında da kendini göstermektedir. Toplumun en az avantajlı kesimini oluşturan ücretli çalışanların sosyal hukuk devletinde refahtan aldığı pay, ülkelerin demokrasi endeksindeki ülkelerin sıralamaları ile paralel seyretmektedir. Örneğin en düşük % 10’luk gelir grubunun milli gelirden aldığı pay Finlandiya ve Danimarka’da % 4; İsveç’te % 3,2 iken, Letonya’da % 2; Litvanya’da % 2,2 ve Türkiye’de % 1,9’dur.

Hukukun üstünlüğü, hükümetlerin yasama ve yürütme gücünün ücret belirleme ve vergilendirme politikalarına doğrudan yansımaktadır. Vatandaşların adalete kolaylıkla erişebildiği, kamuda rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılığın olmadığı, mahkeme süreçlerinin hızlı ve etkin işlediği ve en önemlisi temel hak ve özgürlüklerin korunduğu ve en üst toplumsal değer olarak kabul edildiği ülkelerde devlet, tüm vatandaşlarına hakkaniyetli muamale edecek ve ülkede yoksulluk ve açlık sınırının altında milyonlarca insanın yaşamasına müsaade etmeyecektir.

Güçler ayrılığı ilkesinin işlerlik kazandığı toplumlarda yasama, yürütme ve yargı birbirini denetlemekte ve böylece hukuksuzlukların önüne geçilmektedir. Hukukun üstünlüğü

endeksinin göstergelerinden ilki olan hükümet yetkileri üzerindeki sınırlama, yöneticilerin kanunlara tâbi olup olmadıklarını, hükümet dışı kurumların, özellikle sivil toplum örgütleri ve bağımsız medya kuruluşlarının hükümet üzerindeki kontrol düzeyini gösterir. Türkiye'nin bu göstergede 126 ülke içinde sondan üçüncü sırada yer alması, ülkemizde adalet ve hukuk kavramının içinin boşaltılması sonucunda emeğinin karşılığını alamayan milyonlarca insanın sessizliğe ve yoksulluğa hapsedilmesinin en somut kanıtıdır. İnsanların adalete olan güveninin eksikliği, hukuki mücadeleye başvurmalarının önündeki en büyük engeldir. Bu bağlamda hukukun üstünlüğüne bağlı olarak milli gelir toplumsal sınıflar arasında pay edilmekte ve dağıtıcı adaletin sağlanıp sağlanmadığı gelirden pay alanlar tarafından sorgulanmakta ve hükümetten hesap sorulmaktadır.

3.2.2.3. Mutluluk Endeksi

Gelirin mutluluk üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar incelendiğinde gelir ile mutluluk arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Peiró, finansal gelir ve yaşam memnuniyeti arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelir seviyesi yüksek olan ülkelerin, düşük olan ülkelere göre daha mutlu olduğu öne sürülmektedir (Peiró, 2006: 349).

Kişinin temel ihtiyaçları karşılanana dek gelirin, mutluluk üzerinde pozitif etkisi olduğu, bu eşik geçildikten sonra gelir-mutluluk arasındaki ilişkinin zayıfladığı bulgularına ulaşılmıştır. Deaton ve 2002 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Kahneman, bu eşğin ABD'de 75.000 dolar düzeyinde olduğunu, bu eşgi geçtikten sonra mutluluk ve gelir arasındaki ilişkinin yatay bir seyir izlediği sonucuna ulaşmıştır (Kahneman ve Deaton, 2010: 16490).

Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular Easterlin Paradoksu ile örtüşmektedir. Easterlin Paradoksu, yüksek gelirin mutluluk ile pozitif bir korelasyon içinde olduğunu, ancak uzun dönemde gelir artışının mutluluk artışına yol açmadığını ortaya koymaktadır. Bu argümana göre genel olarak, mutluluk veya öznel refah, doğrudan kişinin kendi geliriyle ve başkalarının gelirleriyle ters olarak değişir. Ancak herkesin gelirini yükseltmek, herkesin

mutluluğunu arttırmaz, çünkü daha yüksek gelirin öznel refah üzerindeki olumlu etkisi, genel olarak gelirlerdeki büyümenin getirdiği daha yüksek yaşam seviyesi normlarının olumsuz etkisi ile dengelenir (Easterlin, 1995: 36). Bir başka deyişle birey için doğru olan, bir bütün olarak toplum için doğru olmayabilir. Bu paradoksun çözümü, refah kararlarının göreceli niteliğindedir. Bireyler, sahip oldukları malların mutlak miktarı açısından değil, sahip olmaları gereken malların sosyal normuna göre maddi refahlarını değerlendirirler (Easterlin, 1973: 4). Stevenson ve Wolfers, mutlak gelirin mutluluk üzerinde sınırlı etkisi olduğunu öne sürmekte ve eğer ekonomik kalkınma, sosyal refah üzerine çok fazla olumlu etki yaratmıyorsa, hükümet politikasının birincil hedefi olmaması gerektiğini iddia etmektedirler (Stevenson ve Wolfers, 2008: 2).

İsveç'te mutluluk ve sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada, mutluluğun eğitim ve gelire birlikte arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Gerdtham ve Johannesson, 1997: 16). Ayrıca kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu ve kırsal alanlarda veya küçük şehirlerde yaşayan insanların büyük şehirlerde yaşayan insanlardan daha mutlu olduğu bulguları elde edilmiştir.

Mutluluk ve bireysel gelir arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalardan çıkan genel sonuç, bireysel gelirin mutluluğu belirli bir düzeye kadar yükselttiği, ancak belirli düzeyde gelire erişildikten sonra mutluluğun artmasına katkıda bulunmadığı yönündedir. Bu eşik ise eğitim ve kültür düzeyi gibi pek çok faktöre bağlı olarak ülkeden ülkeye değişmektedir. Özellikle demokrasi kültürü ve insan hakları bilincinin olduğu modern toplumlarda mutluluğun belirleyicisi olarak sosyal kazanımların ön plana çıktığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan 2019 Dünya Mutluluk Raporu⁴²'na göre dünyanın en mutlu üç ülkesi sırasıyla Finlandiya, Danimarka ve Norveç'tir. İsveç ise İzlanda, Hollanda ve İsviçre'den sonra 7.sırada gelmektedir.

---

⁴² [World Happiness Report, 2019](#)

Mutluluk endeksinin hesaplanmasında kişi başına milli gelir, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, yaşam tercihlerinde özgürlük, rüşvet algısı ve cömertlik gibi faktörler belirleyicidir. Eğer mutluluğun tek belirleyicisi gelir olsa idi, IMF Nisan 2019 Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nda⁴³ kişi başına düşen milli gelir sıralamasında 6. sırada yer alan Katar (113 bin ABD Doları)'ın en mutlu ülke olması gerekirdi. Ancak Katar, en mutlu ülke sıralamasında 29. sırada yer almaktadır. Türkiye ise 191 ülke içerisinde kişi başına yaklaşık 9 bin dolar milli gelir ile 139. sırada yer almaktadır.

Mutluluk endeksinin hesaplanmasında ücretler ve özellikle asgari ücrete ilişkin bir katsayının yer almaması, asgari ücret ile mutluluk arasında doğrudan bir ilişki kurulmasına imkân vermemektedir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi sosyal destek, rüşvet algısı veya sağlıklı yaşam beklentisi gibi sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak bireylerin mutluluk düzeyleri değişmektedir. Kötü yönetim ve yolsuzlukların yaygın olması, bireylerin adalet algılarını olumsuz etkilemekte ve mutluluklarını aşağı çekmektedir.

Ücretlerin belirlenmesi ve vergilendirilmesi bağlamında düşünüldüğünde asgari ücretin sosyal diyaloga ve demokratik ilkelere dayalı olarak toplu pazarlık yöntemi ile belirlendiği, sektörel düzeyde, yaşa ve mesleki deneyime göre ve işin zorluk düzeyine göre asgari ücretin farklılaştığı ülkelerin mutluluk endeksi sıralamasında ilk 7 ülke içerisinde yer alması önemli bir göstergedir. Yelpazenin diğer ucunda, asgari ücretin belirlenmesinde hükümetin etkin olduğu (yasa ile tespit yöntemi), ulusal düzeyde tek bir asgari ücretin uygulandığı, kıdem ve işin zorluk derecesine göre asgari ücretin farklılaşmadığı ve asgari ücret düzeyinin en düşük olduğu ülke grubunda yer alan Bulgaristan 97., Macaristan 62., Estonya 55., Letonya 53. ve Romanya 48. sırada yer almaktadır. Türkiye ise en mutlu ülke sıralamasında 79. sırada yer almaktadır.

---

⁴³ [IMF World Economic Outlook, 2019 OCT](#)

3.2.2.4. İnsani Yoksulluk Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Yoksulluk endekslerinin hesaplanmasında asgari ücretin doğrudan bir etkisi olmamakla birlikte, toplumun en düşük gelirli kesimini oluşturan asgari ücretli çalışanların hemen hemen tüm Avrupa ülkeleri ve Türkiye’de yoksulluk sınırında yaşam sürmesi, asgari ücret ve yoksulluk arasındaki pozitif yönlü ilişkiye kanıt olarak yorumlanabilir. Refah düzeyinin yüksek, gelir dağılımının görece adil olduğu toplumlarda ise yoksulluk oranlarının diğer ülkelerle kıyaslandığında düşük olduğu görülmektedir. Asgari ücret düzeyinin en yüksek seyrettiği AB ülkelerinde yoksulluk oranlarının düşük olması, sosyal devlet ilkesi ile tutarlı bir duruma işaret etmektedir.

Dünyada gelir ve servetin adaletsiz paylaşımı yoksulluğu beraberinde getirmektedir. Kamu ve özel sektörün alt kademelerinde çalışan, eğitim düzeyi düşük vasıfsız işçileri tanımlayan çalışan yoksulluğu kavramı asgari ücretlileri içine alan bir tanımdır. Küresel ölçekte refahın artmasına karşın yoksulluğun hala yüksek düzeyde seyretmesi, büyümeden elde edilen karın, adil paylaşmadığını göstermektedir. Toplumun en alt ve en üst gelir dilimleri arasında giderek artan gelir ve servet eşitsizliği, toplumsal adaletin göz ardı edildiğinin göstergesidir. Ayrıca toplumsal sınıflar arasındaki tek eşitsizlik türü gelir eşitsizliği değildir. Birleşmiş Milletler tarafından 1997 yılından itibaren hesaplanan “İnsani Yoksulluk Endeksi”, yoksulluğu gelire ölçmek yerine yaşam süresinin kısalığı, okuryazarlık, yetersiz beslenme, kamu ve özel kaynaklara erişim, sağlık hizmetlerinden yoksunluk gibi yoksulluğun en temel göstergelerine odaklanır.

BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu’nda yoksulluk; gelir perspektifi, temel ihtiyaçlar perspektifi ve kapasite-yetenek (capability) perspektifinde ele alınmıştır. Bu yaklaşımlardan sonuncusu olan yetenek yaklaşımı, mutlak ve görel yoksulluk kavramlarını uzlaştırır, çünkü gelir ve mallardaki görel yoksunluk, minimum yeteneklerde mutlak bir yoksunluğa yol açabilir (UNDP, 1997: 16).

İnsani yoksulluk endeksi (Human Poverty Index- HPI), İnsani gelişme endeksi (Human Development Index- HDI) ile tutarlı bir ilişki içinde, daha geniş ve daha temsili bir değişken kümesine odaklanarak aynı yaklaşımı izlemektedir. İnsani yoksulluk kavramı, politik özgürlük eksikliği, karar verme sürecine katılamama, kişisel güvenlik eksikliği, sürdürülebilirliğe ve kuşaklar arası eşitliğe yönelik tehditler gibi ölçülemeyen pek çok yönü içerir. HDI ve HPI arasındaki farklardan biri HDI'nın, bütün bir toplumun ilerlemesine odaklanırken, HPI'nın, toplumdaki en yoksul kişilerin durumuna ve iyileşmesine odaklanmasıdır. İnsani yoksulluk endeksinin hesaplanmasında dikkate alınan göstergeler; kırk yaş altı nüfus yüzdesi, okuryazarlığı olmayan nüfus yüzdesi, temiz içme suyuna ve temel sağlık hizmetlerine erişemeyen nüfus yüzdesi ve yeterli beslenmeyen beş yaş altı çocuk yüzdesidir. İnsani yoksulluk endeksi, yoksulluğun ölçümünde düşük gelire odaklanan geleneksel yöntemin aksine, çok boyutlu yeteneklere erişim olanaksızlığını esas almaktadır (Chakravarty ve Majumder, 2005: 277).

2010 yılında İnsani Gelişme Raporu'nda yer verilen Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (Multidimensional Poverty Index) yoksulluğu başta üç temel gösterge, -sağlık (beslenme, çocuk ölüm oranı), eğitim (okullaşma süresi ve okula devam) ve yaşam standardı (pişirme yakıtı, sağlık, temiz suya erişim, elektrik, konut, varlık sahipliği), olmak üzere toplam 10 gösterge üzerinden ele almaktadır (UNDP, 2019: 21). Eğer ölçülen göstergelerin en az % 30'unda yoksulluk varsa, çok boyutlu yoksulluğun mevcudiyetinden söz edilmektedir.

1997 yılından beri kullanılan İnsani Yoksulluk Endeksi, sağlık, eğitim ve yaşam standardındaki birleşik yoksulluğu tanımlamak için ülke ortalamalarını kullanmakta idi. Bu endekste belli bireyler, haneler veya daha büyük insan grupları müşterek olarak yoksul şeklinde belirlenemiyordu. Ancak çok boyutlu yoksulluk endeksinde etki ve yoğunluk temelinde, farklı bölgeler ve etnik gruplar içinde yoksulluk ölçümleri yapılabilmektedir. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) üç ana veri setine dayanmaktadır; Nüfus ve Sağlık

Araştırması (DHS), Çoklu Göstergeler Küme Araştırması (MICS) ve Dünya Sağlık Araştırması (WHS) (Pomati ve Nandy, 2019: 15; Santos ve Alkire, 2011: 9). Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, yoksul kişi sayısını ve yoksullukların yoğunluğunu ölçmektedir. ÇBYE 2019 Raporu, 101 ülkeden 5,7 milyar kişiyi kapsamaktadır. Bu nüfus, küresel nüfusun yaklaşık % 76'sına tekabül etmektedir. Raporda ele alınan ülkeler, Sahraaltı Afrika, Güney Asya, Doğu Asya ve Pasifik, Latin Amerika ve Karayipler ile Arap ülkeleri nüfusunun en az %80 ve üzerini kapsamaktadır. Çok boyutlu yoksul insanların % 84,5'i Sahraaltı Afrika ve Güney Asya'da yaşamaktadır. Doğu Avrupa ve Orta Asya nüfusunun ise % 32'sini kapsamaktadır. Raporda, çok boyutlu yoksulluk içinde yaşayan 1,3 milyar kişinin üçte ikisinden fazlasının, yaklaşık 886 milyon kişinin orta gelirli ülkelerde yaşadığı tespit edilmiştir. 440 milyon kişi ise düşük gelirli ülkelerde yaşamaktadır (UNDP, 2019: 3). 2019 ÇBYE Raporuna göre çocuklar, yetişkinlerden iki kat fazla yoksuldur. Rapora göre altı yetişkinden biri çok boyutlu yoksulken, bu oran çocuklarda üçte bire yükselmektedir (UNDP, 2019: 6).

Tablo 37'de görüldüğü üzere Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde yoksulluk veya sosyal dışlanma riski taşıyan en düşük nüfus oranı % 12,2 ile Çek Cumhuriyeti'ndedir. İkinci sırada ise son 5 yılda % 20,'den % 16,2'ye gerileyen Slovenya gelmektedir. İskandinav ülkelerinden Finlandiya, Danimarka ve İsveç yoksulluk riski taşıyan nüfusun en az olduğu ülkelerdendir. Hollanda, Fransa, Avusturya ve Almanya ortalama % 16-17'lik bir düzey ile Avrupa'da yoksulluk sınırında yaşayan nüfusun en az olduğu ülkelerdir. Türkiye'de ise bu oranın 2017 yılı için % 41,3 olduğu görülmektedir. Üstelik bu oran son 9 yılda ciddi bir düşüşten sonra bu düzeye gelmiştir. 2008 yılında % 63,9 olan yoksulluk riski taşıyan nüfus oranı, 2013 yılında % 51,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 37:Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde ve Türkiye'de Yoksulluk veya Sosyal Dışlanma Riski Taşıyan Nüfus, (%)

	2008	2013	2018
Çek C.	15,3	14,6	12,2
Slovenya	18,5	20,4	16,2
Finlandiya	17,4	16	16,5
Hollanda	14,9	15,9	16,7
Danimarka	16,3	18,3	17,4
Fransa	18,5	18,1	17,4
Avusturya	20,6	18,8	17,5
İsveç	16,7	18,3	18
Almanya	20,1	20,3	18,7
Polonya	30,5	25,8	18,9
Malta	20,1	24,6	19
Macaristan	28,2	34,8	19,6
Belçika	20,8	20,8	19,8
Portekiz	26	27,5	21,6
Lüksemburg	15,5	19	21,9
G. Kıbrıs	23,3	27,8	23,9
Estonya	21,8	23,5	24,4
Hırvatistan	31,1*	29,9	24,8
İspanya	23,8	27,3	26,1
İtalya	25,5	28,5	27,3
Litvanya	28,3	30,8	28,3
Letonya	34,2	35,1	28,4
Yunanistan	28,1	35,7	31,8
Romanya	44,2	41,9	32,5
Bulgaristan	44,8	48	32,8
Slovakya	20,6	19,8	16,3**
İngiltere	23,2	24,8	22,0**
İrlanda	23,7	29,9	22,7**
Türkiye	63,9	51,2	41,3**

Kaynak: Eurostat, 2019

*2010 yılı verisi

**2017 yılı verisi

Türkiye'de milyonlarca çalışan, yüksek enflasyon, işsizlik, düşük büyüme hızı ve kayıtdışı ekonomi gibi pek çok ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar, ülkemizin yapısal sorunlarını çözüme kavuşturamamakta ve dar gelirli insanların yoksulluk şiddeti yoğunlaşmaktadır. Yatırımların düşmesine bağlı olarak azalan üretim ve istihdam koşulları ise insanları açlık düzeyinde yaşamak zorunda bırakmaktadır. Bu yoksulluğu özellikle asgari ücretli kesim tarafından daha yoğun hissedilmektedir. Türkiye'de açlık sınırının altında ve pek çok AB ülkesinde yoksulluk sınırında yaşayan milyonlarca asgari ücretli çalışan vardır. Asgari ücretin yüksek düzeyde belirlendiği Finlandiya, Hollanda,

Fransa, Danimarka, Avusturya gibi ÷lkelerde yoksulluk veya sosyal dışlanma riski taşıyan n÷fusun d÷ř÷k d÷zeyde seyrettiği g÷zlemlenmektedir. Bu durum, yoksulluk ile adil bir asgari ÷cret uygulaması arasındaki pozitif ilişkiye işaret etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Toplumda gelir ve servet dağılımında eşitsizliğin eleştirildiği, sosyal adaleti sağlamanın öneminin vurgulandığı ve yoksulluğun küresel ölçekte hafifletilmesi için adil ve eşitlikçi politikalar uygulanmasının önerildiği söylemler Avrupa düzeyindeki tartışmaların gündemini oluşturmaktadır. Ancak sosyal adaletin sağlanmasında her ülkenin özgül koşulları çerçevesinde politik tercihler yaptıkları görülmektedir. Adaletin soyut ve göreceli bir kavram olması nedeniyle dağıtımda eşitlik, ihtiyaç ya da hak ediş kriterlerinden hangisinin dikkate alınması gerektiği farklılık göstermektedir. Bu nedenle tüm toplumlarda geçerli olacak ortak adalet kriterlerinden bahsetmek mümkün değildir. Her toplum kendi ekonomik, sosyal, kültürel, tarihi ve politik yapısına bağlı olarak politikalarına yön vermektedir.

Adalet ilkelerinin subjektif eğilimleri yansıtması, her bir adalet teorisinin de kendi subjektif ilkeleri doğrultusunda farklı argümanlar ileri sürmelerine yol açmaktadır. Örneğin köleliğin adalete uygun olduğunu iddia eden Aristoteles ile insanın hür olduğu gerçeğini ısrarla vurgulayan J.J. Rousseau'nun ortak bir düşüncede buluşması mümkün değildir. Dolayısıyla usuli adalet ve dağıtıcı adalet arasında ve her iki yaklaşımın da kendi içinde ayrışan ve benzeşen noktaları vardır. Bunlardan bazıları asla uzlaşmayacak ölçüde birbirine taban tabana zıttır.

Adalet, eşitlik ve özgürlük kavramlarının birbirine yakınlığı, hatta kimi zaman birbirinin yerine kullanılması, farklı düşünce akımları tarafından geliştirilen adalet teorilerine de yansımıştır. Örneğin özgür bireylerden oluşan ve eşitliğin sağlandığı bir toplumda adaletin doğal olarak kendiliğinden gerçekleşecek bir değer olduğu ve dolayısıyla dışsal bir otorite tarafından yapılacak her müdahalenin bireysel özgürlüklere ve toplumsal düzene zarar vereceği görüşü öne sürülmektedir. Hatta devletin sosyal adaleti sağlamak gayesiyle dağıtıcı politikalar uygulamak suretiyle geliri veya refahı yüksek bireylerden rızaları dışında, gönülsüz

olmalarına rağmen yoksul bireylere transferde bulunmasının adaletsizliğe kapı araladığı iddia edilmektedir. Serbest piyasa savunucuları, devlet müdahalesinin olmadığı bir piyasada bireylerin kimsenin koruması altında olmaması ve tek başına mücadele etme zorunluluğu sonucunda tüm gücü ile çalışmak suretiyle üstün bir çaba ve gayret göstereceği, bunun da toplumsal eşitsizlikleri azaltıcı etki yaratacağı şeklinde argümanlar da öne sürülmektedir. Bu savların büyük bir bölümü, usuli adalet yaklaşımının izlerini taşır. Yani toplumsal düzenin adil olup olmaması değerlendirilecek bir olgu değildir, eylemler adil davranış kurallarına uyduğu sürece devlet, liberal sistemde oyunun kurallarını koyacak; hukuki ve kurumsal altyapıyı geliştirecek, bireylerin özgürce mübadelede bulunmasını sağlayacak, hile ve aldatma için gerekli cezai yaptırımları oluşturacak ve gerisini özgür bireylere bırakacaktır. Nozick ve Hayek'in savunduğu usuli (prosedürel) adalet teorisinde bireysel özgürlükler ön plana çıkarılmakta ve devlet tarafından sosyal adaleti sağlamak amacıyla yapılan her müdahalenin bireysel özgürlüklere zarar vereceği düşüncesi savunulmaktadır. Usuli adalet teorisinde devletin gelir dağılımını belirleyici olmasına itiraz edilmesinin nedeni, adil dağılım ölçülerinin kime ve neye göre belirleneceğinin muğlaklığından kaynaklanmaktadır. Dağıtıcı adalet yolu ile devletin yetkilerinin güçlendirilmesinin, toplumda belirli kesimlerin özel çıkarlarına hizmet etme aracına dönüşeceği düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamda Nozick, sosyal adaleti totaliter bir ilke olarak suçlamakta ve insanların devletin kölesi olmadığını, bu nedenle devlete özgür bireylerin ürettiği ürünleri kontrol etme hakkının verilemeyeceğini şiddetle savunmaktadır.

Gelir ve refahın dengeli bir şekilde dağıtılması ile gerçek adaletle ulaşılabileceğini öne süren Rawls'a göre ise toplumdaki en önemli erdem adalettir. Dağıtıcı adaletin toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi, gelirin hakkaniyetli dağıtılması ve toplumda en az avantajlı bireylerin korunmasını içeren sosyal adalet ideali, Rawls'ın adalet teorisinin özünü oluşturmaktadır. Rawls'a göre adalet, hakkaniyete ve toplumsal sözleşmeye dayanır ve ancak

eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ile adalete ulaşılabilir. Hakların ve görevlerin adil dağılımının önemine dikkat çeken Rawls, faydacı yaklaşımdaki gibi refahı sadece maddi mallar ile ölçmez, birincil mallar (primary goods) kapsamında tanımladığı temel hak ve özgürlükler, gelir ve servet, kurumların güç ve yetkileri, özsaygının toplumsal temelleri gibi faktörleri de refahın göstergeleri olarak kabul eder. Rawls, iktisadi eşitsizliğin toplumdaki en yoksulların menfaatine işlediği sürece haklılaştırılabileceğini öne sürmektedir. Rawls'a göre toplumsal eşitsizlikler, toplumdaki en az avantajlı durumdaki kişilerin durumu iyileştirilerek ortadan kaldırıldığı ölçüde adalete ulaşılır. Bu bağlamda çalışmada toplumun *en az avantajlı* kesimi olarak görülen asgari geçim düzeyinde ücret alan çalışanların durumlarındaki iyileşme, milli gelirden aldıkları paydaki değişim dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de tarihsel süreçte toplumun en düşük % 10'luk gelir grubunu oluşturan kesimin milli gelirden aldığı payın azaldığı görülmektedir. En üst % 10'luk gelir diliminin milli gelirden aldığı pay ise yükselmiştir. Bu tablo Türkiye'de gelir dağılımının toplumun en az avantajlı kesimi lehine iyileşme yaratmadığını, aksine zengin ve yoksul arasındaki gelir eşitsizliğinin giderek açıldığını göstermektedir. Bu oran Yunanistan, Slovakya, Slovenya, Litvanya gibi asgari ücretin düşük düzeyde seyrettiği ülkelerde de gerileme eğilimindedir. Finlandiya'da, toplumsal eşitsizliğin giderilmesi noktasında sınırlı düzeyde de olsa bir iyileşme görülmektedir. Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, İngiltere ve Letonya'da son 10 yıllık dönemde en düşük gelir grubunun milli gelirden aldığı payın yine sınırlı düzeyde de olsa arttığı görülmüştür. Ancak Avrupa'nın geri kalanında asgari ücretin yüksek düzeyde seyrettiği ve güçlü sosyal devlet örneği olarak gösterilen Kuzey Avrupa ülkelerinde dahi gerek en alt gelir grubunun gerekse emek geliri elde edenlerin refahında bir iyileşme görülmemesi sosyal Avrupa hedefine ulaşılmasında kat edilecek çok yol olduğunu kanıtlamaktadır. Emek gelirlerinin GSYH içindeki payındaki değişim tarihsel bağlamda incelendiğinde ise İsveç, Avusturya, Bulgaristan, Estonya, Litvanya ve Slovakya'da bir artış görülmektedir.

Danimarka, Finlandiya ve Lüksemburg'ta ikili gelir vergisi uygulamasının yansıması olarak emek gelirlerinin milli gelirden aldığı payda dönemsel bir artış olmadığı görülmektedir. Özellikle 1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların sonucu olarak gerileyen sendikalaşma oranları ve toplu sözleşme kapsamaları ile birlikte düşünüldüğünde emek geliri elde edenler aleyhine işleyen bu sürecin küresel ölçekte hissedildiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nde eşitsizliklerin azaltılması, yoksulluğa son verilmesi ve bu bağlamda insan onuruna yakışır bir iş ve ekonomik büyümenin desteklenmesi hedefleri sıralanmıştır. Ancak küresel ölçekte çalışan yoksulluğunun azaltılmasına yönelik önemli bir ilerleme kaydedilemediği görülmektedir.

Türkiye'de uygulanan asgari ücret politikalarının, Anayasa'ya ve İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne aykırılık teşkil ettiği görülmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde, (Madde 23/III) *“Herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır”* hükmü ile çalışanın ve ailesinin geçimini garanti edecek bir ücret ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer yandan T.C. Anayasasının 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal hukuk devleti olduğu belirtilmektedir. Ancak Türkiye'de asgari ücretin açlık sınırının altında olması, Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan sosyal devlet ilkesi ile çelişmektedir. Anayasa'nın “Ücrette Adalet Sağlanması” başlıklı bölümünde yer alan *“Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır”* hükmü İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 23.maddesindeki hükmünü andırmakla birlikte uygulamaya ne yazık ki yansımamıştır. Asgari ücretin tespitinde çalışanların geçim şartları ile ülkenin ekonomik durumunun göz önünde bulundurulması gerektiği Anayasada ve kanunlarda yer almakla birlikte Türkiye'de bu hükmün uygulamalara yansıtılmadığı anlaşılmaktadır. Yüksek

enflasyon karşısında satın alma gücü dramatik biçimde düşen asgari ücretli çalışanlar, aileleri ile birlikte açlık sınırının bile altında yaşamaya mahkûm edilmektedirler.

Asgari ücretin düzeyi kadar bu ücret üzerindeki vergi vb. yüklerin tespiti de önem taşımaktadır. “Vergilendirilecek alanların seçimi ve vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı için yükümlülerin kişisel durumlarının yasalarda gözetilmesi gerekir.”⁴⁴ Asgari ücret, işçinin kendisi ve ailesinin “*gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek düzeyde*” bir ücrete tekabül etmektedir. Ancak Türkiye dâhil pek çok ülkede asgari ücretin insan onuruna yakışır bir düzeye ulaşamadığı görülmekte ve bu düşük ücretler üzerine konulan vergi ve prim ödemeleri ile işçi ve ailesinin yaşam standartları daha da aşağı çekilmektedir. Oysa toplumun en alt gelir grubunu oluşturan bu kesimin vergi ödeme gücünün yetersiz olduğu açıktır.

Asgari ücretten yapılan vergi kesintileri ile sosyal güvenlik primlerinin toplamının net asgari ücrete oranını AB ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye’deki oranın yüksek olduğu görülmektedir. Asgari ücret üzerindeki prim ve vergi benzeri mali yükümlülüklerin fazla olması, işverene maliyet unsuru olması nedeniyle kayıt dışı istihdama kapı aralarken, işçinin de eline geçen net ücreti aşındırmakta, emeğinin karşılığını tam olarak alamaması nedeniyle yoksulluk sarmalı giderek derinleşmektedir.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen ekonomik, sosyal ve mali değerlendirmeler sonucunda, asgari ücretin vergilendirme kapsamı dışında tutulması önerilmektedir. Asgari ücretten vergi, prim ve benzeri mali yükümlülüklerin alınmaması, gelir dağılımında adaletin sağlanması bakımından son derece önemlidir. Ayrıca ülkenin makroekonomik göstergelerinin iyileştirilmesi ve işveren maliyetlerinin düşürülerek üretim ve istihdamın artırılması açısından da gerekli bir uygulamadır.

---

⁴⁴ Anayasa Mahkemesi, 13.07.1995, 85/32

Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının etkileri; işçinin ve ailesinin daha adil bir ücret elde ederek yaşam koşullarının iyileştirilmesi, işverenin maliyetlerini düşürmesi nedeniyle istihdama olumlu etki ederek kayıt dışı ekonominin azalması, düşen üretim maliyetleri sonucunda fiyatlar genel düzeyinin düşmesi, işçilerin marjinal tüketim eğilimi yüksek kesim olması nedeniyle tüketim mallarına olan talebin artması, bu durumda artan tüketim harcamaları sonucunda dolaylı olarak yatırımlara ve istihdama da olumlu katkıda bulunması olarak sıralanabilir. Asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının neden olduğu en olumsuz durum ise devletin vergi kaybına uğraması olacaktır. Devletin 2017 yılı toplam gelir vergisi hasılatı içinde asgari ücretli çalışanlardan aldığı verginin payı yaklaşık % 10 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında bu oranın % 12 düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Devlet, emek gelirleri üzerine yüksek oranda vergi ve prim koymaya devam ettiği sürece toplumsal gelir dağılımı eşitsizliği artacak ve sosyal adalet her geçen gün daha da kötüye gidecektir. Zorunlu giderlerin karşılanmasına yetecek düzeyde olduğu varsayılan ancak açlık sınırının dahi altında kalan asgari ücret üzerinden vergi alınması, vergi adaleti ile bağdaşmamaktadır.

Dolayısıyla enflasyonun artan vergi yükü nedeniyle gelir üzerindeki aşındırıcı etkisini ortadan kaldırmak üzere vergi tarifelerinin düşük gelir grubunun vergi yükünü azaltacak şekilde yeniden dizayn edilmesi gerekmektedir. Örneğin ayırma ilkesi ve ödeme gücü ilkesine uygun olarak ücretliler için vergi tarifesinin ilk diliminin aşağı çekilmesi veya 2006 yılından önce uygulandığı şekilde her dilim için ücretlilere indirimli oran uygulamasına geri dönülebilir. Ayrıca asgari ücretin ve tüm ücret gelirlerinin asgari ücrete tekabül eden kısmın vergi dışı bırakılması gerekmektedir. Böylece emek gelirleri üzerindeki vergi yükünün azaltılarak, ödeme gücü ilkesi ve sosyal adaletle yakışır bir vergi politikası tercih edilmesi gereklidir.

Asgari ücretin Türkiye'deki hukuki dayanaklarının, sadece işçi kriterini dikkate alması, uluslararası mevzuata aykırı bir biçimde aile kriterini göz ardı etmesi önemli bir eksikliklerdir.

Bununla birlikte işçinin ailesinin sosyolojik ve demografik yapısı, elde edilen ücretin ailenin “asgari” ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamaması açısından önem arz eder. Sosyal adaletin sağlanması açısından devlet bunu, asgari geçim indirimi mekanizması ile telafi etmeye çalışsa da ödenen tutarlar, işçi ve ailesinin yaşam standartlarının yükseltilmesine yeterli olmamaktadır.

Avrupa Birliği’ne üye 28 ülkenin tamamında asgari ücret uygulanmaktadır. Ancak ülkeler arasında asgari ücretin tespit yöntemi, kapsamı, düzeyi, yaş ve mesleki deneyime göre farklılaştığı gözlemlenmektedir.

Asgari ücretin yasa ile belirlenmesi yöntemi, sendikal örgütlenmenin zayıf ve toplu sözleşme kapsamının dar olduğu ülkelerde tercih edilmekte, pazarlık gücü zayıf olan çalışanların haklarının korunması devlete bırakılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken temel sorun devletin sosyal hukuk devleti olma yolunda vatandaşları arasında adaleti mi gözececeği yoksa ekonomik gerekçeler gösterilerek etkinliği sağlamak adına gelir dağılımını bozan politikalar mı izlediğidir. Politik tercihler, vergi adaletinden uzaklaşmayı beraberinde getiriyorsa sosyal devletin görevlerini ne ölçüde yerine getirdiği ayrıca sorgulanmalıdır.

Yasa ile tespit yönteminde yasa koyucu, emek piyasasına doğrudan müdahalede bulunmakta ve ücretler ve çalışma koşullarına ilişkin kararlarda birincil söz sahibi olmaktadır. Soydan’ın (1998), vergilendirmede yasa koyucunun takdir yetkisini ele alırken yönelttiği şu soru son derece kritiktir; “Hukuk, politika kıskacında mıdır?” Örneğin vergi istisna ve muafiyetleri söz konusu olduğunda bireyler arasındaki farklılığın gerekçesi olarak gösterilen ekonomik, sosyal ve teknik gerekler, Parlatentonun belirlediği ölçütler olarak karşımıza çıkar. Burada mutlak bir eşitliği sağlamanın imkânsız olması bir yana devletin, belirli kazançları ve gelir gruplarını koruması, ötekiler aleyhine bir durum doğurmaktadır. Benzer bir durum çalışmamızın konusunu oluşturan ücretlerin vergilendirilmesi konusunda da geçerlidir. Toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan asgari ücretle çalışan işçilerin ve ailelerinin insan

onuruna yakışır bir düzeyde ücret almalarını devlet nasıl sağlamaktadır? Bu düzey belirlenirken işçilerin sadece nesillerini devam ettirecek kadar bir ücreti mi hak ettikleri, yoksa fizyolojik ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal, kültürel gereksinimlerinin de karşılandığı insani bir ücret karşılığında mı çalışmaları gerektiği yasa koyucunun takdirine bırakılmaktadır.

Asgari ücretin ikinci tespit yöntemi olan toplu sözleşme yönteminin hem ulusal hem de bölgesel/sektörel düzeyde uygulandığı Danimarka, İsveç, Finlandiya, Avusturya, İtalya ve G. Kıbrıs'ta sosyal diyalog mekanizması ve toplumsal demokratik ilkelerin yerleştiği görülmektedir. Gerek sendikalaşma oranları gerekse toplu sözleşme kapsamaları incelendiğinde yöntem açısından farklılaşan bu ülkelerde sendikal örgütlenmenin ve işçi haklarının ilerlediği görülmektedir.

Toplu pazarlık yöntemi, asgari ücretin belirlenmesinde demokratik ve adil işleyen bir sürece işaret etmektedir. Sosyal refah devletinin unsurlarını taşıyan İskandinav ülkelerinde demokrasi kültürü yerleşmiş, insan hakları bilinci belirli bir olgunluğa erişmiştir. Bu ülkelerde uygulanan asgari ücretin belirlenme sürecine bakıldığında sektörel veya iş kolu düzeyinde yapılan toplu pazarlıklarda işçilerin haklarının etkin bir şekilde savunulduğu ve işçilerin ücretleri, çalışma koşulları, özlük hakları gibi konularda önemli haklar elde edilmesine ciddi katkıda bulunulduğu görülmektedir. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere asgari ücretin belirlenmesi her ne kadar işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan bir komisyonda yapılan müzakereler sonucunda belirlense de son kararda yine hükümet ve işveren temsilcileri belirleyici olmaktadır. 15 kişilik Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nun bileşiminde işveren ve hükümet temsilcileri 10 kişi ile çoğunluğu oluşturmakta ve asgari ücret düzeyinin tespitinde bu kişiler belirleyici olmaktadır. Bu nedenle asgari ücret düzeyinin tespitinde, işçi kanadını temsil eden sendikaların etkisi yok hükmündedir.

Türkiye’de güçlü bir sendikacılığın olmaması, işçiyi hakları konusunda bilinçsiz kılmakta; işveren ve hükümet karşısında pazarlık gücü zayıf olan işçi, işsizliğin ve kayıt dışı ekonominin ağırlaşan baskısı altında geçimini sağlayabilmek için farklı çözüm yolları arayışına girmektedir. Örneğin ücretlerin bankadan ödenme zorunluluğuna karşın işçi ile işveren arasında yapılan gizli pazarlık sonucu işveren tarafından açıktan yapılan ödeme bir taraftan devletin vergi hasılatında, diğer yandan SGK prim gelirlerinde kayba neden olmaktadır. Bu durum çalışanın emeklilik maaşına da yansımakta, eksik yatırılan primler nedeniyle gelecekte elde edecekleri gelirleri azalmaktadır. Ayrıca işçi ile işveren arasında yapılan bu gizli pazarlıklar toplu sözleşme ve sendikalaşmanın gücünü de zayıflatmaktadır. Kısa vadeli gelirini düşünen çalışan, daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları gibi uzun vadeli çıkarlarından vazgeçmektedir. İşçinin bu kararında, sendikaların etkin işlemediklerine yönelik bir algının olması da kuvvetle muhtemeldir. Hükümet ile yapılan toplu pazarlık görüşmelerinde işçinin haklarının gereğince savunulmaması ve daha düşük ücret artışı ve özlük haklarının kabul edilmesi, çalışanların sendikalaşmaya olan gönüllülüklerini de olumsuz etkilemektedir.

AB’ye üye ülkelerde asgari ücretin sektörlere veya işkoluna göre farklılık gösterdiği ülkeler genellikle toplu sözleşme ile asgari ücretin belirlendiği ülkelerdir. Avusturya’da çiçekçiler, taksiciler, sinema çalışanları veya eldivenciler için farklı düzeyde asgari ücret ödenmektedir. Bununla birlikte asgari ücretin yasa ile belirlendiği ülkelerde de sektörel düzeyde toplu sözleşmeler yapıldığı durumlara rastlanmaktadır. Örneğin Hırvatistan’da inşaat sektöründe işin karmaşıklık derecesine göre 10 farklı asgari ücret uygulandığı ve asgari ücretlerin alt düzeylerinin 506 Euro ile 1346 Euro arasında değiştiği görülmektedir.

Avrupa’da asgari ücret düzeyleri incelendiğinde ücretin tarihsel ve kültürel bir niteliğe sahip olmasından dolayı farklı toplumlarda emeğe verilen değer yani ücret düzeyinin farklılaştığı görülmektedir. Toplumların ekonomik ve sosyal açıdan gelişmişlik düzeyleri

arttıkça ücret düzeylerindeki yükselme de dikkat çekmektedir. Örneğin en yüksek asgari ücrete sahip birinci gruptaki ülkeler Lüksemburg, İrlanda, Fransa, Hollanda, İngiltere, Almanya, İspanya ve Belçika'dır. Bu ülkelerde aylık asgari ücret 1000 Euro ile 2000 Euro arasında değişmektedir. Aylık ulusal asgari ücret düzeyi 500 Euro ile 1000 Euro arasında değişen ikinci grup ülkeler orta düzeyde asgari ücrete sahip olan Slovakya, Polonya, Estonya, Litvanya, Yunanistan, Portekiz, Malta ve Slovenya'dır. Aylık ulusal asgari ücret düzeyi 286 Euro ile 500 Euro arasında değişen en düşük ulusal asgari ücrete sahip ülkeler ise Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Letonya, Romanya, Macaristan'dır.

Asgari ücretin yasa ile ulusal düzeyde belirlendiği 22 AB ülkesinde ücret düzeyleri 1000 Euro ile 2000 Euro arasında değişirken, asgari ücretin toplu sözleşme ile belirlendiği İtalya, Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İsveç ve G. Kıbrıs'ta tek bir asgari ücret oranının olmaması tüm ülkeleri kapsayan bir karşılaştırmaya izin vermemektedir. En geniş kapsamlı toplu sözleşmelerde belirlenen ortalama asgari ücret oranları ise Finlandiya'da aylık 1720 Euro, Avusturya'da 1850 Euro ve Danimarka'da 2570 Euro düzeyindedir.

Ulusal para birimlerindeki değer artışı veya değer kayıpları, Euro cinsinden ifade edildiğinde asgari ücretlerin değerini yapay olarak artırıp azaltabilmesi ve işçilerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları göz ardı etmesi nedeniyle farklı ülkelerdeki farklı fiyat seviyelerini ve yaşam maliyetlerini yansıtan Satın Alma Gücü paritesine göre bir değerlendirme yapmak daha sağlıklıdır. Bu yöntemle yapılan karşılaştırma sonucunda ülkeler içinde en yüksek ve en düşük asgari ücret arasındaki farkın Euro cinsinden 7 kat iken, satın alma gücü paritesi açısından 3 kata düştüğü görülmektedir. Örneğin Türkiye Euro cinsinden ölçülen asgari ücret sıralamasında 21. sırada iken satın alma gücü paritesi cinsinden ölçüldüğünde 9. sıraya yükselmektedir.

Asgari ücretin medyan ve ortalama ücretlere oranlarının incelendiği üçüncü yöntemde ise Türkiye'de asgari ücretli çalışanların toplam ücretli çalışanlar içindeki payının Avrupa'ya

göre oldukça yüksek düzeyde seyretmesi, medyan ücret sıralamasında birinci sırada yer almasına yol açmaktadır. Türkiye'yi Fransa, Portekiz ve Yeni Zelanda takip etmektedir. Asgari ücretin medyan ücrete oranının en düşük olduğu ülkeler ise Çek Cumhuriyeti, İspanya ve ABD'dir. Asgari ücretin ortalama ücrete oranı bakımından incelendiğinde ise Türkiye'nin % 41,9 düzeyinde bir oran ile ortalama değere sahip olduğu görülmektedir.

Asgari ücret üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik primi ödemeleri bakımından Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yapıldığında bekâr ve çocuksuz bir asgari ücretli üzerindeki en yüksek mali yükün Litvanya, Romanya ve Macaristan'da (sırasıyla % 39,50; % 39,28; % 33,50) olduğu görülmektedir. Türkiye'de % 21,01 düzeyinde seyreden bu oran, Lüksemburg'ta % 13,54; Malta'da % 10,5 ve İrlanda'da % 6,74 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu üç ülke asgari ücret düzeyinin Avrupa'da en yüksek olduğu ülke grubunda yer almakta ve asgari ücretli çalışanlar hem ücret düzeyi yüksek tutularak hem de ücret üzerindeki vergi, prim ve mali yükler düşük tutularak asgari çalışanların ve ailelerinin yaşam standartları yüksek tutulmaktadır. Türkiye'de ise bu durumla taban tabana zıt bir tablo ile karşılaşmaktadır. Asgari ücret düzeyi düşük ve işçi ile ailesinin geçimini sağlamaya yeterli olmayan bu düşük ücret üzerindeki vergi ve prim yükleri çok yüksek düzeydedir.

Ayrıca Avrupa ülkelerinde ücretli çalışanlara aile indirimi, çocuk teşviki, eğitim ve sağlık gibi alanlarda pek çok destekte bulunulmakta, işçinin insan onuruna yakışır düzeyde bir yaşam sürmesinin koşulları oluşturulmaktadır. Ülkemizde asgari ücret üzerindeki mali yükün ağırlığı, asgari ücretin yoksullukla mücadele işlevini zayıflatmaktadır. Avrupa'da çoğu ülkede sosyal adaleti sağlamak için bir sosyal politika aracı olarak kullanılan asgari ücret, ülkemizde işçi ve ailesini açlık sınırının altında yaşamaya mahkûm etmektedir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde gelir dağılımında eşitliğin ölçülmesi amacıyla Gini katsayıları incelendiğinde en adil gelir dağılımının Slovakya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Belçika, Finlandiya ve İsveç'te olduğu görülmektedir. Türkiye'de Gini katsayısı % 0,43

düzeyi ile tüm AB ülkelerinden yüksektir. Bu verilerden hareketle asgari ücret düzeyinin yüksek ve orta düzeyde seyrettiği AB ülkelerinde Gini katsayısının düşük olduğu; aksine Bulgaristan, Litvanya, Letonya ve Türkiye gibi düşük asgari ücretin olduğu ülkelerde Gini katsayısının yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla asgari ücret düzeyi ile gelir dağılımında eşitsizlik düzeyinin birbirine paralel seyir izlediği sonucuna varılmaktadır.

Nüfusun en zengin % 10'unun milli gelirden aldığı payın en fakir % 40'ının payına bölünmesi ile bulunan Palma değeri bakımından incelendiğinde ise ilk üç ülkenin Gini katsayısına göre sıralaması aynı kalmakla birlikte Danimarka'nın 9. sıradan 4. sıraya yükseldiği görülmektedir. Fransa'da ise ciddi bir gerileme söz konusudur. Bu durum söz konusu ülkelerde en zengin % 10'luk diliminde zenginliğin ne kadarının biriktiğini görmek bakımından anlamlıdır. Gini katsayısına göre en adaletsiz gelir dağılımının olduğu ülke olan Türkiye ise Palma oranı bakımından da istikrarını korumakta ve son sırada yer almaktadır. Gelir dağılımında eşitliği ölçmede başvurulan bir başka gösterge, toplumun en zengin % 20'lik kesiminin geliri ile en fakir % 20'lik kesiminin gelirinin oranlandığı P80/P20 oranıdır. Bu orana göre Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Hollanda ve Belçika gelirin en adil dağıldığı 5 ülke olurken Türkiye son sırada yer almaktadır. Gelirin adaletsiz dağıldığı diğer ülkeler ise Hırvatistan, Letonya, İngiltere ve Portekiz'dir.

Ücret geliri elde eden toplam çalışanların GSYH içinde elde ettikleri paylar incelendiğinde 28 Avrupa Birliği ülkeleri ortalamasının 2004 yılında % 59,4 düzeyinden 2017 yılında % 57,6'ya gerilediği görülmektedir. Emek gelirlerinin, emek geliri elde edenlerin yüzdeleri gruplarına göre dağılımı incelendiğinde ise en alt % 10'luk dilimin toplam emek gelirinden elde ettiği payın 2004 yılında % 1,42 düzeyinde iken, 2017 yılında % 1,72 düzeyine yükseldiği görülmektedir.

Asgari ücretlerin kişi başına düşen GSYH'a oranı karşılaştırmalı olarak incelendiğinde en yüksek orana sahip ülkelerin Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda ve Belçika olduğu

görülmektedir. Bu ülkelerde ortalama değer % 50 düzeyinde seyretmektedir. Türkiye’de ise asgari ücretin kişi başına GSYH’ya oranı % 39,67 düzeyinde gerçekleşmiştir. En düşük oran ise % 28,73 ile Lüksemburg’a aittir.

Asgari ücretin Avrupa düzeyinde değerlendirilmesinde bir başka ölçüt asgari ücretin cumhurbaşkanı veya başbakan maaşlarına oranıdır. Bu iki maaş arasındaki farkın en düşük olduğu ülke Çek Cumhuriyeti iken en yüksek olduğu ülke ise Türkiye’dir. Çek Cumhuriyeti’nde cumhurbaşkanının maaşı asgari ücretin 2,19 katı iken, Türkiye’de 25,17 katıdır. Türkiye’yi Almanya, Macaristan ve Litvanya izlemektedir. Lüksemburg’ta bu oran yaklaşık 10 kat, İspanya, Portekiz ve Slovenya’da ise ortalama 8 kattır.

Yaklaşık 5 milyon asgari ücretli çalışanın ve ailesinin açlık sınırının altında yaşadığı bir ülkede Cumhurbaşkanı ve milletvekili maaşlarının astronomik düzeyde yüksek olması ülke kaynaklarının zengin bir azınlığın elinde toplandığını göstermektedir. Bu durum Platon’un Devlet adlı eserinde Thrasymachus’un *“adalet, güçlüünün işine gelendir”* düşüncesini hatırlatmaktadır. Yine Platon’un adaletle ilişkin öne sürdüğü *“Eğriliğin son kertesini doğru olmadan doğru görünmektir. ..O, en büyük haksızlıkları yaparken, en büyük doğruluğun verdiği üne bürünebilmeli”* argümanı, ülkemizdeki mevcut tabloyu özetler niteliktedir. Söylemlerinde daima adaleti ön plana çıkaran bir siyasal iktidarın, sahip olduğu geniş yetkileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, sosyal adalet ilkesine ve Anayasaya aykırıdır. Usuli (prosedürel) adaleti savunan Nozick ve Hayek, dağıtıcı adalet yolu ile yöneticilerin eline geniş yetkiler verilmesinin, toplumda belirli kesimlerinin çıkarlarını korumaya ve adam kayırmacılığa kapı aralayacağını, hatta toplumun totaliter bir rejime gidişinin zeminini oluşturacağını öne sürerken bu adaletsiz paylaşım riskini göz önünde bulundurmışlardır. Ancak bu tehlike yönetenlerin adalet duygusunun zayıf olduğu, kurumsal kültürün oluşmadığı toplumlar için geçerlidir. Devletin hem kendi sınıfının (yönetici zümre)

hem de sermayenin çıkarlarını korumak adına güçsüzü, emekçi kesimi ezdiği bir toplumda ne adalet ne de ahlaktan söz edilebilir.

Smith, Ulusların Zenginliği'nde çoğunluğu acı çeken bir toplumun mutlu olamayacağını belirtmektedir. Türkiye'de enflasyon, işsizlik, düşük büyüme ve yoksulluk darboğazında yaşayan ücretli çalışanlar ve toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan kesim, yaşam standartlarının her geçen gün giderek düşmesi ile mutsuzluğu daha derinden hissetmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından hesaplanan Mutluluk Endeksi'ne göre 2019 yılında dünyanın en mutlu 3 ülkesi sosyal devlet özelliklerine sahip İskandinav ülkelerinden oluşmaktadır. Sırasıyla Finlandiya, Danimarka ve Norveç en mutlu 3 ülke iken, İsveç 7. sırada gelmektedir.

Mutluluk endeksinin hesaplanmasında kişi başına milli gelir, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, yaşam tercihlerinde özgürlük, rüşvet algısı ve cömertlik gibi faktörler belirleyicidir. Ücretlerin belirlenmesi ve vergilendirilmesi bağlamında düşünüldüğünde asgari ücretin sosyal diyaloga ve demokratik ilkelere dayalı olarak toplu pazarlık yöntemi ile belirlendiği, sektörel düzeyde, yaşa ve mesleki deneyime göre ve işin zorluk düzeyine göre asgari ücretin farklılaştığı ülkelerin mutluluk endeksi sıralamasında ilk 7 ülke içerisinde yer alması önemli bir göstergedir. Öte yandan, asgari ücretin belirlenmesinde hükümetin etkin olduğu, ulusal düzeyde tek bir asgari ücretin uygulandığı ve kıdem ve işin zorluk derecesine göre asgari ücretin farklılaşmadığı ve asgari ücret düzeyinin en düşük olduğu ülke grubunda yer alan Bulgaristan, Macaristan, Estonya, Letonya ve Romanya orta ve alt sıralarda yer almaktadır. Türkiye ise en mutlu ülke sıralamasında 156 ülke içinde 79.sırada yer almaktadır.

Yoksulluk veya sosyal dışlanma riski taşıyan nüfus bakımından bir kıyaslama yapıldığında Türkiye, Avrupa Birliği'ne üye tüm ülkelerden daha yüksek bir orana sahiptir. Eurostat verilerine göre Çek Cumhuriyeti'nde % 12,2 düzeyinde seyreden bu oran, Slovenya, Finlandiya ve Hollanda'da yaklaşık % 16,5 civarındadır. Türkiye'de ise bu oran % 41,3'tür.

Türkiye'nin Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nde 126 ülke içinde 109. sırada; Demokrasi Endeksi'nde ise 167 ülke içinde 110. sırada yer aldığı görülmektedir. Demokrasi endeksinin hesaplanmasında ön plana çıkan sivil özgürlükler, hükümetin işleyişi ve siyasi kültür göstergeleri; hukukun üstünlüğü endeksinde ise yolsuzlukla mücadele, hükümet gücünün sınırlandırılması, temel haklar göstergeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde ülkemizde ne yazık ki bu kavramların içinin doldurulamadığı ve bunun da hükümet tarafından uygulanan sosyal ve ekonomik politikalara yansıdığı görülmektedir. Esping- Andersen'in refah devleti sınıflandırmasında sosyal demokrat refah devleti olarak tanımladığı İskandinav ülkelerinin hukukun üstünlüğü, demokrasi ve mutluluk endekslerinin tamamında ilk 7 ülke içerisinde yer alması dikkat çekicidir.

Avrupa'da toplam çalışanlar içerisinde asgari ücretli çalışanların payının Türkiye ile kıyaslandığında oldukça düşük düzeyde olması, hükümetlerin asgari ücret politikalarındaki tutumlarının toplumsal gelir dağılımını sağlama noktasında önemli bir fark yaratmamasına neden olmaktadır. Türkiye'de yaklaşık 5 milyon asgari ücretli çalışan, toplam ücretli çalışanların yaklaşık % 40'ına tekabül ederken, Avrupa ülkelerinin pek çoğunda bu oran ortalama % 5 ile % 10 arasında değişmektedir. Bu bağlamda oran olarak bu kadar düşük düzeyde asgari ücretli çalışanların bütün bir ülkenin mutluluğunu, hukukun üstünlüğü ve demokrasi düzeyini belirlemesi mümkün değildir. Ancak tümünden gelim yöntemi ile şu sonuca rahatlıkla varılabilir; demokrasi kültürünün geliştiği, hukukun üstünlüğüne önem verildiği, temel haklar ve özgürlüklerin birincil düzeyde önemli görüldüğü toplumlarda uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar adalet temeli üzerine inşa edilmektedir. Sosyal adaletin sağlanmasına önem veren İskandinav ülkelerinde gerek gelir dağılımına ilişkin göstergeler, gerekse sosyal kazanımlara ilişkin göstergeler bu ülkelerde ücret ve asgari ücret uygulamasına dair ipuçları vermektedir. Sendikal örgütlenmenin ve toplu pazarlık kapsamının geniş olduğu, işçilerin pazarlık gücünün yüksek düzeyde seyrettiği bu ülkelerde asgari ücret tespit yöntemi

bakımından sosyal diyaloga dayalı olarak toplu sözleşmeler mekanizması ile belirlenmektedir. Sektörlere, mesleki deneyime, işin zorluk derecesine ve çalışanın yaşı ve kıdemine göre ücretin farklılaşması da adaletli bir asgari ücret politikası bağlamında önemli görülmektedir. Asgari ücretin düzeyinin en yüksek belirlendiği ülkeler ise yine toplu sözleşme ile ücretlerin belirlendiği ülkelerdir. Dolayısıyla bu ülkelerde yoksulluk düzeyinin düşük olması ve dünyanın en mutlu ülkeleri olmaları gelir dağılımına ilişkin göstergelerinin Avrupa düzeyinde en iyi sonuçlara sahip olması sosyal adalete verdikleri önemi göstermektedir.

Türkiye’de asgari ücret uygulamasının daha adaletli bir yapıya kavuşturulması için öncelikle asgari ücretin tespit yönteminde değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Mevcut durumda Asgari Ücret Tespit Komisyonu’nda işveren ve hükümet temsilcilerinin işbirlikçi tutumu, asgari ücretin düzeyini belirlemede işçi temsilcilerinin etkisini yok hükmüne indirmektedir. Kararların oyçokluğu yerine oybirliği ile alınması şartı getirilerek bu sorun ortadan kaldırılabilir. İşçi haklarının korunması, daha adil bir ücret düzeyi ve insana yakışır çalışma koşullarının oluşturulması amacıyla işçi sendikalarının söz hakkının güçlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Sendikalaşma oranlarının artırılması ve toplu sözleşme kapsamının genişletilmesi asgari ücretli çalışanların hak ve özgürlüklerinin iyileştirilmesine önemli düzeyde katkıda bulunacaktır. Demokratik bir süreçte, sosyal diyaloga dayalı ve sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri gibi tüm kesimleri içine alacak çoğulcu bir katılımın sağlanması bakımından işçilerin örgütlenmesi ve teşmil uygulaması yolu ile toplu sözleşme kapsamının genişletilmesi son derece önemlidir. Bu bağlamda gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, işçi haklarının korunması ve desteklenmesi bakımından oldukça kritiktir.

Türkiye’de asgari ücret düzeyi hesaplanırken, sadece işçinin dikkate alınması, Avrupa Sosyal Şartı’nda belirtilen aile kriterinin göz ardı edilmesi çalışanın ve ailesinin ekonomik ve sosyal açıdan korunmasını güçleştirmektedir. Gelir dağılımını sağlamada bir sosyal politika

aracı olarak kullanılan asgari ücretin amacına hizmet edebilmesi için, günün ekonomik ve sosyal koşulları göz önünde bulundurularak asgari ücretli çalışan ve ailesinin insan onuruna yakışır düzeyde bir hayat sürmesinin garanti altına alınması gerekmektedir. Uygulanmakta olan asgari geçim indirimi işçinin subjektif durumunu kavramada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle işçi ve ailesinin ihtiyaçları, günün ekonomik ve sosyal koşulları göz önünde bulundurularak adil ve insan onuruna yakışır bir asgari ücret ödenmesi sağlanmalıdır.

Türkiye’de çalışanların yaşı, mesleki deneyimi, yetenekleri, çalışarak geçirilen süreler, yapılan işin zorluk derecesi, risk ve sorumluluk düzeyi ve bölgesel gelişmişlik farkları dikkate alınmaksızın tüm asgari ücretliler için tek bir asgari ücret düzeyi ödenmektedir. Örneğin ölüm riski taşıyan madencilik sektöründe çalışanlara veya sağlığa zararlı kimyasallara maruz kalan fabrika işçilerine ödenen ücret ile görece kolay sayılabilecek müstahdem veya bekçilere ödenen asgari ücretin eşit olmaması gerekir. Pek çok Avrupa ülkesinde asgari ücretler sektörel, bölgesel, iş kolu düzeyinde veya mesleki deneyime, yaşa ve kıdeme göre farklılaştırılırken, Türkiye’de bu kriterlerin hiçbiri gözetilmeksizin her işçiye aynı ücretin ödenmesi adaletsiz bir ücret politikası oluşturmaktadır. Türkiye’de 2014 yılında son verilen yaşa göre farklılaşan asgari ücret uygulaması, pek çok AB ülkesinde uygulanmakta olup kıdem ve deneyime bağlı olarak asgari ücret farklılaştırılması adaletli bir yapıya işaret etmektedir. Türkiye’de uygulanmakta olan tüm çalışanlara aynı düzeyde asgari ücret ödenmesi durumu, mutlak eşitliği sağlamakla birlikte hakkaniyete aykırı bir durum oluşturmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacı ile Türkiye’de asgari ücretin Avrupa ülkelerine benzer şekilde yaşa, mesleki deneyime, sektöre, işkoluna ve bölgelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyine göre farklılaştırılması gerekmektedir. Ancak bölgesel asgari ücret uygulamasında geri kalmış bölgelerdeki asgari ücret aşağı çekilerek işçi ve ailesinin refahını zedelemekten kaçınılmalı; yaşam maliyetlerinin yüksek olduğu gelişmiş bölgelerde

asgari ücretli çalışan ve ailesini destekleyici bir biçimde asgari ücret düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir.

Asgari ücret, tanımı gereği, işçi ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek minimum düzeye tekabül etmektedir. Dolayısıyla çalışanın hayatını idame ettirmesine ancak yetecek gelir üzerine vergi ve prim benzeri mali yükler konulması, ödeme gücü ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Toplumun en düşük gelirli kesimini oluşturan asgari ücretlilerin insan onuruna yakışır düzeyde bir hayat sürmeleri için, asgari ücret üzerindeki vergi ve prim yükünün azaltılması veya tamamen kaldırılması gerekmektedir. Türkiye’de açlık sınırının altında yaşamak zorunda kalan asgari ücretli çalışan ve ailelerinin giderilmesi için asgari ücretin yoksulluk sınırının üzerine çıkarılması yönünde adımlar atılması gerekmektedir. Asgari ücretin vergi dışı bırakılması nedeniyle devletin vergi gelirlerindeki oluşacak kayıp ise, sermayeye uygulanan teşvikler, kentsel rant, vergi afları, vergi borçlarının yeniden yapılandırılması veya döviz kazandırmayan, düşük katma değerli ve kısa vadeli istihdam yaratan inşaat sektörü gibi alanlara yapılan yatırımlara ayrılan kaynakların azaltılması yolu ile telafi edilebilir. Kamusal kaynakların, sosyal adaleti sağlamak üzere gelir dağılımını iyileştirici politikalar çerçevesinde kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z., (2010), **Yeni Keynesyenlerde Fiyat ve Ücret Katılıkları: Türkiye Örneği**,
Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Abrahamson, P., (1999), "The Welfare Modelling Business", **Social Policy & Administration**, C. 33, S. 4, s. 394-415.
- Acharya, S. (2017). "Wages and Wage Determination", **Indian Journal of Labour Economics**, C.60, S.3, s.303-308.
- Adema J., Giesing, Y., Schönauer, A., Stitteneder, T. (2018). "Minimum Wages Across Countries," ifo **DICE Report**, ifo Institute- Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, vol. C.16, S.4, s. 55-63.
- Aidt, T., Tzannatos, Z., (2002), "Unions and Collective Bargaining, Economic Effects in a Global Environment", **The World Bank**, Washington, DC,
<http://documents.worldbank.org/curated/en/831241468740150591/pdf/multi0page.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)
- Akdoğan, A., (1980), **Gelir Vergisi Açısından Vergi Adaletine Teknik Bir Yaklaşım**,
Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No: 137.
- Akdoğan, A., (1999), **Kamu Maliyesi**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgeyik, T., (2007), **Asgari Ücrette Esnek Modelleme: Bölgesel Asgari Ücret Yaklaşımı**,
İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2007-46.
- Akgül, O., (2016), "Türkiye'de Asgari Ücretin Mahzurlu Alanları ve Öneriler", **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C.5, S.12, s. 96-127.
- Akıllıoğlu, T., (1994), Adalet Kavramı ve İnsan Hakları, **Adalet Kavramı** içinde, (Editör Adnan Güriz), s.35-40, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Aktaş, S., (2018), **Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi**, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

- Akyüz, Y., (1977), **Sermaye-Bölüşüm-Büyüme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 453.
- Albayrak, Ö., (2011), “Optimal Vergi Teorisi: Bir Değerlendirme”, **Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: İzzettin Önder’e Armağan**, (Der.) Pınar, A., Köse, A.H., Falay, N., Ankara: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, ss. 287-317.
- Alkan, Y., (2018), “Beauchamp ve Greenberg’te Adalet ve İktisadi Adalet”, **Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 49-60.
- Alpaydın, Y., Burgazoğlu, H., Eğri, T., ve Gümüş, İ. “**İnsani Ücretin Hesaplanması: Türkiye İçin Bir Model**”, (2015) İstanbul, İGİAD, İlke Yayınları: 7 Araştırma Raporları: 6
- Anayasa Mahkemesi, 7.11.1989 tarih ve E.1989/6, K.1989/42 sayılı Karar, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 25, s. 387-419.
- Ar, N. K., (2007), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi**, Ankara: Kamu- İş Yayınları.
- Aren, S., (2007), **Ekonomi Dersleri**, 2.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Aristoteles, (2017), **Politika**, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları.
- Arnhart, L., (2004), **Siyasi Düşünce Tarihi**, (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Ankara: Adres Yayınları.
- Arnhart, L., (2017), **Platon’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi**, 6. Baskı, (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Ankara: Adres Yayınları.
- Arrighi, G., (2000), **Uzun Yirminci Yüzyıl**, (Çev. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi.
- Asgari Ücret Yönetmeliği, (1972), T.C. Resmi Gazete, 14097, 12 Şubat 1972.
- Asgari Ücret Yönetmeliği, (2004), T.C. Resmi Gazete, 25540, 1 Ağustos 2004.
- Ashford, N., (2015), **Özgür Toplumun İlkeleri**, (Çev. Can Madenci), 4. Baskı Ankara: Liberte Yayınları.

- Ayman Güler, B., (2006), “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, **Memleket Siyaset Yönetim**, S.2, s. 29-43.
- Baderin, A., Busen, A., Schramme, T., Ulaş, L., (2018), “Who Cares What The People Think? Revisiting David Miller’s Approach to Theorising about Justice”, **Contemporary Political Theory**, C.17, S.1, s. 69-104.
- Ball, L. (1987), “Externalities from Contract Length”, **American Economic Review**, C.77, S.4, s. 615-629.
- Barber, W.J., (2007), **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara: Metropol Yayınları.
- Barry, B.İ., (2015), **Sosyal Adalet Neden Önemlidir?**, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Barry, N.P., (2003), **Modern Siyaset Teorisi**, (Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin), Ankara: Liberte Yayınları.
- Baydar, O., (1998), “Türkiye’de Sendikacılık Hareketi”, **Friedrich Ebert Stiftung Araştırma Sonuçları**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Belser, P., (2015). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Ücretler”, Kalkınma Sürecinde Çalışma Ekonomisi Üzerine Düşünceler içinde, Editörler: Sandrine Cazes, Sher Verick, Ankara: Efil Yayınevi, s.78-101.
- Belser, R., Rani U., (2011), “Extending the Coverage of Minimum Wages in India: Simulations from Household Data”, **Economic and Political Weekly**, C.46, S.22, s. 47-55. <https://www.jstor.org/stable/23018591>, (Erişim Tarihi: 06.04.2019)
- Benson, P., O’Connor J, O’Connor R., ve Enright N., (2019), “Employment and Employee Benefits in Ireland: Overview, **Practical Law Country Q&A**, 3-525-7135, <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-525-7135?comp=pluk&transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29>, (Erişim Tarihi: 11.06.2019)

- Bilir, H., (2017), Yeni-Keynesyen İktisatta Ücret Yapışkanlıkları, **Politik Ekonomik Kuram**, S.1, C.1, s. 188-213. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/331790> (Erişim Tarihi: 17.03.2018)
- Bocutoğlu, E. (2012), “İktisat Teorisinde Emegün Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeye Yolculuk”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C. 1, S. 1, s.127-150.
- Bonin, H., Isphording, I. E., Krause-Pilatus, A., Lichter, A., Pestel, N., Rinne, U., (2019), "The German Statutory Minimum Wage and Its Effects on Regional Employment and Unemployment," **IZA Policy Papers 145**, Institute of Labor Economics (IZA).
- Bosnalı, Ö. (2012). Asgari Ücretin Vergilendirilmesi, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, s. 313-318. <http://dergipark.gov.tr/iusskd/issue/937/10580> (Erişim Tarihi: 25.06.2018)
- Brožová, D. (2015), “Modern Labour Economics: The Neoclassical Paradigm with Institutional Content”, **Procedia Economics and Finance 30**, s.50-56.
- Brunhoff, S., (1992) **Devlet ve Sermaye**, (Çev. Kuvvet Lordoğlu), Ankara: İmge Kitabevi.
- Bruttel, O. (2019) “The Effects Of The New Statutory Minimum Wage in Germany: A First Assessment Of The Evidence”, **Journal for Labour Market Research**, C.53, S.10, <https://doi.org/10.1186/s12651-019-0258-z>. (Erişim Tarihi: 18.10.2019)
- Burns, E. (1923). **The French Minimum Wage Act of 1915**, *Economica*, C.9, s. 236-244. doi:10.2307/2548137
- Campanella, T., (1974), **Güneş Ülkesi En İyi Devlet Üzerine Sorunlar**, (Çev. Vedat Günyol, Haydar Kazgan), 2.Baskı, İstanbul: Çan Yayınları.

- Cazes, S., (2015), “İşgücü Piyasası Kurumları”, **Kalkınma Sürecinde Çalışma Ekonomisi Üzerine Düşünceler** içinde, Editörler: Sandrine Cazes, Sher Verick, Ankara: Efil Yayınevi, ss.156-187.
- Chakravarty, S.R., Majumder, A., (2005), “Measuring Human Poverty: A Generalized Index and an Application Using Basic Dimensions of Life and Some Anthropometric Indicators”, **Journal of Human Development**, C.6, S.3, s. 275-299.
- Cobham, A., Schlogl, L., Sumner, A., (2015), “Inequality and the Tails: The Palma Proposition and Ratio Revisited”, **DESA Working Paper No. 143**. s.1-19.
- Council of Europe, **European Social Charter (Revised)**, 3 May 1996, ETS 163, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3678.html> (Erişim Tarihi: 06.09.2018).
- Cömert, M., (2019), “Post- Keynesyen Teoriyi İleri Taşımak: Güncel Tartışmalar ve Alternatif Öneriler”, AÜSBF Dergisi, C.74, S.1, s. 35-55.
- Çebi, S.S., (2012), **Sosyal Adalet Tarihsel ve Kuramsal Bir Bakış**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık
- Çeçen, A., (1993), **Adalet Kavramı Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme**, 2.Basım, Ankara: Gümdoğan Yayınları.
- Çelik, A. (2017), “Zarf Değişti Mazruf Aynı: 6356 Sayılı Yasa Sonrasında Türkiye’de İşçi Sendikacılığı”, **Zor Zamanlarda Emek, Türkiye’de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları** içinde, (Derleyenler: Ahmet Makal, Aziz Çelik), , Ankara: İmge Kitabevi.
- Çıvgın, A. (2018). “Platon’un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, s. 212-229.
- Damga Vergisi Kanunu, (1964), T.C. Resmi Gazete, 11751, 11 Temmuz 1964.

- Davidov, G., (2009). A Purposive Interpretation of the National Minimum Wage Act, **The Modern Law Review**, C. 72, S. 4, s. 581-606.
- Davies, N., (2006), **Avrupa Tarihi Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panaroması**, (Çev. Burcu Çıgman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Deacon, B., (2011), "Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Bir Refaha Tehdit", **Sosyal Politika Yazıları** içinde, 5. Baskı, Derleyenler; Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, (Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban), s. 101-158, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirli, Y., (2011), **Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformları ve Türkiye'de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Açısından Değerlendirme**, TC Maliye Bakanlığı SGB, Yayın No:2011/412, s. 1-367.
- Denis, H., (1973), **Ekonomik Doktrinler Tarihi**, (Çev. Attila Tokatlı), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Desai, M., (2009), **Marksist İktisat Teorisi**, (Çev.Nail Satlıgan), 2. Baskı, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Devrim, F., Altay A. (2000), "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Anlayışındaki Değişmelerin Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Açısından Değerlendirilmesi" **XV. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu**, Antalya.
- Dickens, R., Riley R. Ve Wilkinson, D. (2015) "A Re-examination of the Impact of the UK National Minimum Wage on Employment," **Economica**, London School of Economics and Political Science, C.82, S.328, s. 841-864.
- Dinler, Z., (2012), **İktisada Giriş**, 18. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

- DİSK-AR., (2019), **Sendikalaşma Araştırması, Türkiye’de Sendikalaşma, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı ve Grevler (2013-2019)**, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Dairesi, İstanbul
- Dobb, M., (2007), **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları**, İstanbul: Belge Yayınları.
- Dooley, P.C., (2005), **The Labour Theory of Value**, Routledge Frontiers of Political Economy, Vol. 70. London: Routledge.
- Douglas, P., (1964), **The Theory of Wages: With A New Foreword And The Article Are There Laws Of Production**, New York: Augustus M. Kelley.
- Duman, F., (2010), “Adalet Teorileri ve Siyasal İdeolojiler Bağlamında Sosyal Kalkınma ve Yoksulluk Sorunu”, The Issue of Social Development and Poverty in the context of Justice Theories and Political Ideologies, **International Symposium Of Regional Development**, s. 515-527.
- Easterlin, R.A., (1995), “Will Raising The Incomes of all Increase The Happiness of All?”, **Journal of Economic Behavior and Organization** C. 27, s. 35-47.
- Easterlin, Richard A. (1973), "Does Money Buy Happiness?" **The Public Interest**, C.30, s. 3-10.
- Ehrenberg, R.G., Smith, R.S., (2012), **Modern Labor Economics Theory and Public Policy**, 11.baskı, Routledge: New York.
- Eke, E.U., (2018), **Türkiye’de Gelir Vergisinde Uygulanan Ayırma İlkesinin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Elagina, D., (2019) “Monthly minimum wage in Russia and its largest cities as of 1 July 2019 (in Russian rubles)”, <https://www.statista.com/statistics/1023237/russia-monthly-minimum-wage/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)

- Elliot, J.E. ve Clark, B.S., (1987), “Keynes’s General Theory and Social Justice”, **Journal of Post Keynesian Economics**, c.9, s. 3. ss. 381-394.
- Emniyet Teşkilatı Kanunu, (1937), T.C. Resmi Gazete, 3629, 12 Haziran 1937.
- Engels, F.,(1974), **Konut Sorunu**, 2.Baskı, Ankara: Odak Yayınları.
- Engels, F., (2001), **The Condition of the Working Class in England**, London: Electric Book Co.
- Erdoğan, M., (1999), “Özgürlük, Adalet, Refah”, **Sosyal ve Siyasal Teori** içinde, 2.Baskı, (Der. Atilla Yayla), s. 349-363, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, S. (2013) “Türkiye’de Asgari Ücret Tespit Komisyonu Kararlarında İşçi ve İşveren Temsilcilerinin Yaklaşımları (1969-2013)”, **İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, C.16, S. 2, s.3-37.
- Eren, A.A., (2011), “Sir William Petty: Merkantilist Bir Düşünür mü?”, **Ekonomik Yaklaşım**, C. 22, S. 79, s.45-70.
- Erim, N., (2011), **İktisadi Düşünce Tarihi**, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Esping- Andersen, G., (1990), **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Esping- Andersen, G., (2011a), “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, **Sosyal Politika Yazıları** içinde, 5. Baskı, Derleyenler; Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, (Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban), , s. 33-54, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esping- Andersen, G., (2011b), “Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri”, **Sosyal Politika Yazıları** içinde, 5. Baskı, Derleyenler; Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, (Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban), s. 55-100, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eurofound, (2018), **Statutory Minimum Wages 2018**, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurofound (2019a), **Minimum Wages in 2019**: Annual review, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurofound (2019b), Penny Georgiadou, Working paper: **Greece: Developments in Working Life 2018** Labour Institute of General Greek Confederation of Labour (INE GSEE), <https://www.eurofound.europa.eu/country/greece#highlights-working-life-in-2018>, (Erişim Tarihi: 02.05.2019).

European Commission, (1993), **Commission Opinion On An Equitable Wage**, COM (93) 388 final, Brussels.

European Parliament (2011). **On The European Platform Against Poverty And Social Exclusion**, Resolution adopted on 15 November 2011

European Trade Union Confederation (ETUC) (2013) **ETUC Position On The Social Dimension of the European Union**, https://www.etuc.org/sites/default/files/EN-ETUC-position-on-the-social-dimension-of-the-European-Union_2.pdf (Erişim Tarihi: 12.04.2018)

European Trade Union Confederation (ETUC), (2010), **ETUC Resolution, Defending The Autonomy of Collective Bargaining in Europe**, Brussels, https://www.etuc.org/sites/default/files/Resolution-EN-Defending-autonomy-collective-bargaining_2.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2018)

Eurostat (2018). **Minimum Wage Statistics**, http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/earn_minw_esms_an2.doc (Erişim Tarihi: 05.01.2019)

Eurostat (2019a), **Monthly Minimum Wages**, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_mw_cur&lang=en (Erişim Tarihi: 12.05.2019).

- Eurostat (2019b), **Minimum Wage Statistics**, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/1568.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2018)
- Expatica, (2019) **Luxembourg Minimum Wage and Average Salary**, <https://www.expatica.com/lu/employment/employment-law/luxembourg-minimum-wage-and-average-salary-982309/>, (Erişim Tarihi: 12.09.2019)
- Eyrenci, Ö., (2014), “6356 Sayılı Kanunda Toplu İş Sözleşmesi Türleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 15, Özel S., 2013, s.119-146.
- Farris, F.A., (2010), “The Gini Index and Measures of Inequality”, **The American Mathematical Monthly**, C.117, S.10, s.851-864
- Ferrera, M. (2005), “Welfare States and Social Safety Nets in Southern Europe: An Introduction”. (Edit. M. Ferrera),**Welfare state reform in Southern Europe** içinde, s. 1-32 New York: Routledge.
- Ferrera, M. (2011), Sosyal Avrupa’da ‘Güney Avrupa Modeli’ **Sosyal Politika Yazıları** içinde, 5. Baskı, Derleyenler; Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, (Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban), , s. 195-229, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fidrmuc, J., Tena, J.D., (2018), "Minimum Wage and Young Workers: UK Evidence," ifo **DICE Report**, 4/2018 December, C. 16, ifo Institute- Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, s. 19-22.
- Fischer, S., (1977), “Long-Term Contracts, Rational Expectations, and the Optimal Money Supply Rule”, **Journal of Political Economy**, C.85, S.1, s. 191-205.
- Fişek, K., (1969), **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Ankara: Doğan Yayınevi.
- Flew, A., (1995), “Platon (Eflatun)”, **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri**, Maurice Cranston (Ed.), Çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.11-21.

- Flew, A., (1997), "Social Justice Isn't Any Kind of Justice", **Liberal Düşünce**, C.2, S.6, s.55-65.
- Freedom House (2019), **Freedom In The World 2019 Democracy Retreat**, https://freedomhouse.org/sites/default/files/feb2019_fh_fitw_2019_report_for_web_compressed.pdf
- Furåker B., Lovén, S. K., (2013), "Trade Union Cooperation on Statutory Minimum Wages? A Study of European Trade Union Positions" **Transfer**, C.19, S.4, s. 507–520. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1024258913501766> (Erişim Tarihi: 10.05.2018)
- Furåker, B., (2017), "The Issue of Statutory Minimum Wages: Views Among Nordic Trade Unions", **Economic and Industrial Democracy**, <https://doi.org/10.1177/0143831X17711769> (Erişim Tarihi: 16.06.2018)
- Fülberth, G., (2011), **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, 2.Baskı, (Çev. Sadık Usta), İstanbul: Yordam Kitap.
- Galbraith, J.K., (2013), **Büyük Kriz 1929**, 2.Baskı, (Çev. Elif Nihan Akbaş), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2019), **Ücret Geliri Elde Edenler İçin Vergi Rehberi**, Yayın No: 312.
- Gelir Vergisi Kanunu, (1960), T.C. Resmi Gazete, 10700, 6 Ocak 1961.
- Genser, B., (2006), "Dual Income Tax: Implementation and Experience in European Countries", Working Paper 06-25, **Georgia State University Andrew Young School of Policy Studies**, <https://pdfs.semanticscholar.org/7d7f/38fbab33ff8db1ddb5034f8134ffca280b1.pdf> (Erişim Tarihi: 07.11.2018).

- Geras, A., (1989), "The Controversy About Marx and Justice", **Marxist Theory** içinde, (Ed. A Callinicos), Oxford University Press.
- Gerdtham, U., Johannesson, M., (2001), "The Relationship Between Happiness, Health, and Socio-Economic Factors: Results Based on Swedish Microdata", **Journal of Behavioral and Experimental Economics**, C.30, S.6, s.553-557.
- Gerek, S., (1999), "Türkiye'de Asgari Ücretler ve Enflasyon 1974-1999", **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Yayınları** No.148 Eskişehir, ss.9-11
- Giray, F., (2001), **Maliye Tarihi**, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Gough, I., (2011), Güney Avrupa'da Sosyal Yardım, **Sosyal Politika Yazıları** içinde, 5. Baskı, Derleyenler; Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, (Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban), , s. 231-260, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göçmen, D., (2003) "Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine", **Praksis**, S. 10, Yaz-Güz 2003, s.255-278
- Gök, M., A.Z. Yalçın (2015), "Türkiye'de Asgari Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükünün Diğer Yükümlü Grupları ile Karşılaştırılması", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.13, S.1, s. 219-255.
- Gök, Musa ve A. Zafer Yalçın (2015), "Türkiye'de Asgari Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükünün Diğer Yükümlü Grupları ile Karşılaştırılması", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.13, S.1, s. 219-255.
- Gökberk, M., (1999), **Felsefe Tarihi**, 11.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göker, C., (2011), "Yönlendirici Vergilendirme", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.17, S.3-4, s.9-30.
- Görmüş, A., (2012). Toplu Pazarlık Düzeyleri, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.2, s. 32-48.

- Gözler, K., (2008), “Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı”, **Muhafazakâr Düşünce**, S. 15, s. 77-90.
- Gözler, K., (2011), **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, 2.cilt, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K., (2012), **Hukuka Giriş**, 9.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Grimshaw, D., Bosch G., Rubery J., (2014) “MinimumWages and Collective Bargaining: What Types of Pay Bargaining Can Foster Positive Pay Equity Outcomes?”, **British Journal of Industrial Relations**, C.52, S.3, s. 470–498.
- Guichet, lu. (2019), Social Minimum Wage And Indexation of Salaries, <https://guichet.public.lu/en/entreprises/ressources-humaines/remuneration/paiement-remunerations/salaire.html>, (Erişim Tarihi: 12.09.2019)
- Güney, T., (2018), “Hükümet Etkinliğinin Sosyal Refah Düzeyi Üzerindeki Etkisi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C. 14, S. 4, s. 919-928.
- Güriz, A., (1994), “Adalet Kavramının Belirsizliği”, **Adalet Kavramı** içinde, (Editör Adnan Güriz), s.5-25, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Güriz, A., (2019), **Hukuk Felsefesi**, 14.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürkan, C., (2011) “Marx’ın Ekonomi Politliğinde Devlet Borcu ve Vergiler”, **Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: İzzettin Önder’e Armağan**, (Der.) Pınar, A., Küse, A.H., Falay, N., SAV, Ankara, s.215-249.
- Gürsel, S., Uysal, G., Acar, A. (2013). “Kayıtlı İşgücü Piyasasında Ücret Katılığ ve Kayıt Dışılık”, **BETAM Araştırma Notu**, 13/152, <https://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2013/07/ArastirmaNotu152.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2018)
- Güven, A., Mollavelioğlu, Ş., Çakar Dalgıç, B. (2011) “Asgari Ücret İstihdamı Artırır mı? 1969-2008 Türkiye Örneği”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S.38, s. 147-166.

- Hakimler ve Savcılar Kanunu, (1983), T.C. Resmi Gazete, 17971, 24 Şubat 1983.
- Hamilton, R., (2018), The History of the Australian Minimum Wage, <https://www.fwc.gov.au/documents/documents/archives/exhibitions/minwage/exhibitionpaper-100yrsminwage.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.07.2019)
- Hammond, M. B., (1917), “The Regulation of Wages in New Zealand. The Quarterly Journal of Economics”, C.31, S.3, 404. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsjrs&AN=edsjrs.1883383&lang=tr&site=eds-live>, (Erişim Tarihi: 23.02.2019)
- Hayek, F.A., (1995), **Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, Sosyal Adalet Serabı**, (Çev. Mustafa Erdoğan), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hazır, M., (2012), “Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.7, S.1., s.1-28.
- Heise, A., (2017), “Reconciling Facts with Fiction: Minimum Wages in A post-Keynesian Perspective”, **Discussion Papers**, Zentrum für Ökonomische und Soziologische Studien, No. 64.
- Hekimler, A. (2013). “Türkiye’de Toplu Sözleşme Sistemi”, Karşılaştırmalı Bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye’de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat ve Uygulamalar içinde, **Legal Yayıncılık**, Hukuk Kitapları Serisi: 133, s. 345-393.
- Heywood, A., (2011), **Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş**, (Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan), 3. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A., (2012), **Siyaset**, (Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla), 7. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

- Hobsbawn, E., (2008), **Sanayi ve İmparatorluk**, 4. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawn, E., (2012), **Devrim Çağı**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Holcombe, A. N. (1910). “The British Minimum Wages Act of 1909”, **The Quarterly Journal of Economics**, Oxford University Press, C.24, S.3, s. 574-577.
- Holmes, K. (2001). “The Concept of Income: A Multi-disciplinary Analysis”, Amsterdam: **IBFD Publications BV**.
- Hunt, E.K., (2009). **İktisadi Düşünce Tarihi**, (Çev. Müfit Günay), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Icelandic Labour Law (2013), A Summary Of Basic Rights And Obligations On The Private Labour Market Icelandic Confederation Of Labour (ASI).
- IFR, International Federation Robotic (2019), “World Robotics 2018”, <https://ifr.org/downloads/press2018/Executive%20Summary%20WR%202019%20Industrial%20Robots.pdf> (Erişim Tarihi: 29.06.2019).
- IG Group, (2017), **Earnings of the World Leaders**, <https://www.ig.com/uk/forex/research/pay-check#/salary>, (Erişim Tarihi: 10.11.2019)
- ILO. (1919), **Constitution of the International Labour Organisation (ILO)**, <https://www.refworld.org/docid/3ddb5391a.html>, (Erişim Tarihi: 29.05.2018)
- ILO. (1951), **Collective Agreements Recommendation**, No: 91.
- ILO. (1970), **Minimum Wage Fixing Recommendation**, R135, (No.135), https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312473, (Erişim Tarihi: 14.02.2018)
- ILO. (1974), **ILO Constitution**, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO, (Erişim Tarihi: 18.06.2018)

- ILO. (1981), **Collective Bargaining Convention, No: 154.**
- ILO. (2010), **Global Wage Report 2010/11: Wage Policies in Times of Crisis**, Geneva:
International Labour Office.
- ILO. (2015a), **Collective Bargaining A Policy Guide**, Geneva.
- ILO. (2015b), **Labour Protection In a Transforming World of Work**, International Labour
Conference 104th Session, Report VI, Geneva, ISBN 978-92-2-129024-7
- ILO. (2016), **Minimum Wage Policy Guide**,
https://www.ilo.org/global/topics/wages/minimum-wages/WCMS_458660/lang--en/index.htm , (Erişim Tarihi: 26.04.2018)
- ILO. (2017), **Dialogue in Brief, Transition to Formality: The Critical Role Of Social Dialogue**, S. 1, March 2017.
- ILO. (2018a), **Global Wage Report 2018/19, “What Lies Behind Gender Pay Gaps”**,
International Labour Office – Geneva
- ILO. (2018b), **Minimum Wages And Productivity: A Brief Review Of The Literature**,
https://www.ilo.org/global/topics/wages/minimum-wages/monitoring/WCMS_476157/lang--en/index.htm (Erişim Tarihi:
02.05.2019).
- ILO. (2019a), **Labour Income Share as a Percentage of GDP**, <https://ilostat.ilo.org/data/>
(Erişim Tarihi: 25.11.2019).
- ILO. (2019b), **Labour Income Distribution**, <https://ilostat.ilo.org/data/> (Erişim Tarihi:
25.11.2019).
- ILO. (n.d.), **C131 – Minimum Wage Fixing Convention, 1970 (No. 131)**,
https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C131, (Erişim Tarihi: 25.06.2018).

- ILO. (n.d.), **R135 – Minimum Wage Fixing Recommendation, 1970 (No. 135)**, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312473, (Erişim Tarihi: 25.06.2018).
- IMF, (2010), “The Human Cost of Recessions: Assessing It, Reducing It”, Mai Dao and Prakash Loungani, **IMF Staff Position Note**, November 11, 2010, SPN/10/17.
- İşiğıçok, Ö., (2011), **Ücret Teorisi, Politikası, Yönetimi ve Sistemleri**, Bursa: Marmara Kitabevi Yayınları.
- İşık, A., (2018). “İlk Şehirler ve Yazılı Medeniyete Geçiş”, **Mavi Atlas**, C.6, S.2, s. 29-74. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ir00559a&AN=tuda.article.449801&lang=tr&site=eds-live>, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).
- İnalcık, H., (1965), “Adaletnâmeler”, **Belgeler**, C.2, S.3-4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalcık, H., (2007a), “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adalet”, **Adalet Kitabı**, (Edit. Bülent Arı, Selim Aslantaş), s. 25-39, Ankara, Adalet Bakanlığı.
- İnalcık, H., (2007b), “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adaletin Üstünlüğü”, **Adalet Kitabı**, (Edit. Bülent Arı, Selim Aslantaş), s. 139-185, Ankara, Adalet Bakanlığı.
- İş Kanunu, (2003), T.C. Resmî Gazete, 25134, 10.06.2003
- İşkur, (2019) “İlave İstihdam Ücret Desteği”, <https://www.iskur.gov.tr/isveren/tesvikler/ilave-istihdam-ucrer-destegi/> (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
- İşsizlik Sigortası Kanunu, (1999), T.C. Resmi Gazete, 23810, 25 Ağustos, 1999.
- Kabátek, J. (2016), “Happy Birthday, You’re Fired! The Effects of an Age-Dependent Minimum Wage on Youth Employment Flows in the Netherlands”, **Center Discussion Paper**, C. 2016-00). Tilburg: CentER, Center for Economic Research.National.

- Kaboğlu, İ. Ö., (2002), **Özgürlükler Hukuku- İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme**, İmge Kitabevi, Ankara
- Kafaoğlu, A.B. (2005), **Varlık Vergisi Gerçeği**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kahneman, D., Deaton, A., (2010), “High Income Improves Evaluation of Life But Not Emotional Well-Being”, **PNAS**, C. 107, s. 16489-16493.
- Kapanoğlu, A. (2010), “Dünden Bugüne Kamu Kesiminde İstihdam ve Ücretler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.48, s. 317-349.
- Kargı, B. (2013) Ücret Yapışkanlığı Hipotezi'nin Test Edilmesi: Türkiye'de Asgari Ücret Ve Büyüme Üzerine Zaman Serileri Analizi (2005-2012). **Çalışma ve Toplum Dergisi**, S. 37, s. 183-210.
- Kaufman, B.E., (2014), “History of the British Industrial Relations Field Reconsidered: Getting from the Webbs to the New Employment Relations Paradigm”, **British Journal of Industrial Relations**, C.52, S.1, s. 1-31.
- Kaymak, M. (2011). “Sanayi Devrimi Neden İngiltere'de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi”, (Der.Hakan Mihci), **İktisada Dokunmak**, Ankara: Phoenix Yayınevi, s.163-185.
- Kaymaz, K., (2010), **Ücret Yönetimi Beceri Bazlı Ücretleme Sistemi**, Bursa: Dora Yayınları.
- Kazgan, G., (2006), **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Yayınları.
- Kelly, J.T., (1995)., “The Fascinating Code of Hammurabi: Wow! I Didn't Know That! The History Teacher”, **The History Teacher**, C.28, S.4, s.555-562.
- Keynes, J.M., (2010), **Genel Teori İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, (Çev. Uğur Seçuk Akalın), 2.Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Kılıç, C., Özdemir, M.Ç., (2004), “Avrupa Birliği’nde Sosyal Diyalog”, **AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri** içinde, (Ed. Alpay Hekimler), İstanbul: Beta Basım.
- Kınalızâde Ali Efendi, (t.y.), **Devlet ve Aile Ahlakı**, (Hazırlayan: Ahmet Kahraman), İstanbul: 1001 Temel Eser.
- Kirmanoglu, H., (2014), **Kamu Ekonomisi Analizi**, 5. Baskı, İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım.
- Kjellberg, A. (2006), “The Swedish Unemployment Insurance-Will the Ghent System Survive?” **European Review of Labour and Research**, C.15, S.3-4, s. 481-504.
- Kocaoğlu, M., (2014), **Robert Nozick Adalet Teorisi ve Kavramları**, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Koç, A. (2016), “Türkiye’de 1980 Sonrasının Politik İktisadi Bağlamında Asgari Ücret Analizi”, **Çalışma ve Toplum**, S.3, s.1387-1408.
- Koç, Y., (2003a), **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koç, Y., (2003b), “Yeni İş Kanununda İş Güvencesi (Kaldı Mı?)”, **Türk-İş Dergisi**, Mayıs-Haziran 2003, s.1-4.
- Korkmaz, A. Avsallı H. (2012). “Türkiye’de Asgari Ücretin Hukuksal Yönü”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 2, s.151-162.
- Korkmaz, A., (2003), **Çağdaş Gelişmeler Açısından Asgari Ücret**, Ankara: Kamu- İş Sendikası Yayınları.
- Korkmaz, A., (2004), “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Türkiye’de Asgari Ücret: 1951-2003”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.7, S.1, s.53-69.
- Korkmaz, A., Dulupçu, M.A., Gövdere B., Songur, H., (2013), **Onurlu İnsan Onurlu Yaşam İçin İnsani Ücret**, İstanbul: İlke Araştırma Raporları 3.

- KPMG. (2019), **Minimum Wage Requirements Within Europe in The Context Of Posting of Workers**, KPMG in Romania, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ro/pdf/2019/minimum-wage-survey-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 2.09.2019)
- Kuçuradi, I., (1994), “Adalet Kavramı”, **Adalet Kavramı** içinde, (Editör Adnan Güriz), s.27-33, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kurtcebe, E., Horzum, A. O., (2017), “Dünya’da ve Türkiye’de Asgari Ücret Uygulaması”, **Dayanışma Dergisi**, S. 126, s.23-34.
- Kurumlar Vergisi Kanunu, (2006), T.C. Resmi Gazete, 26205, 21 Haziran 2006.
- Kuşpınar, B., (2017), “Adalet Kavramı Konusunda Gazalî, İbn Arâbî ve Mevlânâ’nın Görüşlerinin Analizi”, (Çev.Ayşe Yaşar Ümütlü), **Beytulhikme An International Journal of Philosophy**, C.7, S.2, s. 257-282.
- Kutal, M. (1969), **Teorik Esasları Ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Sermet Matbaası, No: 1409.
- Kutal, M. (1989) “Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye’nin Onayı”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, C.36, S.12, s. 493-503.
- Kutal, M., (2007), “Türkiye’de Asgari Ücretle İlgili Sorunlar”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.53, s. 55-64. <http://istanbul.dergipark.gov.tr/iusskd/issue/898/10074> (Erişim Tarihi: 20.02.2019).
- Küçük, A., (2008), “Adalet Kavramı ve Adalete İlişkin Bazı Teoriler”, **Muhafazakâr Düşünce**, S.15, s. 91-120.
- Küçük, M. S., (2016), “Asgari Ücretin Tespit Yöntemi Bağlamında Teorik Tartışmalar ve Bölgesel Asgari Ücret Uygulaması”, **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C.1, S.2, s.24-34.

- Küsmenoğlu, İ., (2010a), **Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi 1.Kitap, Osmanlı Devleti'nden 1980'e**, Ankara: Oluş Yayıncılık.
- Küsmenoğlu, İ., (2010b), **Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi 1.Kitap, 1980'den 2010'a**, Ankara: Oluş Yayıncılık.
- Labor Code of Slovak Republic. (2011), Ministry of Labour, Social Affairs and Family of The Slovak Republic, <https://www.employment.gov.sk/en/labour-employment/labour-relations/> (Erişim Tarihi: 13.06.2018)
- Labour Code of the Russian Federation. (2001), **Federal Law No. 197-FZ of 2001**, <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/WEBTEXT/60535/65252/E01RUS01.htm#chap21>, (Erişim Tarihi: 08.06.2018).
- Labour Law and Employment in Romania 2019 Guide. (2019), <https://accace.com/wp-content/uploads/2018/02/2019-01-Labour-Law-and-Employment-Romania-EN-compressed.pdf> (Erişim Tarihi: 15.07.2018).
- Lane, R.E., (1986), "Market Justice, Political Justice", **The American Political Science Review**, C.80, S.2, s. 383-402, <https://www.jstor.org/stable/1958264> (Erişim Tarihi: 18.09.2018).
- Larsson, B., Bengtsson, M., Lovén, S. K., (2012), "Transnational Trade Union Cooperation in The Nordic Countries Management Revue", **The International Review of Management Studies** C.23, S.1, s. 32-48.
- Lebowitz, M.A., (2006), **Kapital'in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı**, (Çev.Arif Geniş), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lewis, G.R., (1908), "The Stannaries, A Study of The Medieval Tin Miners of Cornwall and Devon", <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/lewis/stannaries.pdf> (Erişim Tarihi: 08.01.2019).

- Lorenz, M.O., (1905), “Methods of Measuring the Concentration of Wealth”, **Publications of the American Statistical Association**, C.9, S.70, s. 209-219.
- Machan, T.R., (2008), “Reconciling The Anarchism and Minarchism”, **Anarchism/Minarchism: Is a Government Part of a Free Country?**, (Editörler Roderick T. Long, Tibor R. Machan), s. 59-84, New York, Routledge.
- Mahiroğulları, A., (2000), “Türkiye’de Toplu Pazarlık Düzeninin Gelişme Aşamaları ve Temel Özellikleri”, **Nusret Ekin’e Armağan** içinde, s.689- 728, Ankara: TUHİS Yayını.
- Mahiroğulları, A., (2017), “1980 Sonrasının Sosyoekonomik Değişim ve Dönüşümü Bağlamında Sendikacılıkta Gelinek Nokta”, **Emek ve Toplum**, C.6, S.16, s. 498-522.
- Makal, A., (2007), **Ameleden İşçiye- Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maloney, W.F., Mendez, J.N. (2003), "Measuring the Impact of Minimum Wages: Evidence from Latin America," **NBER Working Papers 9800**, National Bureau of Economic Research, Inc.
- Malthus, T., (1798), “An Essay on the Principle of Population”,
<http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf> (Erişim Tarihi: 21.01.2019).
- Mandel, E., (1998), **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, 2.Baskı, (Çev. Ali Ünlü), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları: 105.
- Marx, I., Marchal, S., Nolan, B., (2012), “Mind The Gap: Net Incomes Of Minimum Wage Workers in The EU and The US”, **IZA Discussion Paper No. 6510**,
<http://ftp.iza.org/dp6510.pdf> (Erişim Tarihi: 23.01.2018).

- Marx, K., (1875), "Critique of the Gotha Programme", **Marx/Engels Selected Works**, C.3, s. 13-30.
- Marx, K., (1969), **The Class Struggles in France, 1848-1850**, Selected Works, C.1, Moscow: Progress Publishers,
https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Class_Struggles_in_France.pdf (Erişim Tarihi, 17.04.2018).
- Marx, K., (2001a), **Ücretli Emek ve Sermaye**, (Çev. Süleyman Ege), Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Marx, K., (2001b) **Ücret, Fiyat ve Kar**, (Çev. Süleyman Ege), Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Marx, K., (2002), **Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i**, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., (2009), **Kapital, III.Cilt**, (Çev. Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., (2013), **Kapital, Ekonomi Politğin Eleştirisi, I. Cilt**, Çev. (Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- McIlraith, J.W., (1911), **The Course of Prices in New Zealand**, Wellington.
- Metcalf, D., (1999). "The British National Minimum Wage," **CEP Discussion Papers dp0419**, Centre for Economic Performance, LSE.
- Metin, B., (2013), "Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından' 'Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine' Dünya Bankası'nın Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı", **Çalışma ve Toplum**, C.37, S.2., s. 211-233.
- Miller, D., (1976), **Social Justice**, Oxford: Clarendon Press.
- Miller, S., (2001) "Revitalizing the FLSA," **Hofstra Labor and Employment Law Journal**, C.19, S.1, s.1-124.

- Minimum Wage Act. (1998), <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/39/section/1>,
(Erişim Tarihi: 05.07.2018).
- More, T., (2010), **Ütopia**, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan), 11.Baskı,
İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morgan, K., (2001), “Gender and the Welfare State: New Research on the Origins and
Consequences of Social Policy Regimes”, **Comparative Politics**, C.34, S.1,
s.105-124.
- Morinobu, S., (2004), “Capital Income Taxation and Dual Income Tax”, **PRI Discussion
Papers**, No: 04A-17.
- Nadaroğlu, H., (1981), **Kamu Maliyesi Teorisi**, Kırklareli: Sermet Matbaası.
- Neumark, F., (1943), **İktisadi Düşünce Tarihi**, Birinci Cilt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
Yayınları.
- Nikel, D., (2018), “Minimum Wage in Norway”, <https://www.lifeinnorway.net/norway-minimum-wage/> <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/39/section/1>, (Erişim
Tarihi: 12.02.2018).
- Norwegian Labor And Employment Law, <https://www.kvale.no/wp-content/uploads/2019/01/ela-global-employer-handbook-norway-2018.pdf>,
(Erişim Tarihi: 29.08.2019).
- Norwegian Labour Inspection Authority- Norway, <https://oiraproject.eu/ca/oira-community/norwegian-labour-inspection-authority>, (Erişim Tarihi: 29.08.2019).
- Nozick, R., (2006), **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, (Çeviren: Alişan Oktay), 2.Baskı, İstanbul:
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- O’Connor, M. P., (1997), “John Stuart Mill's Utilitarianism and The Social Ethics of
Sustainable Development”, **European Journal of the History of Economic
Thought**, C.4, S.3, s. 478- 506.

- OECD. (2007), “Special Feature: The Tax Treatment of Minimum Wages”, **Taxing Wages**, , Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2015a), “Minimum Wages after the Crisis: Making Them Pay”, May 2015.
- OECD. (2015b), **OECD Employment Outlook 2015**, Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2019a), **OECD Employment Outlook 2019**, Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2019b), **Society at a Glance 2019: OECD Social Indicators**, Paris: OECD Publishing.
- Ortaylı, İ., (1979), **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara: TODAİE Yayını.
- Öçal, M., Karaalp-Orhan, H.S., (2018), “Asgari Ücret Uygulamasının Tarihsel Gelişimi ve Türkiye- AB Ülkeleri İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.5, S.3, s. 645-664.
- Öktem, N., (1974), “Antik Yunan Felsefesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.39, S.1-4, s. 353-413.
- Öktem N., Türkbağ, A.U., (2012), **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, 5.Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Öncel, M., Kumrulu A., Çağan, N., (2014), **Vergi Hukuku**, 23.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öner, E., (2005), **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara: Yayın No: 2005/369.
- Öz, N.S., (2006), **Gelir Vergisinde Vergiyi Doğuran Olay Elde Etme**, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Özdağ, A., (2018), “Afrika’da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)”, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, C.2, S.1, s.244-302.

- Özdemir, S., (2005), “Sosyal Gelişim Düzeyleri Farklı Refah Devletlerinin Sınıflandırılması Üzerine Bir İnceleme”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 49, s. 231-266.
- Öztürk, A., (2013), **Liberal Adalet Çağdaş Liberal Siyaset Felsefesinde Adalet Sorunu: Rawls, Hayek, Nozick Örneği**, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Öztürk, N., (2005), “Ücret Kuramında Yeni Yaklaşımlar”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1, s. 29-49.
- Palma, J.G., (2011), "Homogeneous Middles vs. Heterogeneous Tails, And The End Of The 'Inverted-U': The Share Of The Rich Is What It's All About," **Cambridge Working Papers in Economics 1111**, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pană, M.C., (2015), “Minimum Wage And Business Environment in Romania: An Institutional Perspective”, International Conference, **Recent Advances in Economic and Social Research**, 13-14 May 2015, Bucuresti.
- Peffer, R.G., (2001), **Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Peiró, A., (2006), “Happiness, Satisfaction and Socio-Economic Conditions: Some International Evidence”, **The Journal of Socio-Economics**, C. 35, S. 2, s. 348-365.
- Petty, W., (1662), “The Economic Writings of Sir William Petty”, C.1, **The Online Library of Liberty**, http://oll-resources.s3.amazonaws.com/titles/1677/Petty_0605-01_EBk_v6.0.pdf, (Erişim Tarihi: 17.05.2018)
- Pıçak, M., Kadah, H., (2017), “Türkiye’de Sendikalaşmanın Tarihsel Gelişimi”, **Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları** içinde, (Editörler Selçuk Koç, Sema Yılmaz Genç, Kerem Çolak), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları, No: 2017/4.
- Pınar, A., (2011), **Maliye Politikası Teori ve Uygulama**, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Pigou, A.C., (1962), **The Economics of Welfare**, The MacMillan Company.
- Plasman, R., (2015), “The Minimum Wages System in Belgium The Mismatch in Brussels Region”,
file:///C:/Users/Fijutsu/Downloads/BE_AHR_Response_MinWagesApril%202015_Parts1and2.pdf (Erişim Tarihi: 5.07.2018).
- Platon, (2018), **Devlet**, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz) 36. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K., (2001), “The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time”, Boston: Second Beacon Press,
http://inctpped.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_4/Great_Transformation.pdf, (Erişim Tarihi: 15.10.2018).
- Pomati, M., Nandy, S., (2019), “Measuring Multidimensional Poverty According to National Definitions: Operationalising Target 1.2 of the Sustainable Development Goals”, **Social Indicators Research**, s.1-22, <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02198-6>, (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- Popper, K., (2008), **Açık Toplum ve Düşmanları**, Cilt 1, Ankara: Liberte Yayınları.
- Pürsünlerli, E.S., (2003), **Asgari Ücretin Vergi Dışı Bırakılması Türkiye ve Yabancı Ülke Uygulamaları**, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Rakıcı, C., Vural T., (2011), “Asgari Ücret Üzerindeki Toplam Vergi Yüğü ve Asgari Ücret Tutarının Anlamı”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C. 3, N. 2, s. 57-68.
- Rawls, J., (1971), **A Theory of Justice, Revised Edition**, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J., (2003), **Justice As Fairness: A Restatement**, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Ricardo, D., (2013), **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev. Barış Zeren), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robeyns, I., Brighouse, H., (2010), “Introduction: Social Primary Goods and Capabilities as Metrics of Justice”, **Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities** içinde, (Ed. Brighouse, H., Robeyns, I.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogers, J.E.T., (1884), *Six Centuries of Work and Wages: The History of English Labour*, <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/rogers/sixcenturies.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.01.2019).
- Rositani, A., (2017), “Work And Wages In The Code Of Hammurabi”, **Egitto E Vicino Oriente**, S.40, s.47-72. Retrieved from www.jstor.org/stable/26490822 (Erişim Tarihi: 28.12.2019).
- Ross, A., (1958), **On Law and Justice**, London: Stevens& Sons.
- Rumscheidt, S., (2015), “Minimum Wage Regimes in the European Union”, CESifo DICE Report, **Journal for Institutional Comparisons**, C.13, S.2, s. 67-69.
- Sağlam, F., (1974), “Türk Hukukunda Toplu Sözleşme Erki ve Sınırları”, **AÜ SBF Dergisi**, C.29, S. 1, s. 205-218.
- Sandel, M.J., (2017), **Adalet- Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?**, Ankara: Eksi Kitaplar.
- Santosi M.E., Alkirei S., (2011), “The Multidimensional Poverty Index (MPI)”, **Training Material For Producing National Human Development Reports Final Draft**, s.1-35.
- Schmidtz, D., (2005), “History and Pattern”, **Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick** içinde, (Ed. Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr., Jeffrey Paul), Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmidtz, D., (2010), **Adaletin Unsurları**, (Çev. Hayrettin Özler), Ankara: Liberte Yayınları.

- Schulten T., Watt, A., (2007), “European Minimum Wage Policy- A Concrete Project for a Social Europe”, **European Economic and Employment Policy Brief**, S.2, s.1-9.
- Schulten, T., (2004), “Avrupa’da Toplu Sözleşme Sistemlerine Genel Bakış”, **AB-Türkiye & Endüstri İlişkileri** içinde, (Çev. Alpay Hekimler), s. 471-482, İstanbul: Beta Basım.
- Schulten, T., (2012), “European Minimum Wage Policy: A Concept for Wage-led Growth and Fair Wages in Europe,” **International Journal of Labour Research**, C.4, S.1, s. 85-103.
- Schulten, T., (2014), “Contours of a European Minimum Wage Policy”, **Friedberg Ebert Shiftung.**,
https://www.epsu.org/sites/default/files/article/files/Contours_of_a_Minimum_Wage_Policy_Schulten.pdf (Erişim Tarihi, 25.06.2018).
- Schulten, T., Luebker, M., (2019), “WSI Minimum Wage Report 2019, Time For Substantial Minimum Wage Rises And A European Minimum Wage Policy”, **WSI Report No. 46e.**
- Selik, M., (1982), **Marksist Değer Teorisi**, Ankara: AÜSBF Yayınları: 484.
- Seltzer, A., Borland, J., (2016), “The Impact of the 1896 Factory and Shops Act on Victorian Labour Markets”, No 051, **CEH Discussion Papers**, Centre for Economic History, Research School of Economics, Australian National University.
- Sen, A., (2004), **Özgürlükle Kalkınma**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sen, A., (2009), **The Idea of Justice**, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Serdaroğlu, U., (1997), “Sabit Fiyat Geçici Denge Modelleri (1)”, **Ekonomik Yaklaşım**, C.8, S.26, s. 49-69.

- Shaikh, A., (2009), “Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş”, içinde **Dünya Kapitalizminin Krizi**, (Derleyenler: Nail Satlıgan ve Sungur Savran), İstanbul: Belge Yayınları.
- Skirbekk, G., Gilje, N., (2004), **Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, (Çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu), İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.
- Smellie, K.B., (1995), “Aristo”, içinde **Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri**, Maurice Cranston (Ed.), (Çev. Nejat Muallimoğlu), s.22-33, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Smith, A., (2014)., **Milletlerin Zenginliği**, (Çev. Haldun Derin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A., (2018), **Ahlaki Duygular Kuramı**, (Çev. Derman Kızılay), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sørensen, P. B., (1994), “From the Global Income Tax to the Dual Income Tax: Recent Tax Reforms in the Nordic Countries”, **International Tax and Public Finance** C.1. S.1, s.57-79.
- Soydan, B.Y., (1998), “Vergi Adaleti Kavramında Soyuttan Somuta: Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarını Eşitlik, Özgürlük ve Sosyal Devlet Kavramları ile Okumak”, **Vergi Sorunları Dergisi**, S.119, s.98-118.
- Sönmez, S., (1987), **Kamu Ekonomisi Teorisi Kamu Harcamalarında Etkinlik Anlayışı**, Ankara: Teori Yayınları.
- Starr, G., (1981), “Minimum Wage Fixing”, Geneva: International Labour Organisation.
- Stevenson, B, Wolfers, J., (2008), “Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox”, **Brookings Papers on Economic Activity**, C.2008, s.1-87.
- Stiglitz, J.E., (1994), **Kamu Kesimi Ekonomisi**, (Çev. Ömer Faruk Batırel), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 549.

Sweezy, P., Baran, P., (2007), **Tekelci Sermaye**, (Çev. Gülsüm Akalın), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Şafak, C. (2017), “Türkiye’de Toplu Pazarlık Sistemi ve Sorunları”, **Zor Zamanlarda Emek, Türkiye’de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları** içinde, (Der. Ahmet Makal, Aziz Çelik), Ankara: İmge Kitabevi.

Şahin, H. (2015), “İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Dünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi”, **İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, C.17, S.1, s. 161-184.

Talas, C., (1960), **Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyal Politika Meseleleri (1920-1960)**, Türk İktisadi Geliştirmesi Araştırma Projesi, No:1, Ankara: SBF Maliye Enstitüsü.

Talas, C., (1965), “Ücret Politikaları”, **AÜSBF Dergisi**, C.20, S.2, s. 17-38.

Talas, C., (1983), **Sosyal Ekonomi**, Ankara: Sevinç Matbaası.

Tarhan, A., Kaya, M. V., (2011), “Keynesyen İktisatta Ücretlerin Katılığı Sorunu”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.31, s. 223-236.

Taş, H.Y., (2012), “Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C.1, S.1, s.60-80.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Ödenek, Yolluk Ve Emekliliklerine Dair Kanun, (1990), T.C. Resmi Gazete, 20679, 26 Ekim 1990.

Tezel, Y.S., (1994), **Cumhuriyet İktisadi Tarihi 1923-1950**, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

The New Labor Code. (2017), <file:///C:/Users/Fijutsu/Downloads/LabourCode.pdf> (Erişim Tarihi: 10.05.2019).

The Norwegian Labour Inspection Authority. (2019), “Minimum Wage”, <https://www.arbeidstilsynet.no/en/working-conditions/pay-and-minimum-rates-of-pay/minimum-wage/> (Erişim Tarihi: 13.09.2019).

- The Victorian Factories and Shops Act 1896, No.1445, operative on 28 July 1896.
- Theocarakis, N., (2010), “Metamorphoses: The Concept of Labour in the History of Political Economy”, **The Economic and Labour Relations Review**, C.20, S.2, s.7-38.
- Tilly, C., (2001), **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.
- Tipped Employees Under the Fair Labor Standards Act, (2018), Wage and Hour Division, <https://www.dol.gov/whd/regs/compliance/whdfs15.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.05.2019).
- Topakkaya A., (2008), “Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.6, s. 27-49.
- Tuncay, A.C., (2018), **Adalet Peşinde (Quest for Justice)**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tuncay, C., Kılıç Ş., (2016), “Kamu Otoritesinin Toplu Pazarlık Sürecine Müdahalesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 74, s.1069-1117.
- Tunç, H. (1968), “Kutsal Ücret”, Cumhuriyet Gazetesi, 27 Eylül 1968.
- Turhan, S., (1979), **Vergi Teorisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TÜİK. (2017). Bölgesel Satın Alma Gücü Paritesi.
- TÜİK. (2019a), Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri.
- TÜİK. (2019b), İşgücü İstatistikleri.
- TÜRK-İŞ. (1997), **1997 Yılı; 96'dan 97'ye Değişimin Dinamikleri, 1. Cilt**, Türk-İş Araştırma Merkezi, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu.
- TÜRK-İŞ. (1978) **Asgari Ücret Türkiye ve Dünya Uygulaması**, Türk-İş Yayınları, No: 119
- Türkkan, E., (1999), “İktisadi Liberalizm, Sosyal Adalet ve Demokrasi”, **Sosyal ve Siyasal Teori** içinde, 2.Baskı, (Der. Atilla Yayla), Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 375-381.

- Uçkan, B., (2007), “İşçi Sendikaları ile İşsizlik Sigortası Arasındaki Köprü: Ghent Sistemi”, **Çalışma ve Toplum**, C.3, S.14, s. 29-57.
- Uluatam, Ö., (1978), **Kamu Maliyesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 413.
- United Nations (1948), Universal Declaration of Human Rights,
<https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (Erişim Tarihi: 23.02.2018).
- UNDP. (1997), Human Development Report 1997,
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2019).
- UNDP. (2019), Global Multidimensional Poverty Index (MPI),
http://hdr.undp.org/sites/default/files/mpi_2019_publication.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2019).
- Urhan, V., (2016), “Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük”, **Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, S.26, Bahar 2016, s. 103-119.
- Ünsal, E., (2005), **Makro İktisat**, 6.Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Van Voorhis, R. A., (2002), “Different Types of Welfare States? A Methodological Deconstruction of Comparative Research”, **The Journal of Sociology & Social Welfare**, C.29, S.4, ss. 1-18.
- Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, (1959), T.C. Resmi Gazete, 10231, 15 Haziran 1959.
- Vergi Usul Kanunu, (1961), T.C. Resmi Gazete, 10703, 10 Ocak 1961.
- Vermunt, R., Törnblom, K., (1996), “Introduction: Distributive and Procedural Justice”, **Social Justice Research**, C.9, S.4, s.305-310.

- Visser, J., Hayter, S., Gammarano, R., (2015), “Labour Relations and Collective Bargaining, Trends in Collective Bargaining Coverage: Stability, Erosion or Decline?”, **ILO Issue Brief**, No:1.
- Wagner, I., (2019), **Global Size of The Market For Industrial Robots in 2017 and 2023**, <https://www.statista.com/statistics/728530/industrial-robot-market-size-worldwide/>, (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- Walzer, M., (1983), **Spheres of Justice**, USA, Basic Books.
- Wood, E.M., (2008), **Kapitalizm Demokrasiye Karşı, Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, İstanbul: Yordam Kitap.
- www.dier.gov.tr (2019) “National Minimum Wage”, <https://dier.gov.mt/en/Employment-Conditions/Wages/Pages/National-Minimum-Wage.aspx>, (Erişim Tarihi: 13.05.2019)
- Yay, T., (1993). **F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes/Keynesciler Tartışması**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Yayla, A., (1999), “Adalet Teorilerine Bir Bakış”, **Sosyal ve Siyasal Teori** içinde, 2.Baskı, (Der. Atilla Yayla), s. 331-347, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yayla, A., (1999), **Sosyal ve Siyasal Teori**, 2.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yayla, A., (2000), **Özgürlük Yolu Hayek’in Sosyal Teorisi**, Ankara: Liberte Yayınları.
- Yıldırım, K., (2017), **Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz Eser, B. Terzi, H., (2008), “Türkiye’de Asgari Ücret: Sorunlar Öneriler”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.22, S.1, s. 129-143.
- Yılmaz, G.A., (2006), “Türkiye’de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilendirmede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.21 S.1, s. 239-268.

Young, I. M., (2002), “Principles of Social Justice by David Miller”, **Political Theory**, C.30, S.5, s. 754-759.

Yüce, M., (2004), “Kırgız Cumhuriyeti Vergi Kanununa Göre Ücret Matrahının Tespiti Ve Vergilendirilmesi”, **Akademik Bakış**, S.1, s.1-16.

Yücel, A., (1980), **Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler**, Ankara: Kalite Matbaası.

Yükseköğretim Personel Kanunu, (1983), T.C. Resmi Gazete, 18190, 11 Ekim 1983.

Yükseler, Z., (2010), Bölgesel Asgari Ücret: Gerekçeleri, Uygulama Stratejisi ve Etkileri. TCMB.

Zaim, S., (1997), **Çalışma Ekonomisi**, 10. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

ÖZET

Asgari ücret, işçinin ve ailesinin insan onuruna yakışır düzeyde bir yaşam sürmesini garanti edecek, günün ekonomik ve sosyal koşullarına göre belirlenmiş minimum ücret düzeyidir. Çalışma hayatının en tartışmalı konularından biri olan asgari ücret, özünde ekonomik bir kavram olmakla birlikte, her ulusun politik, hukuki ve felsefi algısının bir ürünü olması nedeniyle farklı veçhelerden ele alınması gereken bir olgudur.

Bu çalışmada Türkiye’de ve Avrupa Birliği ülkelerinde asgari ücret uygulamasının adalet bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın amacı, toplumun en düşük gelir grubunu oluşturan asgari ücretlilerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi amacıyla yönelik olarak asgari ücretlerin belirlenmesi ve vergilendirilmesinde en adil ücret politikasının ne olduğunun araştırılmasıdır. Sosyal refah devletinin toplumsal adaleti sağlama bakımından önemli bir sosyal politika aracı olarak görülen asgari ücret, yoksulluk kısıncında yaşamını sürdüren asgari ücretli çalışanların refahının artırılması bakımından kritik öneme sahiptir.

Çalışmanın birinci bölümünde tarihsel süreçte ve hâkim üretim ilişkileri bağlamında ele alınması gereken adalet kavramının düşünsel temelleri, Antik Yunandan günümüze uzanan bir süreçte ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde özünde ekonomik bir kavram olan ücret uygulamasının tarihsel bağlamda ele alınması amacıyla Sanayi devriminin emek piyasasına yansımaları irdelenmektedir. Bir üretim faktörü olarak emek kavramının gelişimi, farklı iktisadi yaklaşımların ücret teorileri, dünyada ve Türkiye’de asgari ücretin doğuşu ve gelişimi ele alındıktan sonra uluslararası belgelerde ve Türkiye’de asgari ücretin hukuki dayanakları incelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde asgari ücret uygulamaları, asgari ücretin tespit yöntemi, kapsamı ve düzeyine göre sınıflandırılarak incelenmiş ve

ardından gelir dağılımı ve sosyal kazanımlara yansımaları incelenmektedir. Bu bağlamda ele alınan ülkelerde Gini katsayısı, Palma oranları, P80/P20 oranları, ardından ücretlilerin milli gelirden aldığı pay ve asgari ücret üzerindeki vergi ve benzeri mali yükümlülükler, AB ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak ve dönemsel olarak incelenmektedir. Gelir gruplarının en alt ve en üst % 10'luk dilimler itibariyle milli gelirden aldığı paylar, asgari ücretin kişi başına düşen GSYH'ya oranı ve Cumhurbaşkanı ve başbakan maaşları ile asgari ücretler karşılaştırılmaktadır. Ülkelerin ücret ve asgari ücret uygulamalarının sosyal kazanımlara yansımaları bağlamında demokrasi endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi, mutluluk ve yoksulluk endeksleri incelenmektedir. Böylece politik ve felsefi temeller üzerine inşa edilen asgari ücret pratiğinin ekonomik ve toplumsal hayattaki izdüşümü, ele alınan kriterler çerçevesinde hem dönemsel hem de ülkeler arasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

Sonuç bölümünde Türkiye'de asgari ücretlilerin aileleri ile birlikte insan onuruna yakışır düzeyde bir yaşam sürmesini garanti edecek adil bir ücret düzeyi ve bu ücret düzeyinin belirlenmesinde ve çeşitli kriterler temelinde farklılaştırılmasında Avrupa'dan iyi uygulama örnekleri göz önünde bulundurularak Türkiye'ye ilişkin önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ücret, Asgari Ücret, Emek, Adalet, Vergi

ABSTRACT

The minimum wage is the wage level determined according to the economic and social conditions of the day, which will ensure that the worker and his family live a life worthy of human dignity. The minimum wage, one of the most controversial issues of working life, is an economic concept at its core, but it is a phenomenon that needs to be dealt with in different aspects because it is a product of the political, legal and philosophical perception of each nation.

The aim of this study is to evaluate the minimum wage application in Turkey and European Union countries comparatively in the context of justice. The aim of the study is to investigate what is the fairest wage policy in the determination and taxation of minimum wages with the aim of improving the living standards of the minimum wage earners, who constitute the lowest income group of society. The minimum wage, which is seen as an important social policy tool for the social welfare state to achieve social justice, is critical for increasing the welfare of minimum wage workers who live in the throes of poverty.

In the first part of the study, the intellectual foundations of the concept of justice, which should be considered in the context of the historical process and the prevailing relations of production, were discussed in a process dating from Ancient Greece to the modern period.

In the second part of the study, the effects of the Industrial Revolution on the labour market were examined in order to examine the application of wage, which is an economic concept at its core, in historical context. The development of the concept of labour as a factor of production, wage theories of different economic approaches, the birth and development of the minimum wage in the world and in Turkey have been examined in international documents and legal basis of the minimum wage in Turkey.

In the third part of the study, minimum wage practices in the member states of the European Union were classified according to the method, scope and level of determination of the minimum wage and then their repercussions on income distribution and social gains were examined. In this context, the Gini coefficient, Palma ratio, S80/S20 ratio, then the share of the wage earners ' national income and taxes on the minimum wage and similar financial obligations will be examined in comparative and periodic terms with the EU countries. Income groups ' share of national income in the bottom and top 10% tranches, the ratio of the minimum wage to GDP per capita and the salaries of the president and prime minister and the minimum wages will be compared. Democracy Index, WJP Rule of Law Index, Happiness Index and Poverty Indexes will be examined in the context of the reflections of wage and minimum wage practices of countries on social gains. Thus, the projection of minimum wage practice in economic and social life, which is built on political and philosophical foundations, will be analyzed both periodically and comparatively among countries within the framework of the criteria discussed.

In the conclusion section, a fair wage level that will guarantee a decent living with the families of minimum wage earners in Turkey and good practice examples from Europe in determining this wage level and differentiating it on the basis of various criteria will be proposed for Turkey.

Keywords: Wage, Minimum Wage, Labour, Justice, Tax